

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

Π. ΒΡΑΪΛΑ ΑΡΜΕΝΗ

ΠΕΡΙ

ΠΡΟΤΟΝ ΙΔΕΟΝ ΚΑΙ ΑΡΧΟΝ

ΔΟΚΙΜΙΟΝ*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ
1910

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ ἐθνικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα, βαθύως διαταράσσονται τὰς κοινωνίας, ἀπορροφῶσιν ὅλην σχεδὸν τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων μας, ἀγνοοῦμεν ἐν τῷ ἀσθενῇ ταῦτα δοκίμια θέλουσι τῷ ἔξει εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἐπισεικτοῦς κρίσεως.

Ἐὰν ἀντικείμενα τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης, καίτοι πρῶτα κατὰ τὴν τάξιν τῆς γενέσεως, εἶναι, κατὰ τὴν τάξιν τῆς γνώσεως, ὕστερα καὶ τελευταία. Στενοχωρούμενος ἀπὸ ἀκαταπαύστου καὶ κατεπειγούσης ἀνάγκης, βασανιζόμενος ἀπὸ διαφόρων καὶ ἀκορέστου ἐπιθυμίας, ἀσθενῆς καὶ ἀπροστάτευτος ἐν μέσῳ τῶν πολεμίων στοιχείων, ὅσα τὸν περικυκλοῦσιν, ὁ ἄνθρωπος, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ἐβραβεύει εἰς τὴν θεραπείαν τῶν πρώτων χρειῶν του νὰ διευθύνῃ κατὰ πρῶτον τὰς προσπάθειάς του. Ὅθεν ἐκαλλιέργησε τὴν γῆν, συνέλεξε τοὺς καρποὺς τῆς, ἐφεύρε τέχνας, ἐβύτησε πόλεις, ἔθεσε νόμους, πρὶν ἢ ὑψωθῆ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν καθολικῶν ἐκείνων ἀρχῶν, αἵτινες ἐξηγοῦσι καὶ τὰ ὕλικά φαινόμενα ὑφ' ἣν κυριεύεται, καὶ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν προορισμὸν του, καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀποστολὴν του καὶ ἐπομένως τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα. Ὁ πρῶτος ὅστις ἐστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ζήτησιν τῶν ἀρχῶν τούτων, καὶ ἐπροσπάθησε νὰ εὕρῃ τὴν λύσιν τῶν οὐσιωδествάτων καὶ ἀναποφεύκτων ἐκείνων προβλημάτων, ὅσα ἀναφύονται ἐκ τῆς μελέτης τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν φύσεως, ἐδημιούργησε δι' αὐτοῦ τούτου καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ πράξις προηγεῖται πάντοτε τῆς θεωρίας, καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν συνεπειῶν πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων πρὸς τὰς αἰτίας ἐκφεύγει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς ἀποκλειστικῶς ἀσχολουμένους εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν πάλιν τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἢ ἐπιπολαιῶς θεωροῦντας τὴν ἀγκυκαλίαν διαδοχὴν τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων, συμβαίνει ὅχι σπανίως εἰς τοὺς ἀνθρώπους γ' ἀνησυχῶσι, νὰ ταραττωνται, νὰ στασιαζῶσι, νὰ ἐγείρονται κατὰ τῶν καθεστῶτων, καὶ γ' ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἀπολαβῆς ἐκείνων τῶν μέσων, τὰ ὅποια θεωροῦσι κατάλληλα πρὸς θεραπείαν τῶν δεινῶν των καὶ κατάπαυσιν τῆς ἀνησυχίας των, ἐν ᾧ ποσῶς δὲν γνωρίζουσιν οὔτε τὰ ἀληθῆ αἰτία τῶν βασάνων των, οὔτε τὰ πρόσφορα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέσα τῆς θεραπείας των.

Ἐκ τούτου προέρχονται φαινόμενά τινα ἄξια παράτηρήσεως καὶ ἐμβριθοῦς μελέτης.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ εὐχαριστηθῆ εἰς τὰς λύσεις τὰς ὅποιας δίδει ἡ Ὀρησκεία εἰς τὰ μεγάλα ζητήματα, ὅσα παρουσιάζονται εἰς αὐτὸν ἅμα σκοπεθῆ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεώς του, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν εἶναι ἠθέλει ἐπιναπαύεσθαι εἰς τὸ σύνολον ἐκείνο τῶν δογμάτων, τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν ὑποσχέσεων, τὰ ὅποια συνιστῶσι τὴν οὐσίαν ἐκείνου Ὀρησκεύματος. Λαθὼν παρὰ Θεοῦ τὰς ἀρ-

χάς, ήθελεν ασχολεῖσθαι μόνον εἰς τὴν ἐξαγωγήν καὶ πραγματοποίησιν τῶν συγ-
πειῶν των. Αἱ περὶ τὴν ὕλικήν φύσιν ἔρευμαι καὶ μελέται ήθελεν προβαίνει ἀτάρα-
χοι καὶ ἀδιάκοποι μέχρι τοῦ τέρατος, ὃ ἔθελεν εἰς αὐτάς ἢ βουλή τοῦ Θεοῦ, αἱ
πολιτικαὶ ἀρχαί, οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ δὲν ήθελεν εἶσθαι εἰμὴ πορίσματα τῆς θρη-
σκευτικῆς ἀληθείας, ἢ ὕλική εὐημερία ήθελε προοδεῖν ἀκατάπαυστα, καὶ ἡ νοη-
τικῆ, ἠθικῆ καὶ κοινωνικῆ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ήθελεν ἀπαντᾶ ἄλλα
ὄρια καὶ ἄλλα προσκόμματα, εἰμὴ ὅσα ἐγείρει ἀνυπερβλήτως ἢ ἀσθένεια τοῦ ἀνθρώ-
που καὶ αὐτῆ τῶν πραγμάτων ἢ φύσις.

Ἄλλ' ὁ θεὸς ήθέλησε πλησίον τῆς θρησκείας νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ φιλοσοφία, πλη-
σίον τῆς πίστεως καὶ τῆς παραδόσεως νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ ἀνεξάρτη-
τος ἔρευνα τοῦ ἀτομικοῦ λόγου. Προπαλάδουσι καὶ ἐπαλήθευσι τῆς θρησκείας ἡ φι-
λοσοφία ὀφείλει νὰ ἀποδείξῃ ὅ,τι ἡ θρησκεία ἐπιβάλλει εἰς τὴν πίστιν' ὅθεν περὶ τὰ
αὐτὰ ζητήματα ἀσχολουμένη εἰς ὅσα ἀφορᾷ καὶ ἡ θρησκεία, ἀν ὅχι τὴν αὐτὴν ἀρ-
χὴν καὶ τὰ αὐτὰ μέσα, ἔχει ὁμοῦ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος. Εἶναι δὲ ἐκ
τούτου φανερόν, ὅτι ἡ ἀληθῆς θρησκεία πρέπει νὰ συμφωνῇ κατὰ πάντα μὲ τὴν
ἀληθῆ φιλοσοφίαν, καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἡσυχάσῃ ἢ ἀνθρωπότης εἰμὴ διὰ τῆς
πλήρους ἀρμονίας τῆς πίστεως καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Ἄλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ μόνη ἀληθῆς θρησκεία, δὲν πρεσβεύεται
εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἐλάχιστου μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ μεταξὺ τῶν λεγομένων
Χριστιανῶν τὸ ἐλάχιστον μέρος αὐτῶν συγκροτεῖται ἀπὸ τοῦ πλήρωμα τῶν ὀρθο-
δόξων.

Τίς δὲ δύναται ἀφ' ἐτέρου νὰ δυσχυρισθῇ, ὅτι ἀνεκάλυψε καὶ ἐγνώστοποίησε
εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν; Τίς δύναται νὰ ἐλπῖσῃ ὅτι παρήλαθεν ἀνε-
πιστρέπτως ἡ ἐποχὴ τῶν φανταστικῶν συστημάτων καὶ τοῦ αὐθαιρέτου, καὶ ὅτι ἤδη
εἰσήλθομεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης;

Ἐκ τούτου καταφαίνεται, πόσον εἶναι ἐρῶ καὶ δυσχερὲς τὸ στάδιον τῶν φιλο-
σοφικῶν ἀγώνων καὶ πόσον φυσικὴ εἶναι καὶ εὐεξήγητος ἢ ἀνώμαλος ἐκείνη κατὰ-
στασις, τὴν ἐποίαν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, καὶ εἰς ἣν εὐρίσκονται κατὰ δυστυχίαν τὰ
περισσότερα ἔθνη τοῦ κόσμου.

Καὶ τῶνόντι, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὴν πρώτην καὶ κυριωτέραν αὐτῶν
αἰτίαν τὰ μεγάλα συμβάντα τῆς ἐποχῆς μας, ἐὰν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ φαινόμενα θε-
λήσῃ ν' ἀναβῆ εἰς τὰ ἔθνικα, καὶ ἀπὸ τούτων εἰς τὰ νοητικά, πηγὴν ἀμφοτέρων,
ἐὰν συνδέσῃ τὰ συμβεβηκότα τῆς ἡδὴ μεσαζούσης 17. ἑκατονταετηρίδος μὲ ἐκείνα
τῆς 17. καὶ τῶν παρελθουσῶν, καὶ ἀνατρέξῃ οὕτω μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τε-
λειώνει ὁ ἀρχαῖος κόσμος, καὶ ἀνατέλλει ὁ νέος, δὲν θέλει βραδύνει νὰ ἐννοήσῃ ὅτι
ἡ τωρινὴ ἀναρχία τῶν πνευμάτων, ἢ ἀνησυχία ἣτις κυριεῖται τὰ ἔθνη, αἱ καταστρο-
φαί, οἱ πόλεμοι, αἱ ἐπαναστάσεις, αἵτινα κατέθλιψαν τὴν ἀνθρωπότητα, καίπερ ἐπι-
σπεύσαντα ἐνλοτε τὴν πρῶτόν της, ἐπήγασαν ἀπὸ δύο αἰτίας ἀναγομένας καὶ αὐτάς
εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν νόθευσιν ἢ παραμόρφωσιν τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας, καὶ
τὴν ἀγνοίαν ἢ παραμόρφωσιν τῆς φιλοσοφικῆς.

Ὁ ὕλικός κόσμος προχωρεῖ εἰρηρικῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως εἰς τὴν ὁδόν, τὴν
ἐποίαν ἐχάραξεν ὁ θεὸς εἰς τὴν πορείαν του, διότι ἐνεργεῖ τὸν νόμον του χωρὶς νὰ
τὸν γνωρίζῃ, καὶ χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὸν παραβιάσῃ. Ὁ λόγος καὶ ἡ ἐλευ-
θερία πολῦτιμα δῶρα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, ἐνδοξα προνόμια τῆς φύ-

σεως του, καὶ ἀνεῖναι πηγαὶ τοῦ μεγαλείου του εἶναι ἐν ταύτῃ αἱ ἀφορμαὶ τῆς πτώ-
σεως καὶ τῶν δεινῶν ὅσα ταλαιπωροῦσι τὸν βίον του, καὶ ἀνθίστανται κατὰ τῆς
προόδου καὶ τελειοποιήσεώς του. Ὅταν ἢ δὲν γνωρίζῃ τὸν νόμον του ἢ δὲν δύναται
νὰ τὸν πραγματοποιήσῃ, ὁ ἀνθρώπος ἐξ ἀνάγκης πάσχει καὶ κακοδαιμονεῖ.

Καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ νόμου γίνεται ὅχι μόνον διὰ τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ
διὰ τῆς φιλοσοφίας, ἣτις ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι ἐξάγει τὸν νόμον τῆς
πράξεως καὶ ἐνεργείας. Ὅταν λοιπὸν ἢ θρησκεία του ἦναι ψευδῆς ἢ, ἀληθῆς οὖσα,
νοθεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρμηνεῖς καὶ λειτουργοὺς της, ἢ ὅταν κατὰ τῆς θρησκευτικῆς
ἀληθείας ἐγείρεται ἡ φιλοσοφικὴ πλάνη καὶ ἡ αἰρετικὴ κακοδοξία, τότε φυσικῶς τῷ
λόγῳ, διασχίζεται ἡ ἠθικὴ καὶ νοητικὴ ἐνότης τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς τὴν σύμπνοιαν
καὶ ἁρμονίαν τῶν δυνάμεων ἀντικαθίσταται ὁ πόλεμος μεταξὺ τῆς καρδίας καὶ τοῦ
νοῦ, ὁ πόλεμος μεταξὺ τῆς φυσικῆς τάσεως, ἣτις ὀθεῖ τὸν ἀνθρώπον πρὸς τι τέ-
λος, καὶ τῆς τεχνητῆς καὶ ψευδοῦς διευθύνσεως, εἰς ἣν παρασύρεται ἀπὸ τὴν
ἀγνοίαν ἢ ἀπὸ τὴν ἀτελή καὶ διεστραμμένην γνῶσιν τοῦ τέλους τούτου. Ἀχαλίνω-
τος εἰς τὰς κτηνώδεις ὀρέξεις του, κυριεῖται ἀπὸ μόνου τοῦ ἐγωισμοῦ τὸ αἰ-
σθημα, ἐξαπτόμενος καὶ ἀτάκτως παραφερόμενος ἀπὸ τὰς ὁρμὰς τῶν παθῶν του, ὁ
ἄνθρωπος ὁμοιάζει τότε τὸν ἐν σκότει παλαιόντα καὶ πρὸς ἀγνωστον ἐχθρὸν δια-
πληκτικίζομενον. Ὁ λόγος ἢ δὲν τὸν φωτίζει διόλου, ἢ τῷ ἀποπέμπει μόνον ἀπατη-
λὰς ἀκτίνας ἀποπλανώσας αὐτὸν εἰς τὸν ζοφώδη λαδύρινθον τῆς πλάνης καὶ τῆς
ἀμαρτίας, ἀντὶ νὰ τὸν ὀδηγήσιν εἰς ἑδὸν σωτηρίας.

Ὁ Χριστιανισμὸς, μεταβάς εἰς τὰ ἔθνη τῆς δύσεως, ἐνοθεύθη προφανῶς εἰς τὰ
δόγματα του, ἠλλοιούθη κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν του, ἀνείμιχθη μὲ κοσμικὰ
καὶ πολιτικὰ καὶ πρόσκαιρα στοιχεῖα καὶ, ἀπεκδουθεῖς τὴν ἀποστολικὴν ἀπλότητα
καὶ τὴν παρθενικὴν ἀφέλειαν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, κατέστη κράτος πολι-
τικόν, ἡερισμὸς ἀνθρώπινος, ὑποκειμενος ἐπομένως εἰς τοὺς κινδύνους καὶ τὰς περι-
πετείας ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων. Δεσιεύσας τὴν διάνοιαν διὰ τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως,
ὑποστηρίξας διὰ τὰ κοσμικὰ του συμφέροντα τὸν ἀπολυτισμὸν, κατήντησεν ἐπὶ τέ-
λους πρόσκομμα εἰς τὴν πρόσθε τῆς νοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευ-
θερίας. Ὅθεν ἢ θρησκευτικῆ ἀναμόρφωσις ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ προηγηθῇ τῆς
φιλοσοφικῆς καὶ πολιτικῆς' ἔπρεπε ν' ἀποχωρισθῇ ἡ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια ἀπὸ τὴν
θρησκευτικὴν πλάνην καὶ ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἀληθείας νὰ ἐξαχθῶσιν ὡς λογικὰ
πορίσματα αἱ ἄλλαι πᾶσαι ἐπιστημονικαὶ καὶ πολιτικαὶ θεωρίαι. Καὶ ἐπειδὴ ἀφ'
ἐτέρου ἀδύνατον ἦτο νὰ φθάσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ μίαν εἰς τὴν πλήρη γνῶ-
σιν τῆς ἀληθείας, ἐπόμενον ἦτο νὰ διαιρεθῇ ἡ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων εἰς τὰς πο-
λυειδεῖς καὶ πολυμόρφους ἐκείνας αἰρέσεις, αἵτινες καὶ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς
τὸν κοινὸν ἀντίπαλον διαμαχόμεναι ἐπέφερον ἐπὶ τέλους τὴν πνευματικὴν καὶ κοι-
νωνικὴν ἐκείνην ἀταξίαν, ἣτις χαρακτηρίζει τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν μὴ ὀρ-
θοδόξων λαῶν τῆς οἰκουμένης.

Ἢ Ἐλλὰς, τὸ κατὰ τόσους λόγους προνομιούχον τοῦτο ἔθνος, ἀφ' οὗ κατὰ
τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλοσοφίας, ἐγένεε κατὰ τοὺς πρῶ-
τους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἔδρα τῆς ὀρθοδοξίας. Διατηρήσασα διὰ τῆς
πίστεως τὴν ἔθνικὴν της ἀτομικότητα ἄθικτον ἀπὸ τὴν λύμην τοῦ καταπλημμυρί-
σαντος αὐτὴν βαρβαρισμοῦ, καὶ διὰ τῆς πίστεως ἀναγεννηθεῖσα, δι' αὐτῆς μόνης
δύναται νὰ προβῇ εἰς τὸν νέον πολιτισμὸν της, καὶ νὰ καταλάβῃ θέσιν ἀξίαν καὶ

της αρχαίας της δόξης και των χρηστών του μέλλοντος ἐλπίδων. Ἀλλὰ συνεργός εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ λαμπροῦ τούτου προσορισμοῦ πρέπει εἶναι ἀνάγκη νὰ ᾔηται καὶ ἡ φιλοσοφία. Εἰς ἀνάπτυξιν δὲ τῆς νέας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐνομι-
σαμεν ὅτι δὲν ἦθελον ἀποβῆ ὅπως ἀσυγελῆ καὶ τὰ ἀσθενῆ ταῦτα δοκίμια.

Ἡ φιλοσοφία, μίᾳ οὖσα οὐσιωδῶς, καθὼς εἶνε μία ἡ ἀλήθεια τὴν ἐποίαν διώ-
κει, καὶ ἡ φύσις τῆς ἐποίας προσπαθεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ μυστήρια, διηρέθη ἀπ' ἀρχῆς καὶ διαφόρους ἐλαθε διευθύνσεις κατὰ τὰ τρία μεγάλα ἀντικείμενα τῶν ἐρευ-
νῶν τῆς. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος καὶ ὁ Θεὸς εἶνε τὰ τρία μεγάλα προβλήματα, τὰ ἅποια εὗρισκει ἐνώπιόν του ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν του. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀλήθεια ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ σαφὴς καὶ πλήρης γνῶσις τῶν ὄντων καθ' ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως των καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν πρὸς ἀλλήλα σχέσεων, ἔπεται ὅτι ἡ πλάνη ἄλλο δὲν εἶνε εἰμὴ τὸ σκότος καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς γνῶσεως, τὰ ἅποια πηγάζουσιν ἢ ἀπὸ τὴν ἀτέλειαν τῆς παρατηρήσεως, ἢ ἀπὸ τὰ ἐλλείμματα τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ συλλο-
γισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἀπ' ἑτέρου, ὅσοι καὶ ἂν πλάνηται ὁ ἄνθρωπος, ὅσοι καὶ ἂν ψεύ-
δεται, πρέπει νὰ ἀληθεύῃ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦλάχιστον, ἀπ' οὗ ὀρμᾶται, ἂν ὄχι κατὰ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ τελευτᾷ, διότι δὲν δύναται νὰ ἑρμηθεῖ εἰμὴ ἀπὸ τι-
νος πραγματικοῦ διδομένου νοσηρῶς ἢ ὑλικῶς ὑπάρχοντος, ἔπεται ὅτι ἀρχὴ τῆς ἀληθείας εἶνε ἡ πλήρης καὶ ἀπροκατάληπτος ἐρευνα καὶ σκέψις, καὶ ἀρχὴ τῆς πλάνης ἡ πρόληψις, ἡ ἐπιπόλαιος καὶ ἀτελής ἐξέτασις καὶ τὸ ἀποκλειστικὸν πνεῦμα. Ἐκ τοῦ ἀποκλειστικοῦ τούτου πνεύματος προήλθεν ὅτι ὁ ἀνακαλύψας ὁπωσδήποτε μέρος τῆς ἀληθείας εὐσχυρίσθη ὅτι ἀνεκάλυψε ὅλην τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐμηδένωσεν ὅλα τὰ στοιχεῖα ὅσα παρέβλεψεν ἢ παρεγνώρισεν, πρὸς ὄφελος ἐκείνων, τὰ ἅποια ἀνεγνώρισεν ὡς νομίμως καὶ πραγματικῶς ὑπάρχοντα. Ἐντεῦ-
θεν ἐκ τῶν τριῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης ἔστεινεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
στον νὰ μηδενίσῃ πρὸς ὄφελος ἐκείνου τὸ ἅποιον ἐθεώρει ὡς οὐσιωδέστερον, τὰ ἄλλα δὲν, καὶ ἐταύτισεν ἢ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν Θεὸν μετὰ τὸν κόσμον, καὶ ἐντεῦ-
θεν ἐγενήθη ὁ ἰλιτισμὸς, ἢ τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον μετὰ τὸν ἄνθρωπον, ἐξ οὗ ὁ ἰδα-
νισμὸς, ἢ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον μετὰ τὸν Θεόν, ὅθεν προήλθεν ὁ πανθεϊσμός, τρία συστήματα πρὸς ἃ τείνουσιν ἢ εἰς ἃ ἀνάγονται τὰ ἄλλα πάντα, τρεῖς μεγά-
λαι διαιρέσεις τῆς φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου, καὶ, ὅπως εἶπεν, τρεῖς παρεκτροπαὶ τῆς φιλοσοφίας.

Αἱ τρεῖς αὗται διευθύνσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος χαρακτηρίζουσι καὶ τὴν σήμερον τὴν κατὰ τὰ διάφορα ἔθνη διάφορον κατάστασιν καὶ τάσιν τῆς φιλοσο-
φικῆς ἐπιστήμης. Οὐδεμία αὐτῶν ἐπικρατεῖ ἀποκλειστικῶς εἰς οὐδὲν ἔθνος, ἀλλὰ
συνυπάρχουσι κατὰ διαφόρους βαθμούς καὶ ἀναλογίας ἀναμεμιγμέναι εἰς ὅλα τὰ
ἔθνη, ὅσα δύνανται νὰ καυχῆθῃσιν ὅτι ἔχουσιν ἴδιον φιλοσοφικὸν χαρακτῆρα. Ἡ
ἐνότης καὶ τὸ ἐμοιόμορφον δὲν εἶναι βέβαια οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες τῆς συγ-
χρόνου ἐυρωπαϊκῆς φιλοσοφίας.

Ἐκτὸς τῶν προσθευόντων ἀποκλειστικῆν τινὰ ἀρχὴν δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ εὐ-
συνειδήτως καὶ ἀμερολήπτως ἐρευνήσαντες ὅλα τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα τῆς
ἀνθρωπίνης φύσεως ἐπὶ σκοπῶν νὰ τὰ συμπεριλάβωσι πάντα εἰς τὰς θεωρίας των,
καὶ νὰ κατατάξωσιν αὐτὰ, εἰ δυνατόν, εἰς τὸν οἰκτεῖον τόπον κατὰ τὴν τάξιν, ἐν ἣ

ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός καὶ κατὰ τὰς ἀληθείας καὶ νομίμους σχέ-
σεις τῆς συνυπάρξεως καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλα ἐνεργείας.

Ὅθεν, ἐκτὸς τῶν ἀποκλειστικῶν συστημάτων, τοῦ ἰδανισμοῦ δηλαδή, τοῦ ὑλι-
σμοῦ καὶ τοῦ πανθεϊσμοῦ, οἵτινες εἶναι ὡσανεὶ σκόπελοι δεκνύοντες τὸν κίνδυνον
εἰς ὃν ἐκτίθεται ὅστις θέλει νὰ διατρέξῃ τὴν ἐν μέσῳ αὐτῶν δυσεύρετον ἀλλ' ὄχι
ὅπως ἀδιάγνωστον τῆς ἀληθείας ὁδόν, ἀνεφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ πάνσεπτος καὶ πάν-
τιμος χορεία φιλοσόφων, οἵτινες φρονίμως ἀποφυγόντες τοῦ ἀποκλειστικοῦ πναυ-
ματος τοῦς σκοπέλους ἐβάδισαν μᾶλλον ἢ ἤττον ἀκριβῶς καὶ σταθερῶς τὴν εὐ-
θεῖαν ὁδόν. Ἐνομίσασμεν δὲ ὅτι τούτους ὤφειλε νὰ λάβῃ ὁδηγούς ὁ ἐπιλαμβανόμε-
νος τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ ἀνθρώπου μελέτης, ὅτι μεταξὺ τούτων πολὺ μείζων τῆς
διαφορᾶς ὑπάρχει ἡ ὁμοιότης, καὶ ὅτι τὰ συστήματα των ὡς βεῖθρα ἄλλα ἄλλοθεν
ἐρχόμενα εἰσέρρουσιν ὁμῶς πάντα εἰς τὸν ἀέναον τῆς ἀληθείας ποταμόν.

Τούτου ἕνεκα δὲν ἐδισταξάμεν νὰ καταταχθῶμεν ὑπὸ τὴν σημεῖαν τῆς συγχρά-
νου ἐκλεκτικῆς σχολῆς, διότι ἐν αὐτῇ εὗρομεν καθιερωμένας καὶ τὰς πλέον ἀναμ-
φισθητῆτους θεωρίας, μετὰ τὰς ἅποιας ἡ ἀρχαιότης ἐπλούτισε τὴν ἐπιστήμην τοῦ
ἀνθρώπου, καὶ τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τῆς μελλούσης αὐτῆς προόδου καὶ τε-
λειοποιήσεως.

Ὁ ἐκλεκτισμὸς δὲν εἶναι σύστημα εἶναι μίᾳ τῶν ἀρχῶν τῆς ὀρθῆς φιλοσοφικῆς
μεθόδου.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτοῦ. Ἡ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι
ἐλαθε δι' ἀποκαλύψεως ὅλας τὰς ἀληθείας, ὅσα δύναται νὰ γνωρίσῃ κατὰ τὴν ἐν
τῷ κόσμῳ τούτῳ πρόσκαιρον διαμονὴν του, καὶ τότε πᾶσα φιλοσοφία καὶ πᾶσα
ἐπιστήμη εἶναι περιττή, ἢ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δύναται διὰ τῆς ὀρθῆς χρή-
σεως τῶν νοητικῶν του δυνάμεων νὰ ἀνακαλύψῃ νέας ἀληθείας καὶ νέας ἐπιστημο-
νικὰς ἀρχὰς πρὸς ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν τελειοποίησιν καὶ εὐημερίαν. Καὶ ἐὰν ἡ
γέννησις, ἢ ἀνάπτυξις καὶ ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν ἦναι πρᾶγμα ὄχι μόνον ἀναντίρ-
ρητον, ἀλλὰ καὶ νόμιμον καὶ ἀναγκαῖον καὶ σιωτήριον, ἔπεται ὅτι ἢ πρέπει ν' ἀπο-
κλεισθῶμεν ἀπὸ τὸν χορὸν τῶν ἐπιστημῶν τὴν φιλοσοφίαν, ἢ ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία
δὲν δύναται νὰ προοδεύσῃ καὶ νὰ τελειοποιηθῇ εἰμὴ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου, διὰ τῆς
ἅποιας καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀνθρώπιναι μαθήσεις προήδυσαν καὶ ἐτελειοποιήθη-
σαν. Αὕτη δὲ ἡ μέθοδος ἐκ τριῶν σύγκειται στοιχείων ἀναποσπᾶστως συνδεδεμέ-
νων πρὸς ἀλλήλα καὶ εἰς τὸ σύνολον τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀκριβῶς ἀντιστοι-
χοῦντων εἶναι δὲ ταῦτα ἡ παρατήρησις, ἡ ἐπαγωγή καὶ ὁ συλλογισμὸς, τρεῖς δυ-
νάμεις καὶ ἐργασίαι, αἵτινες συνιστοῦσι τὸ μέγαν ὄργανον τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς ἀπο-
δείξεως τῆς ἀληθείας. Παρὰ ταῦτα ἄλλα μέσα δὲν ἔχομεν πρὸς σύστασιν ἐπιστή-
μης, παρεκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ὁμέσως καὶ ἀδιακόπως ἀποκαλύπτει δι'
ὑπερφυσικῶν μέσων πᾶσαν ἀλήθειαν, ἢ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λόγος δύναται νὰ τεθῇ
εἰς ἄμισον κοινωνίαν καὶ νὰ συνενωθῇ μετὰ τὸν Θεόν, καὶ ἀπ' εὐθείας νὰ λάβῃ παρ'
αὐτοῦ τὴν ἐξήγησιν καὶ ἐρμηνείαν παντός αἰνίγματος καὶ παντός μυστηρίου. Ἡ
πρέπει δηλαδή, νὰ περιορίσωμεν τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς τὰς ὀρη-
σκαυτικὰς ἀληθείας, καὶ νὰ ὑποθέσωμεν διηγενητὴ καὶ ἀκατάπαυστον ὑπερφυσικὴν
τινὰ ἀποκάλυψιν ἢ νὰ συντακτίσωμεν τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὸν Θεόν καὶ νὰ πιστεύσω-
μεν ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐνυπάρχει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου. Ἐὐ πρῶτον σύστημα
εἶναι ἡ ἀρνησις πάσης φιλοσοφίας καὶ πάσης ἐπιστήμης, τὸ δεῦτερον εἶναι ὁ τερα-

τούτης και παράλογος πανθεϊσμός, εἰς ὃν ὑπέπεσαν κατὰ δυστυχίαν και τινες τῶν διασημοτέρων ἐκ τῶν καθ' ἡμῶς φιλοσοφούντων.

Τῆς δρθῆς και ψυχολογικῆς λεγομένης μεθόδου λαμπρὰ και ὄχι ὀλίγα παραδείγματα κατέλιπον εἰς τὸν κόσμον οἱ ἐνδοξότεροι τῶν ἀρχαίων και νέων φιλοσόφων. Τὴν μέθοδον ταύτην και ἡμεῖς παραδεχθέντες ἐπροσπαθήσαμεν, κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀσθενῶν μας δυνάμεων, νὰ διαφωτισωμέν τινα ἐκ τῶν κυριωτέρων ζήτημάτων, ὅσα παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς νοητικῆς και ἠθικῆς ἡμῶν φύσεως. Δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι πολλὰ και ἴσως οὐσιώδη και τοῦ πρώτου τούτου και τῶν ὅσων οὕτω ἐκδοθησομένων ἄλλων δοκιμίων θέλουν εἶσθαι τὰ ἐλλείμματα. Δὲν ἀξιῶμεν ὅτι ἀνεκαλύψαμεν, ἢ ὅτι συνεπληρώσαμεν ὅλον τὸν ἵστον τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ἀγαπῶντες τὴν ἀλήθειαν δι' ἑαυτὴν και ὄχι διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς προερχομένην ἀτομικὴν ὠφέλειαν ἢ δόξαν, ἔχοντες ὡς πρώτην και θερμοτάτην τῶν εὐχῶν μας και ἱερὸν πάθος ἡμῶν προσπαθείας ἀντικείμενον τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔθνους και τὴν εὐκλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος, θέλομεν νομισθῆ εὐτυχεῖς, ἂν και ἡμεῖς συντελέσωμεν κατὰ τι εἰς τὴν σύστασιν τῆς νέας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἣτις εἰς πάντα νουνεχῆ ἀναγκάζεται σήμερον ὡς τὸ πρῶτον καθήκον και ἡ πρώτη ἀνάγκη τῆς ἐπαγῆς μας.

ΠΕΡΙ
ΠΡΩΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΩΝ
ΔΟΚΙΜΙΟΝ

Σημ. Ἐν τέλει τοῦ ποιήματος δύο προσετέθησαν διατριβαί, ἡ μὲν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ιστορικῆς φιλοσοφίας, δημοσιευθεῖσα τῇ 1848 ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἐρανοστῆ (Φυλλάδ. τῆς 1 Ὀκτωβ.), ἡ δὲ περὶ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ συστήματος τοῦ Καντίου, ἀναγνωσθεῖσα τῇ 14 Μαΐου 1847 εἰς τὴν ἐν Κερκύρα Ἑταιρείαν τῶν φιλομαθῶν. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ἐπισυνάκτομεν πρὸς πλείωτέραν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῇ Κεφ. ΙΖ' τοῦ Δοκιμίου λεγομένων περὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου κλάδου τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν, τὴν δὲ ἄλλην πρὸς διαφώτισιν πληροτέραν τῶν πρώτων τοῦ Καντίου ἀρχῶν, αἵτινες ἐκτίθενται ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Κεφ. Θ', και τῶν σχέσεων τοῦ συστήματός του πρὸς ἐκεῖνα τῶν συγχρόνων και τῶν προκατόχων του.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οσοι νομίζουν ότι φιλοσοφικόν τι σύστημα οὐδέν ἄλλο εἶναι εἰμὴ πλάσμα αὐθαίρετον τῆς φαντασίας, γεννώμενον μὲν ἐξ ἧς πάντες ἔχομεν φυσικῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ γνωρίζωμεν τὸ εἶναι, τὴν ἀρχὴν ἡμῶν καὶ τὸ τέλος, ἀλλὰ μὴ ἀντιστοιχοῦν εἰς οὐδέν πραγματιῶδες, δύνανται νὰ μὴ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀνα χειρας πανήματος. Ὡσαύτως, ὅστις πιστεύει ὅτι ἡ ἀλήθεια ἐνυπάρχει μόνον εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν πίστιν, καὶ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ἀνίκανος νὰ λύσῃ προβλήματα τινὰ, καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν τινῶν ἀρχῶν, δύναται ἐκ προουμίων ν' ἀποβάλῃ πᾶσαν πρότασιν μας καὶ νὰ μὴ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς τὸν λόγον μας. Δὲν ὀμιλοῦμεν λοιπὸν οὔτε πρὸς τοὺς σκεπτικοὺς, οὔτε πρὸς τοὺς δογματικοὺς, ἀλλ' ἀπευθυνόμεθα πρὸς μόνους ἐκείνους, οἵτινες νομίζουν ὅτι ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τοῦ λογικοῦ τῶν νοητικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, οἵτινες ἐπομένως θεωροῦσιν ὡς δυνατὴν πρῶτην τινὰ ἐπιστήμην, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Φιλοσοφίαν καλουμένην, κυριαρχικὴν καὶ νομοθετικὴν ἐπιστήμην, ἥτις, ἐν ᾧ διὰ τοῦ ὕψους τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐφίσταται παντὸς τοῦ ἐπιστητοῦ, εἶναι συγχρόνως στερεὸν καὶ ἀσάλευτον θεμέλιον πάσης ἀνθρωπίνης μαθήσεως.

Ἐθείσης λοιπὸν τῆς ἐπιστήμης ταύτης ὡς δυνατῆς καὶ νομίμου, ἠθελήσαμεν νὰ ἐρευνήσωμεν ποῖα εἶναι αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς καὶ ποῖα τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, ποῖα ἡ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς ἀπαιτουμένη μέθοδος, ποῖα τελευταῖον αἱ σχέσεις, δι' ὧν συνδέεται πρὸς τοὺς ἄλλους κλάδους καὶ τὴν διεύθυνσιν καὶ τοὺς κανόνας τῆς προδευτικῆς αὐτῶν πορείας.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ διάφορος λύσις, τὴν ὁποίαν οἱ φιλόσοφοι ἔδωκαν εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω ζητήματα, προήλθε, καθ' ὅσον εἰς ἡμᾶς ἐφάνη, ἐξ ὧν εἶχον διαφόρων δοξασιῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρωπίνων γνῶσεων, τοῦτέστι, ἐκ τῆς ἐρέυνης ἐάν τι προὑπάρχῃ ἐν τῷ νῷ πρῶτον καὶ ἀνεξάρτητον τῆς πείρας, ἢ, ὡς λέγουσι, στοιχεῖον τι καθαρὸν

καὶ ἐκ τῶν προτέρων, παρεκινήθημεν νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἔρευναν ταύτην ὡς κύριον θέμα τοῦ λόγου μας. Θέλομεν προσπαθῆσαι λοιπὸν νὰ διαφωτίσωμεν κατὰ δύναμιν τὸ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων τοῦτο στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ὄν εἰμὴ ἢ καθολικὴ ταυτότης τοῦ λόγου, ἀποτελεῖ, συζευχθὲν μὲ τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων στοιχεῖα, τὴν ἀρχικὴν ὕλην ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ, καὶ εἶναι ἡ πηγὴ πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἐπιστήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς

Ἐὰν δὲ ἡ φιλοσοφία ἦναι ἐπιστήμη, πᾶσα δὲ ἐπιστήμη ἄλλο δὲν ἦναι εἰμὴ σειρά ἰδεῶν οὕτω πως συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλας, ὥστε ἡ μία νὰ γεννᾶται ἐκ τῆς ἄλλης, καὶ ὅσαι διαδοχικῶς νὰ ἐξέρχονται ἐκ τινῶν πρώτων, αἰτινες ἀναγνώρισθῆσαι ὡς ἀναμφισβήτητοι, βεβαιούσι πᾶσας τὰς ἐξ αὐτῶν ἐξαγομένας, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἔχη μίαν τινὰ ἢ πλείονας ἀρχάς πρώτας, μίαν ἢ πλείονας ἰδέας πρώτας καὶ ἀναμφισβόλους. Καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τὴν λογικὴν τάξιν τοῦ ἐπιστητοῦ, ἡ φιλοσοφία εἶναι πρώτη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην προϋποθέτει, εἶναι ἐπίσης φανερόν ὅτι αἱ πρώται αὐτῆς ἰδέαι πρέπει νὰ ἦναι δι' ἑαυτῶν ἀναμφισβόλοι καὶ ἐναργεῖς.

Πρώτην δὲ τῆς φιλοσοφίας ἰδέαν τολμῶμεν νὰ θέσωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος.

Δὲν λέγομεν μετὰ τοῦ Καρτεσίου νοῶ, ἄρα ὑπάρχω, διότι ἠδύνατό τις νὰ μᾶς ἀπαντήσῃ μετὰ τοῦ Γασένδου καὶ ἄλλων, ὅτι οὗτος εἶναι συλλογισμὸς προϋποθέτων καθολικὴν τινὰ πρότασιν, τούτεστιν, ὅτι πᾶν τὸ νοῶν ὑπάρχει, ὅτι τὸ νοῶν εἶναι κατηγορούμενον ὑποθέτων ὑποκείμενόν τι, καὶ ὅτι κατὰ πάντα τρόπον δὲν εἶναι οὗτος ὁ τύπος διὰ τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ ἐκφέρηται οἰαδήποτε ἀρχή. διότι καθ' ὃ λέγει αὐτὸς ὁ Καρτέσιος, *notitia principiorum non fit dialectice*, ἡ γνώσις τῶν ἀρχῶν δὲν γίνεται διαλεκτικῶς.

Ἐὰν ὀρθῶς ἢ μὴ τὸν ἀθωόνωσιν ἀπὸ τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ τε Κουσίνοσ (Fragm. Phil. σελ. 129 ἔκδ. Παρισ. 1833) καὶ ἄλλοι

λοι τοῦ ὑπερασπισταί, ἀγνοοῦμεν (1). Δὲν θέλομεν κατὰ τὸ παρὸν ν' ἀμφισβητήσωμεν περὶ ζητήματος ἀνήκοντος μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἢ εἰς τὴν καθ' αὐτὴν φιλοσοφίαν· ἀρκεῖ νὰ θέσωμεν τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ πρώτη ἰδέα τῆς φιλοσοφίας εἶναι, καθ' ἡμᾶς, ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος. Τὸ ἐγὼ εἶμαι, ἐγὼ ὑπάρχω εἶναι γινόμενον περὶ τοῦ ὁποῖου οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβόλη, διότι καὶ αὐτὴ ἡ ἀμφισβόλια εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ ἀμφισβόλια, ἀλλ' ἡ κατάφασις. Καὶ τὸ μὲν εἶναι ἢ τὸ ὄν παρίσταται ὄχι μόνον γινόμενον πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἰδέα πρώτη, τὸ δὲ εἶναι καὶ τὸ γινώσκειν τὸ εἶναι ταυτίζονται. Τὸ ἐγὼ εἶμαι εἶναι πρότασις, ἐν ἣ τὸ ὑποκείμενον συνταυτίζεται μὲ τὸ κατηγορούμενον καὶ ὁ νοῦς μὲ τὸ ἀντικείμενόν του. Νὰ ἀναβῶμεν περαιτέρω εἶναι ἀδύνατον. Εἶναι αὕτη πρώτη ἀλήθεια ἀκαταμάχητος, ἀπόφασις καὶ κατάφασις ἀναμφισβήτητος.

Τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος τεθείσης ὡς βάσεως, εὐκόλως ἀποδεικνύεται:

α΄.) Ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι πρώτη, διότι λογικῶς προϋπάρχει πασῶν τῶν ἄλλων, οὐδεμίαν προϋποθέτει καὶ ὑπὸ πασῶν προϋποτίθεται, διότι αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι τύποι καὶ τρόποι αὐτῆς (2).

β΄.) Ὅτι εἶναι πασῶν ἡ ἀπλουσιότης, καθ' ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνάγονται ἐν τέλει, ἀφ' οὗ ἀναλυθῶσιν, αἱ ἰδέαι πᾶσαι· τοῦτο εἶναι τὸ θεμελιώδες καὶ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ἀδικίρετον καὶ μὴ ἀναγόμενον, ἡ ἀρχὴ πάντων τῶν ἄλλων.

γ΄.) Ὅτι εἶναι ἡ γενικωτάτη καὶ μάλιστα εἶναι καθολικὴ, διότι περιλαμβάνεται εἰς πᾶσας τὰς ἰδέας, οἰαδήποτε ἦναι, πάντων τῶν μερικῶν ἀντικειμένων, τῶν ὁποῖων ἔχομεν ἢ δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν γνώσιν.

δ΄.) Ὅτι εἶναι ἡ μόνη ἀναγκαία, διότι αἱ ἄλλαι πᾶσαι δύναται νὰ ὑπάρχωσιν ἢ νὰ μὴ ὑπάρχωσιν ὡς πρὸς ἡμᾶς· εἶναι λοιπὸν ἐνδεχόμενα, καὶ ἡ ὑπαρξίς των ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν ταύτης.

ε΄.) Ὅτι εἶναι μόνη ἀναμφισβήτητος καὶ ἐπαμένως πασῶν ἢ

1) Ὅρα σημ. Α, ἐν τέλει τοῦ πονήματος.

2) Παραθέτομεν ἀσμένως ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης διατριβῆς τὸ ἐξῆς τεμάχιον τοῦ περικλοῦς τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ἑλλάδος φωστῆρος Εὐγενίου, «Ἀρχὴ ἢ πρῶτιστη τῶν καθ' ἀπλὴν ἐπιβολὴν γνώσεων ἐστὶν ἡ τοῦ ὄντος ἢ ἐν ἔννοιᾳ. Καὶ ἢ ἀριδηλοτάτη ὡν ἂν ὁ νοῦς ἐπιδραῖται. Οὐχ ὀρίζεται δὲ, ἀλλὰ προσκαυγάξει ἢ διὰ πάντων καὶ ὑπὲρ πάντων τοῦ ὄντος ἔννοιᾳ, οὐ στερήσεις ἢ ἀποφάσεις αἱ ἄλλαι πᾶσαι». Μεταφ. Α.

ἐναργεστάτη, διότι, ὡς ἤδη εἶπομεν, περὶ πάσης ἄλλης δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ τις, οὐδέποτε ὅμως περὶ αὐτῆς καθότι, καὶ αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως ἢ τοῦ ὄντος.

ς'.) Ὅτι, τελευταῖον, εἶναι ἔμφυτος, διότι, ὡς ἤδη εἶπομεν, τὸ εἶναι καὶ τὸ γινώσκειν τὸ εἶναι ταυτίζονται. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ὑπάρχει ἄρα ἐν ἡμῖν εἰς τὸ ἐνδότερον καὶ ἀποκρυφότερον μέρος τοῦ ἐγῶ· καὶ καθὼς εἶναι ἡ ἐσχάτη εἰς τὴν ὁποίαν φθάνομεν διὰ τῶν εἰδοποιήσεων καὶ κατατάξεων, οὕτως εἶναι ἡ πρώτη ἀφ' ἧς ὀφείλομεν νὰ ἀρχίσωμεν. Εἶναι ἐν ἡμῖν, μ' ὅλον ὅτι δὲν συνορῶμεν αὐτήν, καθὼς δὲν συνορῶμεν κατ' ἀρχάς οὐδεμίαν τῶν πρώτων καὶ καθολικῶν ἐκείνων ἀληθειῶν, αἰτινες, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετὰ ταῦτα, εἶναι καὶ αὐταὶ ἐν ἡμῖν καὶ ἔμφυτοι. Καὶ καθὼς αἱ ἀλήθειαι αὐταὶ κανονίζουσι τὰς νοητικὰς ἐργασίας, ἅμα ὁ νοῦς ἀρχίσῃ νὰ ἐνεργῇ, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος πάντοτε ἐντυπώνεται καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν, διὰ τινος ἀναγκαίου καὶ μυστηριώδους νόμου τῆς διανοίας, ἐπὶ πάσης τῆς ὑπὸ τῆς πείρας παρεχομένης ὕλης.

Ἐὰν πάντα ταῦτα ἀληθεύωσι, μόνῃ ἀληθῆς ἐπιστήμῃ θέλει εἶναι ἡ ἐξαγομένη ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πρώτην ταύτην ἰδέαν. Καὶ ὅστις εὐτυχῆσῃ νὰ ἐξαγάγῃ ὡς ἀναγκαίως αὐτῆς συνεπείας τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς τῆς φιλοσοφίας, θέλει κατασκευάσει μὲ μαθηματικὴν ἐνάργειαν καὶ βεβαιότητα τὴν πρώτην τῶν ἐπιστημῶν.

Ἄς ἀναλύσωμεν λοιπὸν τὴν πρώτην ταύτην ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ ἄς ἴδωμεν τί περιέχει.

Τὴν καθαρὰν ἰδέαν τοῦ ὄντος οὐδέποτε ἔχομεν μόνην. Τὸ ὄν μᾶς παρουσιάζεται πάντοτε ὑπὸ τινος μορφῆν νοερὰν ἢ αἰσθητήν. Τὸ ὄν ἄνευ μορφῆς, τὸ ὄν μόνον, ἢ καθαρὰ ὑπόστασις δὲν συλλαμβανονται ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας εἰμὴ δι' ἀφαιρέσεως. Καὶ τὸ ἐγὼ καὶ πᾶν τὸ ὄν ὑπάρχει κατὰ τινος τρόπου, ἢ ἄλλως, ὑπὸ τινος μορφῆν.

Ἄς διαιρέσωμεν λοιπὸν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος εἰς τὸ καθαρὸν ὄν, ἢ τὴν ὑπόστασιν, καὶ εἰς τὴν μορφήν τοῦ ὄντος. Τὴν ἰδέαν ταύτην τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος θέλομεν ἀναπτύξει ἀλλαχοῦ· ὅς ἦναι ἐν τοσοῦτῳ ἢ δευτέρῃ ἰδέᾳ τῆς ὁποίας διώκομεν ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ τῶν δύο τούτων ἰδεῶν τεθειμένων, φανερόν ὅτι ἐκ τῆς συνυπάρξεως αὐτῶν γεννᾶται καὶ τρίτη ἐπίσης ἀπλή καὶ ἀναγκασία, ἢ τῆς σχέσεως.

Ἐὰν πᾶν ὄν ἔχῃ καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ τινὰ μορφήν, δηλονότι μετὰ τῶν δύο ὑπάρχει σχέσις συνενοῦσα αὐτὰ ἀχωρίστως καὶ ἀναποσπᾶστως, σύνδεσμος μὴ δυνάμενος νὰ διαλυθῇ χωρὶς νὰ καταστραφῶσιν ἐνταυτῷ καὶ τὸ ὄν καὶ ἡ μορφή του.

Ἴδου λοιπὸν αἱ τρεῖς ἔννοιαι, αἰτινες προέρχονται ἀπὸ τὴν πρώτην ἀνάλυσιν τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος·

Τὸ καθαρὸν ὄν, ἢ ἡ ὑπόστασις.

Ὁ τρόπος τοῦ εἶναι, ἢ ἡ μορφή.

Ἡ μετὰ τὸ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς σχέσις.

Τούτου τεθέντος, εἶναι ἄρα αὐταὶ αἱ μόναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος περιεχόμεναι; Τὸ ἐγὼ εἶμαι, ἢ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, περιέχει μόνον τὴν ὑπόστασιν, τὴν μορφήν καὶ τὴν σχέσιν, ἢ καὶ ἄλλο τι; Ἄφ' οὗ εἶπω· ἐγὼ εἶμαι καὶ εἶμαι ὑπὸ τινος μορφῆν, καὶ ὑπάρχει σχέσις τις μετὰ τοῦ καθαρῶ μου ὄντος καὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ, ἐξήντησα ἄρα ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεως;

Ὅχι· πρέπει νὰ προσθέσω· εἶμαι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ.

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἄλλα δύο στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος.

Ὅστις θελήσῃ νὰ ἀποχωρίσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, δὲν θέλει δυνήθῃ νὰ τὸ κάμῃ. Καὶ περὶ μὲν τῶν ὕλικῶν ὄντων, τοῦτα εἶναι πρόδηλον. Ἐὰν δέ τις εἴπῃ ὅτι τὰ ἄϋλα οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὸν τόπον, ἀπαντῶμεν ὅτι τὸ ἄϋλον ὄν δὲν κατέχει τόπον, ἀλλ' εἶναι ἐν τῷ τόπῳ. Ἡ ψυχὴ μου, καὶ τοὶ ἄϋλος, εἶναι ἐν τῷ σώματί μου καὶ ὄχι ἐν ἄλλῳ. Τοιουτοτρόπως καὶ ὁ Θεὸς, καθὼς πληροῖ τὴν ἀιδιότητα τοῦ χρόνου, οὕτω πληροῖ καὶ τὸν ἀπειρον τόπον χωρὶς νὰ κατέχῃ αὐτὸν ὕλικῶς. Ἀδύνατον εἶναι νὰ φαντασθῶμεν πρῶτον τι ὑπάρχον, χωρὶς νὰ φαντασθῶμεν δι' αὐτοῦ τούτου ὅτι ὑπάρχει ἐν τινι στιγμῇ τοῦ χρόνου καὶ ἐν τινι σημείῳ τοῦ τόπου. Ἐὰν ἦναι, εἶναι ἐν τινι τόπῳ καὶ ἐν τινι χρόνῳ· καὶ καθὼς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσπᾶσωμεν τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν μορφήν αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἀμφοτέρων συνδέουσάν σχέσιν, ὡσαύτως καὶ τὰς τρεῖς ταύτας ἰδέας συμπυκνωμένας εἰς τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἐνότητα, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποχωρίσωμεν ἀπὸ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι λοιπὸν ἄλλα δύο στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος.

Ἄλλ' ἐνταῦθα δύο ἀναφύονται ἀπορίαι.

α'.) Ἐὰν ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἦναι ἡ ἀπλουστέρα, ἔαν, ὡς εἴρηται, ἦναι τὸ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ἀδιαίρετον καὶ μὴ ἀναγόμενον, πῶς ἐπιδέχεται ἀνάλυσιν; πῶς δύναται νὰ περιέχῃ ἄλλα στοιχεῖα ἀπλουστάτα καὶ ἄλλας ἰδέας;

Ἀπαντῶμεν· ναὶ μὲν εἶναι σχετικῶς ἡ ἀπλουστέρα, ἀλλ' αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπλή. Ὑπόθετες ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν ὑπὸ μίαν μόνην ἐπωνυμίαν καὶ νὰ συμπεριλάβωμεν εἰς μίαν μόνην ἰδέαν ὅλα τὰ ἀπλᾶ σώματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφθασεν ἄχρι τοῦδε ἡ χημικὴ ἀνάλυσιν, ἡ ἰδέα αὕτη ἠθέλεν εἶναι καθ' ἑαυτὴν

σύνθετος, ἀλλὰ ἀναμφιβόλως ἤθελεν εἶναι ἐνταυτῷ καὶ ἀπλουστέρα πάσης ἄλλης ιδέας τῶν σωμάτων. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ τοῦ ὄντος καθὼ συμπεριλαμβάνουσα τὰ πρῶτα στοιχεία τῶν ἄλλων ιδεῶν, οὐσα ἐπομένως πασῶν ἢ ἀπλουστάτη καὶ σχετικῶς πρὸς αὐτάς τὸ πρῶτον καὶ θεμελιώδες στοιχεῖον, τὸ ἀδιαιρέτον καὶ μὴ ἀναγόμενον.

β'.) Οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῆ ὅτι ἡ ὑπόστασις, ἡ μορφή καὶ ἡ σχέση εἶναι στοιχεία τῆς ιδέας τοῦ ὄντος· ἀλλ' ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ ὄντος, εἶναι ταῦτα τὰ δύο, ὡς λέγουσιν, ἐνδεχόμενα, ἐν οἷς περιέχονται, κινουῦνται καὶ ζῶσι τὰ ὄντα. Ἐὰν λοιπὸν ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι μέρη τοῦ ὄντος, πῶς δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς στοιχεία τῆς τοῦ ὄντος ιδέας;

Συμφωνοῦμεν ὅτι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι μέρη τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἐπεταὶ καὶ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἴηται στοιχεία τῆς ιδέας αὐτοῦ. Εἶναι μὲν τὰ δύο ἐνδεχόμενα τῶν ὄντων· ἀλλ' ἐὰν ἡ ιδέα τῶν περιεχόντων τούτων εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς τοῦ περιεχομένου, καὶ τόσον ἀχώριστος ὥστε, μολονότι δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον χωρὶς νὰ συνεννοήσωμεν καὶ τὸ ὄν, οὐδέποτε ὅπως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ὄν χωρὶς νὰ συνεννοήσωμεν ἐν ταυτῷ καὶ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, ἀνάγκη πᾶσα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συμπληρωματικὰ στοιχεία τῆς ιδέας τοῦ ὄντος.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς προμνησθείσας τρεῖς πρώτας ιδέας καὶ τὰς δύο ταύτας, ἐξ ἴσου πρώτας, ἀπλᾶς, ἀναγκασίας καὶ καθολικᾶς, ὥστε θέλωμεν ἔχει ὡς στοιχεία τῆς ιδέας τοῦ ὄντος τὴν ὑπόστασιν, τὴν μορφήν, τὴν σχέσηιν, τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον.

Καὶ ἐνταῦθα περὶνομεν τῶν πρώτων ιδεῶν τὴν ἀπαρίθμησιν πεποιθότες ὅτι οὐδὲ νὰ προσθέσῃ, οὐδὲ ν' ἀφαιρέσῃ δύναται τις εἰς τὸν ἀνωτέρω κατάλογον. Αὗται εἶναι αἱ ἐννοιαὶ ὅσας περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ εἰς ἃς ἀναλύεται ἡ πρωταρχικὴ τοῦ ὄντος ιδέα. Δυνατὸν νὰ διαιρεθῶσι καὶ ὑποδιαιρεθῶσι κατὰ γένη καὶ εἶδη, νὰ πολυπλασιασθῶσι καὶ συνδυασθῶσιν ἐπ' ἀπειρον· ἀλλ' ὅσαι καὶ ἐν ἴσῃ αἱ παράγωγοι τούτων ιδεῶν, ὅλαι ἐν τέλει ἀνάγονται εἰς αὐτάς, αἰτινες ἀποτελοῦσι τὸν τύπον, ἢ ὡς ἤθελεν εἶπεῖ Καντιανὸς τις, τὸ σχῆμα πασῶν τῶν ἄλλων. — Περὶ τούτου πλαγίως πῶς μᾶς ἐδίδαξε πρὸ δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ὁ ὑπερφύης νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ μεγάλη αὐτοῦ κατὰ τάξιν διὰ τοῦτο ὑπερτερεῖ καὶ ἀναφίνεται πλήρης ἐν ὄχι ἐντελεστάτη, διότι ἐκδήλοῖ αὐτὴν τὴν κατὰ φύσιν τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος κατὰ τάξιν. Τὸ περὶ Κατηγοριῶν ἄλλο δὲν εἶναι, καθ' ἡμετέραν γνώμην, εἰμὴ κατὰ τάξιν τῶν στοιχείων τοῦ προφορικοῦ λόγου ἀντιστοιχούντων εἰς τὰ στοιχεία τοῦ ὄντος. Αἱ κατηγορίαι εἶναι τὰ κατηγορούμενα, ἢ μᾶλλον ὅλα τὰ δυνατὰ ὑπο-

κειμενα καὶ κατηγορούμενα, δηλ. ὅλα τὰ στοιχεία πάσης δυνατῆς κρίσεως καὶ προτάσεως. Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι, ἐνὰ προσδιορισθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν στοιχείων τούτων, ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῶσι τὰ πρῶτα καὶ ἀρχικά καὶ ἀπλᾶ στοιχεία τοῦ ὄντος, οὕτως ἐρμηνεία καὶ εἰκὼν εἶναι ὁ λόγος (1). Καὶ ἐὰν δυνηθῶμεν τὰς δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους Κατηγορίας νὰ ἀνάγαγωμεν εὐκόλως εἰς τὰς προδηλωθείσας πέντε ιδέας, βεβκίως τοῦτο θέλει εἶναι ἐλπίς καὶ ἐμφύχωσις ὄχι εὐκαταφρόνητος.

Αἱ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι εἶναι αἱ ἐξ ἧς: οὐσία, ποσὸν, ποιὸν, πρὸς τι, ποῦ, ποτὲ, κείσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη, εὐκόλον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν ὅτι ἢ ἄλλο δὲν εἶναι εἰ μὴ ἡ ιδέα τοῦ καθαρῶ ὄντος, τοῦτέστι τῆς ὑποστάσεως, τῆς καθ' ἑαυτῆς τῶν πέντε, ἢ αὐτὴ ἢ πλήρης ιδέα τοῦ ὄντος (2)· καθότι καὶ αἱ πρώται καὶ αἱ δεύτεραι οὐσίαι ὅσας ἀριθμεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, δηλ. καὶ αἱ ἀτομικαὶ καὶ αἱ κατὰ γένος, ἀνάγονται μᾶλλον εἰς τὴν γενικὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἢ εἰς τὴν καθαρὰν ιδέαν τῆς ὑποστάσεως· καὶ μολονότι ὁ ἕρος οὐσία ἀντιστοιχεῖ καὶ εἰς τὴν essentialiam καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπόστασιν (substantiam), εἶναι ὅμως φανερόν ὅτι ἡ οὐσία δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ διάφορος καὶ ἀτομικὴ φύσις τῶν ὑποστάσεων, καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων πηγάζει ἢ διαφορὰ τῶν οὐσιῶν· ὅθεν καὶ αἱ οὐσίαι ἀνάγονται εἰς ὑποστάσεις.

Αἱ δὲ ἄλλαι κατηγορίαι τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ, τοῦ ἔχειν (3), τοῦ ποιεῖν, τοῦ πάσχειν, φανερόν ὅτι ἀνάγονται εἰς τὴν καθ' ἑαυτῆς δευτέραν, δηλ. εἰς τὴν ιδέαν τῆς μορφῆς, διότι τὸ ποσὸν, τὸ ποιὸν, τὸ ἔχειν, τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν, εἶναι τρόπον τινὰ τὸ περικάλυμμα, ὁ ἐξωτερικὸς τύπος, ἢ φανέρωσις καὶ ἢ ἐξωτερικὴ μορφή τῆς ὑποστάσεως. Τὸ πρὸς τι τελευταῖον δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις· καὶ τὸ μὲν ποῦ καὶ τὸ κείσθαι ἀνάγονται εἰς τὸν τόπον, τὸ δὲ ποτὲ εἰς τὸν χρόνον.

1) Εἶδομεν εὐχαριστως τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐπιβεβαιωμένας ὑπὸ τοῦ Κ. Βαρθελεμῆ Δασεντιλαρ εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς ἀξιολόγου μεταφράσεως του τῆς Λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν οἷς παραδέχεται καὶ αὐτὸς τὴν γνώμην ὅτι αἱ κατηγορίαι δὲν εἶναι εἰμὴ τὰ στοιχεία τοῦ προφορικοῦ λόγου ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰ στοιχεία τοῦ ὄντος. Ὁρ. καὶ Ἀμμων. εἰς τὰς κατηγ. σελ. 14 ἐκδ. Ἀλδου 1545.

2) Ἐν τῷ Α'. Ὁ'. τῶν Τοπικ. ἀντὶ τοῦ ἔρου οὐσία μεταχειρίζεται τὸ τί ἐστί.

3) Ἡ κατηγορία τοῦ ἔχειν δύναται νὰ ὑπαχθῆ καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν καὶ ὑπὸ τὴν σχέσιν, ὡς θέλωμεν ἰδεῖ κατωτέρω.

Ἴδου πῶς αἱ δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι ἀνάγονται εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος (1), καὶ ἰδοὺ πῶς ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ πέντε ἐκεῖναι ιδέαι εἶναι ἀπλάκ καὶ πρῶται καὶ ἔμφυτοι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνάγονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι. Ἐκ τούτου ἐπεταὶ ὅτι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος ὄχι μόνον περιλαμβάνει ὅλα τὰ κατηγορήματα (praedicata), ἀλλὰ περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἀρχὴν ὅλων τῶν κατηγορητῶν (praedicabilia), τὰ ὁποῖα εἶναι κλάσεις κατηγορημάτων σχηματισθεῖσαι κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις ὅσας ἔχουσι ταῦτα πρὸς τὰ ὑποκείμενά των, δηλ. καθ' ὅσον τὸ κατηγορημα εἶναι γένος τοῦ ὑποκειμένου, ἢ εἶδος, ἢ διαφορὰ, ἢ ἴδιον ἢ συμβεβηκός. Διότι τὸ ὄν εἶναι τὸ γένος ὑπὲρ ὃ, κατὰ Πορφύριον, οὐκ ἂν εἴη ἄλλο ἐπαναβεβηκός γένος (2), ἢ τὸ κοινότατον ὄν (ens comunissimum) τῆς σχολῆς, ἐξ οὗ πάντα τὰ εἶδη καὶ πάντα τὰ άτομα. Καὶ τῶντι, ἐὰν ἡ ιδέα τοῦ ὄντος ἦναι, ὡς εἴπομεν, καθολική, εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ γενικωτάτη, πᾶσαν περιέχουσα ιδέαν γένους ἢ εἶδους ἢ ἀτόμου, οὐσα ἐπομένως βᾶσις καὶ ἀρχὴ πάσης φυσικῆς, ἢ λογικῆς, ἢ ἐπιστημονικῆς κατατάξεως.

Ἐπροχωρήσαμεν λοιπὸν ὄχι ὀλίγον εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἀπολύτων ιδεῶν, τῶν ἐμφύτων ἀρχῶν, τῶν νόμων τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου (ζήτημα ἐπὶ τοσοῦτον ἀμφισβητούμενον ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, καὶ διαστέλλον διαφοροτρόπως τὰς σχολὰς, καθ' ἣν ἔλαβε διάφορον παρ' αὐτῶν λύσιν), ἐὰν, ἀφήσαντες πρὸς τὸ παρὸν κατὰ μέρος τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς μόνας τὰς ιδέας ἐνσχοληθέντες, ἐδυνήθημεν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν, τὴν παραγωγὴν, καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν, ἐπικυρώσαντες τρόπον τινὰ τὴν ἀσθενῆ μας ἀνάλυσιν μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεγίστου τῶν φιλοσόφων.

Ἄς θέσωμεν λοιπὸν τὸ ὄν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μορφήν αὐτοῦ ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἄς ἴδωμεν τὸ πρῶτον τοῦτο διδόμενον τί ἄλλο περαιτέρω μᾶς δίδει καὶ εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐννοίαν τί ἄλλο ἐμπεριέχεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ.

Τὸ ὄν εἶναι τὸ ἐγὼ. Κατ' ἀρχὰς δὲν βλέπομεν τὸ ὄν εἰμὴ εἰς τὸ ἐγὼ. Ἀλλὰ τὸ ἐγὼ εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ.

Εἶναι ταῦτα δύο ὄροι συσχετικοί. Ἡ ιδέα τῆς προσωπικῆς ταυτότητος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ιδέαν τῆς διαφορᾶς τοῦ οὐκ ἐγὼ, ὥστε μέχρι τινὸς ἡ ιδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ περιλαμβάνεται εἰς τὴν τοῦ ἐγὼ. Εἰ μὴ ὑπῆρχε τὸ οὐκ ἐγὼ, οὐδέ τὸ ἐγὼ ἠθέλει ὑπάρχει, οἷον τὸ συναισθανόμεθα καὶ τὸ συλλαμβάνομεν. Πρασεκτικὴ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις ἀποδεικνύει ὅτι χρονολογικῶς ἡ ιδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι σύγχρονος τῆς ιδέας τοῦ ἐγὼ, καὶ ὅτι λογικῶς ἡ πρώτη εἶναι ἀχώριστος τῆς δευτέρας. Μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος, τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς βλέπομεν εἰς τὸ ἐγὼ· ἀλλὰ μόλις ἔχομεν συνειδησιν τοῦ ἐγὼ, συναισθανόμεθα καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, οὐ τινος ὅμως ἢ ιδέα δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἔμφυτος.

Ἀνακλύπτομεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ οὐκ ἐγὼ ὄχι μόνον διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πρότερον διὰ τινος ἀπλῆς καὶ ἀμέσου ἐνοράσεως ἢ εὐθυωρίας (intuition), δηλ. διὰ τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως, καθὼς κρίνομεν, λ. χ. ὅτι τὸ δεῖνα αἴσθημα, ἢ τὸ δεῖνα μέρος τοῦ σώματος, δὲν εἶναι τὸ δεῖνα ἄλλο, καὶ τοῦτο τὸ ὄν δὲν εἶναι ἐκεῖνο. Ἀλλως παραδεχόμενοι μόνον τὸν συλλογισμόν, π. χ. τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, οὐδέποτε ἠθέλαμεν δυνηθῆ νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τοῦ ἐγὼ, διότι καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι κατὰ τινὰς ὑποκειμενική, ὡς παρετήρησεν ὁ Πίχτης· ἢ ἔπρεπε νὰ προστρέξωμεν εἰς τὸ ἐπινόημα τοῦ Καρτεσίου, ἐξάγοντος τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ κόσμου πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ἀψεύδειαν τοῦ Θεοῦ ὡς μὴ δυναμένου νὰ μᾶς ἀπατᾷ.

Ὁ Καρτέσιος, καὶ ται ἀντίδοξος τοῦ Ἀριστοτέλους, παρεδέχθη ἔτι καὶ αὐτὸς ἔμμεσόν τινα ἀντίληψιν (perception indirecte) ὄχι διὰ μέσου ιδεῶν, ὡς αἱ ἐκ τοῦ Περιπάτου, ἀλλὰ διὰ μέσου ιδεῶν. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ἀντιλαμβανώμεθα ἀμέσως τῶν ἀντικειμένων (καθὼς πιστεύει τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων), ἀλλὰ ἐμμέσως, τοῦτέστι, δι' ιδεῶν, πρέπει ἄρα κατ' αὐτὸν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰς τὰς ιδέας ἀντιστοιχοῦσιν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα· ἐντεῦθεν ἢ ἐκ τοῦ ἀψευδοῦς τοῦ Θεοῦ ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου. Τὴν δὲ ἔμμεσον

1) Εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν, τὴν ὅποιαν θέλομεν κάμει μετὰ ταῦτα, τῆς περὶ ιδεῶν Ἀριστοτέλους θεωρίας, θέλομεν τολμήσει νὰ ἐνδείξωμεν ποῖα εἶναι τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῆς κατατάξεως ταύτης.

2) Εἰσαγ. κεφ. Β'.

ταύτην αντίληψιν, τὴν ὁποίαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν παρεδέχθησαν, ἐντελῶς ἀνεσκεύασεν, ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Σκωτικῆς σχολῆς Θ. Ρεΐδης.

Ἄλλ' εἰς τί καταντᾷ ἡ ὑποτιθεμένη αὕτη ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσιῶ; Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν ἠθέλησε νὰ μᾶς ἀπατήσῃ, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἠθέλησεν ὥστε ἡ πραγματικότης νὰ ἀνταποκρίνηται ἀκριβῶς εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων· τοῦτο ἄρα δηλοῖ ὅτι αἱ αἰσθήσεις μαρτυροῦσιν ἀληθῶς, ὅταν μαρτυρῶσι τὴν ἀντικειμενικὴν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν πραγματικότητα. Ἀλλὰ τότε δικτὶ κάλλιον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἔκαμεν ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν κατ' εὐθείαν καὶ ἀμέσως εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων· τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ κόσμου πραγματικότητα δὲν μᾶς βεβαίως μόνη ἡ αἰσθήσις.

Ἡ αἰσθήσις χωρὶς τὸ ἐγὼ εἶναι οὐδέν. Πᾶσα αἰσθήσις πρέπει νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἐγώ. ἵνα γνωρισθῇ ὑπ' αὐτοῦ· τοῦτο καὶ φυσιολογικῶς ἀποδεικνύεται. Ἡ δὲ ἀντίληψις τοῦ ὁποίου αἰσθάνομεθα ἀντικειμένου γίνεται διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ αὕτη συνειδήσις, ἥτις μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐγώ, μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξίν καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ. Εἶναι αὗται δύο ἔννοιαι σύγχρονοι, ἀλλὰ σφραῖς, διακεκριμέναι καὶ δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς. Ἡ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν μαρτυρίαν καὶ τὸ κύρος τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε καὶ τὸ τοῦ Καρτεσιῶ καὶ οἰονδήποτε ἄλλο ψυχολογικὸν σύστημα καταρρέει, ἢ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, τὸ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἀποκαλυπτόμενον, τὴν αὐτὴν ἔχει ἀνκμφίβολον ὑπαρξίν τοῦ ἐγώ.

Καὶ ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν τὴν πρώτην καὶ ἀπλήγ ταύτην ἐνόρασιν τοῦ οὐκ ἐγώ, δυσκόλως δυνάμεθα, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον δι' ἄλλης ὁδοῦ· διότι πᾶν ἄλλο μέσον δὲν θέλει εἶναι εἰμὴ ἀπόδειξις μᾶλλον ἢ ἥττον ἔλλογος καὶ κριτικὴ, τοῦτέστι συλλογισμὸς. Καὶ τότε ἡ ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου, ὡς ἔκαμεν ὁ Βερκελέυος καὶ ὁ Φίχτης, ἢ ταυτίζομεν τὸν κόσμον μετ' ἐγώ, ὡς ἔκαμεν ὁ Σκελλίγγος καὶ ὁ Ἑγγελοῦ. Ὁ ἰδανισμὸς, ἢ ὑποκειμενικὸς ἢ ἀπόλυτος, εἶναι ἀφευκτός. Ἐκ τοῦ ἐγκντίου δέ, παραδεχόμενοι τὴν πρώτην ἐνόρασιν, περὶ τῆς μαρτυροῦσιν καὶ ἡ προσεκτικὴ καὶ ἀκριβὴς παρατήρησις καὶ ὁ κοινὸς νοῦς ἕλων τῶν ἀνθρώπων, ἀποφεύγομεν καὶ τὸν ἰδανισμὸν καὶ τὸν ὕλισμὸν καὶ τὸν πνευθεϊσμὸν (οἵτινες εἶναι αἱ τρεῖς τάσεις, ἢ μᾶλλον αἱ τρεῖς παρεκτροπαὶ τῆς φιλοσοφίας), διότι δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ταυτίσωμεν οὔτε τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον

μετ' ἐγώ, οὔτε τὸ ἐγώ καὶ τὸν Θεὸν μετ' ὃν κόσμον, οὔτε τὸ ἐγώ καὶ τὸν κόσμον μετ' ὃν Θεόν.

Ὅφειλομεν προσέτι νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ Καρτεσιανὴ ἀπόδειξις προϋποθέτει ἀποδεδειγμένην ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξίν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ· ἀμφοτέρως δὲ ἐξάγει ὁ Καρτεσιῶ ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, τὴν ὁποίαν πιστεύει ἔμφυτον ἐν τῇ διανοίᾳ.

Ἐγὼ εἶμαι, λέγει ὁ Καρτεσιῶ, διότι νοῶ, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος, ἄρα ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ τελείου, ἄρα τὸ ἀπείρον καὶ τὸ τέλειον ὑπάρχει, διότι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου περιέχει καὶ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, ἄλλως τὸ ἀπείρον ἠθέληεν εἶναι ἀτελές. Ἐὰν δὲ ὑπάρχη, εἶναι ἐντελῶς ἀγαθὸν καὶ σοφόν, ἄρα ἀδύνατον νὰ μὲ ἀπατᾷ, ἄρα αἱ αἰσθήσεις μου δὲν μὲ ἀπατῶσι καὶ ὁ κόσμος ὑπάρχει. Περὶ ταύτης τῆς ἀποδείξεως τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπαρξεως, ὀντολογικῆς ἐπονομασθείσης, θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Ἄς λάβωμεν ἐν τοσοῦτῳ τὴν βεβαιότητα ὅτι ὁ μακρὸς οὗτος κύκλος τῶν ἀποδείξεων δὲν εἶναι διόλου ἀνγκαῖος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀντικειμενικῆς τοῦ κόσμου πραγματικότητος, ὅτι τοῦ οὐκ ἐγώ καὶ τοῦ ἐγώ συναμὰ ἀντιλαμβάνεται ἡ συνειδήσις, καὶ ἄς συμμορφωθῶμεν μετ' ἡν ἀπλήγ καὶ ὀρθὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων, ἢ μετ' ἡν ὑπὸ τοῦ Σκελλίγγου κελουμένην πρόληψιν τοῦ ὄχλου, ὅστις ἠθέλε κριτικῶς τὴν φιλοσοφίαν ἐὰν ἤκουεν, ὅτι, ἵνα παραδεχθῇ τις τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐκτὸς, χρειάζεται τὸσον διεξοδικῆς ἀποδείξεως. Ἡ φιλοσοφικὴ πλάνη κατὰ πλεῖστον μέρος προῆλθεν ἀπὸ τὸ πρῶτον βῆμα τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖον ὅθεν ὀρμήθησαν· διότι ἡ παρεκτροπή, ἥτις κατ' ἀρχὰς φαίνεται ἀσήμαντος, παραταθεῖσα καταντᾷ μεγίστη καὶ ἀθεράπευτος. Ἐὰν δὲν παραδέχῃται τις τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου ὡς ἀμέσως γνωστὴν διὰ τινος πρώτης ἐνοράσεως, τότε ὀφείλει, ὡς ἤδη προείρηται, ἢ νὰ τὴν ἀποδείξῃ διὰ τινος ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν τινὲς, καίτοι παραλόγως, θεωροῦσιν ὡς ὑποκειμενικὴν, ὅπερ εἶναι ἀτοπὸν, ἢ πίπτει ἀνκαποφεύκτως εἰς τὸν ὑποκειμενικὸν ἰδανισμὸν τοῦ Φίχτου, ἢ ἀνγκάζεται ἀπαραιτήτως νὰ συνταυτίσῃ τὸ ἐγώ μετ' ὃν κόσμον, ἢ τὸν κόσμον καὶ τὸ ἐγώ μετ' ὃν Θεόν, καὶ φέρεται ἐπομένως ἢ εἰς τὸν ὕλισμὸν, ἢ εἰς τὸν πνευθεϊσμὸν, ὅστις, κατ' ὅσον ὀρμάται ἢ ἀπὸ τὸ ἐγώ, ἢ ἀπὸ τὸν κόσμον, ἢ ἀπὸ τὸν Θεόν, δύναται νὰ ἦναι, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν του, ὑποκειμενικὸς, ἀντικειμενικὸς ἢ ἀπόλυτος. Ἀρκούντως μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἡ ἱστορία.

Ἄλλο παράδειγμα τῶν ἀτοπιημάτων, ὅσα προέρχονται ἐκ τοιαύτης παρεκτροπῆς ὡς πρὸς τὰ πρῶτα τῆς ψυχολογίας θεμέλια, παρέ-

χει εἰς ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Καρτέσιος. Ὁρμηθεὶς ἀπὸ τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἐγὼ εἶμαι, ἐθεώρησε τὴν νόησιν ὡς οὐσιώδες καὶ συστατικὸν μῦρον τοῦ ἐγὼ, καὶ ἀδύνατον ἐπομένως ἦτο νὰ ἀποκτήσῃ διὰ μόνης τῆς νοήσεως τὴν βεβαιότητα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῶν ἐκτός· ἐπομένως δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ εἰμὴ δι' ἧς ἔχομεν περὶ αὐτοῦ ἰδέας, οὐδὲ τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου εἰμὴ ὡς πῶρισμα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀψευδείας τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸ ἀφορμητικὸν τοῦτο σημεῖον τοῦ Καρτεσίου προῆλθε καὶ ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Μαλεβράγχου, καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σπινόζα. Ἄλλ' ἐὰν, ἀντὶ νὰ ὀρμηθῇ ἀπὸ τὸ ἐγὼ νοῶ, ὅπερ εἶναι ἐν τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς τοῦ ἐγὼ, ὠρμάτο καὶ ἀπὸ τὴν μορφήν καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἐγὼ, τοῦτέστιν, ἀπὸ τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἰδέαν, ἤθελεν ἰδεῖ ὅτι τὸ ἐγὼ νοῶ δὲν ἔχει περισσώτερον κῦρος τοῦ ἐγὼ αἰσθάνομαι, ἢ βούλομαι, ἢ ἐνεργῶ, καθ' ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος, καὶ προϋποθέτουσι τὸ ἐγὼ εἶμαι. Ἄλλὰ τὸ ἐγὼ εἶμαι μόνις βεβαιούται, συναποφκίνεται ἐνταυτῷ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ· διότι ἀπὸ τῆς πρώτης δηλώσεως τοῦ νοῦς καὶ τῆς αἰσθήσεως πᾶν λογικὸν ὄν ἐνορᾷ ἐν ἑαυτῷ φαινόμενά τινα, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι αἴτιον αὐτὸ, ἀλλ' ἕτερόν τι ὄν ἀγνωστον εἰς αὐτό, πάντι ὅμως διάφορον τοῦ ἐγὼ. Καὶ ὡς ἐπαναλλάβωμεν ὅτι πάντα ταῦτα γινώσκει ὄχι διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τινος πρώτης εὐθείας καὶ ἀμέσου ἐνοράσεως, καὶ ὅτι ἐπομένως ἀπὸ τὴν συνείδησιν τοῦ ἐγὼ ἢ γνῶσιν τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι ἀχώριστος.

Ἄλλ' ἐὰν τὸ ἐγὼ ἦναι ψυχολογικῶς ἀχώριστον τοῦ οὐκ ἐγὼ, εἶναι ὅμως κεχωρισμένον ἀπ' αὐτὸ ὄντολογικῶς.

Καὶ τῶντι, τὸ ἐγὼ δύναται μέχρι τινὸς νὰ συλλάβῃ ἑαυτὸ ἀνεξαρτήτως τοῦ οὐκ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶμαι δηλοῖ καὶ τὸ ἐγὼ ἐνεργῶ καὶ τὸ ἐγὼ νοῶ. Αἱ προτάσεις αὗται εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν ἐξῆς ὁ κόσμος ὑπάρχει. Αἱ πρώται ὑφίστανται καὶ χωρὶς τῆς δευτέρας, διότι καὶ μὴ ὑπάρχοντος τοῦ κόσμου, ἐγὼ ἤθελόν νοεῖ καὶ ἐνεργεῖ. Τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ ἐγὼ ἐνεργῶ εἶναι ἄρα ὑποκειμενικά. Δι' αὐτῶν γνωρίζω ὅτι εἶμαι, καὶ τὸ γνωρίζω ἀμέσως καὶ δι' ἀμέσου ἐνοράσεως, καὶ ἐν ᾧ λέγω, ἐγὼ εἶμαι, ἀγνοῶ ἐὰν ἐκτός ἐμοῦ καὶ παρ' ἐμὲ ἦναι καὶ ὑπάρχωσιν ἄλλα ὄντα.

Ἄλλ' ἐὰν προχωρήσω περαιτέρω εἰς τὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐσωτερικῶν γινόμενων, ἐὰν συμπληρώσω τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐὰν εἴπω, ἐγὼ αἰσθάνομαι, τότε μορφόνω νέαν πρότασιν καὶ τότε γεννᾶται ἡ ἀπορία, αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν ἢ ἄλλο τι; Ἡ ἐσωτερικὴ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν εἶναι καὶ ἐνταῦθα ὁ μόνος ἀσφαλὴς ὁδηγός. Τὸ ζήτημα δύναται νὰ τεθῇ καὶ οὕτως; εἶμαι ἄρα ἐγὼ τὸ μόνον αἴτιον τῶν αἰσθήσεων

μου, τῆς ὀράσεως, τῆς γεύσεως, τῆς ἀφῆς, τῆς ὁσφρήσεως, κτλ. ὄχι βέβαια· τοῦτο ἐπιβεβαιούται καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὡς προείρηται, καὶ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ.

Διότι, ἐὰν ἦμην αἴτιον τῶν αἰσθήσεων μου, ἤθελεν ἐξαρτᾶσθαι ἀπὸ ἐμὲ νὰ τὰς παράγω κατ' ἀρέσκειαν, ἤθελον γνωρίζει τίνι τρόπῳ γεννῶνται ἐν ἐμοί, καθὼς ἠξέυρω τίνι τρόπῳ γεννῶνται αἱ βουλαὶ μου καὶ τὰ διανοήματά μου. Ἐὰν τὸ ἰδικόν μου ἐγὼ συνταυτίζεται μὲ τὸ ἐγὼ τῶν ἄλλων καὶ μὲ τὸ οὐκ ἐγὼ, ἤθελον γνωρίζει καὶ τὰ ἄλλα ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, καθὼς γνωρίζω τὸν ἑαυτὸν μου· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω. Περιπλέον ἤθελον αἰσθάνεσθαι τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας, τὰς κλίσεις καὶ τὰ κινήματα ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῶν ζώων, τῶν φυτῶν, τῆς ὑλικῆς κτίσεως, καὶ ἤθελόν φρονεῖ καὶ βούλεσθαι ὅτι ὅλοι βούλονται καὶ φρονούσι· διότι αὕτη εἶναι ἡ ἀναγκαία συνέπεια τῆς ταυτότητος τῆς ὑποστάσεως. Ἐὰν, τελευταῖον, τὸ οὐκ ἐγὼ δὲν ἦτο ἀνεξαρτήτων τοῦ ἐγὼ, καὶ τὸ ἀνάγκη, οὐδέποτε ἤθελον δυνήθῃ νὰ ἐναντιωθῶ εἰς τὰς αἰσθήσεις, νὰ ἀντενεργήσω κατ' αὐτῶν καὶ νὰ τὰς ὑπερνικήσω. διότι τότε ἤθελον ὑπάρχει ταυτόχρονα δύο ἐναντία θελήματα τῆς αὐτῆς θελήσεως, δύο ἐναντία ἀποτελέσματα τῆς αὐτῆς αἰτίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀτοπον καὶ ἀδύνατον.

Ἄς συμπεράνωμεν λοιπὸν ὅτι ἡ συνείδησις μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ ἐγὼ καὶ οὐκ ἐγὼ συγχρόνως, ἀμέσως, ἀπ' εὐθείας, καὶ ὅτι τὸ ἐγὼ, μολονότι ψυχολογικῶς ἀχώριστον ἀπὸ τὸ οὐκ ἐγὼ εἶναι ὅμως ὄντολογικῶς διακεκριμένον.

Ἄς δώσωμεν τώρα ἀνάπτυξιν τινὰ καὶ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου.

Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου συνήθως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν διαδοχὴν τῶν φαινομένων. Ἄλλὰ πᾶσα διαδοχὴ προϋποθέτει ἤδη τὸν χρόνον. Ὅσον μακρὰν διαδοχὴν καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, δὲν θέλει εἶναι αὕτη εἰμὴ διαρκεία τις, μαῖρα τις τοῦ χρόνου μάλλον ἢ ἦττον μακρὰ, καὶ θέλει ὑπάρχει πάντοτε χρόνος τις πρότερος καὶ ὕστερος, καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Λοιπὸν ὁ ἀπειρος εἶναι ὁ χρόνος, διότι οὔτε ἔχει, οὔτε δύναται νὰ ἔχῃ ὄρια, τοιοῦτος ὡν φύσει, ὥστε ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν περιορισμοῦ, διότι καὶ τὰ ὄρια αὐτὰ ἤθελον εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ὁ χρόνος ἤθελε τὰ περιλαμβάνει· ὥστε ὄχι ἀπεριόριστος (indefini), ἀλλὰ καθ' αὐτὸν καὶ φύσει ἀπειρος εἶναι ὁ χρόνος, οἷος συλλαμβάνεται ὑπὸ τῆς ἡμετέρας διανοίας. Ὅρισμὸν τῆς τοῦ χρόνου φύσεως οὐδεὶς δύναται νὰ δώσῃ, διότι ἐπὶ τῶν ἀπλῶν πᾶς ὀρισμὸς ἀδύνατος. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ χρόνος σχέσις τις ἢ τάξις διαδοχῆς, ὡς εἶπεν ὁ

Λειβνίτιος, διότι πᾶσα τάξις, πᾶσα σχέσις τὸν προϋποθέτει, καὶ ἡ περὶ τούτου ἀπόδειξις τοῦ Καντίου εἶναι ἀναντιρρήτος.

Τούτ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ τόπου (espace). Ἡ ἐμπειρικὴ ἔννοις, τὴν ὑποίαν ἔχομεν τοῦ τόπου, εἶναι μερικοῦ τινος τόπου, χώρου τινός (lieu), ἢ τῆς ἐκτάσεως, καθὼς ἡ ἐμπειρικὴ ἔννοις τοῦ χρόνου εἶναι ἢ τῆς διαρκείας, ἢ τῆς διαδοχῆς τῶν φαινομένων. Ἀλλὰ καθὼς ἡ διάρκεις δὲν εἶναι ὁ χρόνος, οὕτως ὁ χῶρος δὲν εἶναι ὁ τόπος, καὶ προϋποθέτει αὐτὸν, καθ' ὅσον εἶναι μοῖρα αὐτοῦ. Ὅσα μεγάλῃν δὲ καὶ ἂν υποθέσωμεν τὴν μοῖραν ταύτην, ἐπέκεινται αὐτῆς θέλει ὑπάρχει τόπος, οὐδὲ ὁ τόπος δύναται νὰ ἔχη ὄριον, καθότι καὶ ταῦτα ἠθέλον εἶναι ἐν τῷ τόπῳ, καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Ὡστε καὶ ὁ τόπος, οἷος συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ νοῦς μας, εἶναι καὶ αὐτὸς ἀπειρος, εἶναι κατὰ τὸν θάλαττα τὸ μέγιστον τῶν ὄντων, ἅπαντα γὰρ χωρεῖ, ἢ κενὸν ἄμετρον, ὡς εἶπεν ἄλλος τις τῶν ἀρχαίων. Καὶ τῶντι ὁ τόπος εἶναι ἢ ἀπειρος ἐκτασις, τὸ ἄμετρον κενόν, ἐν ᾧ τὰ φαινόμενα διαδέχονται ἀλλήλα, ἐν ᾧ τὰ πάντα κινουῦνται, καὶ γίνονται, καὶ μεταβάλλονται.

Ἐκ δὲ τοῦ ὅτι ἀμφότεροι εἶναι στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, καὶ παντὸς ὄντος, ἔπειτα ὅτι μὲ πᾶν ὄν συνυπάρχουσι, μὲ τὸ ἡμέτερον καὶ μὲ τὸ ἐκτὸς ἡμῶν, περὶ ὧν ἄλλως δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, καὶ ἐπομένως ὅτι ἔχουσιν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν, καὶ ὄχι ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν, ὡς πρεσβεύουσιν οἱ Καντιανοί. Καθ' ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξις τῶν ἐκτὸς, ἀναπόσπαστος οὖσα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, συνεπιβεβῆκοι καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν τούτων πραγματικότητα.

Εἶδομεν λοιπὸν ὅτι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἀπειροί, ὅτι αἱ ιδέαι αὐτῶν δὲν προσγίνονται ἐκ τῶν ἐκτὸς, ἀλλ' εἶναι ἐμφυτοί. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ἔχομεν τὴν ιδέαν ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου, ἔπειτα ἄρα ὅτι ἔχομεν ἐμφυτον ιδέαν ὄντος τινός ἀπείρου :

Τοιαύτη ἦτο, ὡς ἤδη προείπομεν, ἡ γνώμη τοῦ Καρτεσιῦ, (1) ὑπὸ διαφόρους μορφὰς πρεσβευομένη καὶ ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων, καὶ κατὰ πρῶτον ἐκτεθεῖσα ὑπὸ Ἀνσέλμου Ἀρχιεπισκόπου Καντοβερρίας, ὡς περὶ ἠρῆσεν ὁ Λειβνίτιος (2). Νομίζομεν ὅτι ἀπὸ μόνῃν τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος δὲν πηγάζει ἡ ιδέα ἀπείρου τινός ὄντος, διότι τὸ ἀπειρον ὄν, καθὼς ὄντοτης καὶ ὄχι ποιότης, δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὸ πεπερασμένον ὄν, καθὼς ἡ ποιότης τοῦ ἀπείρου ἐνυπάρχει εἰς τὴν

1) Méditat. III.

2) Ess. κλ. Βιβλ. Α' Κεφ. I. §. 7.

ιδέαν παντὸς ὄντος, καθὼς ἐνυπάρχουσαν εἰς τὴν ιδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τούτεστι, τῶν δύο στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Ἐάν λοιπὸν τὸ ἀπειρον ὄν, ἢ μᾶλλον ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος, δὲν ἐνυπάρχει καὶ δὲν ἦναι ἐμφυτος εἰς τὸ πεπερασμένον, ὀφείλει τοῦτο νὰ τὴν ζητήσῃ, καὶ δὲν δύναται νὰ τὴν ζητήσῃ εἰμὴ δυνάμει καὶ βοήθειᾳ τινῶν ἀρχῶν. Ἀλλ' ἄς μᾶς συγχωρηθῇ νὰ ἀναβάλωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ἐξ ὧν ἄχρι τοῦδε ἀνεπτύξαμεν, δυνάμεθα ἐν τοσοῦτῳ νὰ συμπεράνωμεν :

α.) Ὅτι ἡ πρώτη ιδέα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος· β.) ὅτι περιέχει τὰς ιδέας τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς, τῆς σχέσεως, τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου· γ.) ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ ὄν καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ἐγὼ περιέχεται καὶ ἡ ιδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ· δ.) ὅτι τελευταῖον ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἀπειρα.

Ἐθέσαντες τὰς πρώτας ταύτας ἐννοίας, καὶ κλείσαντες οὕτω τὸν κατάλογον τῶν ἀπολύτων, ἀπλῶν, πρώτων καὶ ἐμφύτων ιδεῶν, ὀφείλομεν τῶρα νὰ ἐξετάσωμεν ἕαν, ἐκτὸς τῶν ιδεῶν, ἔχωμεν καὶ ἀρχὰς ἐμφύτους, καθολικὰς καὶ ἀπολύτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν.

Ὅσοι τῶν φιλοσόφων ἐπραγματεύθησαν ἄχρι τοῦδε περὶ τῶν τοιούτων, πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως παρεξέτράπησαν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ ἐξῆς λόγους :

α.) διότι ἔκαμαν σύγχυσιν ιδεῶν καὶ ἀρχῶν, ἀποκαλοῦντες ἀρχήν, ὅτι εἶναι ιδέα, καὶ τὸ ἀνάπαλιν.

β.) διότι καὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων ἔκαμαν ἀτελεῖ ἀπαρίθμησην.

γ.) διότι δὲν ἔφθασαν εἰς τὰς ιδέας καὶ τὰς ἀρχὰς ταύτας δι' ἀκριβοῦς μεθόδου ὀρμηθέντες ἐκ τινος πρωταρχικῆς ἐννοίας ἐμφύτου καὶ μόνῃς βεβαίας καὶ ἐναργοῦς.

Περὶ τὸν εἶναι νὰ φέρωμεν παραδείγματα, διότι οἱ τῶν τοιού-

των εἰδήμονες εὐκόλως θέλουν τὰ εὐρεῖ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων.

Ἐλπίζοντες ὅτι ἤδη ἀπεφύγομεν τὸ πρῶτον τῶν ἀνωτέρω ἀτοπιμάτων ἀφείλομεν, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δύο ἄλλων, νὰ ἐξετάσωμεν

α.) ἐὰν ὑπάρχωσιν ἀπόλυτοι ἀρχαὶ ἔμφυτοι.

β.) ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὗται.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον.

Χωρὶς νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὴν γνώμην τῶν ἐπισήμων ἐκείνων φιλοσόφων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, οἵτινες τὰς παρεδέχθησαν, θέλομεν παρατηρήσει ἐν συντομίᾳ, ὅτι πᾶσι αἱ νοητικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐργασίαι ἀνάγονται κυρίως εἰς δύο, τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἀπόδειξιν αὐτῆς. Οἰαδήποτε ἦναι ἡ μελέτη, εἰς ἣν καταγίνεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ ἐρευνᾷ τὴν ἀλήθειαν, ἢ τὴν ἐκφράζει εἰς τοὺς ἄλλους καὶ τὴν ἀποδεικνύει. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἦναι ὀρθά, δὲν εἶναι εἰμὴ πραγματοποιήσεις τῆς ἀληθείας.

Τούτου τεθέντος, λέγομεν ὅτι ἵνα ἐρευνήσῃ πρέπει νὰ ἔχῃ τι ὄχι μόνον προτρέπον αὐτὸν εἰς τὴν ἔρευναν, ἀλλὰ καὶ ὀδηγοῦν αὐτὸν κατὰ τὴν ἔρευναν. Καὶ ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἄλλους τὸ ὑπ' αὐτοῦ νομιζόμενον ἀληθές, πρέπει νὰ ἔχῃ διδόμενόν τι κοινὸν εἰς αὐτούς, ἢτοι ἀλήθειάν τιναν, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ ἐξ ἴσου μὲ αὐτὸν νὰ παραδέχωνται, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν νὰ στηρίξῃ τὰς ἀποδείξεις του. Καὶ ἵνα εἴπωμεν τὸ πᾶν δι' αὐτῶν τοῦ ἐνδόξου Σταγειρίτου τῶν λόγων πᾶσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις διανοητικὴ ἐκ προὑπαρχούσης γίνεται γνώσεως (1).

Ἀλλὰ λέγοντες τοῦτο, ἄλλο δὲν λέγομεν εἰμὴ ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει, καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν ἑαυτῷ ἀρχάς τινας ἀπολύτους, ἀναγκαίας, καθολικὰς, προὑπαρχούσας πάσης νοητικῆς ἐργασίας, καὶ ἐπομένως ἔμφυτους καὶ χρησιμευσούσας ὡς κανόνας καὶ νόμους πάσης ἀποδείξεως. Καὶ τῶντι παράδοξον ἠθέλην εἶναι, ἐν ᾧ τὰ πάντα ἔχουσι νόμους, μόνον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ μὴ ἔχῃ.

Τελείσεως λοιπὸν τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν, ἃς προβῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι. Ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις, ἣτις μᾶς ὠδήγησεν ἄχρι τοῦδε, θέλει ἔ-

σως μᾶς φέρει καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἔρευναν εἰς τι εὐχάριστον ἀποτέλεσμα.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐκ νέου τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος.

Ἀνελύσαμεν αὐτὴν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς, εἶδομεν πᾶν τὸ ἐξ οὗ συνίσταται. Ἄς ἴδωμεν τώρα πᾶν ὅ,τι συνέχεται μὲ αὐτὴν. Διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐλάβομεν τὰς πέντε ἀπολύτους καὶ ἀπλᾶς ἐννοίας τὰς περιεχομένας εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ἄς ἴδωμεν μήπως δυνηθῶμεν διὰ βαθυτέρας παρατηρήσεως νὰ εὕρωμεν καὶ τὰς καθολικὰς καὶ ἀπολύτους ἀρχάς, τὰς ὁποίας ζητοῦμεν.

Ἐὰν μόνῃ ἔμφυτος ἦναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, καὶ ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ ἀρχαὶ ἔμφυτοι, καὶ ἐὰν ἐνότις τις συνδέῃ προφανῶς ὅλα τὰ νοητικὰ τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖα, εἶναι φανερόν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ σχέσεις τις μεταξὺ τῆς ἰδέας καὶ τῶν ἀρχῶν, ὅτι ἐπομένως αὗται πρέπει νὰ ἀντιστοιχῶσιν εἰς ἐκείνην καὶ ὅτι ἡ ὑπαρξίς των πρέπει νὰ ἦναι ἀδιαλύτως καὶ ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ὑπαρξίν ἐκείνης.

Ἄς προσπαθῶμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τοῦτον τὸν σύνδεσμον.

Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἀποκλείει τὴν ἰδέαν τοῦ μὴ ὄντος, εἶναι μάλιστα εἰς αὐτὴν ἐκ διαμέτρου ἀντικειμένη καὶ ἐναντία. Πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι. Ἴδου ἡ πρώτη ἀρχή, τὴν ὁποίαν εὕρισκομεν συνδεδεμένην μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ τὴν ὁποίαν ὀνομάζουσιν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως, θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς λογικῆς, καὶ βάσιν παντὸς συλλογισμοῦ καὶ πάσης ἀποδείξεως.

Διὰ τῆς ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος σκέψεως ἀναγκάζομεν εἰς δευτέραν ἀρχήν.

Λέγοντες πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι, περιλαμβάνομεν εἰς τὴν φράσιν μᾶς τόσον τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὄντος, ὅσον τὴν μορφήν αὐτοῦ, τοῦτέστι, λέγομεν, ὅ,τι εἶναι ὑπόστασις, δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι ὑπόστασις· ὅ,τι εἶναι μορφή, δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι μορφή, ἐπομένως οὔτε ἡ ὑπόστασις δύναται νὰ ἦναι μορφή, οὔτε ἡ μορφή ὑπόστασις· ἀφ' ἑτέρου, οὔτε ἡ μορφή δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν, οὔτε ἡ ὑπόστασις ἀπὸ τὴν μορφήν· ἀναγκαῖος δὲ ὄν ἐκάστη αὐτῶν εἶναι, καὶ δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι ὅ,τι εἶναι. Ἀλλὰ σχέσις ἀναγκαῖα καὶ λόγος ἀναγκαῖος δὲν εἶναι εἰμὴ αἷτιον ἀναγκαῖον, διότι πᾶν τὸ ὅπως δήποτε ὄν ἔχει τι αἷτιον τοῦ εἶναι. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἀρχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγκάζομεν διὰ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, καὶ ἡ ὁποία καλεῖται ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος.

1) Ἄγγλ. Ἰστέρ. Α'. α. "Ὁρ καὶ Μέταφ. (Α'. ζ'.) Πᾶσα μάθησις διὰ προγνωστικῶν ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστὶ, καὶ ἡ δι' ὀρισμῶν· δεῖ γάρ ἐξ ὧν ὁ ὀρισμὸς προεἰδέναι καὶ εἶναι γνώριμα· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ δι' ἐπαγωγῆς. "Ὁρ. καὶ Μέταφ. Α' α. Δ'. γ'. Περὶ ψυχ. Γ'. α'. 5

Ἄλλ' ἐὰν πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι, καὶ ἐὰν πᾶν τὸ ὄν ἔχη τι αἴτιον τοῦ εἶναι, φανερόν ἐστι ἔχει καὶ τι τέλος τοῦ εἶναι· πᾶν τὸ ὄν εἶναι πρὸς τι τέλος. Δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸ ὄν, τὸ αἴτιον τοῦ ὄντος, χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ἐν ταυτῷ καὶ τὸ τέλος τοῦ ὄντος. Εἶναι αὐταὶ τρεῖς ἀρχαί, αἵτινες ἐφευκνύουσιν ἀλλήλας, μένουσιν ἀτελεῖς ὅταν ἀποχωρισθῶσι, καὶ τότε μόνον τελείαν λαμβάνουσι συμπλήρωσιν καὶ πλήρη παρέχουσι ἀρμονίαν, ὅταν συνενωθῶσιν.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος τρίτην ἀρχήν, συνήθως καλουμένην τῶν τελικῶν αἰτιῶν καὶ τὴν ὁποίαν συντόμιαι χάριν θέλομεν ὀνομάσει, ἀνεκλόγως πρὸς τὰς ἄλλας, ἀρχήν τῆς τελεότητος.

Αἱ τρεῖς αὐταὶ ἀρχαὶ συνηνωμέναι παρέχουσι τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως, διότι ὁ λέγων τάξιν ἐννοεῖ ὄν, αἴτιον τοῦ εἶναι, καὶ τέλος τοῦ εἶναι· ὥστε ἡ τάξις τοῦ παντός εἶναι ὁ ἐν τοῖς οὖσιν ἀναγκαῖος συνδυασμὸς αἰτιῶν, μέσων καὶ τελῶν, τούτεστι τὸ σύνολον τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκῶν, ἢ τὸ σύνολον τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν νόμων, διότι νόμος ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη. Ὅθεν ἡ τάξις εἶναι ἡ πραγματικὴ συνένωσις τῶν εἰρημένων ἀρχῶν.

Καὶ αὐταὶ μὲν εἶναι αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀπόλυτοί, καθολικαί, ἐμφυτοὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὡς εἶναι ἐμφυτος ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχοῦσι, καὶ μετὰ τῆς ὁποίας, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένοι.

Ἄς σημειώσωμεν δὲ ὅτι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀναβάντες εἰς τὰς τοῦ ὄντος ἀρχὰς, ἀνεγνωρίσκαμεν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν· ἀλλὰ μὴ νομίσῃ τις διὰ τοῦτο ὅτι ἠθελήσαμεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, ἢ ν' ἀποδείξωμεν δι' αὐτῆς, τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ τὴν καθολικότητα.

Ὅχι αἱ ἀρχαὶ εἶναι δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς, ἄλλως δὲν θὰ ἦσαν οὔτε ἐμφυτοὶ, οὔτε ἀπόλυτοί, οὔτε καθολικαί, οὔτε ἀναπόδεικτοι, οὔτε κανόνες πάσης ἐρεύνης καὶ βάσεις πάσης ἀποδείξεως. Ἄφ' ἑτέρου δὲ ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος δὲν μᾶς ἀποκλύπτεται κατ' ἀρχὰς εἰμὴ εἰς τὸ ἐγώ, τὸ ὅποσον εἶναι ἀτομικὸν καὶ μερικόν, οὐδέποτε ἠθέλαμεν δυνηθῆ ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης νὰ ἐξαγάγωμεν ἀρχὰς καθολικάς. Αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἐμφυτοὶ ὡς ἡ ἰδέα, συνυπάρχουσι μετ' αὐτῆς καὶ εἰς αὐτὴν ἀντιστοιχοῦσι, καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς σχέσεις τῆς συνυπάρξεως καὶ ἀντιστοιχίας ἀνεκκλύψκαμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως, καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐβεβαιώθημεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἐβάκαμεν λοιπὸν ἀνάλυσιν καὶ ὄχι ἐξαγωγήν (deduction) ἀναβάντες ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος εἰς τὴν ἀρχήν τῆς ταυτότητος, ἀπὸ

τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰς τὴν ἀρχήν τῆς αἰτιότητος, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν ἀρχήν τῆς τελεότητος, καὶ ἐνδείξαντες τὸν ἀδιάλυτον δεσμόν, ὅστις συνδέει αὐτὰς καὶ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ἄλλ' ὡς ἐπαναλάβωμεν ὅτι διὰ τούτου δὲν ἠθελήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν εἰμὴ τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν καὶ τὰς σχέσεις, ὄχι ὅμως τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν καθολικότητα αὐτῶν. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν χρεῖαν ἀποδείξεως, διότι αἱ ἀρχαὶ εἶναι δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς καὶ ἀναπόδεικτοι. Καὶ μ' ὅλον ὅτι ἡ ἐν ἡμῖν πρώτη ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἡ τοῦ ἐγώ, ὄντος ἀτομικοῦ καὶ σχετικοῦ, ὅμως μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρώτην ἰδέαν τοῦ ὄντος συνυπάρχουσι αἱ καθολικαὶ τοῦ ὄντος καὶ παντός ὄντος ἀρχαί, καθὼς ἡ καθολικὴ ἀρχὴ ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ τριγώνου εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθὰς ἐνυπάρχει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ πρώτου τριγώνου, ἐφ' οὗ στρέψωμεν τὴν προσοχήν μας. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ ὄντος περιβάλλουσι τρόπον τινὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, εἶναι τὸ περιέχον αὐτὴν, καὶ τόσον εἶναι ἀπ' αὐτῆς ἀχώριστοι, ὅσον ἀχώριστον εἶναι ἐπὶ τῶν σωμάτων τὸ εἶδος ἀπὸ τὴν ὕλην. Καὶ καθὼς ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος ἀποτελοῦσιν εἰς τὰ σώματα ἐνότητα καὶ ὀργανισμόν τινα, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, συνηνωμένη μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἀποτελεῖ τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν, τὴν ἐνότητα καὶ τὸν ὀργανισμόν τοῦ Λόγου. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος συνίσταται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος· καὶ ἐπειδὴ εἶναι εἰς καὶ ἀδικίρετος, διὰ τοῦτο, ἄρα συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, συλλαμβάνομεν καὶ τὰς συμφύεις ταύτης ἀρχὰς. Ἐμφυτευμένοι αὐταὶ εἰς τὰ ἔγκτα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐξασκοῦσι τὴν ἐπιρροήν των ἄρα ἐμβῆ αὐτῆ εἰς ἐνέργειαν, καὶ ἐνεργοῦσι καθὼς οἱ νόμοι τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ ἐνεργοῦσι καὶ εἰς τοὺς ἀγνωστούτας τὴν ὑπαρξίν των, διότι αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου εἶναι οἱ νόμοι τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.

Ἄλλ' αἱ τρεῖς αὐταὶ ἀρχαὶ εἶναι ἄρα αἱ μόναι ἀρχαὶ τοῦ λόγου; Αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ δὲν εἶναι ἄρα οὔτε πλείοτεραι οὔτε ὀλιγώτεραι;

Τοῦτο ἀδιστακτως πιστεύομεν, καὶ πρώτην περὶ τούτου ἀποδείξιν ἔχομεν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὄντος, διότι πᾶσα ὑπαρξὶς συνίσταται ἐκ τινος ἀρχῆς, ἐκ τινος μέσου, ἢ διαρκείας τῆς ὑπάρξεως, καὶ ἐκ τινος τέλους. Καὶ ὁ ἀνθρώπος μελετῶν τὸ ὄν, τὸ ὅποσον εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθές, δὲν δύναται νὰ τὸ μελετήσῃ εἰ μὴ κατὰ τὰ εἰρημένα τρία σημεῖα τῆς ὑπάρξεώς του, δύναται δηλ. νὰ ζητήσῃ ἢ τὴν ἀρχήν καὶ τὰ αἴτια τῶν ὄντων, ἢ αὐτὰ τὰ ὄντα κατὰ τὴν φυσικὴν ὑπαρξίν των (τὸ τί ἦν εἶναι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὀνοματολογία, quidditas) ἢ τὰ τέλη, πρὸς ἃ ὑπάρχουσιν. Ἐὰν

δὲ εἰς τὴν μελέτην ταύτην ἔχη χρείαν ἀρχῶν, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν, φανερόν ἐστι αἱ ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἴναι τρεῖς ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰ τρία σημεῖα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὄντος. Καὶ τῶντι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς ὑπάρξεως, ἡ τῆς ταυτότητος εἰς τὸ μέσον, καὶ ἡ τῆς τελεότητος εἰς τὸ τέλος.

Δευτέραν ἀπόδειξιν ἔχομεν ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐκ τῆς παρατηρήσεως δηλ. τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐργασιῶν. Ὅστις παρατηρήσῃ τὴν διάφορον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνέργειαν, κατὰ τὰς διαφόρους νοητικὰς ἐργασίας αὐτοῦ, κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας, κατὰ τὰ διαφόρα ἀντικείμενα τῆς ἐρεύνης του, θέλει εὐρεῖ ὅτι πάντοτε ἐνεργεῖ δυνάμει τινὸς τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν· διότι, καθ' ἡμᾶς, ὁ ἀνθρώπος νοητικῶς ἐνεργῶν, ἢ συλλογίζεται περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων, ἢ ζητεῖ τὰ αἰτίαι, ἢ ζητεῖ τὰ τέλη. Πᾶσαι αἱ συλλογιστικαὶ καὶ διαλεκτικαὶ ἐργασίαι στηρίζονται ἐπὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς, πᾶσαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐρευνᾶσι περὶ τῆς ὑλικῆς ἢ αὐλοῦ φύσεως στηρίζονται ἐπὶ τῆς δευτέρας, καὶ πᾶσαι αἱ περὶ νόμων θεωρίαι ἐπὶ τῆς τρίτης. Τὴν ἰδέαν ταύτην θέλομεν ἀναπτύξει πλατύτερον ὅταν πραγματευθῶμεν περὶ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς τοῦ ὄντος θεωρίας, ἢ περὶ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς φιλοσοφίας.

Τρίτην ἀπόδειξιν θέλομεν ἔχει ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Καὶ καθὼς ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, δηλ. τοῦ ὄντος, ἐσυμπεράνχμεν ὅτι τρεῖς καὶ ὄχι περισσότεραι εἶναι αἱ ἀπόλυτοι ἀρχαί, οὕτως ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ὑποκειμένου θέλομεν ἀποκτήσει πλήρη πεποίθησιν ὅτι αἱ εἰρημέναι τρεῖς εἶναι αἱ μόναι ἀρχαὶ αἱ συνιστῶσαι τὸν ἀνθρώπινον λόγον.

Τετάρτην τέλος πάντων ἀπόδειξιν θέλομεν λάβει ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν καὶ σύγκρισιν τῶν περὶ τούτου διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, δεικνύοντες, καθ' ὅσον ἐπιτρέπουσιν αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις, τὰ σημεῖα καθ' ἃ ἕκαστον αὐτῶν συνάπτεται καὶ συμφωνεῖ μὲ τὸν πίνακα τῶν πρώτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν τὸν ἤδη ὑφ' ἡμῶν ἐκτεθέντα· ἐξ οὗ ἴσως καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμοιότης εἶναι μείζων τῆς διαφορᾶς, καὶ ὅτι δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀναχθῶσι πάντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θεωρίαν.

Ἄλλ' ἐν τοσοῦτῳ ἂς μᾶς συγχωρηθῇ νὰ ἐπονομάσωμεν τὰς τρεῖς ἀρχάς. Καὶ τὴν μὲν τῆς ταυτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως ἀρχὴν καλοῦμεν λογικὴν, τὴν δὲ τῆς αἰτιότητος εὐρετικὴν, τὴν δὲ τῆς τελεότητος νομικὴν ἢ νομοθετικὴν. Τὴν πρώτην ὀνομασίαν περιττόν εἶναι νὰ διασκηψῶμεν, καθότι δικαιολογεῖται ἀφ' ἑαυτῆς. Τὴν δευτέραν παρεδέχθημεν, ἵνα γνωστοποιήσωμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότη-

τήτος εἶναι ὄχι μόνον ἡ παρακινουῦσα ἡμᾶς νὰ εὐρίσκωμεν καὶ νὰ ἐξιχνιάζωμεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀδηγοῦσα ἡμᾶς εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ἐρεῦνας. Καὶ τὴν τρίτην ἀρχὴν ὀνομάσωμεν νομικὴν, καθότι ἐκ τοῦ τέλους τῶν ὄντων ἐξάγομεν τὸν νόμον τῶν ὄντων.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς εἰρημέναις ἀποδείξεσι, αἱ δύο πρώται δὲν ἔχουσι χρείαν περισσοτέρας ἀναπτύξεως, διότι ἡ μὲν ἐξέρχεται τρόπον τινὰ ἀφ' ἑαυτῆς ἀπὸ τὴν πρώτην καὶ πλέον ἐπιπόλαιον ἐπιθεώρησιν τοῦ ὄντος· τὴν δὲ ἄλλην ἕκαστος δύναται νὰ ἐπαληθεύσῃ διὰ τῶν ἰδίων παρατηρήσεων, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐπὶ πολὺν ἤδη χρόνον ἐκάμαμεν. Τὴν δὲ τρίτην θέλομεν ἀναπτύξει μετ' ὀλίγον ἐν ἰδιαιτέρῳ Κεφαλαίῳ, καὶ τὴν τετάρτην θέλομεν πραγματευθῆ ἐπὶ τέλους.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἐν τοσοῦτῳ ἐπὶ τινος ζητήματος, τὸ ὅποιον προλαβόντως ἀνεβάλαμεν, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν ἐξ ἀπαντος νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην ἐπὶ τοῦ παρόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀπείρου.

Ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐγὼ εὐρομεν τὸ οὐκ ἐγώ. Ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου εὐρομεν τὸ ἄπειρον καθὼ ποιότητα τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἄλλ' ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐγὼ ἢ τοῦ ὄντος εἴπομεν ὅτι δὲν συμπεριλαμβάνεται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος· διότι τὸ ἄπειρον, καθὼ ποιότης τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἔπρεπε νὰ ἐμπεριέχεται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἐπομένως τοῦ ὄντος· ἀλλὰ τὸ ἄπειρον ἔν, καθὼ μὴ ὑπάρχον ποιότης οὐδενὸς τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος, ἢ τοῦ ἐγὼ, δὲν ἠδύνατο νὰ συμπεριληφθῇ ἐν τῇ τοῦ ὄντος ἰδέᾳ.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, καθὼ ὄντος, δὲν ἴναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, ἄρα δὲν εἶναι ἔμφυτος, διότι μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος μεθ' ὧν συνίσταται στοιχείων καὶ μεθ' ὧν συνδέεται ἀναποσπᾶστως ἀρχῶν.

Ἐὰν δὲν ἴναι ἔμφυτος, εἶναι ἐπίκτητος, καὶ τότε ζητοῦμεν· τίνι τρόπῳ ἀποκτάται ;

Διὰ τῆς εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μόνης ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος μανθάνομεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀπείρου, διὰ δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τριῶν ἀρχῶν, ἢ τῆς ιδέας τῆς τάξεως, μανθάνομεν τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου, ἢ τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ, καθ' ἕσπον ὁ ἀσθενὴς ἡμῶν νοῦς δύναται νὰ παρεisdύσῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θείας οὐσίας.

Ἐγὼ ἤξεύρω ὅτι εἶμαι, ἀλλ' ἤξεύρω ἐνταυτῷ ὅτι πᾶν τὸ ὄν ἔχει τι αἴτιον τοῦ εἶναι, ἄρα συμπεραίνω ὅτι ὑπάρχει τι αἴτιον καὶ τοῦ ἐμοῦ ὄντος. Καὶ ἐπειδὴ ὁμοῦ μὲ τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, συμπεραίνω συνάμα ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τι αἴτιον καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ. Καὶ γνωρίζων, ὡς ἐκ τῆς καθολικότητος τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅτι, εἴαν, ἐκτός τοῦ ἐγώ καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὄντα, καὶ ταῦτα ἤθελον ἔχει τὴν αἰτίαν των, φθάνω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶν ὄντι εἶναι καὶ δύναται νὰ ἦναι, πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν αἰτίαν του. Ἀλλὰ λέγων, πᾶν ὄντι εἶναι καὶ δύναται νὰ ἦναι, ὑποθέτω ἀπειρον σειράν ὄντων, ἐπομένως ἀναγνωρίζω καὶ ἀπειρον δύναμιν αἰτιώδη, δηλ. αἴτιον ἀπειρον. Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καθολικὴ οὐσα, περιέχει ἐξ ἀνάγκης τὴν ιδέαν καθολικοῦ καὶ ἐπομένως ἀπείρου τινός αἰτίου. Καὶ εἴαν ἀντείπη τις ὅτι ἡ ἀπειροσ αἰτιότης δύναται νὰ συμβιβασθῇ καὶ μὲ ἀπειρον σειράν πρώτων αἰτιῶν, μὴ συνεπάγουσα ἐξ ἀνάγκης ἐν μόνον ὄν ἀπειρον καὶ αἴτιον τοῦ παντός, ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ προφανὴς τῶν ὄντων ἀλληλουχία καὶ ἡ τὰ πάντα κυριεύουσα ἐνότης δὲν ἐπιτρέπει τὸ πλῆθος τοῦτο, ἀλλ' ἐξεναντίας ἀπαιτεῖ καὶ προὑποθέτει ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν αἴτιον πάντων καὶ διὰ τοῦτο ἀπειρον καὶ ἀπόλυτον.

Ἡ ἀπόδειξις αὕτη γίνεται καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον.

Ἐγὼ εἶμαι καὶ ἐννοῶ ὅτι δὲν εἶμαι ἀφ' ἐμαυτοῦ· δύναμι δὲ τῆς ἐν τῷ λόγῳ μου ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος γνωρίζω ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τι αἴτιον τοῦ ἐμοῦ ὄντος. Καὶ τὸ αἴτιον τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ μὴ ὄν, διότι τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν ἀποκλείονται ἀμοιβαίως. Ἄρα τὸ αἴτιον τοῦ ἐμοῦ ὄντος θέλει εἶναι ἕτερον ὄν, τὸ ὁποῖον θέλει ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ αἴτιόν του, καὶ οὕτω συλλαμβάνω τὴν ιδέαν σειρᾶς ὄντων, τὰ ὁποῖα διαδοχικῶς εἶναι αἴτια καὶ ἀποτελέσματα ἀλλήλων. Ἀλλ' εἴαν ἡ σειρά αὕτη δὲν εἶχεν ἀρχήν, εἴαν δὲν ὑπῆρχεν ὄν, τὸ ὁποῖον νὰ ἦναι αἴτιον πρῶτον χωρὶς νὰ ἦναι ἀποτελεσμα ἄλλου ὄντος, ἠθέλαμεν πίπτει εἰς παραλογισμόν, διότι πάντα τὰ ὄντα ἤθελον εἶναι ταυτοχρόνως αἴτια καὶ ἀποτελέσματα, δηλ. δὲν ἤθελον ὑπάρχει καθ' αὐτὸ αἴτιον, διότι ἡ ιδέα τοῦ αἰτίου συνεπιφέρει τὴν ιδέαν πρώτης ἀρχῆς ἐνεργούσης ἀφ' ἑαυτῆς καὶ

ὄχι δυνάμει ἄλλης. Ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ αἴτιον τι πρῶτον, μὴ ὄν ἀποτελεσμα ἄλλου τινός, αἴτιον πάντων τῶν ὄντων ὅσα εἶναι ἢ δύναται νὰ ἦναι, αὐτοαίτιον καὶ ἐπομένως ἀπειρον. Καὶ τῶντι ἀναβαίνοντες ἀφ' ἐνός εἰς ἄλλο ὄν, καὶ εὐρίσκοντες λ. γ. ὅτι τὸ αἴτιον τοῦ Α εἶναι τὸ Β, καὶ τοῦ Β τὸ Γ, λέγομεν ἄρα ἀληθές αἴτιον τοῦ Α δὲν εἶναι τὸ Β ἀλλὰ τὸ Γ, καὶ εἴαν εὐρίσκωμεν ὅτι αἴτιον τοῦ Γ εἶναι τὸ Δ, ἀληθές αἴτιον τοῦ Α δὲν ἠθελεν εἶναι οὔτε τὸ Β οὔτε τὸ Γ, ἀλλὰ τὸ Δ, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἴδου λοιπὸν ὅτι, εἴαν δὲν ὑπῆρχεν αἴτιον πρῶτον, δὲν ἠθελεν ὑπάρχει καθ' αὐτὸ αἴτιον, ἢ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἴ περ μηδὲν ἐστὶ τὸ πρῶτον, ὅπως αἴτιον οὐδὲν ἐστὶ (1). Καὶ ἡ ιδέα αἰτίου πρώτου καὶ ἐπομένως ἀθυποάρκτου, ἀθυποστάτου, ἀτατελοῦς καὶ τελείου περιέχει τὴν ἐννοίαν αἰτίου ἀπείρου, ποιητικοῦ καὶ ἐπομένως δημιουργικοῦ. Καὶ ἰδοὺ πῶς, δύναμι τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, φθάνομεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τι αἴτιον πρῶτον, ἀπειρον, παντοδύναμον, γεννήσαν τὸ πᾶν, ὄν αὐτὸ ἀγέννητον. Ἴδου τίνι τρόπῳ καὶ πῶς δυνατὸν εἶπειν ὅτι ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος ἐνυπάρχει ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου, διότι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος δὲν ὑφίσταται χωρὶς τῆς ιδέας τοῦ ἀπείρου, καὶ χωρὶς τοῦ ἀπείρου ὄντος δὲν ἠθέλαμεν ἔχει οὔτε τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ ἡ ιδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ τὸ ὄν, μὴ δυνάμενον νὰ γεννηθῇ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, πρέπει νὰ προέλθῃ ἐξ ἄλλου τινός ὄντος. Ἐάν λοιπὸν δὲν ὑπῆρχεν ὄν ὑπ' οὐδενός δημιουργηθέν, ὑπάρχον ἀφ' ἑαυτοῦ, ὄν τῶν ὄντων καὶ ὄντως ὄν, κατὰ Πλάτων, οὐδὲν ὄν ἠθελεν ὑπάρχει, καὶ ἐπομένως δὲν ἠθέλαμεν ἔχει τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος. Ἀλλ' ὡς ἐκνεκλάβωμεν ὅτι τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην δὲν κάμνομεν εἰμὴ διὰ τῆς εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀναβαίνοντες τάχιστα τὴν κλίμακα τῶν ὄντων φθάνομεν, ἐνίοτε χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσωμεν, εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀπείρου ὄντος. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ὁδὸς ἡ ἀγούσα ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀπειρον.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀπόδειξις ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀπείρου σειρᾶς τῶν δυνατῶν ὄντων (κατ' εἶδος)· ἡ δὲ δευτέρα ἐκ τοῦ ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπάρχῃ σειρά αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων ἀνευ πρώτου τινός αἰτίου (εἰς εὐθυωρίαν). Καὶ ἐξ ἀμφοτέρων ἐξάγομεν ὅτι ὄχι ἀπειρα αἴτια, ἀλλ' ἐν πρέπει νὰ ἦναι ἀπειρον τοῦ παντός αἴτιον. Οὐκ ἀπειρα τὰ αἴτια τῶν ὄντων, οὔτε εἰς εὐθυωρίαν, οὔτε κατ' εἰ-

1) Μεταφ. Α'. (τὸ ἐλατ.) Κεφ. Β'.

δος (1). Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς ἀποδείξεις μόνην τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος μεταχειρίζομεθα. Καὶ ἐπειδὴ, ὡς ἤδη προείπομεν, τὴν σειρὰν ταύτην τῶν συλλογισμῶν τάχιστα, καὶ οὕτως εἰπεῖν, αὐτομάτως ποιοῦμεν, ἐνόμισάν τινες ὅτι ἡ τοῦ ἀπείρου ἰδέα εἶναι ἔμφυτος, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ συγχρόνως ἐξηγεῖ τὴν πλάνην τοῦ Καρτεσίου.

Ἐκ τοῦ ὅτι εἶμαι οὐσία ἐξάγω, λέγει οὗτος, ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τῆς οὐσίας. Ὅμως εἶμαι πεπερασμένος καὶ γνωρίζω ὅτι εἶμαι πεπερασμένος· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ τὸ νὰ ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀπειρον ὑπάρχει· διότι καθὼ πεπερασμένος, οὐδέποτε ἤθελον δυνηθῆ νὰ συλλάβω τὴν ἰδέαν ἀπειρουτινῆς οὐσίας, εἴαν τὴν ἰδέαν ταύτην δὲν ἐχάραττεν ἐν ἐμοὶ οὐσία ὄντως ἀπειρος (2).

Καὶ ἐν τῷ περὶ μεθόδου (Μέρος Δ΄.) οὕτω πως ἀνακεφαλαιώνει τὰς ἐρεῦνας του. Παρατηρήσας ὅτι ἡ ἀλήθεια αὕτη νοῶ ἄρα ὑπάρχει, τόσον ἤτο στερεὰ καὶ ἀσφαλῆς, ὥστε αἱ παραδοξότεραι ὑποθέσεις τῶν σκεπτικῶν δὲν ἤθελαν δυνηθῆ νὰ τὴν σαλεύσωσιν, ἔκρινα ὅτι ἡδυνάμην νὰ τὴν δεχθῶ ὡς πρώτην ἀρχὴν τῆς ὁποίας ἐξήτουν φιλοσοφίας... Ἐγνώρισα ἀκολουθῶς ὅτι ἤμην ὑπόστασις, τῆς ὁποίας οὐσία καὶ φύσις δὲν ἤτο εἰμὴ ἢ νόησις.... Καὶ ἐπειδὴ ἄλλην βεβαιότητα δὲν εἶχον περὶ τῆς ἀληθείας τῆς εἰρημένης προτάσεως εἰμὴ τὴν ἀκορὴν αὐτῆς σκφήνεια, ἐνόμισα ὅτι ἡδυνάμην νὰ λάβω ὡς γενικὸν κανόνα ὅτι ὅσα συλλαμβάνονται λίαν σαφῶς καὶ διακρινόμενως εἶναι καὶ ἀληθῆ... Σκεπτόμενος ἔπειτα ὅτι ἐνίοτε εἶχον ἀμφιβολίας, καὶ ἐπομένως ἤμην ἀτελής (διότι τὸ γινώσκειν εἶναι τελειότερον τοῦ ἀμφιβάλλειν), ἠθέλησα νὰ ζητήσω πόθεν ἔμαθον νὰ ἐννοῶ τι τελειότερον ἐμοῦ, καὶ ἐγνώρισα ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ἐκ τινος φύσεως ἀληθῶς τελειότερας ἐμοῦ. Διότι νὰ λάβω τοῦτο ἐκ τοῦ μηδενός, ἀδύνατον, καὶ ἐπίσης ἀδύνατον ἤτο νὰ τὸ λάβω ἐκ τῶν ἄλλων ὄντων, ἀφ' οὗ ταῦτα ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀνώτερα ἀλλὰ μάλιστα κατώτερα ἐμοῦ· λοιπὸν ἡ ἰδέα αὕτη μοὶ ἤρχετο παρὰ Θεοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἰδέας συμπεραίνω τὴν ὑπαρξίν τοῦ δι' αὐτῆς παριστανομένου ὄντος.

Ἄς ἐκθέσωμεν καὶ συντομώτερον τὸν συλλογισμόν τοῦ Καρτεσίου. Ἐγὼ εἶμαι διότι νοῶ, ἄρα εἶμαι ὑπόστασις νοούσα, ἀλλ' ἐν

ταυτῷ εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος. Πῶς δὲ ἐννοῶ ὅτι εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος; διότι ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου· εἴαν ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἄρα τὸ ἀπειρον ὑπάρχει, διότι ἀφ' ἐνός μὲν ἡ ἰδέα αὕτη δὲν δύναται νὰ προέλθῃ οὔτε ἐξ ἐμοῦ, οὔτε ἐκ τῶν κατωτέρων ἐμοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου· ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ τελειὸν καὶ τὸ ἀπειρον δὲν ἤθελεν εἶναι τοιοῦτο, εἴαν δὲν περιελάμβανε καὶ τὴν ἰδέαν τῆς ὑπάρξεως, ἄλλως, εἴαν δὲν ὑπῆρχε. Γοιούτη εἶναι ἡ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ὀντολογικὴ λεγομένη ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου, ἀνγκευκασθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Λαίβνιτίου (1) καὶ ἡ ὁποία, ἀληθῆς οὖσα, ἤθελεν ἀρκέσει μόνη εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ ὅτι συναισθάνομαι τὴν ἀτέλειάν μου καὶ τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἐνεργείας μου, προκύπτει ἄρα ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος; π. χ. ἐκ τοῦ ὅτι συναισθάνομαι ὅτι δὲν δύναμαι νὰ διατρέξω εἰμὴ ἐν στάδιον, δὲν προκύπτει βέβαια ὅτι ἄλλος δύναται νὰ δικτρέξῃ ἐπ' ἀπειρον τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν διέρχομαι ἐγὼ ἐν μέρει. Τὸ αἰσθημα καὶ ἐκ τούτου ἡ ἰδέα τῆς ἀδυναμίας μου δὲν προϋποθέτουσι βέβαια τὴν ἰδέαν ἀπείρου τινός δυνάμεως, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ αὐτὴν μόνην τὴν ἀδυναμίαν μου.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου δὲν δύναται νὰ ἦναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, διότι ἡ κατ' ἀρχὰς ἐν ἡμῖν ἀνκφυομένη ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ τοῦ ἐγῶ, καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι πεπερασμένον, καὶ εἶδομεν ὅτι τὸ πεπερασμένον δὲν προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀπειρον. Ἄλλο εἶναι τὸ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου κατ' ἀνάγκην ἔρχεται εἰς τὴν διάνοιάν μας, καὶ ἄλλο ὅτι εἶναι ἔμφυτος καὶ εἶναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος. Ἡ ἰδέα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀπείρου ἐνυπάρχει δυνάμει ἐν τῇ διανοίᾳ ἀνκμφιβάτως, ἀλλὰ δὲν περιέχεται ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ἰδέα αὕτη ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀπλοῦς τύπος τοῦ νοῦ; ἢ τοῦ λόγου, ἐννοία ἰδανική, μηδὲν ἔχουσα πραγματικὸν ἀντικείμενον. Ἴνα φθάσω εἰς τι πραγματικὸν πρέπει νὰ τροπολογήσω τὴν ἀπόδειξιν καὶ νὰ εἴπω· ἐγὼ εἶμαι, ἀλλὰ δὲν εἶμαι ἀφ' ἐμυτοῦ, ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τί, τὸ ὁποῖον ἔδωκέ μοι τὸ εἶναι, τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι τελειότερον ἐμοῦ, διότι τὸ αἷτιον εἶναι ἀνώτερον τοῦ ἀποτελέσματος. Ἄλλὰ τότε ἐφαρμόζω τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος καὶ φθάνω εἰς τὸ τελειότερον ὄχι εἰς τὸ ἀπολύτως τελειόν.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἀπάντησις πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς Καρ-

1) Ἀριστ. Μετάφ. Β΄

2) Méditat III.

1) Νουν. Ess. αὐτόθ.

τεσιζνῆς ἀποδείξεως, ἐν ᾧ δισχυρίζεται ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ πεπερασμέ-
νου προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ ὅτι ἡ ἰδέα
τοῦ ἀπείρου συνεπάγεται ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν ὑπάρξιν αὐτοῦ.

Ὅταν δὲ ὁ Καρτέσιος λέγῃ ὅτι ἡ ἰδέα τελείου τινὸς ὄντος δὲν
δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ ἐμοῦ, διότι εἶμαι ἀτελής, οὔτε ἐκ τῶν ἐκτός
διότι κατώτερα ἐμοῦ, ὑποθέτει ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα πρέπει τρόπον
τινὰ νὰ ἀνταποκρίνηται καὶ νὰ ἀναλογηθῇ πρὸς τὸ αἴτιον· ἀλλὰ καὶ
τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Ὅθεν
καὶ παραδεχθέντες ὡς ἔμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, δὲν δυνάμεθα
(παρεκτός ἐάν θελήσωμεν νὰ συνταυτίσωμεν τὸν Θεὸν μὲ τὸν ἀνθρω-
πον) νὰ βεβαιωθῶμεν, κατ' αὐτὸν τὸν Καρτέσιον, περὶ τῆς ὑπάρ-
ξεως αὐτοῦ εἰμὴ διὰ τινος συλλογισμοῦ. Λοιπὸν ὁ συλλογισμὸς
πεῖθει ἡμᾶς περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως· καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν
ἰδέαν Θεοῦ ὑπάρχοντος λέγομεν καὶ ἡμεῖς ὅτι δὲν εἶναι ἔμφυτος,
καὶ ὅτι ἀποκτάται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ἢ ἐστὶ διὰ τοῦ
συλλογισμοῦ. Καὶ ἐάν μόνος ὁ συλλογισμὸς μᾶς χορηγῇ τὴν ἰδέαν
Θεοῦ ὑπάρχοντος, πρὸς τί νὰ ἦναι ἔμφυτος ἢ ἀπλή ἰδέα τοῦ Θεοῦ,
ἀφ' οὗ, μόλις βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, δυνάμεθα πα-
ρευθῆς καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ν' ἀποκτήσωμεν καὶ ἰδέαν τινὰ
τῆς φύσεώς του καθ' ἣσαν εἶναι αὕτη ἐφικτὴ εἰς τὴν ἀσθενῆ μας
διάνοιαν;

Λέγομεν τελευταῖον ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ ἀτελοῦς καὶ πεπερα-
σμένου ἰδέα, καθὼς ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, δὲν ἀποκαλύ-
πτεται καθ' ὅλην τῆς τὴν ἐνάργειαν, εἰμὴ ἀφ' οὗ ἀπεκτήσαμεν τὴν
ἰδέαν τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου· καθότι τὸ πεπερασμένον εἶναι
ἰδέα περιορισμοῦ καὶ ἀποφάσεως, καὶ ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ ἀπόφασις
δὲν ἐννοοῦνται ἐντελῶς εἰμὴ ἀφ' οὗ γίνῃ πρῶτον ἢ κατὰφασις τοῦ
ἀπείρου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κατὰφασις εἶναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος,
ἐκφραζομένη διὰ τοῦ ἐγὼ εἶμαι· ἡ δὲ δευτέρα γίνεται διὰ τῶν τριῶν
καθολικῶν καὶ ἀπολύτων ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καὶ ἡ τρίτη διὰ τῆς
ἀναγνωρίσεως πρώτου καὶ ἀπείρου τινὸς αἰτίου. Καὶ τότε γνωρίζο-
μεν σαφέστατα τὰ ὅρια καὶ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἡμετέρου ὄντος, καὶ
τότε μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν μετὰ τοῦ Φενελῶνος, ὅτι τὸ πνεῦμα
τοῦ ἀνθρώπου δὲν γνωρίζει τὸ πεπερασμένον εἰμὴ ἐν τῷ ἀπείρῳ.

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐφαρμοζομέ-
νην ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος γεννᾶται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπεί-
ρου ὄντος, ἢ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐάν ἀκριβῶς παρατηρήσωμεν, θέλομεν
πεισθῆ ὅτι εἰς τοῦτο ἀνάγει τὴν ἀπόδειξίν του καὶ αὐτὸς ὁ Καρ-

τέσιος ἐν τῇ Γ'. Μελέτ. (πρὸς τὸ τέλος) καὶ ἐν τῇ Δ'. τῶν ἀρ-
χῶν (§ 20) (1).

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀπείρου τινὸς ὄντος περιέχονται ὅλα τοῦ Θεοῦ τὰ
προσόντα, ὅσα ἀπ' αὐτὴν ἐξάγει ἡ Θεοσοφία.

Ἄς εἰπώμεν λοιπὸν ὅτι ὁ λόγος μᾶς δίδει τὸ ἀπόλυτον, ὅχι
διότι εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος εὐρίσκεται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, ἀλλὰ
διότι τὸ ἀπόλυτον καίεται εἰς τὰς τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχάς, καὶ ἐκ τῆς
ἐφαρμογῆς τούτων εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος γεννᾶται ἀφ' ἐαυτῆς ἡ
ἰδέα τοῦ ἀπολύτου, ἥτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου.
Τοῦτο, καθ' ὅσον εἰς ἡμᾶς εἶναι γνωστόν, δὲν διεσαφίσθη ἀρκετὰ
μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως. Καὶ μὲν διδάσκουσιν
ὅτι ὁ λόγος μᾶς δίδει τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἀπειρον, ὅτι τοῦτο δὲν
προέρχεται οὔτε ἀπὸ τὸ ἐγὼ οὔτε ἀπὸ τὸ οὐκ ἐγὼ, οὔτε ἀπὸ τὴν
πεῖραν. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἡ ἰδέα αὕτη ἐνυπάρχει ἐν τῷ λόγῳ, καὶ
πῶς ἀναπτύσσεται, τοῦτο δὲν ἐδείχθη εἰσέτι ἀποχρώντως.

Ἄλλοι λέγουσιν ὅτι τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἀπειρον ἀναπτύσσον-
ται ἐκ τοῦ σχετικοῦ καὶ πεπερασμένου, τούτέστιν ἐκ τῶν καθ' ἕνα-

1) Ὁ Γιοθέρτης ἐν τῇ Πίσιναγωγῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, δισχυ-
ρίζεται ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος εἶναι ἔμφυτος, διότι ἐν τῇ δημιουργικῇ πρά-
ξει (acto create) ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ἐνόρασιν (intuition), καὶ ἐπομένως στη-
ρίζει τὴν φιλοσοφίαν του ὅχι εἰς τὴν ψυχολογίαν, τὴν ὁποῖαν περιφρονεῖ καὶ ἐξου-
τελλίζει, ἀλλὰ εἰς τὴν ὄντολογία. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ κατ' αὐτὸν ἰδανικὸς τύ-
πος (formula ideale) ὁ περιλαμβάνων τοὺς τρεῖς ὄρους, τὸ ὄν, τὸ ὑπάρ-
χον καὶ τὴν πρὸς ἀλληλασχέσιν, ἢ τὴν δημιουργίαν. Αὕτη δὲ ἡ ἀπο-
κάλυψις ἐγένετο διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου· ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι ἀπλῶς δογ-
ματισμὸς. Καὶ ἡ ἀνωτάτη διατύπωσις τοῦ Γιοθερτισμοῦ· τὸ ὄν δημιουργεῖ
τὸ ὑπάρχον, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀνάγεται οὐσιωδῶς εἰμὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰ-
τιότητος. Ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Γιοθέρτου πολεμούμενος Ροσμίνης δισχυρίζεται ὅτι ἔχο-
μεν ἔμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ὅχι τοῦ ἀπείρου ὄντος, οὔτε τοῦ πεπερα-
σμένου, ἀλλ' ὄντος δυνατοῦ καὶ κοινοτάτου καὶ γενικοῦ, οὐτινας τὴν ἰδέαν, συνι-
στάσαν τὴν ἀλήθειαν, ἐφαρμόζομεν εἰς τὰ μερικὰ ὄντα τὰ τε πίπτοντα ὑπὸ τὰς
αἰσθησεις μας καὶ τὰ ἀνακαλυπτόμενα ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἐπιφυλακτόμενοι νὰ κἀ-
μωμεν πλήρη ἀνάλυσιν τῶν δύο τούτων συστημάτων εἰς τινα διατριβήν,
τὴν ὁποῖαν ἤδη ἐτοιμάζομεν, περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἰταλικῆς φιλο-
σοφίας, ἠναγκάσθημεν νὰ κἀμωμεν μνείαν αὐτῶν ἐνταῦθα, διότι ὅσα εἶπαμεν
περὶ Καρτεσίου ἐφαρμόζονται ἐν μέρει καὶ εἰς αὐτά. Ὁ Γιοθερτισμὸς εἶναι ἡ ἐν
Θεῷ ἐνόρασις τοῦ Μαιεδράγγου, τοῦ Ἱεροῦ Λύγουστίνου καὶ τινῶν Πατέρων τῆς
Ἐκκλησίας, καὶ ὁ Ροσμινισμὸς εἶναι ἡ ἐνόρασις ὅχι ἐν Θεῷ ἀλλὰ ἐν τινι μέσῳ με-
ταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

στα και άτομακων γινόμενων. Π. χ. ἐν ᾧ ἐγὼ παρατηρῶ ὅτι εἶμαι αἴτιον, ἀναπτύσσεται ἐν ἐμοὶ ἡ ἰδέα ἀπολύτου αἰτίου, καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ ὅτι πάντα ἔχουσιν αἴτιον· ἐν ᾧ παρατηρῶ ὅτι εἶμαι ὑποκειμενον καὶ κατηγορούμενον, ἡ ὑπόστασις καὶ μορφή, ἀναπτύσσεται ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ ὅτι πάντα εἶναι ὑπόστασις καὶ μορφή· ἐν ᾧ παρατηρῶ τὴν ἐμὴν διάρκειαν, ἀναπτύσσεται ἡ ἰδέα τῆς ἀπείρου διάρκειας ἢ τοῦ χρόνου, καὶ οὕτω καθέξῃς περὶ πάντων τῶν ἀπολύτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν (1).

Ἄλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ἀληθεύῃ, μένει πάντοτε εἰς τὸν Κ. Κουσίνον νὰ μᾶς φανερώσῃ τίνι τρόπῳ γίνεται ἡ ἀνάπτυξις αὕτη καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ καλούμενα élimination καὶ dégagement. Καὶ οὐτε ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην, διότι συγχύσας τὰς ἀπολύτους ιδέας καὶ τὰς ἀπολύτους ἀρχάς εἰς μίαν μόνην κατηγορίαν, προέφραξεν εἰς ἑαυτὸν τὴν ὁδόν, ὥστε ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ πλέον τὴν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος γένεσιν τοῦ ἀπείρου. Ἐπομένως ἐπίστευσεν ὅτι βλέπει ἐν τῷ ὄντι τὸ ἀπειρον ὄν, ὡς εἶδεν ἐν τινι τρόπῳ καὶ διάρκειᾳ τὸν ἀπειρον τρόπον καὶ χρόνον. Ἄλλ' ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως, ἀπεδείχθη ἤδη προλαβόντως.

Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἀνασκευάζεται καὶ ἡ ἄλλη μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐξέθεσεν εἰς τινὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων του (2) τὴν θεωρίαν τῆς αὐθορμητοῦ ἐνοράσεως (intuition spontanée) τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν, τῆς καθαρᾶς ἀντιλήψεως (perception pure) καὶ τῆς ἀναγκαίως αὐτῶν συλλήψεως (conception nécessaire). Ἐνοράσις, ἀντίληψις, σύλληψις εἶναι ταῦτα πάντα γινόμενα ὑποκειμενικὰ καὶ σχετικὰ, ἐξ ὧν οὐδέποτε δύναται νὰ ἐξέλθῃ τὸ ἀπόλυτον. Νομίζομεν δὲ ὅτι οὐδέποτε θέλομεν εὐρεῖ λύσιν ἀποχωρῶσαν τοῦ ζητήματος, ἕως οὗ δὲν διακρίνομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀπὸ τὰς ἀρχάς τοῦ ὄντος, τούτεστι τὰς ἀπολύτους ιδέας ἀπὸ τὰς ἀπολύτους ἀρχάς.

Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, καὶ τοι καθ' ἑαυτὴν ἀπόλυτος καὶ ἀναγκασία, δὲν ἀποκαλύπτεται κατ' ἀρχάς εἰμὴ διὰ σχετικοῦ καὶ ἐνδεχομένου ὄντος, οἷον τὸ ἐγὼ. Τὴν δὲ ἐννοιαν ἀπολύτου καὶ ἀπείρου ὄντος δὲν ἀποκτῶμεν εἰμὴ διὰ τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν ἐπροσπαθήσαμεν νὰ διαφωτίσωμεν.

1) Ὁρα Κουσίνο. Φιλοσ. τεμάχ. σελ. 262 καὶ 63 ἐκδ. Παρισ. τοῦ 1833.

2) Ὁρα τὰ Μισθῆμ. περὶ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου.

Ἴδαν δὲ τις εἶπῃ ὅτι καὶ αἱ ἀπόλυτοι ιδέαι ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόλυτοι ἀρχαί, καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ διαστέλλωνται ἀλλήλων, ἀπαντῶμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀπολύτων ιδεῶν, οἷας ἡμεῖς τὰς προσδιώρισκαμεν, δὲν ἐξάγονται εἰμὴ αἱ ἐπόμεναι δύο ἀρχαί· α' ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις, τούτεστιν, ἡ ὑπὸ τοῦ Κουσίνοῦ καλουμένη ἀρχὴ ὑποστάσεως· β' πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ. Ἄλλὰ τίς δὲν βλέπει ὅτι, θείσις τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, αἱ ὑποτιθέμεναι ἀρχαὶ αὗται δὲν εἶναι εἰμὴ δύο μορφαί, δύο ἐφαρμογαὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος; Ἐπὶ αὐτῶν ἀνάγονται εἰς τὸ πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, διότι τὸ νὰ λέγωμεν· πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει πρέπει νὰ ἦναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις, καὶ πρέπει νὰ ἦναι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἐν ἐλέγῳ· πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι, δηλ. δὲν δύναται νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς ιδέας τοῦ ἀπείρου τύπου καὶ χρόνου τὴν τοῦ ἀπείρου ὄντος ἰδέαν, καὶ οὕτω θέλομεν ἔχει τὰς τρεῖς ἐννοίας τοῦ ἀϊδίου, τοῦ ἀπεράντου καὶ τοῦ Θεοῦ.

Συμπληρώσαντες ἤδη τὴν ἐκθεσιν τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, ἀνεκαλύψαμεν, καθ' ὅσον εἰς ἡμᾶς ἐπιτρέπεται, τὴν ἰδανικὴν χώραν, ἐν ἣ ἡ ζῆ καὶ ἀναπτύσσεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ μᾶλλον ἐπροσπαθήσαμεν ν' ἀποκαλύψωμεν αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου, ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἰδέα τῆς τάξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἀναβάνομεν εἰς τὸ ἀπειρον, ὁ λόγος τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἀναγκαῖος μεσίτης μεταξύ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὁ ἀπρόσωπος καὶ καθολικὸς λόγος ὁ εἰς πάντας ἐνυπάρχων τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς οὐδένα ἐλλείπων, τὸ φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἀνθρώπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ ἥλιος τῶν πνευμάτων, ὡς λέγει ὁ Πενελῶν, ἡ ἀναγκαῖα ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος ὑψοῦται πρὸς τὸν Θεόν, ὡς πρὸς πηγὴν, ἐξ ἧς ἀπορρέει πᾶσα δύναμις, πᾶσα νόησις καὶ πᾶσα ἀγαθότης.

Καὶ οὕτω ἀνεκαλύφθη ἡ γένεσις τῶν τριῶν ιδεῶν τοῦ ἐγὼ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ, αἵτινες εἶναι τὰ τρία μεγάλα, τὰ τρία μόνα ἀντικείμενα τῆς φιλοσοφίας καὶ ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ. Τρεῖς διακεκριμένα ὑποστάσεις, αἵτινες, καὶ τοι οὐκ ὀλίγας ἔχουσαι σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ὑφίστανται ὅμως ἀνεξάρτητοι κατὰ τὴν οὐσίαν τῶν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς ἐνοποιήσωμεν χωρὶς νὰ παρεκτραπῶμεν εἰς τὰ ψευδῆ καὶ παράλογα δόγματα τοῦ ἰδανισμοῦ, ἢ τοῦ αἰσθητισμοῦ, ἢ τοῦ πανθεισμοῦ.

Τελόντος τοῦ ἀπείρου ὄντος, πρέπει ἐξ ἀπαντος νὰ τῷ ἀποδώσωμεν τὰ αὐτὰ παντὸς ὄντος στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀπείρως καὶ ὑπὲρ φύ-

σιν υπάρχοντα και συνδυαζόμενα. Και επειδή τὸ ἓν εἶναι ὑπόστασις, μορφή και σχέσις ἐν τῷ τόπῳ και ἐν τῷ χρόνῳ, ὁ Θεὸς θέλει εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ ἀίδιον και ἀπέραντον ἓν, ἐν και τριαδικόν, ἐν ᾧ ἀπειρος εἶναι και ἡ ὑπόστασις και ἡ μορφή και ἡ σχέσις. Και επειδή ἡμεῖς εἴμεθα γνώσις, ἐνέργεια και ἀγάπη, οὕτω ἐν τῷ Θεῷ εὐρίσκουμεν ἀπειρον σοφίαν, δύναμιν και ἀγάπην. Ἄλλ' ἄς μὴ προλάβωμεν τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Θεοσοφίας παρατηρήσεις μας.

Ἄς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὴν ἐκθεσιν και συμπλήρωσιν τῆς θεωρίας μας, και ἄς κάμωμεν, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν μας, σύντομον ἀνάλυσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ νοῦς μας, και σύντομον ἐκθεσὶν και ἐπίκρισιν τῶν περὶ πρώτων ιδεῶν και ἀρχῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Λαμβάνομεν δὲ πρὸς τοῦτο τὰ ἐπισημότερα, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων τὰ τοῦ Πλάτωνος και Ἀριστοτέλους, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων τὰ τοῦ Καντίου και Ρεΐδου. Ἄλλὰ πρῶτον ἄς ἐμβῶμεν πρὸς μίαν στιγμὴν εἰς τὸ βασίλειον τῆς ψυχολογίας, ἄς ἴδωμεν ποῖα εἶναι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις και πῶς ἐνεργοῦσι, και ἴσως βεβαιωθῶμεν ἔτι μᾶλλον περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὅσα ὑπεστηρίξαμεν ἄχρι τοῦδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων σχετικῶς πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχάς.

Ἡ μὲν ἀνάλυσις τοῦ ὄντος, θεωρουμένου ὡς ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, μᾶς ἔδωκε τὰς τρεῖς ἀρχάς, ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς τρεῖς στιγμὰς τοῦ ὄντος.

Ἡ δὲ ἀνάλυσις τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως, ἢ τῆς γνωσκούσης διανοίας, θέλει μᾶς δώσει τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα.

Ἡ πλέον ὀρατὴ τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων εἶναι ἡ διὰ τῶν αἰσθησέων ἀντίληψις τῶν ἐκτὸς (perception externe). Ἄλλ' αὕτη, ὡς ἤδη εἴπομεν, εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν, ἢ ἀπὸ τὴν σκέψιν, δηλ. ἀπὸ τὴν διὰ τῆς συνειδήσεως γνώσιν τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγὼ φαινομένων.

Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐσωτερικῆς και ἐξωτερικῆς τοῦ ἐγὼ παρατηρήσεως, ἔχομεν και τρίτην δύναμιν, δι' ἧς περιορίζομεν και συγκεν-

τρόνομεν τὴν παρατήρησίν μας ἐπὶ τινος, ἢ ἐπὶ πλειόνων, ἢ ἐπὶ τινος μέρους τῶν φαινομένων, ὅσα μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ ἀντίληψις, και καθιστῶμεν ζωηρότερον, ἐναργέστερον και διαρκέστερον τὸ ἐπὶ τῆς διανοίας ὑπ' αὐτῶν παραγόμενον ἀποτέλεσμα. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἡ προσοχή.

Συγκεντρούοντες δὲ τὴν προσοχὴν μας μόνον ἐπὶ τινῶν τῶν ποιότητων τῶν ἀντικειμένων, ἢ τῶν περιστάσεων τῶν φαινομένων, δυνάμεθα ν' ἀποχωρίσωμεν ταύτας ἀπὸ τὸ σύνολον, και νὰ τὰς θεωρήσωμεν μεμονωμένας, και τοῦτο κάμνομεν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως. Διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης διακροῦνται τὰ σύνθετα και μορφοῦνται, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν εἰς πολλὰ ἄτομα κοινῶν χαρακτήρων, τὰ γένη και τὰ εἶδη.

Ἄλλ' ἐὰν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως δυνάμεθα νὰ διακροῦμεν και ἀποσυνθέσωμεν τὰ φαινόμενα και τὰς ιδέας, δυνάμεθα ἐπίσης δι' ἄλλης δυνάμεως νὰ συνενόσωμεν πλείονας ιδέας, δυνάμει τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων ὁμοιότητος, ἀναλογίας, ἀντιθέσεως, χρόνου και τόπου, συναφείας, γενέσεως και παραγωγῆς κ.τ.λ. και ἡ δύναμις αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῇ συναίρεσις, ἢ σύζευξις ἢ σύνδεσις τῶν ιδεῶν (association des idées).

Μετὰ τὴν ἀντίληψιν, τὴν προσοχὴν, τὴν ἀφαίρεσιν και τὴν σύνδεσιν τῶν ιδεῶν, ἔρχεται ἡ μνήμη, διὰ τῆς ὁποίας αἱ ληφθεῖσαι ἐντυπώσεις ἢ ἀφ' ἐαυτῶν και ἄκουσίως ἀναγεννῶνται, ἢ ἐκούσιως ἀνακαλοῦνται εἰς τὸν νοῦν.

Ἡ δὲ δύναμις διὰ τῆς ὁποίας παριστάνονται ζωηρῶς εἰς τὸ πνεῦμα ὅσα προλαβόντως ἠσθάνθημεν, ἢ ὅσα προσδοκῶμεν εἰς τὸ μέλλον, ὀνομάζεται φαντασία περιλαμβάνουσα εἰς τὴν ἐνέργειάν της και τὸ παρὸν ἐκτὸς τοῦ παρελθόντος και τοῦ μέλλοντος. Ὅταν δὲ μὲ τὰ ὑπὸ τῆς μνήμης χορηγούμενα στοιχεῖα διὰ τινος ὑπερφώσεως τοῦ νοῦς και οἶονεὶ ἀνωτέρας ἐπιπνοίας και φωτίσεως ἐπινοῶμεν ἢ δημιουργῶμεν νοερῶς νέα ὄντα μὴ υπάρχοντα εἰς τὴν φύσιν, τότε ἐνεργεῖ ἡ δημιουργικὴ ἢ ποιητικὴ λεγομένη φαντασία, μόνον τὸ ὄνομα ἔχουσα κοινὸν μὲ τὴν πρώτην, και ὡς ἐκ τούτου ὄχι σπανίως μὲ αὐτὴν συγχεομένη.

Ἄχρι τοῦδε ἐξεθέσαμεν τὰς δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων τὰ νοητικὰ προϊόντα συντίθενται, ἀποσυντίθενται, συνδέονται, ἀναγεννῶνται και ἐπινοῶνται. Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς διανοίας, και ἄς ἴδωμεν τί εἶναι ἡ κρίσις και ὁ λογισμὸς (raisonnement).

Πᾶσα πρότασις εἶναι κρίσις, και πᾶσα κρίσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἔκφρασις σχέσεως, ἢ κατὰ τὴν σχολὴν, πράξις τοῦ νοῦς κατα-

φρτικὴ ἢ ἀποφρτικὴ τινὸς κατὰ τινος· πρότασις ἐστὶ λόγος καταφρτικὸς ἢ ἀποφρτικὸς τινὸς κατὰ τινος. (Ἀριστ. Ἀναλ. Πρωτ. Α' α' 4).

Διὰ μὲν τῶν ἄλλων δυνάμεων γνωρίζομεν τὰ ἀτομικὰ καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα, διὰ δὲ τῆς κρίσεως ἐκφράζομεν σύνθεσιν ἢ σχέσιν τινὰ μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων στοιχείων. Καὶ τὰ μὲν ἀπλᾶ ἀποτελοῦν τὰς κατηγορίας ἢ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος· τὰ δὲ σύνθετα ἀποτελοῦν τὴν ἐρημνείαν. ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης, ἢ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ὄντος.

Διὰ τῶν κρίσεων ἔχομεν τὴν ἐνάργειαν (évidence), ἥτις εἶναι ἢ κατ' ἐνόρασιν (intuitive) ἢ κατ' ἐξαγωγήν (deductive).

Καὶ ἡ μὲν ἐνορατικὴ εἶναι ἄμεσος, ἀπλή καὶ πρώτη, καὶ γίνεται ὅταν ἀναγνωρίζωμεν ἀπ' εὐθείας τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀπλῶν προτάσεων, π. χ. νοῶ, αἰσθάνομαι ἢ κινουῦμαι. Ἡ δὲ ἐξαγωγικὴ εἶναι ἔμμεσος, σύνθετος καὶ δευτέρως, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς πρώτης, ἢ μᾶλλον, εἶναι συνέπεια τῆς πρώτης, καὶ γίνεται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, ἢ διὰ τοῦ λογισμοῦ (raisonnement), ὅ ἐστι διὰ σειρᾶς ἀλληλεπιδέτων κρίσεων καὶ συλλογισμῶν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς ἐξαγωγῆς, τελεῖται καὶ τρίτη τις ἐργασία ἢ ἐπαγωγή (induction), ἥτις εἶναι ἄλλη τις χρῆσις τοῦ λογισμοῦ· διότι ὁ λογισμὸς γίνεται ὄχι μόνον δι' ἐξαγωγῆς, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπαγωγῆς, ἥτις ἐνεργεῖται ὅταν ἐκ τῆς παρατηρήσεως πολλῶν ἀναλόγων γινομένων, ἢ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐκ μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης (Ἀναλ. ὑστέρ Β' ιγ'), προσδιορίζομεν γενικὸν τινα νόμον.

Ὡστε, ἀνακεφαλαιοῦντες τὴν ἐπιτροχάδην ταύτην ἀνάλυσιν, τὴν ὁποίαν ἐκάμικεν μὲ τὴν ὀδηγίαν τῶν ἀκριβεστέρων καὶ λεπτοτέρων παρατηρητῶν, ἔχομεν·

α'. τὴν παρατήρησιν, τὴν τε ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν, μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὅσαι ἢ συνέχονται μὲ αὐτὴν, ἢ ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτῶνται, ὅσον ἢ προσοχή, ἢ μνήμη κτλ.

β'. τὴν κρίσιν, καὶ μετ' αὐτῆς τὴν ἐνόρασιν, τὴν ἐξαγωγήν καὶ τὴν ἐπαγωγήν.

Νῦν δὲ ἄς ἴδωμεν, πρὸς ἐξάσκησιν τῶν δυνάμεων τούτων, ποίαις ἀρχαῖς χρειαζόμεθα.

Οὐδεμίαν ἀρχὴν χρειάζεται ἢ παρατήρησις, διότι δι' αὐτῆς ἀντιλαμβάνομεθα τῶν ἀπλῶν, δεχόμεθα τὰ φαινόμενα καθὼς τὰ παραχει εἰς ἡμᾶς ἢ πεῖρα. Ὡσαύτως διὰ τῆς κρίσεως δὲν ἐκφράζομεν εἰμὴ σχέσεις. Ἄλλ' ἅμα θελήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τινος πρώτης κρίσεως ἄλλην, ἅμα ὁ νοῦς γίνῃ ἐνεργός, παρρηθὺς χρειάζεται ἀρχὴν ὠθοῦσαν καὶ ὀδηγοῦσαν αὐτὸν εἰς τὴν ἐνέργειαν, καὶ ὁμολο-

γεῖται παρὰ πάντων ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ λογισμοῦ εἶναι ἢ τῆς ταυτότητος, ἢ ἡ λογικὴ ἀρχὴ (1).

Καὶ τῶντι ὅταν συλλογιζώμεθα, ἄλλο δὲν κάμνομεν παρὰ νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τινος δοθείσης γνώσεως πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῇ περιέχεται. Καὶ ἐπειδὴ ἡ γνώσις αὕτη δύναται νὰ ἦναι μερικὴ ἢ γενικὴ, καταφρτικὴ ἢ ἀποφρτικὴ, διὰ τῆς διαφόρου συμμίξεως καὶ συνδυάσεως τοιούτων προτάσεων καὶ κατὰ τὴν διάφορον θέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἐν αὐταῖς ὁ μέσος ὅρος μορφώνονται τὰ διάφορα σχήματα καὶ οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ συλλογισμοῦ. Πᾶς δὲ συλλογισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, διότι πᾶσα ἐξαγωγή γίνεται τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἢ τοῦ μέρους ἐκ τοῦ ὅλου. Ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τὸν συλλογισμὸν λόγον, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν, ἕτερον τι ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτά εἶναι (Ἀναλ. Πρωτ. Δ' α'), ἐξ οὗ φανερόν ὅτι τὸ ἐξαγόμενον περιέχεται ἐν τῷ ἐξ οὗ ἐξάγεται, καὶ τούτου τεθέντος, σιωπηλῶς τίθεται καὶ ἐκεῖνο. Ἄλλ' εἰς τὴν νοητικὴν ταύτην ἐργασίαν τῆς ταυτότητος, τούτέστιν, ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, π. χ. οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ὁ Πέτρος εἶναι ἄνθρωπος, ἀρα ὁ Πέτρος εἶναι θνητός. Ἡ ἀρετὴ τοῦ συλλογισμοῦ ὑφίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπεδείξαμεν ὅτι ὁ

1) Προσῆκει δὲ τὸν μάλιστα γνωρίζοντα περὶ ἕκαστον γένος ἔχειν λέγειν τὰς βεβαιωτάτας ἀρχὰς τοῦ πράγματος, ὥστε καὶ τῶν περὶ τῶν ὄντων ἢ ὄντα τὰς πάντων (πασῶν, ἰσ.) βεβαιωτάτας· ἐστὶ δὲ οὗτος ὁ φιλόσοφος. Βεβαιωτάτη δὲ ἀρχὴ πασῶν, περὶ ἣν διαψευσθῆναι ἀδύνατον· γνωριμωτάτην τε γὰρ ἀναγκαῖον εἶναι τὴν τοιαύτην (περὶ γὰρ ἢ μὴ γνωρίζουσιν ἀπκτῶνται πάντες) καὶ ἀνυπόθετον· ἦν γὰρ ἀναγκαῖον ἔχειν τὸν ὄντιον ξυμέντα τῶν ὄντων, τοῦτο οὐχ ὑπόθεσις· ὁ δὲ γνωρίζων ἀναγκαῖον τῷ ὄντιον γνωρίζοντι, καὶ ἦκειν ἔχοντα ἀναγκαῖον· ἔτι μὲν οὖν ἡ ταύτη πασῶν βεβαιωτάτη ἀρχὴν, θῆλον· τίς δ' ἐστὶν αὕτη μετὰ τοῦτο λέγομεν· τὸ γὰρ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ κατὰ τὸ αὐτό· καὶ οὐκ ἄλλα προσδιωρισμένον· ἄν, ἐστὶν προσδιωρισμένον πρὸς τὰς λογικὰς δυσχερείας· αὕτη δὲ ἀπασῶν βεβαιωτάτη ἐστὶ τῶν ἀρχῶν· ἔχει γὰρ τὸν εἰρημένον διορισμὸν· ἀδύνατον γὰρ ὄντιναοῦν ταῦτο ὑπολαμβάνειν εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καθάπερ τινὲς οἴονται λέγειν Ἡράκλειτον. Οὐκ ἐστὶ γὰρ τὸν ἀναγκαῖον ἢ τις λέγει ταῦτα καὶ ὑπολαμβάνει· εἰδὲ μὴ, ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν τῷ αὐτῷ τὰ ἐναντία· (προσδιορισθῆναι δὲ ἡμῶν καὶ ταῦτα τῇ προτάσει τὰ εἰωθότα) ἐναντία δ' ἐστὶ δόξα δόξα ἢ τῆς ἀντιφάσεως· φανερόν ὅτι ἀδύνατον ἅμα ὑπολαμβάνειν τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτό· ἅμα γὰρ ἔχει τὰς ἐναντίας δόξας ὁ διεψευσμένος περὶ τούτου· διὸ πάντες ἀποδεικνύντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν αὕτη πάντων, Ἀριστοτ. Μεταφ. Δ' γ'.

Πέτρος είναι θνητός· και τοῦτο ἐκάμαμεν εὐρόντες μέσον τινά ἄρον· σχετιζόμενον μὲ τὸν Πέτρον και μὲ τὴν θνητότητα, και τεθέντα διὰ τοῦτου εἰς τὴν μείζονα τοῦ συλλογισμοῦ. Τοῦτο δὲ κατωρθώσαμεν ζητήσαντες τί ἐστὶ Πέτρος, και ἐὰν εἰς τοῦτο εὐρίσκειται ἡ θνητότης (1), και δὲν ἠθέλαμεν τὸ εὐρεῖ, ἐὰν δὲν εἴχαμεν προϋπάρχουσαν ἐν τῷ νῶ τὴν ἀρχήν, ὅτι πᾶν τὸ ὅπωςδῆποτε ὄν δὲν δύναται ἐν ταύτῳ νὰ μὴ ἦναι. Καὶ τῶντι ἐὰν ὁ Πέτρος δὲν ἦτο ἄνθρωπος, δὲν ἠθελεν εἶναι Πέτρος, και ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν θνητοί, δὲν ἠθελον εἶναι ἄνθρωποι, τοῦτέστιν ὁ Πέτρος και οἱ ἄνθρωποι ἠθελον ἐνταυτῷ εἶναι και μὴ εἶναι, ὅπερ ἄτοπον. Εἰς τοῦτο φθάνει ἐν τέλει πᾶσα ἀποδείξις, ἢ, ὡς λέγει αὐτός ὁ Ἀριστοτέλης, πάντες ἀποδεικνύντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ και τῶν ἄλλων ἀξιωματῶν αὐτὴ πάντων.

Ἴδου λοιπὸν ἐδικαιολογήσαμεν τὴν ὑπαρξίν τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἀποδείξαντες ὅτι ἄνευ ταύτης πᾶσα ἐξαγωγή εἶναι ἀδύνατος.

Τὰς δὲ ἄλλας δύο θέλομεν εὐρεῖ ἐν τῇ ἐπαγωγῇ.

Ὅταν ἐγώ, παρατηρῶν λ. χ. ὅτι πᾶν σῶμα, ριπτόμενον εἰς τὸν ἀέρα, πίπτει κατὰ γῆς, λέγω, ἄρα πάντα τὰ σώματα τείνουσι πρὸς τι κέντρον, και οὕτω προσδιορίζω τὸν νόμον τῆς βαρύτητος τῶν σωμάτων, ἐπάγομαι εἰς γενικὸν νόμον ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως πολλῶν κατὰ μέρος φαινομένων, ἠγουν ἐφαρμόζω, ὡς συνήθως λέγουσι, τὴν περὶ τῆς σταθερότητος τῶν φυσικῶν νόμων ἀρχήν, τοῦτέστι, τὴν ἀρχήν ὅτι ἐὰν εἰς τὰ ἄχρι τοῦδε παρατηρηθέντα ἡ φύσις ἐνῆργησε κατὰ τὸν δεῖνα τρόπον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θέλει ἐνεργῆσαι πάντοτε και πανταχοῦ. Τοῦτο δὲ λέγων ὑπονοῶ ὅτι ἐὰν πάντοτε συμβαίη οὕτω και ὄχι ἄλλως, πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἷτιον ταύτου· δεχόμενος δὲ αἷτιόν τι, δέχομαι ἀναγκαίαν και καθολικὴν τινὰ ἀρχήν τοῦ φαινομένου, και ἐπομένως ἀναγκαῖον και καθολικὸν νόμον. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀνακλύπτομεν ἀναγκαίαν τινὰ και καθολικὴν ἀλληλουχίαν τῶν φαινομένων, ἢ καθολικὴν και ἀμετάτρεπτον τάξιν ἀποτελοῦσαν τὸ σύστημα τῶν φυσικῶν νόμων, ἐφ' οὗ στηρίζεται πᾶσα ἐπαγωγή, ὡς θέλομεν ἀποδείξει και ἀλλαγῶ. Ὡστε και ἡ νομιζομένη πρώτη και διάφορος ἀρχὴ

τῆς σταθερότητος τῶν φυσικῶν νόμων, ἀνάγεται εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, και εἶναι ἐφαρμογὴ αὐτῆς. Ἄλλως δὲν ἠθέλομεν ἐννοεῖ τίνι τρόπῳ ἐκ μερικῶν, ἐνδεχομένων και ἐφημέριων γεγονότων δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν καθολικόν, ἀναγκαῖον και παντοτεινὸν νόμον. Ἀπόλυτος και καθολικὸς νόμος δύναται μόνον νὰ προκύψῃ ἐξ ἀπολύτου και καθολικῆς ἀρχῆς. Οὕτως ἐξηγεῖται διὰ τί ὁ Λεϊβνίτιος ἔλεγεν ὅτι αἱ ἐξ ἐπαγωγῆς ἐλήθειαι δὲν ἔχουσι γενικότητα τελείαν, διότι δὲν βλέπομεν εἰς αὐτάς τὸν χαρακτήρα τῆς ἀνάγκης (Nouv. Ess. Βιβλ. Δ'. κεφ. α. §. 14). Αἱ περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις (propositions de fait) δύνανται και αὐται, λέγει οὗτος, νὰ γίνωσι τρόπον τινά γενικαί, ἀλλὰ τοῦτο κατορθοῦται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἢ παρατηρήσεως, ὥστε οὐσιωδῶς δὲν εἶναι εἰμὴ πλῆθος τι γεγονότων ὁμοίων, καθὼς ὅταν παρατηρῶμεν ὅτι ὁ ὑδράργυρος ἐξατμίζεται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πυρός· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι γενικότης διότι δὲν βλέπομεν διόλου τὴν ἀνάγκην τοῦτου. Καὶ ἀλλαγῶ (αὐτόθ. Βιβλ. Δ'. κεφ. α.) ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν τὰ αὐτά, λέγων, ὅτι ὅσην πείραν και ἂν ἔχωμεν περὶ καθολικῆς τινος ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἐντελῶς διὰ μόνης τῆς ἐπαγωγῆς ἐὰν δὲν ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀνάγκην αὐτῆς και διὰ τοῦ λόγου (1). Ἴδου λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπαγωγή ἠθελεν εἶναι ἀτελής και ἀβεβαία, ἐὰν δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ λόγου, τοῦτέστιν, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, καθολικῆς οὔσης, ἀπολύτου και ἀναγκαίας. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς δευτέρας ἀρχῆς.

Περὶ δὲ τῆς τρίτης παρατηροῦμεν·

Ὅτι τὸ νὰ ἐπαγώμεθα ἐκ τῶν κατὰ μέρος εἰς τινὰ γενικὸν νόμον εἶναι μία τῶν χρήσεων τῆς ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ὄχι μόνη, διότι ἐκτὸς τῶν νόμων, εἶναι ἀναντιρρήτων ὅτι ζητοῦμεν και τὰ τέλη. Ἡ ζήτησις τῶν νόμων εἶναι ἄγονος και ἀτελής χωρὶς τῆς ζητήσεως τῶν τελῶν· διότι ἐὰν ἡ πρώτη ἀρχὴ διὰ τὰ ὑλικά ὄντα, διὰ τὰ

1) Les propositions de fait aussi peuvent devenir générales en qu'il y a une multitude de faits semblables comme lorsqu'on observe que tout vif argent s'évapore par la force du feu; et ce n'est pas une généralité parfaite, parce qu'on n'en voit pas la nécessité. Nouv. Ess. Βιβλ. Δ'. κεφ. 14'. § 14.

Quelque nombre d'expériences qu'on puisse avoir d'une vérité universelle, on ne saurait s'en assurer pour toujours par l'induction sans en connaître la nécessité par la raison. Αὐτόθ. Βιβλ. Δ'. κεφ. Δ'.

1) Δεῖ γὰρ τὰ ὑπάρχοντα ἐν οἷς ὑπάρχει περὶ ἕκαστον ἀρθραῖν ὡστ' ἐὰν ληφθῇ τὰ ὑπάρχοντα περὶ ἕκαστον, ἡμέτερον ἤδη τὰς ἀποδείξεις ἐτοίμως ἐμφανίζειν Ἀριστ. Ἀναλ. Πρωτ. Δ'. λ'.

ἠθικὰ ἀπαιτεῖται ἀφεύκτως ἢ δευτέρα, ἀρα δὲν εἶναι καθολικὴ. Ὁ ἄνθρωπος, φύσει ἐλεύθερος καὶ νοητικός, ἔνκ διευθύνῃ καὶ διοικῇ τὴν θέλησίν του, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸ τέλος του, διότι τὸ τέλος του εἶναι καὶ ὁ νόμος του. Ἡ δὲ ζήτησις τῶν τελῶν εἶναι καὶ αὕτη ἔργον τῆς ἐπαγωγῆς, διὰ τῆς ὁποίας ζητοῦμεν ὄχι μόνον τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ τὸ τελικόν, ἢ τὸν πρὸς ὃν ὄρον, τὸν φυσικὸν σκοπὸν καὶ νόμον τῆς ἐνεργείας των. Παρατηροῦντες λ. χ. ὅτι ὁ ἄνθρωπος κινεῖται, αἰσθάνεται καὶ συλλογίζεται λέγομεν ἀρα ὑπάρχει τι αἴτιον τούτου, ἀλλ' ἐν ταυτῷ λέγομεν ἀρα ὁ ἄνθρωπος ζῆ καὶ ἐδῆμιουργήθη πρὸς τοῦτο. Καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος συμπέρασμα δὲν εἶναι εἰμὴ δευτέρα ἐφαρμογὴ τῆς αὐτῆς ἐπαγωγικῆς δυνάμεως, ἥτις γίνεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος, καὶ εἶναι οὐχ' ἥττον τῆς πρώτης ἐναργῆς καὶ ἀναντιρρήτου.

Ὡστε, ἐὰν πᾶσαι αἱ νοητικαὶ μὲς ἐργασίαι, καὶ ὅτε ζητοῦμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτε θέλομεν νὰ τὴν ἐκφράσωμεν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξωμεν, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξαγωγήν καὶ εἰς τὴν ἐπαγωγήν, καὶ ἐὶν ἢ μὲν πρώτη στηρίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἐφαρμόζωμεν ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος, φανερόν ὅτι αὗται εἶναι αἱ τρεῖς μόναι ἀπόλυτοι καὶ καθολικαὶ ἀρχαὶ αἱ προϊστάμεναι πάσης νοητικῆς ἐργασίας, αἱ ἀποτελοῦσαι αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου, ὅστις ἀνώτερος ὢν τῆς αἰσθησεως καὶ τῆς νοήσεως, διοικεῖ καὶ ρυθμίζει ἀμφοτέρως.

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυσις ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ ἐκτενεστέρα, ἀλλὰ πεποιθήκαμεν ὅτι ἕσω μᾶλλον ἐκτενήθη καὶ ἀναπτυχθή, τὴν ἕσω περισσύτερον θέλει ἐπιβεβαιώσει τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὅποσον ἐφθάσαμεν.

Πεποιθήκαμεν ἐπίσης ὅτι ἐὰν, ἐκτὸς τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν ἐργασιῶν, ἐπεχειροῦμεν καὶ τῶν ἐνεργητικῶν καὶ θελητικῶν δυνάμεων τὴν ἀνάλυσιν, ἠθέλαμεν εὐρεῖ πάντοτε ὅτι αἱ προεκτεθεῖσαι τρεῖς ἀρχαὶ εἶναι αἱ μόναι ἔμφυτοι, ἀπόλυτοι, καθολικαὶ καὶ ἀναγκασταί, τὰς ὁποίας εἰς τὰ ἐνδύτατα τῆς διανοίας μας ἐνεχάραξεν ὁ Θεὸς πρὸς ὀδηγίαν καὶ διευθύνσιν τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως.

Καὶ τῶντι ἡ πράξις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ διευθύνσις τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυνάμεων. Ὡς πρὸς τὰς πρώτας, ἦτοι νοητικὰς, εἶδομεν διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν ὑπὸ τίνων ἀρχῶν διευθύνονται ὡς πρὸς τὰς ἄλλας, ἦτοι τὰς ἐνεργητικὰς καὶ πρακτικὰς, παρετήρησαν οἱ ἠθικολόγοι ὅτι τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών μας εἶναι τέσσαρα· τὸ αὐτόματον (instinct), τὸ πάθος, τὸ συμφέρον, καὶ ὁ λόγος.

Καὶ τὰ μὲν δύο πρώτα εἶναι τυφλὰ καὶ ἀφώτιστα, ὠθοῦντα

ἡμᾶς εἰς τὴν πράξιν τρόπον τινὰ μηχανικῶς· οὔτε παρεμβαίνει λοιπὸν, οὔτε δύναται νὰ παρεμβῇ εἰς αὐτὰ οὐδεμίαν ἀρχή. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸ τρίτον, ἢ ἰδιοτελῆς πράξις στηρίζεται ὅλη εἰς τινὰ ὑπολογισμόν, ἢ ἐργασίαν τοῦ νοός. Ὅθεν, ἐὰν ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ νοός διοικῆται ὑπὸ τριῶν ἀρχῶν, δι' αὐτοῦ τούτου ἀπεδείχθη ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια, ὡς αἰς κινούμεθα ὑπὸ ἰδιοτελείας, ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν διευθύνεται.

Τελευταῖον, ὁ λόγος μᾶς προτρέπει εἰς τὴν πράξιν δυνάμει ἠθικῆς τινος ἀρχῆς, δυνάμει τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἐξ ἧς πηγάζουσι πάντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ δικαιώματα. Ἀλλ' ὁ λόγος εἶναι αὐτὴ ἡ συνένωσις τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν λογικῶν ἀρχῶν γεννᾶται ἡ ἰδέα τῆς τάξεως, θεμέλιον καὶ ἀρχὴ ὄχι μόνον τῶν ἠθικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ὑλικῶν νόμων.

Ἀποδείξαντες, καθ' ὅσον ἠδυνάμεθα, τὸ γνήσιον τῆς ἡμετέρας θεωρίας διὰ τῆς μελέτης τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὀφείλομεν τώρα νὰ τὴν παραθέσωμεν πρὸς τὰ ἐπιστημότερα περὶ τούτου συστήματα τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας. Ἀλλὰ πρῶτον ἂς ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχείων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἀνεπτύξαμεν.

Εἶδομεν·

α'. Ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἡ μόνη ἔμφυτος, καὶ ἐπομένως ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς φιλοσοφίας· β'. ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς ἰδέας ταύτης εἶναι ὑπόστασις, μορφή, σχέσις, τόπος καὶ χρόνος· γ'. ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τῷ τόπῳ εὐρίσκουμεν τὸ ἄπειρον καθὸ ποῖον ἀλλ' ὄχι καθὸ ὄν· δ'. ὅτι αἱ ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην ἀρχαὶ εἶναι αἱ τρεῖς ἀπόλυτοι ἀρχαὶ τῆς ταυτότητος, τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς τελεότητος· ε'. ὅτι ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος προκύπτει ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος· ς'. ὅτι αἱ εἰρημέναι τρεῖς εἶναι αἱ μόναι ἔμφυτοι, ἀπόλυτοι καὶ καθολικαὶ ἀρχαὶ τοῦ λόγου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ὄντος, ἐκ τῆς πείρας, καὶ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων.

Ἄς ἀνοίξωμεν τώρα τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ ἂς ἴδωμεν ποῖον θέλει εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης καὶ συμπαραθέσεως τῶν περὶ τούτου φιλοσοφικῶν συστημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος

Γεθέντος τοῦ πίνκκος τῶν καθ' ἡμᾶς ἀπολύτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, ἵνα ἐξετάσωμεν μὲ ὅλην τὴν ἀκρίβειαν τὰ περὶ τούτου φιλοσοφικὰ στατήματα, ἔπρεπε πρῶτον νὰ διακρίσωμεν κατὰ εἰς δύο κλάσεις, διαστέλλοντες τὰ ἀρνούμενα τὴν ὑπαρξίν τοιούτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν ἀπὸ τὰ παραδεχόμενα αὐτά, καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν ἔπειτα ποῦτι τινὲς εἶναι αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀρχαί, ὅσας ἕκαστον αὐτῶν παραδέχεται.

Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ πρῶτα, ἕνεκα τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται σήμερον αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, καὶ τῆς μεθόδου, δι' ἧς προέβημεν ἄχρι τοῦδε εἰς τὴν ζήτησίν μας, εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ λαλήσωμεν περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα.

Ὡς πρὸς τὰ δευτέρω περιοριζόμεθα, ὡς εἶπομεν, εἰς τὰ ἐπιστημότερα, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἐν γένει ἀρκετὰ γνωστὸν, θέλομεν ἐνδιατρίψει μόνον εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται περὶ τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, προσπαθοῦντες νὰ τὸ ἐκθέσωμεν ὅσον ἔνεστι σαφῶς καὶ συντόμως.

Βάσις τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὅλης τῆς τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφίας εἶναι ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία του.

Ἄλλ' ὅπως ὀρθῶς ἐννοήσωμεν τὴν θεωρίαν ταύτην, εἶναι ἴσως ἀναγκαῖον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τινος ἀληθείας, τὴν ὁποίαν, καὶ τοι ἐν παρόδῳ ὑποδειχθεῖσαν καὶ προφανῶς ἐκ τῶν προηγουμένων προκύπτουσιν, ὀφείλομεν ὅμως νὰ ἀναπτύξωμεν καὶ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Ἡ μόνη ἀπλή καὶ καθολικὴ ἰδέα εἶπομεν ὅτι εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος. Ἀλλὰ καὶ τοι ἡ ἀπλουστερά σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας, εἶπομεν ὅτι καὶ αὕτη εἶναι σύνθετος, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν συλλάβωμεν εἰμὴ συλλαμβάνοντες ἐνταῦθα καὶ τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται καὶ τὰς συμφυεῖς ἀρχάς, μεθ' ὧν ἀναποσπᾶστως συνενοῦται.

Καὶ ἐὰν ᾖναι πρῶτων ἡ ἀπλουστερά, ἔπεται ὅτι καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς εἶναι τὰ ἀπλούστατα πάντων τῶν στοιχείων πάσης ἄλλης ἰδέας, καὶ προσέτι ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὰ ἀπλά. Ἐὰν δὲ ᾖναι

ἀπλά, δὲν ὀρίζονται (ἐπὶ τῶν ἀπλῶν οὐκ ἔστι τις ζήτησις, οὔτε διδάξις. Ἀριστ. Μετ. Θ. ζ'), διότι ὁ ὀρισμὸς γίνεται διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν στοιχείων τοῦ ὀριζομένου. Πᾶς ὀρισμὸς ὑποθέτει λοιπὸν τι σύνθετον, καὶ ὑποθέτει δι' ἑαυτῶν γνωστὰ τοῦ συνθέτου τούτου τὰ μέρη. Ἀναγκάζοντες λοιπὸν ἀπὸ ὀρισμοῦ εἰς ὀρισμὸν καὶ ἐμβρατεύοντες πάντοτε περισσότερον εἰς τὴν ἄδυτον φύσιν τῶν ὄντων, φθάνομεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τὰ ἔσχατα στοιχεῖα τὰ ἀπλά, τὰ ἀδιαίρετα, τὰ μὴ ἀναλυόμενα, μήτε ἀναγόμενα, τὰ ἀνεπίδεκτα ὀρισμοῦ καὶ δι' ἑαυτῶν γνωστὰ καὶ ἐνεργῆ. Τοιαῦτα εἶναι, καθ' ἡμᾶς, τὰ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος στοιχεῖα καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον, ἀφ' οὗ ὀρίζεται ἡ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος.

Παρατήρησεν οὗτος ὅτι ὁ ὀρισμὸς ἐκ γένους καὶ διαφορῶν ἔστι ('Αριστ. Τοπ. Α'. ἡ.) δηλ. προϋποθέτει γενικὴν τινὰ ἰδέαν, εἰς ἣν ἀνάγεται τὸ κατὰ μέρος ἀντικείμενον, τοῦ ὁποῖου ζητεῖται ὁ ὀρισμὸς. "Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νὰ ἠξεύρωμεν λ. χ. τί ἐστὶ πρᾶξις δικαία, ἐὰν δὲν ἔχωμεν τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης, τί ἐστὶ πρᾶγμα καλόν, ἐὰν δὲν ἔχωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ κτλ. Ἐπομένως δὲν νοοῦμεν, δὲν ἀποδεικνύομεν, δὲν ὀρίζομεν εἰμὴ δυνάμει καὶ βοήθειᾳ καθολικῶν ἰδεῶν. Ἄρα αἱ καθολικαὶ αὐταὶ ἰδέαι προϋπάρχουσιν ἐν τῷ λόγῳ, δὲν προσγίνονται ἐκ τῶν ἐκτός, δὲν ἀποκτῶνται διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἥτις δὲν μᾶς δίδει εἰμὴ τὸ μερικόν, τὸ τρεπτόν, τὸ ἐνδεχόμενον, καὶ οὐδέποτε τὸ καθολικόν, τὸ ἀτρεπτόν, τὸ ἀναγκαῖον, ἀλλ' ἔμφυτοι οὕτω καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀποτελοῦσιν αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου.

Αἱ ἰδέαι αὐταὶ εἶναι, κατ' αὐτόν, αἱ ἔννοια τῆς ἐνότητος, τῆς οὐσίας, τῆς ἰσότητος, τοῦ δικαίου, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ κτλ. τὰς ὁποίας κατὰ τὴν ὀνοματολογίαν του καλεῖ εἶδη.

Θεωρούμενα ἀπολύτως καὶ ὄχι σχετικῶς πρὸς τὸν ἀνθρώπον καὶ τὴν φύσιν, καλοῦνται εἶδη αὐτὰ κατ' ἑαυτὰ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ἀπόρροια τοῦ θείου λόγου, ὅ,τι εἶναι τὰ εἶδη ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, εἶναι τὰ εἶδη αὐτὰ κατ' ἑαυτὰ ἐν τῷ θείῳ. Καὶ ἐπειδὴ ἐκτός τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει καὶ ἡ φύσις, καὶ ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσιν τὰ εἶδη, καὶ τότε καλοῦνται ἰδέαι. "Ὡστε τὸ εἶδος αὐτὸ κατ' ἑαυτὸ, τὸ εἶδος καὶ ἡ ἰδέα εἶναι τρόπον τινὰ τρεῖς βῆμοι τῆς ἰδανικότητος, ἥτις, ἐν τῷ Θεῷ οὐσα ἀνταντακλαῖται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῇ φύσει, ἀποβάλλουσα ὅμως, ὅσα περισσότερον καταβαίνει, τὴν ὁποίαν ἔχει παρὰ τῷ Θεῷ λάμψιν καὶ καθαρότητα.

Τὰ εἶδη αὐτὰ κατ' ἑαυτὰ εἶναι οἱ καθολικοὶ καὶ αἰδίοι τύποι, τὰ παραδείγματα πάσης τελειότητος καὶ πάσης καλλονῆς, τὰ ὁποῖα

ἐκτυπούμενα εἰς τὴν φύσιν καὶ μιγνυόμενα κατ' ἀνάγκην μὲ τὸ μερικὸν καὶ μὲ τὸ τρεπτόν, ἀλλοιούνται, ἐκπίπτουσι καὶ γίνονται τρόπων τινὰ ἀντίτυπα ἐκτυπῶν, ὁμοιώματα. Καὶ τῶντι, τὸ μερικόν, τὸ τρεπτόν καὶ μεταβλλόμενον εἶναι φαινόμενον, εἶναι μὴ ὄν, ἐν ᾧ τὸ καθολικόν, τὸ αἰδιδιον εἶναι τὸ μόνον καὶ καθ' αὐτὸ ὄν, τὸ ὄντως ὄν.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἰδανικόν τοῦ Πλάτωνος ἐμφανὸν πᾶσαν ἀλήθειαν, πᾶσαν καλλονὴν καὶ δικαιοσύνην, τέλειος, θεῶς καὶ ἀπειρος τύπος τοῦ ὄντος, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς τὸν ὅποιον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑψωθῇ διὰ τοῦ λόγου, τὸν ὅποιον ὀφείλει νὰ πραγματοποιήσῃ κατὰ δύναμιν διὰ τῶν πράξεων του καὶ νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰ ἔργα του. Ἐκ ταύτης τῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας ὁ Πλάτων ἐξάγει καὶ τὴν ἠθικὴν, καὶ τὴν πολιτικὴν, καὶ τὴν καλλολογικὴν καὶ τὴν θεολογικὴν. Προσπαθήσαντες νὰ τὴν ἐκθέσωμεν βοηθεῖα τῶν ἐπισημοτέρων αὐτῆς διερμηνέων, μὲ ὕλην τὴν δυνατὴν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν, τολμῶμεν νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις.

α'. Ὅτι ἀληθῆς ἢ ὑπερξῆς τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν, ἐξ ὧν ἡ οὐσία τοῦ λόγου ἀπαρτίζεται καὶ κατὰ τοῦτο ἔχει ὁ Πλάτων τὴν ἀθάνατον δόξαν ὅτι ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν κόσμον ἀλήθειαν, τὴν ὅποιαν ὁ κόσμος οὐδέποτε θέλει λησμονήσῃ, καὶ οἱ ὑψηλότεροι νόες ἐκ τῶν ὅσοι ἐτίμησαν τὴν φιλοσοφίαν παρεδέχθησαν ἤδη. Καὶ αὐτὴ ἡ περὶ ἀνγκυνήσεως θεωρία του, εἰάν τὴν ἀπεκδύσωμεν τὸ μυθικὸν περιελάττωμα καὶ τὴν ἀποχωρήσωμεν ἀπὸ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὸ δόγμα τῆς μετεμψυχώσεως, φιλοσοφικῶς θεωρουμένη, ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ προσπάθεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἵνα ἀνθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου, αἰτίνας, καὶ τοὶ ἔμφυτοι, δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε καὶ πρὸς πάντα ἐξίσου ὀραταί.

β'. Ὅτι ὅμως ὑπάρχει εἰς τὸ σύστημά του σύγχυσις μεταξὺ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν καὶ τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν, ἥτις, πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα φιλοσοφούσαντας καὶ ὑπῆρξεν ἴσως αἴτιον ὅχι ὀλίγων παρεκτροπῶν. Ὁ λόγος εἶναι καὶ αὐτὸς σύνθετος τρόπος τινὰ ἐξ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς. Καὶ αἱ μὲν ἀπόλυτοι ἀρχαὶ εἶναι ἢ ὑπέστασις ἢ μᾶλλον ἢ ὕλη αὐτοῦ, αἱ δὲ ἀπόλυτοι ἀρχαὶ εἶναι ἢ μορφή αὐτοῦ καὶ τὸ εἶδος. Οὐδεὶς βέβαια θέλει δισχυρισθῆ λ. χ. ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου εἶναι ἀρχή, ἢ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι ἰδέα.

γ'. Ὅτι ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης εὐκόλον ἦτο νὰ ὑπολάβῃ ὡς πρῶτον τὸ μὴ ὄν τοιοῦτον. Συνέβη δὲ τοῦτο ὡς πρὸς τὰς ἀπολύτους ἐννοίας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ κλ. Ἰβίδουμεν ὅτι πρώτη καὶ ἔμφυτος εἶναι μόνον ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, καθὸ ὄντος καὶ ὄχι ποιοῦ, γεννᾶται ἐκ τῆς εἰς αὐτὴν

ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Καὶ εἰάν τὸ ἀπολύτως ἀληθές, ἀγαθὸν καὶ καλὸν περιλαμβάνονται, ὡς εἶναι ἀγκυτήρητον, ἐν τῇ τοῦ ἀπείρου ὄντος ἰδέα, φανερόν ὅτι οὐδὲ ταῦτα εἶναι ἔμφυτα. Φθάσας ὁ Πλάτων μέχρι τῶν καθολικῶν τούτων τύπων τοῦ ὄντος, καὶ θεωρήσας τούτους ὡς τὰ ἔσχατα καὶ ἀπλούστατα στοιχεῖα αὐτοῦ, ἐνόμισε τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀνεπίδεκτα ὀρισμοῦ καὶ πρῶτα. Πραγματευόμενοι περὶ τῶν διαφόρων τῆς φιλοσοφίας μερῶν, θέλουμεν ἰδεῖ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῶσιν αἱ θεμελιώδεις αὗται ἐννοίαι τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς καλλολογικῆς.

δ'. Ὅτι δὲ, ἐκτὸς τῆς συγχύσεως ταύτης, ἢ μᾶλλον κατ' ἄλλην συνέπειαν αὐτῆς, δὲν εὐρίσκομεν παρὰ Πλάτωνι πλήρη καὶ ἀκριβῆ κατὰτάξιν οὔτε τῶν ἰδεῶν, οὔτε τῶν ἀρχῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῶν συγγραμμάτων του, μεσάζουσα τρόπον τινὰ μεταξὺ ποιήσεως καὶ φιλοσοφίας, καὶ συνενοῦσα ἀμφοτέρως διὰ τινος ὑψηλῆς καὶ λαμπρᾶς συνθέσεως καὶ θείας σχεδὸν ἀρμονίας, δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀκριβῆ κατὰτάξιν τῶν ἰδεῶν καὶ μὲ τὴν αὐστηράν τῶν ἀρχῶν ἐξαγωγήν, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην. Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν, τὴν ὅποιαν βλέπομεν συνεπτυγμένην ἐν τῷ Φαίδρω, ἀναπτύσσεται ἔπειτα κατὰ τινὰς ἐν τῷ Παρμενίδι, καὶ ἐπαναλαμβάνεται μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτεταμένως εἰς ἄλλα τῶν συγγραμμάτων του· ἀλλ' εἰς μᾶτην ἠθέλε τις ζητήσῃ τελείαν κατὰτάξιν, σύνολον θεωριῶν καὶ ἀρχῶν ἱκανὸν νὰ μᾶς δώσῃ πλήρη καὶ διακεκριμένην ἰδέαν ὅλου τοῦ συστήματος.

ε'. Ὅτι ὅμως ἡ περὶ εἰδῶν καὶ γενῶν θεωρία, καθὸ ἀρχῶν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γινώσκειν (principia essendi et cognoscendi) ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνασκευασθεῖσα καὶ γεννήσασα κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν τὰς πολυκρότους τῶν πραγματιστῶν (realistes) καὶ ὀνοματιστῶν (nominalistes) συζητήσεις, ἀνάγεται εὐκόλως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι μόνῃ ἔμφυτος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος. Καὶ τῇ ὄντι, ἀναβάνοντες ἀπὸ μᾶς εἰς ἄλλην γενέουσιν, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ γένος πάντων τῶν γενῶν, τούτέστιν εἰς τὴν ἀπλήν καὶ πρῶτην ἰδέαν τοῦ ὄντος, εἰς τὴν ἐνότητά ἐξ ἧς ἡ πλειονότης ἐξαρτᾶται, ἥτις, ἀνευ τῆς ἐνότητος, εἶναι ἀνεξήγητος, διότι, κατ' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα, ἐν εἰ μὴ ἔστιν, οὐδὲν ἔστιν (Παρμενίδ. ἐν τέλ.). Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἔφερον ἡμᾶς ἡ προσηκτικὴ μελέτη τοῦ Παρμενίδου τόσον διαφόρως ἐννοηθέντος ὑπὸ τῶν διερμηνέων τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων (1).

1) Ὅρ. καὶ ἐν τῇ Φαίδρῳ καὶ εἰς ἄλλας τοῦ Πλάτωνος συγγραφάς διάφορα χωρία εἰς ὧν δύναται τις νὰ συνάξῃ τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καὶ μάλιστα τοὺς παραγ. κέ. μᾶ. τοῦ Φαίδρου καὶ πολλαχοῦ τῶν Πολιτ.

Καὶ τῶντι, τὰ γενικά ἢ τὰ καθόλου (universalia) πρέπει νὰ ἦναι ἢ καθολικαὶ ἰδέαι, ἢ καθολικοὶ νόμοι. Καὶ ἐν ᾧ ἐκεῖνοι ἔρχονται πᾶσαι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, οὗτοι δὲν συλλαμβάνονται εἰμὴ διὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος· καὶ τοιοῦτοτρόπως προλαμβάνεται ἴσως τὸ περίφημον ζήτημα τῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Διότι ἡ μεταξὺ τῶν ὀνοματιστῶν καὶ τῶν πραγματιστῶν διαφορά προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μὲν ἐθεώρουν τὰ καθόλου μόνον ὡς ἀρχὰς τοῦ γινώσκειν, οἱ δὲ καὶ ὡς ἀρχὰς τοῦ εἶναι κατὰ Πλάτωνα, ἐξ οὗ καὶ ἡ πρὸς τὸν πανθεισμὸν τάσις αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐὰν τὰ εἶδη τοῦ Πλάτωνος ἀνάγονται πάντα εἰς μόνην τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἄλλο δὲν εἶναι τότε εἰμὴ ἀρχαὶ τοῦ γινώσκειν, ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ λογικὴ ἐνότης εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγονται καὶ διὰ τῆς ὁποίας συνδέονται ὅλα αἱ γνώσεις τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη δὲ ἡ λογικὴ ἐνότης συνδυάζεται καὶ μάλιστα συμβιβάζεται ἐντελῶς μὲ τὴν διάφορον ὑπερξίν τῶν πραγμάτων, ἐν οἷς ἡ ἰδέα αὕτη ἐνυπάρχει καθὼς ἀρχὴ τοῦ εἶναι, χωρὶς νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἀντιστοιχίας ταύτης μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς λογικότητος καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος οὐδεμίαν τάσιν πρὸς τὸν πανθεισμὸν, διότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος δὲν εἶναι συνάμα ἀρχὴ γνώσεως καὶ ὑπάρξεως εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἀνθρώπον. Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης δὲν εἶναι ἴσως δύσκολον καὶ νὰ συμβιβασθῇ κατὰ τοῦτο ὁ Πλάτων μὲ τὸν Ἀριστοτέλην. Καὶ μὲν λέγει οὗτος (Μεταφ. Β'. ιβ'.) ὅτι τὸ ζήτημα λύεται διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς δυνάμει ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐνεργείας, τοῦτέστι, διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ἐνυπαρχούσης δυνάμει τοῦ ἐξάγειν τὰ καθόλου ἐκ τῶν καθέκαστα, ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἡ καθολικὴ αὕτη ἐπιστήμη συνδυάζεται καὶ συμβιβάζεται μὲ τὴν μερικὴν, δύσκολον εἶναι νὰ ἐννοηθῇ, ἐὰν δὲν ἀποδεχώμεθα ὡς ἔμφυτον καὶ προϋπάρχουσαν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἥτις, καθολικὴ οὖσα, εἶναι πασῶν ἢ γενικωτάτη, εἶναι πάντων τῶν γενῶν τὸ γένος καὶ ὑπάρχει ἐνταυτῷ εἰς ὅλα τὰ καθέκαστα ὄντα, ὅσα γνωρίζομεν διὰ τῆς πείρας.

ς'. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς κατηγορίας ἢ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, εὐρίσκομεν ἐν τῷ Σοφιστῇ μακρὰν τινα περὶ ὄντος καὶ μὴ ὄντος διάλεξιν, ἐκ τῆς ὁποίας δυνατόν εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι παραδέχεται πέντε κατηγορίας· τὴν οὐσίαν, τὴν ὁμοιότητα, τὴν διαφορὰν, τὴν κίνησιν, καὶ τὴν ἡρεμίαν. Διότι, εἰς πάντα τὰ ὄντα ἢ θεωρεῖται τὸ εἶναι αὐτῶν, δηλ. καθ' ὅσον ὑπάρχουσι, καὶ τότε μεταχειρίζομεθα τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας, ἢ τοὺς κοινούς χαρακτῆρας, καὶ τότε ἔχομεν τὴν κατηγορίαν τῆς ὁμοιότητος, ἢ τοὺς μερικούς, καὶ τότε ἔχομεν τὴν τῆς διαφορᾶς, ἢ τὴν κίνησιν, ἥτις εἶναι ἡ ἀρχὴ πάσης ἀλλοιώσεως, ἢ τὴν ἡρεμίαν, ἥτις

εἶναι πάσης ἀλλοιώσεως ἀπουσίαν. Τεθείσης δὲ τῆς κατατάξεως ταύτης, τὰ ἐν αὐτῇ τέσσαρα στοιχεῖα εὐκόλως ἀνάγονται εἰς δύο, εἰς τὸ ὄν, καὶ εἰς τὴν μορφήν αὐτοῦ, καὶ ἐπίσης εὐκόλον εἶναι νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι μέρος μόνον τῆς μορφῆς ἐκφράζεται διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἡρεμίας, ὅτι λείπει ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως πολὺ ἀτελῶς ἐκφραζομένη διὰ τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς διαφορᾶς, καὶ ὅτι λείπουν πάντα αἱ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου κατηγορίαι. Ἄλλ' ὡς ἐπαναλάβωμεν, ὅτι ὁσάκις πρόκειται νὰ ἐκθέσωμεν τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, πρέπει νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ τοῦ νὰ νομίζωμεν πλήρη οἰκνδήποτε θεωρίαν, διότι εἶναι πάντοτε φόβος μήπως τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀνκφερόμενον λαμβάνηται ὡς πικράδειγμα καὶ ὄχι ὡς τελεῖα ἀπκρίθμης. Οὕτω περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς θεωρίας τῶν κατηγοριῶν, ἐκ τινος χωρίου τοῦ Φιλήβου, δύναται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι αἱ κατηγορίαι εἶναι, κατ' αὐτόν, τὸ ἀπειρον, ἢ ἡ ὕλη παντὸς πράγματος, τὸ πεπερισμένον, ἢ ὁ τύπος, ἢ μορφή καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ, τὸ σύνολον τῶν δύο τούτων, ἢ τὸ σῶμα καὶ τὰ ὄντα, καὶ τὸ αἶτιον τῆς ἐνώσεως ταύτης. Ἀλλὰ καὶ τέσσαρα ταῦτα στοιχεῖα ἀνάγονται εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας, τὴν οὐσίαν, τὴν μορφήν, καὶ τὴν σχέσιν.

ζ'. Ὅτι τελευταῖον, ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς, ὁ Γεννημένος διισχυρίζεται ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος προήχθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν βῆθρον πρώτης ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι οὐδὲν εὐρομεν τοιοῦτον οὔτε ἐν τῷ ς'. οὔτε ἐν τῷ ζ'. τῶν πολιτειῶν, οὔτε ἐν τῷ Φαίδρῳ, οὔτε ἐν τῷ γ'. τῶν νόμων, εἰς τὰ ὅποια παραπέμπει. Ὡς πρὸς τὸ ς'. τῶν πολιτειῶν, ἐκ τοῦ παρατιθεμένου κειμένου (1) τοῦτο μόνον προκύπτει ὅτι παραδέχεται ἀρχὰς πρώτας, ἀλλ' ὄχι καὶ ὅτι μίαν τῶν ἀρχῶν τούτων εἶναι ἡ τῆς ταυτότητος, διότι λέγει ρητῶς ὅτι διὰ τῶν ἀρχῶν δὲν ἐννοεῖ εἰμὴ τὰ εἶδη, τοῦτέστι τὰς ἀρχετύπους ἐννοίας τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ κλ.

1) Ἡ τῶν ἄλλων ἕτερον μόνον τμήμα τοῦ νοητοῦ λέγοντά με τοῦτο, οὐ αὐτὸς ὁ λόγος ἀπεται, τῆ τοῦ διαλέγεσθαι δυνάμει τὰς ὑποθέσεις ποιούμενος, οὐκ ἀρχὰς ἀλλὰ τινῶν ὑποθέσεις, οἷον ἐπιθέσεις καὶ ὁρμᾶς ἔνα μέχρι τοῦ ἀνυπολήτου ἐπὶ τὴν τοῦ παντὸς ἀρχὴν ἴσιν ἀψάμενος αὐτῆς, πάλιν αὐ ἐχόμενος τῶν ἐκείνης ἐχομένων οἷτως ἐπὶ τελευταίαν καταβαλὴν, αἰσθητῶν παντάπασι οὐδὲν προσκρίμενος, ἀλλ' εἶδεν αὐτοῖς δι' αὐτῶν, καὶ τελευταῖα εἰς εἶδη.

Ἐν δὲ τῷ ζ'. ἐνδεικνύει ἐν τῷ περικτεθειμένῳ χωρίῳ (1) τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ φιλόσοφος ὀφείλει νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν ἀνωτάτην σφαῖραν τῶν ιδεῶν τοῦ ὄντος, διερχόμενος διὰ τῆς διαλεκτικῆς τὴν σφαῖραν τῶν φαινόμενων, καὶ ὡς πρώτην τῶν ἀπολύτων τούτων ιδεῶν ἀναγνωρίζει τὴν ιδεάν τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰς τὴν ἀνάβασιν ταύτην θέλει ὡστε ὁ φιλόσοφος νὰ συνειθίσῃ εἰς τὴν ἀφίεσιν διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας, νὰ μελετήσῃ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, καὶ ἔπειτα τὴν ἀστρονομίαν, ἵνα δι' αὐτῆς ἀποβλέψῃ ὅχι τὸσον πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ὄρατον κάλλος τὸ διακοσμοῦν τὴν κίνησιν καὶ εὐταξίαν τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ὄρατον οὐτινος εἶναι τὸ πρῶτον εἰκῶν, ἵνα φθάσῃ οὕτως εἰς τὸ ἀνώτατον τέλος τῆς διαλεκτικῆς, τούτέστιν, εἰς τὴν ιδεάν τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ἐξ οὗ ἀπορρέει τὸ φῶς, ἡ θερμότης καὶ ἡ ζωὴ τοῦ νοεροῦ κόσμου καθὼς ἀπὸ τοῦ ἡλίου διαχέεται τὸ φῶς, ἡ ζωὴ καὶ ἡ θερμότης τοῦ αἰσθητοῦ (2). Καὶ δράξας τὴν πρώτην κυρίαν ταύτην ἀλήθειαν, πηγὴν πάσης ἀλλῆς, ἐκ ταύτης νὰ ἐξάγῃ πᾶσαν ἐπιστήμην καὶ πάντα κανόνα διὰ τὴν ἰδιωτικὴν καὶ δημόσιον διαγωγὴν του (3).— Ὡς πρὸς τὸν Φαῖδρον, τὸν ὁποῖον τινὲς θεωροῦσιν ὡς τὸν πρῶτον αὐτοῦ διάλογον, εὔρομεν ἐν αὐτῷ, ὡς ἤδη εἴπαμεν, τὸν βλαστὸν ὅλων τῶν θεωριῶν, αἵτινες ἀναπτυσσόμεναι ἔπειτα κατὰ μέρος εἰς τὰ ἄλλα του πονήματα,

1) Οὕτω εἶναι ὅλη τῆ ψυχῆ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιεκτέον εἶναι ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανώτατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη· τοῦτο δ' εἶναι, φαιμέν, τὰγαθόν.

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καταφαίνεται πόσον ἡ Πλατωνικὴ φιλοσοφία τείνει εἰς τὸ νὰ θέσῃ ὡς πρώτην τὴν ιδεάν τοῦ ὄντος.

2) Οὗτος ἤδη αὐτὸς ἐστὶν ὁ νόμος ὁ τὸ διαλέγεσθαι περὶ τῶν ὄντων καὶ ὄντων νοητὸν μιμεῖται ἂν ἡ τῆς ὀψέως δύναμις, ἣν ἐλέγομεν πρὸς αὐτὰ ἤδη τὰ ζῶα ἐπιχειρεῖν ἀποβλέπειν καὶ πρὸς αὐτὰ ἄστρα τε, τελευταῖον δὲ πρὸς αὐτὸν τὸν ἡλίον· οὕτω καὶ ὅταν τις τῷ διαλέγεσθαι ἐπιχειρῇ ἄνευ πᾶσων τῶν αἰσθήσεων διὰ τοῦ λόγου ἐπ' αὐτὸ ὅ ἐστι ἕκαστον ἕρμῃ· καὶ ἐάν μὴ ἀποστῆ πρὶν ἂν αὐτὸ ὅ ἐστιν ἀγαθὸν αὐτῇ νοήσῃ λάβῃ, τότε δὴ ἐπ' αὐτῇ γίνεται τῷ τοῦ νοητοῦ τέλος, ὡςπερ ἐκεῖνος τότε τῷ τοῦ ὄρατοῦ.

3) Τὰ δ' οὖν ἐμοὶ φαινόμενα οὕτω φαίνεται· ἐν τῷ γνωστῷ τελευταίῳ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ιδέα καὶ μάλιστα ὑρᾶσθαι· ὀφθεῖσα δέ, συλλογιστέα εἶναι ὡς ἄκρα πᾶσι πάντων αὐτῇ ὀρθῶν τε καὶ καλῶν αἰτία ἐν τε ὄρατῷ φῶς καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα· ἐν τε τῷ νοητῷ αὐτῇ κυρίᾳ ἀλήθειαν καὶ νοῦν περασχομένη· καὶ ὅτι δεῖ ταύτην ἰδεῖν τὸν μέλλοντα ἐμφρόνως πράξειν ἰδίᾳ ἢ δημοσίᾳ.

ἀποτελοῦσι τὸ σύνολον τοῦ συστήματός του· ὡστε, πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐν τῷ Φαῖδρῳ, εἶναι καὶ εἰς ἄλλα τοῦ Πλάτωνος συγγραφαί. Ἄλλ' ὅ,τι φαίνεται ὁ εἰδικὸς τοῦ διαλόγου τούτου σκοπὸς εἶναι, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην περικτήρησιν τοῦ Κ Κουσίνου, τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ῥητορικῆς, ἢ ἐκθέσις τῶν διευθύνσεων τῶν διαφόρων αὐτῆς σχολῶν, καὶ ἡ λεπτομερὴς αὐτῶν ἐπίκρισις. Ὁ Πλάτων ὑποτάσσει τὴν ῥητορικὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, καὶ τὴν χαρκτηριστικὴν δύναμιν τοῦ φιλοσόφου ἀναγνωρίζει εἰς τὸ ὀρθῶς συνθέτειν καὶ ἀναλύειν, τούτέστιν, εἰς τὸ εὐπρεπῶς συνθέτειν καὶ ἀποσυνθέτειν τὰς ιδέας.— Τελευταῖον ὡς πρὸς τὸ γ'. τῶν νόμων, ὁμολογητέον ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος ἀναφερόμενον. Σκοπὸς τοῦ βιβλίου τούτου φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ συγκριτικὴ ἐξέτασις τῶν διαφόρων πολιτευμάτων σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρετήν, τέλος ἀνώτατον καὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κράτους. Ἐξετάζων δὲ τοὺς διαφόρους τῶν κυβερνήσεων τύπους καὶ εὐρίσκων ὅτι πηγάζουσιν ἐκ δύο πρώτων, ἐκ τοῦ μοναρχικοῦ δηλ. καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ, συμπραίνει ὅτι τελεία κυβερνήσις καὶ ἀρίστη τῶν πολιτειῶν ἤθελεν εἶναι ἡ συνενοῦσα ἀμφοτέρους καὶ ἀμοιβαίως αὐτοὺς συγκιρνώσα, καὶ οὕτω συνιστῶσα τὴν ἀρμονίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως. Ἄς προσθέσωμεν, ὅτι ἐν τῷ δ'. τῶν πολιτειῶν καὶ μὲν μεταχειρίζεται τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ αὐτὴν ὡς πρώτην καὶ θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας (1). Καὶ τοῦτο ἴσως τὸ χωρίον εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Τεννεμάνος καὶ ἤμαρτεν εἰς τὰς παραπομπὰς του.

ἢ. Μένουσιν αἱ δύο τῆς αἰτιότητος καὶ τελεότητος ἀρχαί, τῶν ὁποίων βλέπομεν ὅτι συχνὴν ποιεῖ χρῆσιν ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του, ἀλλ' οὐδαμοῦ εὔρομεν αὐτὰς θεωρουμένας ὑπ' αὐτοῦ ὡς πρώτας καὶ ἐμφύτους ἀρχάς, οὔτε οὐδεμίαν εὔρομεν περὶ τούτου ζήτησιν καὶ ἀπόδειξιν. Ἄριστος ἠθικολόγος, ὁ Πλάτων, ἦτο κατὰ τὴν ψυχολογικὴν παρατήρησιν ἀσθενὴς καὶ περιορισμένος. Ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως ἐσωτερικὴ παρατήρησις, ἢ ἀνάλυσις τοῦ μηχανισμοῦ τῆς διανοίας κατελείφθησαν παρ' αὐτοῦ εἰς κατὰστασιν ὅλως νηπιώδη. Τοῦ θεμελιώδους τούτου κλάδου τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἡ ἀνάπτυξις δὲν ἄργεται εἰμὴ διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὅθεν

1) Ὁσαύτως καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Τιμαίου μεταχειρίζεται τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Πᾶν δὲ αὐτὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τιτος ἐξ ἀνάγκης γίνεσθαι παντὶ γὰρ ἀδύνατον χωρὶς αἰτίου γένεσιν σχεῖν.

νομίζομεν ὅτι ἐκ τῆς περὶ ἰδεῶν Πλατωνικῆς θεωρίας δύσκολον εἶναι νὰ ἐξαχθῇ τι περισσότερο τῶν ὅσα ἐσημειώσαμεν ἄχρι τοῦδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους

Μεταβκίνοντες δὲ εἰς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν, ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι μεγάλως ἠθέλην ἀπατηθῆ ὁ νομίζων ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς καθ' ἕλα ἐγκντίος τοῦ Πλάτωνος. Μολονότι εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται τὸ οὐδὲν ἐν τῷ νῶ ὁ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει, δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰ παριδεχθῶμεν ὅτι κατ' αὐτὸν τίποτε δὲν ὑπάρχει ἔμφυτον ἐν τῷ νῶ καὶ ἐκ τῶν προτέρων. Διότι ἐκ τούτων τὸν βλέπομεν εἰς πολλὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων του, ἀναφερθέντα ἤδη ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ, διισχυριζόμενον ὅτι οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε ἀπόδειξις, οὔτε διδάξις εἶναι δυνατὴ ἄνευ πρώτου τινὸς προὑπάρχοντος. Ἄλλως, ἄνευ πρώτης ἀρχῆς πῶς ἠθέλε κατασκευάσει τὴν λογικὴν; Τούτου τεθέντος, ἐπεται νὰ ἐξετάσωμεν ἂν κατ' αὐτὸν ὑπάρχῃσι καὶ ποῖαι τινες εἶναι αἱ ἔμφυτοι ἰδέαι καὶ ποῖαι αἱ ἔμφυτοι ἀρχαί.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, δυνάμεθα ἄρξ νὰ ἐκλάβωμεν τὰς κατηγορίας του ὡς πρώτων ἰδεῶν ἀπαρίθμησιν; βεβκίως ὄχι, οὐδενὸς λόγου ἐπάγοντος ἡμᾶς εἰς τοῦτο· διότι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ πονήματος καὶ ἡ θέσις τὴν ὁποῖαν κατέχει εἰς τὴν λογικὴν τάξιν τῶν συγγραφῶν του, καὶ τῶν ἀρχαίων ὑπομνηματιστῶν ἡ γνώμη, πάντα πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι διὰ τῶν κατηγοριῶν του οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησε νὰ κάμῃ εἰμὴ κατὰ τὰς τῶν στοιχείων τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν. Τὸ μεγαλοφυὲς πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο κατ' ἐξοχὴν λογικὸν καὶ ἐπομένως εἰς ἄκρον κατατακτικὸν καὶ τακτοποιόν. Ἀλλὰ συγχρόνως βελύτατος ὢν παρετηρητῆς, ἐνόησεν ὅτι ἀπὸ τῶν ἀπλῶν δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ σύνθετα, τοῦτέστιν, εἰς τὴν πρότασιν, εἰς τὴν κρίσιν καὶ εἰς τὸν λογισμόν, ἂν δὲν κατέτασσε πρῶτον ἕλα τὰ κατηγορήματα. Ἐντεῦθεν τὸ περὶ κατηγοριῶν, αἵτινες δὲν εἶναι εἰμὴ κατὰ τὰς τῶν κατηγορη-

μάτων. Ἄλλ' ἡ κατάταξις αὕτη ἵνα γενῆ πλήρης, πρέπει νὰ περιέχῃ πάντα τὰ πρῶτα καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα τοῦ λόγου, ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰ πρῶτα καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, καὶ ἀναχθέντα εἰς τὰ ἀνώτατα αὐτῶν γένη. Δυνάμεθα δὲ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀκρίβειαν ταύτην κατὰ δύο τρόπους· ἢ θεωροῦντες τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ὡς ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχουσαν ἐν τῷ νῶ, καὶ ἀναλύοντες αὐτὴν εἰς τὰ ἀπλούστερα στοιχεῖα τῆς τὰ μὴ εἰς ἄλλα ἀναγόμενα, ἢ συλλέγοντες διὰ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων παρατηρήσεως τὰ διάφορα τοῦ ὄντος κατηγορήματα. Ἀνάγοντες δὲ ταῦτα εἰς τὰ ἀνώτατα γένη αὐτῶν ἢ εἰς κοινότητάς τινας, διὰ τῆς τῶν κοινῶν χαρακτήρων ἀφαιρέσεως, δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς κατὰ τὰξιν μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβῆ τῶν κατηγορημάτων καὶ ἐπομένως τῶν στοιχείων τοῦ λόγου καὶ τοῦ ὄντος. Ἀλλὰ τὸ νὰ ἀποκτήσωμεν διὰ τῆς δευτέρας ταύτης μεθόδου (1) τὴν ἀναμφίβολον βεβαιότητα περὶ τῆς ἀληθείας καὶ γνησιότητος τῆς κατὰ τὰξιν ἡμῶν, τοῦτο εἶνε λίαν δυσχερὲς καὶ σχεδὸν ἀδύνατον. Εἰς ταύτην προσεκολληθῆ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἐκ τούτου, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν, προήλον τῆς κατὰ τὰξιν ἡμῶν τὰ ἐλλείμματα· διότι·

α. Κατέταξε μεταξύ τῶν κατηγορημάτων καὶ αὐτὴν τὴν ἰδέαν τῆς οὐσίας, συγχέων ἐνίοτε τὴν ὑπόστασιν, τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὄν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν (2) καὶ τοῦτο ἴσως ὡς ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς λέξεως, ἥτις παρ' Ἕλλησι δύναται νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὰς τρεῖς ταύτας ἐννοίας. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι μόνον αἱ δύο τελευταῖαι εἶναι καθ' αὐτὴν κατηγορήματα καὶ ὄχι ἡ πρώτη. Ἡ ἰδέα τῆς ὑπόστασεως εἶναι συσχετικὴ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ προσόντος, τῆς μορφῆς ἢ τοῦ κατηγορήματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐνδόμυχον αὐτῆς φύσιν δὲν συγχέεται μὲ αὐτάς. Καὶ ἂν ἐνίοτε λαμβάνηται ὡς κατηγορήματα, οὐδέποτε ὁμῶς παύει νὰ ἦναι ἐνταυτῷ ὑπόστασις ἄλλου φαινομένου ἢ ἄλλου προσόντος. Ἡ ὑπόστασις δὲν εἶναι, ὡς εἴπομεν, οὔτε ἡ οὐσία, οὔτε τὸ ὄν, οὔτε ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὄντος, ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ προσόντα ὑποκρυπτόμενον ὑποστήριγμα καὶ ἔρεισμα τοῦ ὄντος. Οὐσία δὲ εἶναι ἡ διαφοροποιούσα τὰς ὑποστάσεις πρὸς ἀλλήλας, ἢ διάφορος φύσις αὐτῶν, ἢ ἰδίαι καὶ ἀνεξάλειπτος φύσις ἐκάστης ὑπο-

1) Ὅτι δὲ τὴν δευτέραν ταύτην μέθοδον ἠκολούθησεν ὁ Ἀριστοτέλης εἶνε ἀναμφίβολον. Ὁρ. Ἀμμων. *Εἰς τὰς πέντε φωνὰς* σελ. 16. ἐκδ. Ἄλδου 1545.

2) Ὁρ. τὸ Κεφ. ε'. τῶν κατηγορημάτων, ἐν ᾧ ποτὲ μὲν λαμβάνει τὴν οὐσίαν ὡς τὸ ὄν π. χ. ὅταν τὰς διαιρῇ εἰς πρῶτας καὶ δευτέρας, ποτὲ δὲ ὡς ὑπόστασιν, π. χ. ὅταν λέγῃ· μάλιστα δὲ ἰδίαι τῆς οὐσίας δοκεῖ εἶναι τὸ ταῦτόν καὶ ἐν ἀριθμῷ ὄντων ἐναντίων εἶναι δεκτικόν, κτλ.

στάσεως, ἥτις, ἐὰν ἀλλοιωθῆ, συναλλοιοῦται καὶ ἡ ὑπόστασις, διότι δι' αὐτῆς πᾶσα ὑπόστασις εἶναι ὁ, τι εἶναι. Πρὸς δὴλωσιν τῆς σημασίας ταύτης καταλληλότερος, ἢ καὶ σκοτεινότερος, εἶναι ὁ ὅρος τί ἦν εἶναι (1) τοῦ Ἀριστοτέλους. Αὐτὴ δὲ ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὄντος εἶναι τὸ ᾧ τινι τὸ ὄν εὐρίσκεται πραγματικῶς εἰς τὸν κόσμον καὶ ὄχι ἰδανικῶς εἰς τὴν φαντασίαν μας, καὶ περιλαμβάνει καὶ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν μορφήν καὶ τὴν σχέσιν. Διὰ τοῦτο ἐνομίσαμεν ὅτι ἡ ἐπισημονική ἀκρίβεια ἀπῆρτε νὰ μεταχειριζώμεθα, ὅσάκις εἶναι δυνατὸν τὴν λέξιν ὑπόστασιν πρὸς δὴλωσιν τοῦ λατινικοῦ substantia ἐπιφυλάττοντες τὴν οὐσίαν διὰ τὴν essentia. Καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Ἀριστοτέλους, εἴτε ληφθῆ ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ὄντος, εἴτε ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς ὑποστάσεως, δὲν πρέπει νὰ καταχθῆ εἰς τὰ κατηγορήματα, παρεκτός ἐὰν ληφθῆ εἰς μόνην τὴν σημασίαν τοῦ τί ἦν εἶναι, ἢ τοῦ essentia καὶ τοῦ quidditas τῶν Λατίνων.—Δὲν εἶνε ὅμως παράδοξον ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης ἔκαμεν ἐν τῇ κατατάξει αὐτοῦ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος σύγχυσιν, διότι, ἐξαντλήσας ἴσως πρότερον διὰ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν πάντα τὰ συνιστῶντα τὴν μορφήν τοῦ ὄντος στοιχεῖα, ἐνόησεν ὅτι τὸν ἔλειπε τὸ κυριώτερον δηλ. ἡ ὑπόστασις· καὶ ἐπειδὴ ἡ ὑπόστασις εἶναι ἀρχὴ καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ αὐτοῦ τοῦ ὄντος, ἀναπόφευκτον σχεδὸν ἦτο νὰ συγχύσῃ πάντα ταῦτα εἰς μίαν μόνην κατηγορίαν. Καὶ ἄλλα, ἐκτὸς τούτου, ἀτοπήματα προήλθον παρ' Ἀριστοτέλει, ἐκ τοῦ μὴ θεωρεῖν ὡς ἔμφυτον καὶ προὑπάρχουσαν τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος μετὰ τῶν στοιχείων αὐτῆς· ἀλλὰ περὶ τούτων ἀλλαχοῦ. Σημειωτέον δὲ ἐν τούτῳ ὅτι δι' αὐτῆς τῆς διαιρέσεως τῶν οὐσιῶν εἰς ἀτομικάς, εἰδικὰς καὶ γενικάς, αὐτὸς ἐφανέρωσεν ὅτι ἡ οὐσία δὲν εἶναι κατηγορηματὸν τοῦ ὄντος, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ὄν, τουτέστιν, ὑπόστασις καὶ μορφή, ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον. Ἐκ τούτου προσέτι καὶ ἡ ἀντίφασις, εἰς ἣν εὐρέθη, κατατάξας πρῶτον τὴν οὐσίαν μετὰ τῶν κατηγορημάτων, καὶ διαδηλώσας ἔπειτα ὅτι δὲν εἶναι κατ' οὐδενὸς κατηγορητέα (κοινὸν δὲ κατὰ πάσης οὐσίας τὸ μὴ ἐν ὑποκειμένῳ εἶναι κλ. Κατηγ. Ε. ιβ.)

β'. Καὶ ἄλλην συνέπειαν τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων μεθόδου ἐσημειώσαμεν προλαβόντως, ὅτι δηλ. πέντε ἐκ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, αἱ τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ, τοῦ ἔχειν, τοῦ ποιεῖν καὶ τοῦ πάσχειν, δύνανται εἰς μίαν μόνην νὰ ἀναχθῶσι, δηλ. εἰς τὴν μορφήν, μολονότι μένει πάντοτε ἀμφίβολον ἐὰν ἡ τοῦ ἔχειν κατηγορία θεωρητέα ὡς μορφή ἢ ὡς σχέσις. Καθότι ἐὰν προσέξωμεν εἰς τὸ παράδειγμα, τὸ ὅποιον ἐπι-

φέρει ἐν τῷ θ'. τῶν Κατηγ. τὸ ἔχειν σημαίνει τὸ ὑποδεδέσθαι, τὸ ὀπλισθαι, πρέπει νὰ τὴν ἐκλάβωμεν μᾶλλον ὡς σχέσιν ἢ ὡς μορφήν, καὶ τότε ἔχομεν διπλὴν χρῆσιν τοῦ πρόσ τι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν τῷ κγ. Ε'. τῆς Μετ. ἐκθεσιν, ἡ κατηγορία τοῦ ἔχειν περιλαμβάνει καὶ τινὰς τρόπους τοῦ εἶναι, καθὼς τὸ ἔχειν τι ὡς ποιότητα ἢ ὡς μέρος ὥστε εἶναι φανερόν ὅτι τὸ ἔχειν, εἴτε συνταυτισθῆ μετὰ τὴν μορφήν, εἴτε μετὰ τὴν σχέσιν, διττὴν ἔχει πάντοτε χρῆσιν. — Καὶ ἑτέραν διττὴν χρῆσιν παρατηροῦμεν εἰς τὸ κείσθαι καὶ ποῦ, καθότι ἀμφότερα εἶναι τόπου κατηγορήματα, καὶ μόνον ἀπλοῦς μένει τὸ ποτέ, κατηγορηματὸν χρόνου.

γ'. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει αὐτὰς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τὰς ιδέας, εἶνε γνωστὴν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πολὺ μακρὰν ἦτο τοῦ νὰ θεωρῆ αὐτὰ ὡς τὰ δύο ἄπειρα ἐνδεχόμενα τῶν ὄντων. Τόπος δι' αὐτὸν ἦτο ὁ μερικὸς τόπος, ὁ χώρος, καὶ ὄχι ὁ ἄπειρος τῶν ὄντων δοχεῦς, διὰ τοῦτο ὥρισεν αὐτὸν τοῦ περιέχοντος πέρασ ἀκίνητον πρῶτον (Φυσικ. Ἀκρ. Δ. ζ'), καὶ τὸν χρόνον ἐθεώρει ὡς τὸ μέτρον, ἢ, ὡς αὐτὸς λέγει, τὸν ἀριθμὸν τῆς κινήσεως (Αὐτόθ. Δ. ιδ') (1).

Οὕτω λοιπὸν αἱ δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι εὐκόλως ἀνάγονται εἰς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Καὶ παρεκτός ἐὰν θελήσωμεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὄχι πολλὰ πιθανὴν εἰκασίαν ἐὰν θελήσωμεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὄχι πολλὰ πιθανὴν εἰκασίαν τινῶν διερμηνέων, ὅτι δηλ. ἡ δεκάς αὕτη εἶναι λείψανον Πυθαγορικῶν, περιελθὸν διὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, βέβαια οὐδεὶς εὐσχημος λόγος ὑπάρχει, δυνάμει τοῦ ὁποῦ αἱ κατηγορίαι νὰ εἶναι δέκα καὶ ὄχι περισσότεραι ἢ ὀλιγώτεραι. Καθότι εἶναι πρόδηλον εἰς πάντα, ὅτι καθὼς ἀνάγονται εἰς μικρότερον ἀριθμὸν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἠδύναντο νὰ ἀναβῶσι καὶ εἰς μεγαλύτερον διὰ τῆς διαιρέσεως καὶ ὑποδιαίρεσεως καὶ κατατάξεως αὐτῶν, ἐκλείποντος τοῦ φωτὸς τοῦ ὁποῦ διαχέει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρξεως τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Διὰ τοῦ φέγγους τῆς ιδέας ταύτης καθορῶμεν

1) Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὁ χρόνος, ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὑστερόν· οὐκ ἄρα κινήσις ὁ χρόνος· ἀλλ' ἢ ἀριθμὸν ἔχει ἢ κινήσις· σημεῖον δὲ τὸ γὰρ πλεον καὶ ἔλαττον κρινόμεν ἀριθμῷ· κινήσιν δὲ πλείω καὶ ἐλάττω χρόνῳ· ἀριθμὸς ἄρα τις ὁ χρόνος. Ἐπεὶ δὲ ἀριθμὸς ἐστὶ διχῶς (καὶ τὸ γὰρ ἀριθμοῦμενον καὶ τὸ ἀριθμητὸν λέγομεν καὶ ᾧ ἀριθμοῦμεν.) Ὁ δὲ χρόνος ἐστὶ τὸ ἀριθμοῦμενον καὶ οὐκ ᾧ ἀριθμοῦμεν. Φυσικ. Ἀκρ. Δ. ις'.

Χρόνος ἢ οὐκ ἐστὶν, ἢ μόγις καὶ ἀμυδρῶς· τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ γέγονε καὶ οὐκ ἐστὶ· τὸ δὲ μέλλει καὶ οὐπω ἐστὶ· τὸ δὲ ἐκ μὴ ὄντων συγκείμενον ἀδύνατον μετέχειν ποτέ οὐσίας. Αὐτόθ. Δ. ιδ'.

1) Ἐντὶ τοῦ τί ἐστὶν εἶναι.

σαφέστατα ποια και πόσα είναι και πρέπει να ήναι τὰ κατηγορήματα, διότι γνωρίζομεν ποια και πόσα είναι τὰ πρώτα και ἀπλά και αναγκαία στοιχεία τοῦ ὄντος, βλέπομεν τὴν κατ' ἀνάγκην συνύπαρξιν αὐτῶν και παραγωγὴν και ἀλληλουχίαν, και ἐκ τούτου ἔχομεν πλήρη, καθαρὸν και τέλειον τὸν τύπον τοῦ ὄντος και παντὸς ὄντος.

Και ταῦτα μὲν ἀρκούσιν ὡς πρὸς τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους· ἄλλην δὲ τινα παρατήρησιν θέλομεν τολμήσει ὡς πρὸς τὰς συνεπείας τοῦ συστήματός του, ὅταν λαλήσωμεν περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ἀληθοῦς και τοῦ ὄντος. Ἄς συμπεράνωμεν ἐν τοσούτῳ, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ζητήσεώς μας, ὅτι οὐδεμίαν ἔμφυτον ιδέαν ἐδέχθη ὁ Ἀριστοτέλης· και κατὰ τοῦτο ἴσως εἶπεν· οὐδὲν ἐν τῷ νῶ ἢ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει.

Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς ἀρχάς, δυσχυρίζεται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς αἰσθήσεως και μορφώνονται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἐκ μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης, και ὅτι ἡ αἰσθησις ἐμποιεῖ τὸ καθόλου. (1). Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι παραπολὺ σύν-

1) Περὶ δὲ τῶν ἀρχῶν πῶς τε γίνονται γινώριμοι και τίς ἡ γνωρίζουσα ἔξις, ἐντεῦθεν ἐστὶ δῆλον προαπορήσασαι πρῶτον· Ὅτι μὲν οὐκ ἐνδέχεται ἐπιστασθαι δι' ἀποδείξεως μὴ γινώσκοντι τὰς πρώτας ἀρχάς τὰς ἀμέσους, εἴρηται πρότερον. Ἐῶν δὲ ἀμέσων τὴν γινῶσιν και πρότερον ἢ αὐτὴ ἐστὶν ἢ οὐχ ἢ αὐτὴ, διαπορήσειεν ἂν τις· και πότερον ἐπιστήμη ἐκτέρου ἢ οὐ, ἢ τοῦ μὲν ἐπιστήμη, τοῦ δὲ ἕτερον τι γένος, και πότερον οὐκ ἐνοῦσαι αἱ ἔξεις ἐγγίνονται ἢ ἐνοῦσαι λελάθασιν. Ἐὰ μὲν δὴ ἔχομεν αὐτάς, ἄτοπον· συμβαίνει γὰρ ἀκριβεστέρως ἔχοντας γνώσεις ἀποδείξεως, λαμβάνειν· εἰ δὲ λαμβάνομεν μὴ ἔχοντας πρότερον, πῶς ἂν γνωρίζομεν και μαθησώμεθα ἐκ μὴ προϋπαρχούσης γνώσεως· ἀδύνατον γὰρ, ὡς περ και ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως ἐλέγομεν. Φανερόν τοίνυν ἐστὶ οὐτε ἔχειν οἶόν τε, οὐτε ἀγνοοῦσαι και μηδεμίαν ἔχουσαι ἔξιν γίνεσθαι. Ἀνάγκη ἄρα ἔχειν μὲν τινα δύναμιν, μὴ τοιαύτην δὲ ἔχειν ἢ ἐστὶ τούτων τιμιωτέρα κατ' ἀκρίθειαν· φαίνεται δὲ τοῦτο ὑπάρχον πᾶσι τοῖς ζώοις· ἔχει γὰρ δύναμιν σύμφυτον κριτικὴν, ἣν καλοῦσιν αἰσθησιν. Ἐνοῦσης δ' αἰσθήσεως, τοῖς μὲν τῶν ζώων ἐγγίνεται μονὴ τοῦ αἰσθητήματος, τοῖς δὲ οὐκ ἐγγίνεται· ὅσοις μὲν οὖν μὴ ἐγγίνηται ἢ ὅπως ἢ περὶ ἢ μὴ ἐγγίνηται οὐκ ἐστὶ τούτοις γνώσεις ἔξω τοῦ αἰσθάνεσθαι· ἐν οἷς δὲ, ἐνεστὶν αἰσθανομένοις ἔχειν ἐν τι ἐν τῇ ψυχῇ. Πολλῶν δὲ τοιούτων γινομένων ἤδη διαφορά τις γίνεται· ὥστε τοῖς μὲν γίνεσθαι λόγον ἐκ τῆς τῶν τοιούτων μονῆς, τοῖς δὲ μὴ. Ἐκ μὲν οὖν αἰσθήσεως γίνεται μνήμη, ὡς περ λέγομεν, ἐκ δὲ τῆς μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης ἐμπειρία· αἱ γὰρ πολλαὶ μνήμαι τῷ ἀριθμῷ ἐμπειρία μία ἐστὶν· ἐκ δὲ ἐμπειρίας ἢ ἐκ παντὸς ἡρεμήσαντος τοῦ καθόλου ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐνός παρα τὰ πολλά, ὃ ἂν ἐν ἅπασιν ἐν ἐνῇ ἐκείνοις τὸ αὐτὸ τέχνης ἀρχὴ και ἐπιστήμη Δῆλον δὴ ὅτι τὰ πρώτα ἐπαγωγῇ γνωρίζειν ἀναγκαῖον· και γὰρ ἡ αἰσθησις οὕτω τὸ καθόλου ἐμποιεῖ. Ἐπὶ

τομος και ὁπωσοῦν σκοτεινὴ, δύναται τις νὰ ἀπορήσῃ πῶς διὰ τῆς αἰσθήσεως δύναμεθα νὰ ἀναβῶμεν ὄχι εἰς τὸ γενικόν, ἀλλ' εἰς τὸ καθολικόν, εἰ μὴ προϋπῆρχεν ἐν ἡμῖν καθολικὴ τις ἰδέα ἢ ἀρχή. Διότι ἡ αἰσθησις παρέχει μόνον τὸ μερικόν, ἀλλὰ τὸ καθολικόν δὲν εἶναι οὔτε ἐν τῇ αἰσθήσει, οὔτε ἐν τῷ νῶ, ἀλλ' ἐν τῷ λόγῳ. Πῶς δύναται λοιπὸν νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς αἰσθήσεως τὸ μὴ περιεχόμενον και ἐνυπάρχον ἐν αὐτῇ; Ὡστε ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρεγνώρισε τοὺς ἀληθεῖς τοῦ καθολικοῦ χαρακτήρας, συγχύσας τοῦτο μὲ τὸ γενικόν, καθόλου ὑπ' αὐτοῦ ὀνομαζόμενον, μὴ ὑπάρχοντος παρ' αὐτῷ ἄλλου ὅρου πρὸς δήλωσιν τοῦ παρα νεωτέρως καθολικοῦ· και οὕτως, ἐν ᾧ ἄριστα ἀπεκάλυψε τὴν πραγματικῶδη τῶν ὄντων οὐσίαν, ἡ λογικὴ αὐτῶν οὐσία, ἡ ὑφισταμένη εἰς τὴν ιδέαν και τὰς ἀρχάς τοῦ ὄντος διέλαθεν αὐτὸν σχεδὸν ὀλοκλήρως. Μίαν ὁμῶς ἀρχὴν (2) φαίνεται ὅτι ἀναγνωρίζει ὡς πρώτην και ἀναπόδεικτον και μάλιστα ὡς ἀρχὴν και μέσον πάσης ἀποδείξεως και ἐπομένως ἔμφυτον, τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ἀδιστακτως ὅτι ἀπὸ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης, συνγνωμένην μετὰ μεγάλης εἰς τὸ παρατηρεῖν ὀξυδερκείας και μετὰ τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ φιλομαθείας και φιλοπονίας, ἐξήγαγεν ὅλας τὰς σοφὰς θεωρίας του, και κατεσκεύασε δι' αὐτῆς ὅλον σχεδὸν τὸ μεγαλοπρεπὲς σύστημά του. Τὸ μεγαλοφυὲς πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο, καθὼς προείπομεν, κυρίως και κατ' ἐξοχὴν λογικόν. Τὰ παρα τῶν μεταγενεστέρων λαβόντα τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Ὀργάνου λογικὰ συγγράμματά του (2),

δὲ τὴν διάνοιαν ἔξεων, αἷς ἀληθεύομεν, αἱ μὲν αἰεὶ ἀληθεῖς εἶσι, αἱ δὲ ἐπιδέχονται τὸ ψεῦδος, οἷον δόξα και λογισμὸς· ἀληθῆ δὲ αἰεὶ ἐπιστήμη και νοῦς και οὐδὲν ἐπιστήμη ἀκριδέστερον ἄλλο γένος ἢ νοῦς· αἱ δὲ ἀρχαὶ τῶν ἀποδείξεων γνωριμώτεραι· ἐπιστήμη δὲ ἅπασα μετὰ λόγου ἐστὶ· τῶν ἀρχῶν ἐπιστήμη μὲν οὐκ ἂν εἴη· ἐπει δὲ οὐδὲν ἀληθέστερον ἐνδέχεται εἶναι ἐπιστήμης ἢ νοῦν, νοῦς ἂν εἴη τῶν ἀρχῶν . . . νοῦς ἂν εἴη ἐπιστήμης ἀρχή. Ἀριστ. Ἀναλ. Ἰστ. Α' 10'.

2) Ὁ Κ. Κουσίνογος ἐν τινι πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ἀναφορᾷ του De la Metaph. d' Aristot. Rapport etc. δυσχυρίζεται, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ἄμεσον ἐνόρσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν. Il admet une intuition immédiate des premiers principes (Liv. III.) Ἄλλ' ἀναγνώσαντες ἐκ νέου μετὰ προσοχῆς τὸ Γ' Βιβλ. τῆς Μεταφυσικῆς, δὲν ἀπηντήσαμεν οὐδὲν τοιοῦτον.

3) Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἐξῆς· αἱ Κατηγορίαι, τὸ περὶ Ἐρμηνείας, τὰ Ἀναλυτικὰ πρότερα και ὕστερα, τὰ Τοπικὰ και τὸ περὶ Σοφιστικῶν ἐλέγχων.

ἀποτελοῦσι τὸ ἐπιφανέστερον αὐτοῦ δικαίωμα εἰς τὴν ἀθάνατον δόξαν ἥτις δικαίως αὐτὸν περιβάλλει. Τὴν φυσικὴν, τὴν μεταφυσικὴν, καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπερέβησαν τὰ μεταγενέστερα τῶν νεωτέρων ποιήματα· ἀλλὰ ἡ λογικὴ του ἔμεινε πρώτη καὶ μεγίστη, μόνη καὶ ἀνυπέβλητος συγγραφὴ. Ὅταν ἐπιστημονικὴ τις διδασκαλία ᾖ τελεία, εἶναι ἀκριβῆς εἰκὼν τῆς φύσεως, καὶ οὐδεὶς τολμᾷ, οὐδ' εἶναι χρεῖα νὰ τὴν ἐπιδιορθώσῃ. Ποῖος ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ τὴν Γεωμετρικὴν;

Ἄλλ' ἐὰν ἡ λογικὴ ἀρχὴ ὑπῆρξε τὸ αἷτιον τοῦ μεγαλείου του, δυνάμεθα ὡσαύτως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἔλλειψις τῶν δύο ἄλλων, τῆς τε εὐρετικῆς καὶ τῆς νομοθετικῆς, ὑπῆρξε τὸ αἷτιον τῶν ἀτελειῶν καὶ τῶν ἐλλειμμάτων τῆς θεωρίας του.

Οὐδεὶς δύναται τώρα νὰ προσδιορίσῃ μέχρι τίνας ἤθελε φθάσει μὲ τὴν ἰσχυρὰν ἐξαγωγὴν του, ἐὰν ἀνεγνώριζε τὴν νομιμότητα καὶ τὴν προὔπαρξιν τῶν δύο τούτων ἀρχῶν. Ἐξαντλήσας τὴν λογικὴν, ἤθελεν ἴσως κατασκευάσῃ καὶ θεοσοφίαν ἀξίαν τοῦ ὑποκειμένου καὶ ἠθικὴν ὅχι κατωτέραν ἴσως ἐκείνης τῶν στωϊκῶν. Καὶ τῶν τε ταῦτα εἶναι τὰ ἀσθενέστερα μέρη τοῦ συστήματός του.

Διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἤθελεν ἴσως ἀναβῆ εἰς τὴν ἔννοιαν πρώτης τινὸς αἰτίας, οὐσιωδῶς οὐσης αἰτίας, καὶ ἐπομένως ποιητικῆς καὶ δημιουργικῆς, καὶ δὲν ἤθελε μᾶς ἀφήσῃ τὸ περὶ τοῦ Θεοῦ δόγμα, καθ' ὃ ὁ Θεὸς εἶναι μᾶλλον τελικὸν αἷτιον ἢ ποιητικὸν καὶ δὲν εἶναι οὔτε δημιουργός, οὔτε τακτοποιὸς τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁ πρὸς ὃν ὅρος αὐτοῦ ἐφελκύων πρὸς ἑαυτὸν, διὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης, τὸ σύστημα τοῦ παντός. Ὡσαύτως δὲν ἤθελε παραδεχθῆ τὴν συνύπαρξιν καὶ τὴν συναϊδιότητα τῆς ὕλης καὶ ἤθελεν ἴσως ὑψωθῆ ὑπεράνω τῆς Πλατωνικῆς Θεολογίας.

Παρομοίως διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος συνδυαζομένης μὲ τὰς ἄλλας δύο, δὲν ἤθελε μᾶς ἀφήσῃ τὴν ἠθικὴν τῆς μετριότητος καὶ τῆς μεσότητος, ἥτις οὐσιωδῶς ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ φρόνιμος ὑπολογισμὸς, καὶ καταβιβάζει τὴν ἀρετὴν εἰς βαθμὸν σοφοῦ τινος ἐγωϊσμοῦ. Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἤθελε στηρίξει τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τοῦ ἀδικαιεῖστος καὶ ἀκλονήτου θεμελίου τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς τάξεως, ἥτις εἶναι αὐτὸς ὁ νοῦς καὶ αὐτὴ ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος ἤθελεν ἀποκαλυφθῆ καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν λάμψιν εἰς τὸ ἐκπεπληγμένον ὄμμα του, καὶ ἤθελεν ἴσως προλάβει τὴν ἠθικὴν τῶν στωϊκῶν θεωρίαν. Ἄλλ' ἦτο φαίνεται προωρισμένον αἱ ὀρθαὶ τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ Θεοῦ ἔννοιαι νὰ μὴ ἀποκαλυφθῶσιν εἰς τὴν ἀνθρωπὸν εἰ μὴ διὰ τοῦ Εὐαγγελικοῦ λόγου, ὅστις ἐγκατέθεσεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν μεταγενεστέρων τὸν σπὸρον νέας τινὸς φι-

λοσοφίας, τὸν ὁποῖον ἡ σκέψις ἔμελλε νὰ ἀναπτύξῃ ἔπειτα καὶ νὰ φέρῃ εἰς σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν ἐπιστημονικὴν.

Μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην δυνάμεθα νὰ κλείσωμεν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας, τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ τῆς τοῦ μεσαιῶνος. Καθότι οἱ μὲν Ἀλεξανδρινοὶ προσπαθοῦν μόνον νὰ συμβιβάσωσι τοὺς δύο τούτους πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀναβάντες εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτου διὰ τῆς ἐκστάσεως, ἐτέθησαν δι' αὐτοῦ τούτου εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε οὐδέποτε ἤθελον δυνηθῆ νὰ προσδιορίσωσιν διὰ τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως τοὺς συστατικὸς νόμους τοῦ λόγου. Οἱ δὲ σχολαστικοὶ ὀλίγα ἔχουσιν πρωτοφανῆ καὶ πρωτότυπα. Περιορισθέντες ἀπλῶς εἰς τὴν λογικὴν ἐξαγωγὴν, ἠμέλησαν νὰ ἀνιχνεύσωσι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ιδεῶν. Ἡ Σχολαστικὴ ὑπῆρξε μακρὰ γυμναστικὴ, προπαίδευσις καὶ μαθητεία τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων, τὸ ὁποῖον πρώτην φοράν ἀνεφάνη ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ μὲ τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον ὠπλισμένον διὰ τοῦ Καρτεσίου.

Περὶ τούτου ἐσημειώσαμεν ὀλίγα τινὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης διατριβῆς. Ἐξ αὐτοῦ δὲ προήλθον ὅ,τε Μαλεβράγχης καὶ ὁ Λεϊβνίτιος. Ἀφίοντες κατὰ μέρος τὸν νέον αἰσθητισμὸν ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενον εἰς τὴν τῶν ἐμφύτων ιδεῶν θεωρίαν καὶ τὸν πανθεισμὸν, ὅστις εἶναι παράλογος καὶ παράνομος αὐτῆς συνέπεια, ἀρμόζει ἴσως, πρὶν μεταβῶμεν, καθ' ἣν εἰς ἡμᾶς διεγράψαμεν πορείαν εἰς τὸν Κάντιον καὶ τὸν Ρεϊδην, νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ Λεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγχου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ Δεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγχου.

Κυρίως εἰπεῖν, κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον πᾶσαι αἱ ιδέαι εἶναι ἐμφυτοί, διότι ἡ ψυχὴ κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μονάς, καὶ αἱ μονάδες δὲν ἔχουσιν, ὡς λέγει, θυρίδια, δι' ὧν νὰ εἰσέρχηται τι ἢ νὰ ἐξέρχηται. (Μοναδολ. §. 7.). Ὅλαι αἱ ιδέαι τῆς ψυχῆς γεννῶνται λοι-

πὸν ἀπὸ τῆν ἐσωτερικὴν καὶ ἰδίαν τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τινος προδιατεταγμένης ἁρμονίας εἰς τὰς ἰδέας τῆς ψυχῆς αἱ κινήσεις τοῦ σώματος ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦσι.

Φαίνεται ὅμως ὅτι παραδέχεται ὡς ἐμφύτους, τοῦτέστιν, ὡς ἰδίας τῆς ψυχῆς μᾶλλον ἢ τοῦ σώματος, τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, δηλ. τῆς αἰτιότητος ὁμοῦ καὶ τῆς τελειότητος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξάγει ὅλον τὸ θεολογικὸν καὶ κοσμολογικὸν σύστημά του.⁽¹⁾ Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, φαίνεται ὅτι τὴν περιορίζει εἰς μὴν τὴν ἰδέαν τῆς ὑποστάσεως, δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ σχέσεως, καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον θεωρεῖ ὡς ἰδανικὰς δυνατότητας (possibilités idéales) καθότι ὁ μὲν πρῶτος ἄλλο δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν εἰμὴ ἢ τάξις τῶν διαδοχῶν, ὁ δὲ δεύτερος ἢ τάξις τῶν συνυπάρξεων, καὶ χωρὶς προσῶς γὰρ καταλάβῃ ὅτι ἀμφότεραι αἱ τάξεις αὗται προϋποθέτουσιν ἤδη τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, καταπολεμεῖ μέχρι ἐσχάτων τοὺς ἀναγνωρίζοντας εἰς τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα τοῦ ὄντος πραγματικὴν ἵπαρξιν. Ἄλλὰ περὶ τούτου παραπέμπομεν τοὺς ἀναγνώστῃς εἰς τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐμβριθῆ ἀνασκευὴν τοῦ Κλαρκίου.

Καίτοι ἀπορρίπτων τὴν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Καρτεσιῦ, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ σαφές, ὅταν ἐκθέτῃ τοὺς ἰδίους λόγους πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς τῆς γνώμης τοῦ Καρτεσιῦ, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐμφύτος.

Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ὀφείλομεν γὰρ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Λεϊβνίτιος δὲν διέκρινεν ἀρκετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος, εἰς τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι ἡ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἀνάγεται, καὶ αἱ ὁποῖαι διαπτέλλονται καὶ εἶναι μέχρι τινὸς ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, καθότι ἡ μὲν ἀποκαλύπτει τὸ ποιντικὸν αἴτιον τοῦ ὄντος, ἡ δὲ τὸ τέλος πρὸς ὃ τείνει τὸ ὄν διὰ τῆς πρώτης λ. χ. ἀποδεικνύομεν ὅτι ὑπάρχει τι αἴτιον τοῦ κόσμου, διὰ τῆς δευτέρας διῆσχυρίζομεθα ὅτι τὸ αἴτιον τοῦτο ἠθέλησε γὰρ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον πρὸς τι τέλος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Λεϊβνιτίου.

Ὁ δὲ Μαλεβράγγης, ὁπαδὸς καὶ πιστὸς μαθητὴς τοῦ Καρτεσιῦ, διότι καὶ τὴν μέθοδον καὶ τὰς κυριώτερας αὐτοῦ θεωρίας παρεδέχθη, μᾶλλον ἢ ἀνάλυσιν τῆς διανοίας, προέθετο, ὡς αὐτὸς

λέγει,⁽¹⁾ κυρίως γὰρ φανερώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀδυναμίαν των, καὶ ὅτι ὅλοι εἶναι ὑποκείμενοι εἰς τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν πλάνην. Πρὸς τοῦτο ἐνησχολήθη εἰς τὸ γὰρ ζητήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὰ αἴτια τῆς πλάνης πρὸ τοῦ γὰρ ἐνδείξῃ τὴν ὀρθὴν μέθοδον πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Καὶ τὴν μὲν διάνοιαν ἐθεώρησεν ὡς πιθανὴν τινὰ δεκτικότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἵνα λαμβάνῃ πᾶν εἶδος τροπολογιῶν καὶ ἰδεῶν· τὴν δὲ θέλησιν ὡς φυσικὴν τινὰ κίνησιν φέρουσαν ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀορίστως καὶ ἐν γένει ἀγαθόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὅμως δύναται τὸ πνεῦμα γ' ἀπομακρυνθῆ διὰ τῆς ἐλευθερίας, δίδον εἰς τὰς φυσικὰς ἡμῶν κλίσεις προσδιωρισμένον καὶ μερικὴν ἀντικείμενον. Ἐντεῦθεν οἱ δύο κανόνες πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας. Ὁ μὲν πρῶτος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν διάνοιαν, ὅτι δηλ. δὲν πρέπει γὰρ πιστεύσωμεν εἰμὴ εἰς τὴν πλήρη ἐνέργειαν, εἰς ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν, εἰς τὴν ὁποίαν γ' ἀντισταθῶμεν δὲν δυνάμεθα χωρὶς γὰρ συναίσθανθῶμεν ἐσωτερικὴν τινὰ λύπην καὶ δυσαρέσκειαν καὶ τοὺς μυστικὸς ἐλέγχους τοῦ λόγου. Ὁ δὲ δεύτερος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν θέλησιν, ὅτι δηλ. πρέπει γὰρ μὴ ἀγαπῶμεν οὐδὲν ἀγαθόν, ἐὰν δυνάμεθα γὰρ τὸ κάμωμεν χωρὶς ἐλεγχον τοῦ συνειδότος. Καὶ τὸ μόνον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα γὰρ μὴ ἀγαπῶμεν ἄνευ τύψεως τοῦ συνειδότος, εἶναι ὁ Θεός· καὶ ἡ πλήρης ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν ζητοῦμεν, δὲν εὐρίσκεται οὔτε εἰς τὴν αἴσθησιν, οὔτε εἰς τὴν φαντασίαν, οὔτε εἰς τὰς κλίσεις καὶ εἰς τὰ πάθη τῆς καρδίας, οὔτε εἰς τὸν νοῦν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν Θεῷ ὄρασιν, ἐν ᾗ πᾶσα ἀλήθεια κεῖται καὶ πᾶσα ἀγαθότης.

Ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων ἢ διὰ τοῦ καθαροῦ νοός, ἢ διὰ τῆς φαντασίας, ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Καὶ διὰ μὲν τοῦ καθαροῦ νοός ἀντιλαμβάνεται τῶν πνευματικῶν, τῶν κοινῶν ἐνοσιῶν, τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος καὶ ἀπειροτελείου τινὸς ὄντος, καὶ πάντων ἐν γένει τῶν νοημάτων, ὅταν γνωρίζῃ αὐτὰ διὰ τῆς ἐφ' ἑαυτῆς σκέψεως. Διὰ δὲ τῆς φαντασίας ἀντιλαμβάνεται τῶν ὑλικῶν ὄντων, ὅταν ἦναι ἀπόντα, παριστάνοισα αὐτὰ ὡς παρόντα διὰ μέσου εἰκότων σχηματιζομένων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἴτε ἴδη τοιαῦτα ὄντα, εἴτε μὴ. Τελευταῖον διὰ τῶν αἰσθήσεων ἢ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν αἰσθητῶν καὶ παχυλῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὀργάνων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἐντυπώσεών των.

Δύνανται λοιπὸν γὰρ θεωρηθῶσιν αἱ τρεῖς αὗται δυνάμεις ὡς τρία κεφάλαια, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάγονται ὅλοι αἱ πλάναι τῶν ἀν-

1) Ὅρα Nouv. Ess. Βιβλ. Α'. κεφ. α'. §: 3, Βιβλ. Β'. κεφ. ιζ'. Βιβλ. Δ'. κεφ. ζ'. καὶ θ'. Μοναχολ. §. 29. κτλ.

1) Recherche de la vérité, Βιβλ. Θ'. ἐν τέλει.

θρώπων, και ὅλα τὰ αἷτια αὐτῶν. Πρέπει δὲ νὰ προστεθῶσι και αἱ κλίσεις και τὰ πάθη, αἷτια, ἐνεργοῦντα σφοδρῶς ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ταράττουσιν ἡμᾶς ἀδιακόπως και μὲ ἀκατηγὴν λάμψιν ἐκθαμβοῦσι και ἐπισκοτίζουσι τὴν διάνοιαν. Ὅφείλομεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ πέντε ταῦτα αἷτια, ἵνα ἐλευθερώσωμεν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὰς πλάνης εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται, και δώσωμεν γενικὴν πρὸς ζήτησιν τῆς ἀληθείας μέθοδον.

Τούτων τεθέντων, ἐπιχειρεῖ νὰ ζητήσῃ και ν' ἀποδείξῃ λεπτομερῶς τὰς πλάνης ὄλων τῶν αἰσθήσεων μας και ὡς πρὸς τὰ ἴδια αὐτῶν ἀντικείμενα και ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχουσι ἐπιρροὴν ἐφ' ὧν δὲν ἀντιλαμβάνομεθα εἰμὴ διὰ τοῦ νοῦς, και συμπεραίνει, ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν μας ἐδόθησαν εἰμὴ ἵνα διδάξωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν σχέσεων, ὅσας τὰ περιστοιχοῦντα σώματα ἔχουσι πρὸς τὸ ἰδικόν μας εἰς διατήρησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι εἶναι παντελῶς ἀχρηστοὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῶν ὄντων. Ὡσαύτως ὡς πρὸς τὴν φαντασίαν, ἐπειδὴ αὕτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ σῶμα, και ἐπομένως ὑπομένει τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἀπείρων ἀλλοιώσεων εἰς τὰς ὁποίας τοῦτο ὑπόκειται, δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἀπιστος εἰκὼν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν τὸ γενικὸν συμπέρασμα, (1) ὅτι ὅσα νοήματα ἔχει ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ σώματος, ἢ κατ' ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ σώματος, εἶναι πάντα διὰ τὸ σῶμα, ὅτι εἶναι ὅλα ψευδῆ και σκοτεινά, ὅτι δὲν χρησιμεύουσι εἰμὴ εἰς τὸ νὰ μας ἐνώσωσι μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀγαθὰ και μὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ μας τὰ προμηθεύσῃ, και διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐμπλεκόμεθα εἰς ἀπείρους πλάνης και μεγίστας ἀθλιότητας, και ὅτι ἐπομένως πρέπει νὰ ἀπορρίψωμεν ὅλας τὰς συγκεχυμένας ιδέας, ὅσας ἔχομεν ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης, παραδεχόμενοι μόνον τὰς σαφεῖς και ἐναργεῖς, ὅσας λαμβάνει τὸ πνεῦμα διὰ τῆς ἐνώσεως τὴν ὁποίαν ἔχει ἀναγκαιῶς πρὸς τὸν λόγον και πρὸς τὴν αἰώνιον ἀλήθειαν και σοφίαν.

Και τῶντι μόνη ἡ νόσις εἶναι οὐσιώδης εἰς τὸ πνεῦμα, καθότι ἡ αἰσθησις και ἡ φαντασία δὲν εἶναι εἰμὴ τροπολογία αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα φύσει ὑπόκειται και αὐτὸ εἰς τὴν πλάνην· δὲν δύναται οὔτε νὰ ἀντιληφθῇ τοῦ ἀπείρου, διότι εἶναι πεπερασμένον, οὔτε νὰ ἀπελευθερωθῇ ὀλοτελῶς ἀπὸ τὴν αἰσθησιν, οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ ἐπὶ πολὺ εἰς ξένα ἀντικείμενα, οὔτε νὰ συλλάβῃ ὅλας τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων. Ἄμεσον αὐτοῦ ἀντικείμενον εἶναι ὄχι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' αἱ ιδέαι τῶν πραγμάτων. Αὗται δὲ ἢ

1) Ὁρ. Βιβλ. Β'. Κεφ. Ζ'. § 2. αὐτόθ.

προσγίνονται ἐκ τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, ἢ παράγονται ὑπὸ τινος δυνάμεως τῆς ψυχῆς, ἢ ὁ Θεὸς ἐν τῷ δημιουργεῖν τὴν ψυχὴν συμπαρήγαγε και αὐτάς, ἢ ὁ Θεὸς τὰς μορφώνει ἐν ἡμῖν ὅσας τις νοῶμεν ἀντικείμενον τι, ἢ ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν αὐτῇ ὅλας τὰς τελειότητας ὅσας βλέπει εἰς τὰ σώματα, ἢ, τέλος πάντων, συνοῦνται μετὰ τινος ὄντος κατ' ἐξοχὴν τελείου τὸ ὁποῖον περικλείει ὅλας ἐν γένει τὰς νοητὰς τελειότητας, τούτέστιν, ὅλας τὰς ιδέας τῶν πλασμάτων.

Τούτου τεθέντος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι μόνη ἀληθὴς εἶναι ἡ τελευταία ὑπόθεσις, και ὅτι ἐν Θεῷ ὁρῶμεν τὰ πάντα (1)· διότι ἐν αὐτῷ εἶναι αἱ ιδέαι πάντων τῶν ὄντων, διότι τόσο στενῶς διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ συνοῦται μὲ τὰς ψυχὰς μας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν αὐτῷ χωροῦσι τὰ πνεύματα καθὼς ἐν τῷ τῶπῳ τὰ σώματα· διότι πρῶν τὰ πάντα διὰ τῶν ἀπλουστέρων μέσων, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἠθέλησεν ὥστε τὰ πράγματα νὰ ὁρῶνται διὰ τῶν ἀπειραρίθμως ἀπείρων ιδεῶν, ὅσας ἔχουσι τὰ δημιουργηθέντα πνεύματα· διότι μόνος ὁ Θεὸς ὢν ἐνεργὸς ἀποτελεσματικὸς (efficace) και μόνος τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἀνώτερος, μόνος δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἐπ' αὐτοῦ, διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ προσηλώσωμεν τὴν νόσιν μας εἰς ἐν μόνον ἀντικείμενον, ἐὰν πάντα δὲν μᾶς ἦσαν τρίπον τινὰ παρόντα· διότι ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου εἶναι ἐμφυτος και προγενεστέρη τῆς τοῦ πεπειρασμένου, διότι τελευταῖον ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄλλον κύριον σκοπὸν εἰς τὰ ἔργα τοῦ εἰμὴ ἑαυτὸν· ὅθεν εἶναι ἀναγκαῖον ὄχι μόνον ἡ ἀγάπη μας νὰ τείνῃ πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ προσέτι και ἡ παρ' αὐτοῦ γνῶσις και τὸ φῶς μόνον τὰ ἐν αὐτῷ νὰ μᾶς ἀνακαλύπτωσι.

Τοιαύτη εἶναι ἡ περὶ τῆς ἐν Θεῷ δράσεως περίφημος τοῦ Μαλεβράχου θεωρία, δίδυμος, οὔτως εἰπεῖν, μὲ τὴν ἑλληνικὴν τῶν ἀφορητικῶν αἰτίων τὴν εἰς αὐτὴν ἀντιστοιχοῦσαν· διότι καθὼς ὁ Θεὸς φωτίζει τὴν ἀνθρωπον, οὔτως ὁ Θεὸς δίδει τὴν κίνησιν και τὴν ζωὴν εἰς ὅλην τὴν κτίσιν, και τὰ ὑφ' ὧν νομιζόμενα ἀληθῆ αἷτια τῶν φυσικῶν φαινομένων δὲν εἶναι εἰμὴ ἀφορμαὶ δι' ὧν ἡ θεία δύναμις ἐνεργεῖται. Ἀπὸ τὰς δύο ταύτας θεωρίας, συμφωνοῦσας κατὰ πλεῖστον μὲ τὰ δόγματα τῶν Ἀλεξανδρινῶν και μὲ τὴν διδασκαλίαν Πατέρων τινῶν τῆς Ἐκκλησίας, πηγάζει ὅλη ἡ μεταφυσικὴ, ὅλη ἡ ἠθικὴ και ὅλον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Μαλεβράχου. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἢ ἐν Θεῷ ὄρασις, ἢ ἀρετὴ εἶναι ἢ τάσις πρὸς τὸν Θεόν, και ἡ τελειότης τοῦ πνεύματος ὑφίσταται ἐν τῇ μετ' αὐτοῦ ἐνώσει

1) Ὁρ. Βιβλ. Β'. Κεφ. ζ'.

διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῆς ἀρετῆς. Ἐκαστος δὲ καθορᾷ ὅτι εἰς τὸν ὀρμώμενον ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης ἐν μόνον βῆμα εἰσέτι ὑπολείπεται, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν μυστικῶν καὶ εἰς τὴν συνταύτισιν τῶν πανθειστικῶν, τοῦτέστιν, εἰς τὰς τελευταίας συνεπείας τῆς Καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, ἧτις, καθὼς ἡ ἐκ τοῦ Καντίου ἐν Γερμανίᾳ, γεννηθεῖσα ἐφαίνετο προωρισμένη ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τινος ἰδανισμοῦ μᾶλλον ἢ ἤττον ὑποκειμενικοῦ ἵνα φθάσῃ ἐπὶ τέλους εἰς πανθεισμὸν μᾶλλον ἢ ἤττον ἰδανικὸν καὶ ἀπόλυτον.

Περὶ δὲ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Μαλεβράγχου εὐκολον εἶναι καὶ παρατηρήσῃ τις ὅτι, ἐὰν ὑπὸ τινος ὄψιν θεωρῇ ὅλας τὰς ἰδέας ὡς ἐμφύτους, καθὼς μὴ πηγάζουσας ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, ὑπ' ἄλλην ὁμῶς τὰς θεωρεῖ ὡς ἐπικτήτους, καθὼς μὴ ὑπαρχούσας πραγματικῶς εἰμὴ εἰς τὸν Θεόν, κάτοπτρον αἰώνιον, εἰς τὸ ὁποῖον καθορᾷ αὐτὰς τοῦ ἀνθρώπου τὸ πνεῦμα. Τούτου τεθέντος, λογιζόμενοι τὸν κύριον σκοπὸν, τὸν ὁποῖον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν παρ' αὐτοῦ λεπτομερῆ ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, οὔτε ἐπομένως ἀκριβῆ ἔρευναν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν καὶ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν. Ἀκολουθῶν τὸν Καρτέσιον, δέχεται ὡς ἐμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ δι' αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ πάσας τὰς ἄλλας. Ἡ ταυτότης καὶ καθολικότης τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου τὸν ἔφερεν εἰς τὸ νὰ συνταυτίσῃ σχεδὸν τοῦτον μὲ τὸν Θεόν, νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν καὶ τὴν σκέψιν ὡς πηγὰς ἀληθοῦς γνώσεως, καὶ νὰ περιορίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν εἰς μόνην τὴν δύναμιν τοῦ νὰ πλανᾶται καὶ νὰ ἀμαρτάνῃ. Πᾶσαι δὲ αἱ συνέπειαι αὗται φάνονται σφαλεραί, διότι ἀφ' ἐνός μὲν, ὁ ἀνθρώπινος λόγος καὶ τοῖ ἀπόρροια τοῦ Θεοῦ, δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν χωρὶς νὰ συνταυτισθῇ μὲ τὸν Θεόν. ἀφ' ἑτέρου δέ, ἡ ἀλήθεια δὲν ὑφίσταται μόνον εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ εἰς τὴν σκέψιν, διότι ἄλλως αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἤθελον ἀντενεργεῖ εἰς τὸ τέλος, εἰς τὸ ὁποῖον, κατ' αὐτὸν τὸ Μαλεβράγχην, παρὰ Θεοῦ προωρίσθησαν, τὴν διατήρησιν δηλ. καὶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν τὸ σφαλερὸν τῆς τῶν ἰδεῶν θεωρίας (ἐξ ἧς ἔλαβε τὸ ἐνδόξιμον εἰς τὴν ἐν Θεῷ ἕρασιν), τὸ ὁποῖον ἐκτεταμένως καὶ ἀκαταμαχῆτως ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Ρείδου καὶ τῶν ἄλλων τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς, θέλομεν ἰδεῖ διὰ μιᾶς ποῖα τὰ ἐλλείμματα καὶ τὰ προτερήματα τοῦ συστήματός του καὶ ποῖα τὰ σημεῖα καθ' ἃ τοῦτο συνάπτεται μὲ τὸ ὑφ' ἡμῶν προσβεβύμενον. Καὶ δὲν λανθάνει βέβαια τοὺς προσεκτικὸς ἀναγνώστας ὅτι ἐν τῶν κυριωτέρων εἶναι μάλιστα τὸ νὰ ἐδέχθῃ τὴν διηγεσθῆ ἐν τῷ νῷ παρουσίαν τῆς ἰδέας τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὄντος, τοῦ Θεοῦ, δόγμα πλησιάζον ἐν μέρει εἰς τὸ ἡμέτερον περὶ τῆς ἐν

ἡμῶν προϋπάρξεως τῆς ἐμφύτου τοῦ ὄντος ἰδέας καὶ περὶ τοῦ ἐν ταύτης ἐπὶ πασῶν τῶν ἄλλων διαχεομένου φωτός (1).

Ἄς μεταβῶμεν τώρα εἰς τὴν Καντιανὴν φιλοσοφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Σύστημα τοῦ Καντίου.

Ἐν ᾧ τὸ ὀρμητήριον τοῦ Καρτεσίου ἦτο ἡ ἀμφιβολία, τὸ τοῦ Καντίου ὑπῆρξεν ἡ κριτικὴ. Δὲν ἤθελησεν οὗτος, ὡς αὐτὸς λέγει, νὰ προσθέσῃ νέον μεταφυσικὸν σύστημα εἰς τὰ τόσα ἀντιφατικὰ συστήματα τὰ ἀναφανέντα μέχρι τῶν ἡμερῶν του, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας νὰ κάμῃ κριτικὴν ἐξέτασιν αὐτῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων, αἵτινες τὰ παρήγαγον, ἵνα ἀποφασίσῃ εἰς τι μεταφυσικὸν σύστημα ἦναι δυνατὸν. Πρὸς τοῦτο ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ ἀποχωρίσῃ πᾶν τὸ ἐξωθεν ἐρχόμενον ἀπὸ τοῦ προϋπάρχοντος ἐν ἡμῶν ἐκ τῶν προτέρων, δηλ. τὸ ἀντικειμενικὸν ἀπὸ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Καὶ εἶναι ἤδη γνωστὸν, ὅτι, τῆς ἀποχωρήσεως ταύτης τελεσθείσης τόσον ὀλίγον ἔμεινεν ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε ὄλην σχεδὸν τὴν ἡμετέραν ἐπιστήμην ἀνήγαγεν ὁ Κάντιος εἰς τινὰ ὑποκειμενικὸν ἰδανισμὸν ἀναγκαίως σκεπτικόν.

Καὶ ἐπειδὴ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις εἶναι τρεῖς, αἴσθησις, νοῦς καὶ λόγος, ἐπόμενον ἦτο νὰ ζητήτῃ εἰς ἐκάστην αὐτῶν τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείον, καθαρίζων αὐτὸ ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς παραστάσεις. Κατὰ δὲ τὴν ζήτησιν ταύτην, ἔδειξε τόσην ὀξύνοιαν εἰς τὸ παρατηρεῖν καὶ τόσην ἀναλυτικὴν δύναμιν, ὥστε οὐδεὶς θέλει ἀποποιηθῆ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς τὸν μέγιστον τῶν καθ' ἡμᾶς ψυχολόγων καὶ ἕνα τῶν περιουστάτων τῆς φιλοσοφίας Θεραπόντων.

Αἱ ἐμφυτοὶ ἰδέαι, κατὰ τὴν δύναμιν εἰς τὴν ὁποίαν τὰς εὐρίσκει, λαμβάνουσι παρ' αὐτοῦ διάφορα ὀνόματα καθότι, αἱ μὲν τῆς

1) Ὁρ. Βιβλ. Γ'. Κεφ. Η. αὐτόθι.

αίσθητικότητας καλούνται τύποι, αὐτὸ δὲ τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου κατηγορίαι καὶ ιδέαι.

Ἵνα δὲ διακρίνωμεν τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον ἀπὸ τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔχομεν χρεῖαν κριτηρίου τινός, ὡς αὐτὸς λέγει. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ κριτήριον τοῦτο; πᾶν ὅ,τι μᾶς χορηγεῖ ἢ πείρα εἶναι ἐνδεχόμενον καὶ μερικόν. Ἄρα τὸ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ καθολικόν εἶναι οἱ δύο χαρακτῆρες τῶν ἐκ τῶν προτέρων.

Τούτου τεθέντος, εὐρίσκει ἐν τῇ αἰσθητικότητι δύο καθαρούς καὶ ἐκ τῶν προτέρων τύπους: τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον.

Δὲν εἶναι οὗτοι ἐμπερικοὶ ἔννοιαι, διότι πᾶσα πείρα τοὺς ὑποθέτει· δὲν εἶναι ἐνδεχόμενοι, διότι ἀναγκασίως ἐμφαίνονται· δὲν εἶναι γενικαὶ ιδέαι, ἐξαγόμενοι ἐκ τινος πλήθους μερικῶν ἀντικειμένων, διότι μάλιστα ἐκαστον μερικόν ἀντικείμενον τοὺς προϋποθέτει καὶ διότι, ἄπειροι ὄντες, δὲν δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τοῦ πεπερασμένου. Τοιαύτη εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ τοῦ Καντίου θεωρία ὡς πρὸς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκτὸς τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθητικότητος, ὁ Κάντιος ἀναγνωρίζει καὶ τινὰ ἐσωτερικὴν αἰσθησίν, ἣτις ὅμως ἄλλον ὑποκειμενικόν τύπον δὲν ἔχει παρὰ τὸν χρόνον.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ αἰσθητικότης ἔχη τοὺς εἰρημένους δύο τύπους ἔχει καὶ ὁ νοῦς τὰς κατηγορίας του.

Ἡ αἰσθησις παρέχει τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως, ἀλλ' αὕτη δὲν τελεῖται εἰμὴ διὰ τοῦ νοῦς, ὅστις νοεῖ τὰ ἀντικείμενα συνεγόνων τὰς αἰσθήσεις ὑπὸ τινὰ ἐνότητα καὶ σχηματίζων ἐξ αὐτῶν ἔννοιαν. Ἡ ἔνωσις αὕτη γίνεται διὰ τῶν κρίσεων καὶ ὁ νοῦς κρίνει κατ' ἰδίου τύπους. Οἱ δὲ τύποι τῆς κρίσεως εἶναι τέσσαρες: τὸ ποσόν, τὸ ποιόν, ἡ ἀναφορὰ καὶ ὁ τρόπος. (1).

Καὶ τὸ μὲν ποσόν προσδιορίζει τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς κρίσεως, τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἦναι ἓν, ἢ πολλὰ, ἢ πάντα, καὶ ἐπομένως ἔχομεν τρία εἶδη κρίσεων, τὰς ἐνικὰς, τὰς μερικὰς καὶ τὰς γενικὰς.

Τὸ δὲ ποιόν ἀναφέρεται εἰς τὸ ποσόν, ἢ κατηγορούμενον, τὸ ὅποιον καταφάσκειται ἢ ἀποφάσκειται ἢ περιορίζεται, καὶ ἐντεῦθεν ἔχομεν κρίσεις καταφατικὰς, ἀποφατικὰς, καὶ περιοριστικὰς.

Ἡ δὲ ἀναφορὰ προσδιορίζει τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ κατηγο-

ρουμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὸ ὅποιον ἀποδίδεται. Καὶ ἡ σχέση αὕτη εἶναι τριῶν εἰδῶν· εἶναι μὲν κατηγορηματικὴ ὅταν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ὑπάρχη σχέση συμφύσεως ἢ ὑπάρξεως δηλ. ποιότητος πρὸς ὑπόστασιν τινὰ· π. χ. ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος· εἶναι δὲ ὑποθετικὴ ὅταν ἡ σχέση ἦναι ἐξαρτήσεως, δηλ. ἀρχῆς καὶ συναπειᾶς ἀμφοτέρων ἀβεβαίων π. χ. ἐὰν ὁ Θεὸς ἦναι δίκαιος, ὁ ἀσεβὴς θέλει τιμωρηθῆ (διὰ τῆς κρίσεως ταύτης δὲν ἀποφασίζομεν τίποτε, καὶ ἔχομεν ἀντὶ μᾶς δύο κρίσεις ἀμφοτέρας ἀβεβαίους)· εἶναι τελευταῖον διαζευκτικὴ, ὅταν διὰ μέσου δύο ἢ πλειόνων κρίσεων ἐκφράζομεν ὅλας τὰς δυνατὰς περιπτώσεις. π. χ. ὁ κόσμος ὑπάρχει ἢ κατὰ συμβεβηκός, ἢ κατ' ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, ἢ κατ' ἐξωτερικὴν αἰτίαν.

Ὁ τρόπος, τέλος πάντων, προσδιορίζει τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος, τοῦτέστι, τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν οὗτος ἀποδίδει εἰς τὸν σύνδεσμον τὸν συνεγόντα τοὺς δύο ὅρους τῆς κρίσεως. Καὶ κατὰ τοῦτο αἱ κρίσεις εἶναι προβληματικαὶ, ἢ ἀποφαντικαὶ, ἢ ἀποδεικτικαὶ. Εἰς τὰς πρώτας ἢ κατὰφασιν καὶ ἢ ἀπόφασιν εἶναι ἐξ ἴσου δυνατὰ, εἰς τὰς δευτέρας ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη θεωρεῖται ὡς ἀληθὴς, καὶ εἰς τὰς τρίτας ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη θεωρεῖται ὡς ἀναγκαία· π. χ. προβληματικαὶ εἶναι αἱ ὑποθετικαὶ καὶ διαζευκτικαὶ τῆς τρίτης κατηγορίας· ἀποφαντικὴ ἠθέλην εἶναι ἡ ἐξῆς· ὁ ἄνθρωπος εἶναι προικισμένος μὲ λόγον καὶ ἀποδεικτικὴ πᾶς κύκλος ἔχει κέντρον.

Τῶν τύπων τούτων τῆς κρίσεως τεθέντων, εὐκόλον εἶναι νὰ καταλάβωμεν διατὶ εἶναι τέσσαρες καὶ ὄχι περισσότεροι. Τῶντι πᾶσα κρίσις περιέχει ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, καὶ ἐκφράζει σχέσιν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὄρων· ὑπάρχει πρὸς τοῦτοις καὶ ἑτέρα σχέση ἢ μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος. Ὁ πρῶτος τύπος λοιπὸν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑποκείμενον, ὁ δεύτερος εἰς τὸ κατηγορούμενον, ὁ τρίτος εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα, καὶ ὁ τέταρτος εἰς τὴν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος σχέσιν.

Τοιοῦτοι εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, οἱ τέσσαρες τύποι τῆς κρίσεως, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν οὐδεμίαν κρίσιν· καθότι εἰ μὲν ἡ πείρα μᾶς παρέχει τὴν ὕλην τῶν κρίσεων, ὁ τύπος ὅμως αὐτῶν εἶναι ἐν ἡμῖν καθαρὸς καὶ ἐκ τῶν προτέρων.

Ἐξ αὐτῶν δὲ πηγάζουσιν αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαι καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦς· διότι εἰς τὰ τρία εἶδη τῶν κρίσεων, τὰ ἐξ ἐκάστου τῶν τύπων παραγόμενα, ἀντιστοιχοῦσι τρεῖς ἔννοιαι ἢ τρεῖς κατηγορίαι, αἵτινες εἶναι ὁ δεσμός, διὰ τοῦ ὁποίου συνεγοῦμεν τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς γνώσεως. Καὶ οὕτω:

1) Τοῦ μέρους τούτου τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας ὁρ. σύντομον μὲν ἀλλ' ἀκριβὴ καὶ κομφοτάτην ἀνάλυσιν ἐν τῇ περὶ ἐμφύτων ιδεῶν λόγῳ τοῦ καθηγητοῦ Κυρ. Φιλίππου Ἰωάννου ἐν τῇ Ε'. Φυλλαδίῳ τοῦ Φιλαλογικοῦ Συνεδρήμου.

εις τὰς	ἐνικήας,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ ποσοῦ, ἀντιστοιχοῦ- σιν αἱ τρεῖς κατη- γορίαι.	ἐνόητος,
	μερικῆς,		πλειόητος,
	γενικῆς,		ὀλόητος.
εις τὰς	καταφατικῆς,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ ποιοῦ, ἀντιστοι- χοῦσιν αἱ τρεῖς κα- τηγορίαι.	πραγματικότητος,
	ἀποφατικῆς,		ἀποφάνσεως,
	περιοριστικῆς,		περιορισμοῦ.
εις τὰς	κατηγορητικῆς,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τῆς ἀναφορᾶς, ἀντιστοι- χοῦσιν αἱ τρεῖς κα- τηγορίαι.	οὐσίας καὶ συμβεβηκότος, αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, ἀμοιβαιότη- τος, ἢ ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος.
	ὑποθετικῆς,		
	διαζευκτικῆς,		
εις τὰς	προβληματικῆς,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ τρόπου ἀντιστοι- χοῦσιν αἱ τρεῖς κα- τηγορίαι.	δυνατοῦ καὶ ἀδυνατοῦ, ὑπάρξεως καὶ μὴ ὑπάρξεως, ἀναγκαίου καὶ ἐνδεχομένου.
	ἀποφαντικῆς,		
	ἀποδεικτικῆς,		

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου συνάγομεν ὅτι εἰς τοὺς τέσσαρας τύπους τῆς κρίσεως ἀντιστοιχοῦσι τέσσαρες σειραὶ κατηγοριῶν, καὶ ὅτι ἕκαστος τύπος ὑποδικαίρεται εἰς τρία εἶδη κρίσεων, καθὼς ἕκαστη σειρά εἰς τρεῖς κατηγορίας· ὅθεν ἔχομεν δώδεκα εἶδη κρίσεων καὶ δώδεκα εἶδη κατηγοριῶν. Βλέπομεν προσέτι ὅτι ἡ τρίτη κρίσις ἕκαστου εἶδους καὶ ἡ τρίτη κατηγορία ἕκαστης σειράς εἶναι πάντοτε σύνθετος τῶν δύο πρώτων· π. χ. ἡ γενικὴ εἶναι σύνθεσις τῆς ἐνικήας καὶ τῆς μερικῆς, καθὼς ἡ ὀλότης εἶναι σύνθεσις τῆς ἐνόητος καὶ τῆς πλειότητος κτλ.

Αἱ κατηγορίαι εἶναι οἱ νόμοι, καθ' οὓς ὁ νοῦς νοεῖ τὰ ὑπὸ τῆς πείρας παρεχόμενα ἀντικείμενα. Ἄλλ' ἐὰν οἱ νόμοι οὗτοι ἦναι καθαροὶ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, πῶς ἐφαρμόζονται εἰς τὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα ὅσα παρέχει ἡ πείρα;

Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν:

α'. τίνι τρόπῳ αἱ κατηγορίαι καὶ οἱ νόμοι ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἀντικείμενα.

β'. ποῖαι τινὲς ἀρχαὶ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης.

Ἴνα συνενώσωμεν τὰ ἀντικείμενα ὑπὸ τὰς διαφόρους κατηγορίας, ἦτοι ἵνα ὑπολάβωμεν αὐτὰ (subsumere), ὡς λέγει ὁ Κάντιος, ἀπαιτεῖται μέσος ὅρος μετέχων ἀφ' ἐνός, τοῦ καθαρῶς στοιχείου, καὶ ἀφ' ἑτέρου, τοῦ αἰσθητοῦ.

Οὗτος ὁ μέσος ὅρος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου, ἥτις εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ὡς αἱ κατηγορίαι, καθὼς τύπος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθητικότητος, καὶ συγγενεῦσι μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, καθὼς τύπος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου εἶναι ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων. Ὁ χρόνος εἶναι τὸ σχῆμα τῶν ἐννοιῶν, τούτέστιν, ἡ αἰσθητοποίησις αὐτῶν, καὶ ἡ ἐργασία αὕτη καλεῖται σχηματισμός.

Ὅσαι εἶναι αἱ κατηγορίαι τέσσα εἶναι καὶ τὰ σχήματα, καὶ ἐπομένως ἔχομεν τέσσαρα σχήματα.

α'. Σχῆμα ποσοῦ, τούτέστι, πρόσθεσις κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀμεγρῶν μερῶν τοῦ χρόνου, ἐξ οὗ ἡ ἰδέα τοῦ ἀριθμοῦ, ἐν πολλὰ, πάντα.

β'. Σχῆμα ποιοῦ, τούτέστι, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐπομένως, κατάρσεις, ἀπόψεις, καὶ περιορισμός.

γ'. Σχῆμα ἀναφορᾶς, τούτέστι, τάξις ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἰδέα τῆς ὑποστάσεως, δηλ. διαμονὴ καὶ διάρκεια τοῦ πραγματικοῦ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ ἰδέα τοῦ συμβεβηκότος, δηλ. μὴ διαμονὴ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ ἰδέα τοῦ αἰτίου, δηλ. τακτικὴ ἐν τῷ χρόνῳ διαδοχὴ τῶν διαφορῶν, καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀμοιβαιότητος, δηλ. σχέσις συνυπάρξεως τῶν ὑποστάσεων ἐν τῷ χρόνῳ.

δ'. Σχῆμα τρόπου, τούτέστι, τρόπος τοῦ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ ἐξ οὗ τὸ πραγματικόν, τὸ δυνατόν, καὶ τὸ ἀναγκαῖον.

Ἐφαρμόζοντες λοιπὸν διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦς εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἔχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀριθμοῦ, τὰς ἰδέας τῆς κατάρσεως, τῆς ἀποφάσεως, καὶ τοῦ περιορισμοῦ, τὰς ἰδέας τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος, τοῦ αἰτίου, τοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς ἀμοιβαιότητος, καὶ τελευταῖον τὰς ἰδέας τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου.

Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης, ἐκ τῶν εἰρημένων ἰδεῶν, πηγάζουσι καὶ ἀρχαί.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν, τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ, πηγάζουσιν ἔλαι αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαί· διότι τὸ μὲν ποσόν, ἐὰν ἦναι διακεκριμένον, εἶναι ὁ ἀριθμός, ἐὰν ἦναι συνεχές, εἶναι ἡ ἔκτασις· τὸ δὲ ποῖον δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ βαθμὸς τῆς ὑπάρξεως, τούτέστιν, ἡ ἐπίτασις. Ὅθεν ἀρ.θμὸς ἢ διακεκριμένον ποσόν, ἔκτασις ἢ ποσόν, συνεχές καὶ ἐπίτασις ἢ βαθμὸς τῆς ὑπάρξεως, ταῦτα πάντα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς μαθηματικῆς. Καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν μα-

σηματικῶν συλλογιζόμεθα ἐπὶ ἀξιωματίων, καὶ προλαμβάνομεν τὴν πείραν, διὰ τοῦτο ὁ Κάντιος ἀποκαλεῖ τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀξιώματα τῆς ὁράσεως (τὰς τῆς πρώτης κατηγορίας) καὶ προλήψεις τῆς πείρας (τὰς τῆς δευτέρας).

Καὶ αἱ μὲν ἀρχαὶ τῆς πρώτης κατηγορίας, τοῦτέστι, τὰ ἀξιώματα τῆς ὁράσεως, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξῆς ἀρχὴν· πᾶσαι αἱ ὁράσεις εἶναι μεγέθη κατ' ἔκτασιν.

Αἱ δὲ ἀρχαὶ τῆς δευτέρας, τοῦτέστιν, αἱ προλήψεις τῆς πείρας, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξῆς· τὸ πραγματικὸν πασῶν τῶν ἐμφανίσεων τὸ συνιστῶν τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων ἔχει μέγεθος κατ' ἐπίτασιν δηλ. βαθμὸν τινα ὑπάρξεως.

Ἴδου πῶς οἱ μαθηματικοὶ νόμοι, συνταυτιζόμενοι μὲ αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς διανοίας, μετέχουσι τῆς τούτων βεβαιότητος.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τρίτης κατηγορίας, τοῦτέστι· τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορᾶς, πηγάζει μία ἀρχή, τοῦτέστιν· ὅτι ἡ πείρα δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ διὰ μέσου τῆς παραστάσεως ἀναγκαίας τινὸς συζεύξεως τῶν ἀντιλήψεων.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ σχῆμα τῆς κατηγορίας ταύτης μᾶς δίδει τρεῖς τρόπους τοῦ χρόνου, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, τοῦτέστι, διάρκειαν, διαδοχὴν, καὶ ταυτοχρονίαν, διὰ τοῦτο ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς ἄλλας δευτερευούσας, τὰς ἐπομένους·

α'. Ὅτι τὰ φαινόμενα εἶναι ἀπλαῖ ἐπιφάνειαι ἐφήμεροι, καὶ ὑπάρχουσιν ἐν τινι διαρκεῖ ὑποστάσει· εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἀρχὴ τῆς διαμονῆς καὶ σταθερότητος τῆς ὑποστάσεως.

β'. Ὅτι πᾶσαι αἱ ἀλλοιώσεις συμβαίνουσι κατὰ τὸν συζευκτικὸν νόμον τοῦ αἰτίου πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦτέστιν, ὅτι πᾶν φαινόμενον ἔχει τι αἶτιον· καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος.

γ'. Ὅτι ὑπάρχει καθολικὴ μεταξὺ τῶν ὑποστάσεων ἀμοιβαιότης ἐνεργείας καὶ πάθους.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας ὀνομάζει ὁ Κάντιος ἀναλογίας τῆς πείρας, καθότι δι' αὐτῶν ἀνακαλύπτομεν σχέσεις τινάς, αἵτινες μᾶς χρησιμεύουσιν ὡς κανόνες πρὸς διεύθυνσιν τῆς πείρας.

Τελευταῖον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τετάρτης κατηγορίας, τοῦτέστι, τῆς κατηγορίας τοῦ τρόπου, πηγάζουσιν ἄλλαι τρεῖς ἀρχαί, καλούμεναι ὑπ' αὐτοῦ αἰτήματα τῆς ἐμπειρικῆς νοήσεως, αἵτινες τίποτε δὲν προσθέτουσιν εἰς τὴν ἰδέαν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον ἐμφάνουσι σύνδεσμον τινα μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τούτων καὶ τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως.

α'. Δυνατὸν εἶναι πᾶν ὅ,τι δὲν ἀντιμάχεται πρὸς τοὺς νόμους τοῦ νοός, δηλ. πρὸς τοὺς τυπικοὺς ὅρους τῆς πείρας.

β'. Τὸ συνεχόμενον μὲ τοὺς ὕλικους ὅρους τῆς πείρας διὰ μέσου τῆς αἰσθήσεως, εἶναι θετικὸν ἢ πραγματικόν.

γ'. Ἐκεῖνο, οὐ τινος ἢ συνοχῆ μὲ τὸ θετικὸν προσδιορίζεται κατὰ τοὺς καθολικοὺς ὅρους τῆς πείρας, δηλ. ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, καὶ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ νοός δὲν δυνάμεθα ἄνευ ἀντιφάσεως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ μὴ ὑπάρχη, εἶναι ἀναγκαῖον.

Εἴπομεν ὅτι ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν, τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιῶ, πηγάζουσιν αἱ μαθητικαὶ ἀρχαί. Ἐπειδὴ δὲ αἱ δύο ἄλλαι κατηγορίαι, τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου, στρέφονται ὅχι περὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ περὶ τὴν ὑπαρξὴν αὐτῶν, αἱ ἐκ τούτων ἀρχαί, πρὸς δικσταλὴν τῶν πρώτων, καλοῦνται δυναμικαί.

Ὅθεν ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων, διὰ τῆς ἰδέας τοῦ χρόνου, ἐφαρμογῆς τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν τοῦ νοός, ἔχομεν δύο μαθηματικὰς ἀρχὰς, τοῦτέστι, τὴν τοῦ διακεκριμένου ποσοῦ καὶ τὴν τοῦ κατ' ἔκτασιν ἢ κατ' ἐπίτασιν μεγέθους, καὶ τρεῖς δυναμικὰς, τοῦτέστι, τὴν ἀρχὴν τῆς διαμονῆς τῆς ὑποστάσεως, τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικῆς μεταξὺ τῶν ὑποστάσεων ἀμοιβαιότητος, ἐνεργείας καὶ πάθους, ἢ ἀλληλεπιδράσεως, καὶ προσέτι τὰς τρεῖς ἀρχὰς, ἢ μᾶλλον τοὺς τρεῖς ὅρους τοῦ δυνατοῦ, τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου.

Τελόντων δὲ τῶν νόμων τούτων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν τί δυνάμεθα νὰ ἠξεύρωμεν περὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν;

Ἡ αἰσθησις μᾶς δίδει τὴν ἐπιφάνειαν, τὰ φαινόμενα, ὑπὸ τοὺς ὑποκειμενικοὺς τύπους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου. Ταύτην δὲ τὴν ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως χορηγουμένην ὕλην ἐπεξεργάζεται ὁ νοός ἐνεργῶν δυνάμει τῶν ἰδίων νόμων, τῶν ἰδίων τύπων, αἵτινες εἶναι καὶ αὐτοὶ ὑποκειμενικοί. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, οὔτε νὰ ἐκβῶμεν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κράτους τοῦ νοός.

Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ὑποκειμενικοῦ τούτου κράτους τοῦ νοός ποίας ἐγγυήσεις ἔχομεν; οὐδεμίαν. Ἡ λογικὴ εἶναι ἐπιστήμη ἀλλάθαστος, ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν τοῦ νοός. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐννοιαὶ αὗται εἶναι κεναί, καθότι δὲν μᾶς χορηγοῦσιν οὔτε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐκτὸς, οὔτε τὴν ὑποστατικὴν πνευματικότητα τοῦ ἰδίου ἡμῶν προσώπου· διότι καὶ αὕτη ἡ συνείδησις τοῦ ἐγὼ ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐσωτερικὴ αἰσθησις ἀντιλαμβανομένη τοῦ φαινομένου καὶ ὅχι τῆς ὑποστάσεως. Ἴδου λοιπὸν ἐφθάσαμεν εἰς καθαρὸν σκεπτικὸν ἰδανικόν.

ὡς προχωρήσωμεν ἐνδότερον. Ἀφοῦ εἶδομεν τίνες εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, οἱ τύποι τῆς αἰσθήσεως καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦς ἕως εἶδομεν τίνες εἶναι αἱ κατηγορίαι τοῦ λόγου.

Παρατηρήσαμεν ὅτι ὁ νοῦς ἐξακολουθεῖ τὸ ἔργον τῆς αἰσθήσεως. Ὁ λόγος ἐξακολουθεῖ τὸ ἔργον τοῦ νοῦς καὶ τὸ συμπληρῶναι. Αἱ ἐνόητες τοῦ νοῦς πρέπει νὰ ἀναχθῶσι καὶ αὐταὶ εἰς ἄλλην ἀνωτέραν ἐνότητα· τοῦτο ποιεῖ ὁ λόγος διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ τελῶν τὴν λειτουργίαν του, ἥτις εἶναι ὁ λογισμὸς.

Ὁ λογισμὸς γίνεται διὰ τῆς ἐξαγωγῆς μερικῆς τινος ἀληθείας ἐκ τινος γενικῆς, ἢ διὰ τῆς ἀναβάσεως ἀπὸ τινος γενικῆς προτάσεως εἰς ἄλλην γενικωτέραν, καὶ οὕτω μέχρις οὗ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀόριστον, εἰς τὸ ἀπόλυτον, δηλ. εἰς τὴν ἀρχὴν πρὸς ἣν τείνει ὁ λόγος καὶ ἐν ἣ ἐπαναπαύεται. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι λογικὴ ἐννοια ἐπιθέτουσα εἰς τὰ προϊόντα τοῦ νοῦς συστηματικὴν ἐνότητα. Ἡ ἐνόητος εἶναι ἡ μόνη κατηγορία τοῦ λόγου. Ταυτάς πρώτας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς ζητεῖ ἡ ὑπερβατικὴ λογικὴ. Τὰς λογικὰς ταύτας ἀρχὰς, πρὸς διαστολὴν τῶν ἐνοιῶν τοῦ νοῦς, ὁ Κάντιος ἀποκαλεῖ ἰδέας, ἐραυζόμενος τὴν λέξιν παρὰ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ μεταχειριζόμενος αὐτὴν κατ' ἄλλην σημασίαν.

Ἐὰν δὲ μὲ τούτους τύπους τῆς αἰσθήσεως καὶ μὲ τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦς ἐφθάσωμεν εἰς τὴν σκεπτικισμόν, μὲ τὰς ἰδέας τοῦ λόγου ἔτι μᾶλλον θέλομεν ἐμπεδωθῆ εἰς τοῦτον ἀποκτῶντες, εἰ δυνατόν εἴπειν, τὴν βεβαιότητα τῆς ἀμφιβολίας.

Ὁ καθαρὸς λόγος, ἀναισθητῶν ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἐνότητα, φθάνει εἰς τρεῖς πρώτας ἐνότητες· τὸ ἐγὼ, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν, καὶ ἐπομένως παρέχει εἰς ἡμᾶς τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν ἐργάζονται τρεῖς θεμελιώδεις λογικαὶ ἐπιστήμαι ἢ ψυχολογία, ἢ κοσμολογία καὶ ἢ θεολογία.

Πῶς δὲ φθάνει εἰς τὰς προσηρημένους τρεῖς ἐνότητας;

Διὰ μιᾶς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς.

Αἱ μὲν δύο πρώται τῶν κατηγοριῶν τούτων (ἢ τοῦ ποσοῦ καὶ ἢ τοῦ ποιῶ) ἀνάγονται, ὡς εἶδομεν, ἢ εἰς μόνον τὸ ὑποκείμενον, ἢ εἰς μόνον τὸ κατηγορούμενον. Ἡ δὲ τετάρτη (ἢ τοῦ τρόπου,) ἀνάγεται εἰς τινὰ σχέσιν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος, δηλ. εἰς τὸ δυνατόν, εἰς τὸ πραγματικὸν καὶ εἰς τὸ ἀναγκαῖον. Μόνη ἢ τρίτη, ἢ τῆς ἀναφορᾶς, ἀνάγεται εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸ κατηγορούμενον.

Αὕτη δὲ ἡ κατηγορία γεννᾷ, ὡς εἶδομεν, τρία εἶδη κρίσεων, τὰς κατηγορητικὰς, τὰς ὑποθετικὰς καὶ τὰς διαζευκτικὰς.

Καὶ διὰ μὲν τῆς κατηγορητικῆς, θέλοντες νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἐνότητα, φθάνομεν εἰς τὸ ὑποκείμενον, τὸ ὅποσον συνταυτίζεται μὲ τὸ κατηγορούμενον, τοῦτέστιν, εἰς τὸ ἐγὼ.

Διὰ δὲ τῆς ὑποθετικῆς φθάνομεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα μὴ προερχόμενον ἐξ ἄλλου προτέρου, τοῦτέστιν, εἰς τὸν κόσμον.

Διὰ δὲ τῆς διαζευκτικῆς φθάνομεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῶν ὄρων πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς νοήσεως ἐν γένει, τοῦτέστιν, εἰς τὸν Θεόν.

Καὶ ὁ λόγος, ἐνεργῶν ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων ἰδεῶν, φθάνει εἰς ἐξαγόμενα μὴ ἔχοντα ἀντικειμενικὴν ἀξίαν περισσοτέραν ὅσῃς ἔχουσι τὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦς ἐξαγόμενα. Εἶναι δὲ ταῦτα καθαρὰ ἀπάται ὡς αἱ τῆς ὕψους καὶ καθὼς ἡ ὀπτικὴ ἀνακαλύπτει τὰς ὀπτικὰς, οὕτω καὶ ἡ ὀρθὴ διλεκτικὴ ἀνακαλύπτει τὰς ἀπάτας τοῦ λόγου.

Αἱ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸ ἐγὼ, καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Καντίου παραλογισμοί. Δυνάμει τῶν παραλογισμῶν τούτων πιστεύομεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὑπόστασις ἀπλή, ταυτούσιος (identique), πνευματικὴ καὶ ἀθάνατος. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἀπάντων δὲν βεβαιούμεθα εἰμὴ διὰ τῆς ὁράσεως, δηλ. τῆς ἐσωτερικῆς πείρας, ἥτις, οὐδὲν ἄλλο οὐσα εἰμὴ ἐσωτερικὴ αἴσθησις, οὐδέποτε δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον, τὰ ὅποια εἶναι ἴδια τῶν καθαρῶν καὶ πρώτων ἐνοιῶν, καὶ εἶναι οἱ χαρακτῆρες τοῦ ἀληθοῦς.

Αἱ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸν κόσμον, τὰς ὁποίας ὁ Κάντιος καλεῖ ἀντινομίας, προέρχονται ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν εἰς τὰ συνιστῶντα αὐτὸν ἀντικείμενα.

Ἐφαρμόζοντες τὴν κατηγορίαν τοῦ ποσοῦ, εὐρίσκομεν τὰ δύο πρώτα καὶ ἀόριστα ποσά, τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον. Εἶναι δὲ ἀμφοτέρω ἀπειρα, καὶ ὁ περὶ τοῦ κόσμου λογισμὸς, ὡς πρὸς αὐτὰ, προαχθεῖς μέχρι τοῦ ἀνωτάτου βαθμοῦ, δηλ. μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἐνόητης, δὲν μᾶς παρέχει εἰμὴ δύο μόνους προτάσεις, τοῦτέστιν, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχὴν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ὄρια ἐν τῷ τόπῳ ἢ ὅτι εἶναι ἀπειρος ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καὶ ἀπέραντος ὡς πρὸς τὸν τόπον, δηλ. ὅτι δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε πέρατα. Καὶ αἱ ἐναντία αὐταὶ προτάσεις αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν πρώτην ἀντινομίαν, καὶ ὀνομαζόμεναι ὑπὸ τοῦ Καντίου θέσις καὶ ἀντίθεσις, ὑποστηρίζονται ἐξ ἴσου.— Ἐφαρμόζοντες τὴν κατηγορίαν τοῦ ποιῶ, εὐρίσκομεν τὴν ὕλην ὡς πραγματικότητα ἐν τῷ τόπῳ. Ἐξ μέρη αὐτῆς ἢ ὑποδιαίρουνται ἐπ' ἀπειρον, ἢ ἀνάγονται εἰς ἀποστάσεις ἀπλῆς, εἰς μονάδας· θέσις καὶ ἀντίθεσις ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται.— Ἐφαρμόζοντες τὴν κατηγορίαν

τῆς ἀναφορᾶς, εὐρίσκουμεν τὴν σειρὰν τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν τρίτην ἀντινομίαν· ἢ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνουσι δι' ἀναγκασίας συνοχῆς αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἢ ὑπάρχει αἴτιον ἐλεύθερον· καὶ πάλιν ἀμφότεροι οἱ λόγοι ὀρθοῦνται.— Ἐφαρμόζοντες τελευταίον τὴν κατηγορίαν τοῦ τρόπου, εὐρίσκουμεν ἐν τῷ κόσμῳ σειρὰν ἐνδεχομένων, καὶ ἐντεῦθεν τετάρτην ἔχομεν ἀντινομίαν· ἢ ὑπάρχει, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ὃν ἀπολύτως ἀναγκασίον, ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ ταῦτα ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται. Ὡστε περὶ ἐκάστου τῶν τριῶν κοσμολογικῶν προβλημάτων, προάγοντες τὸν συλλογισμόν μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἐνότητος, δὲν εὐρίσκουμεν εἰμὴ δύο δυνατὰς λύσεις, καὶ ἐκατέρω αὐτῶν εἶναι ἐξ ἴσου ὑποστηρίξιμος.

Τελευταίον αἰ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸν Θεόν, ἔχουσιν ἡμεῖς εἰς τὸ ὑπὸ Καντίου καλούμενον ἰδανικὸν τοῦ λόγου, εἰς τὸ ὁποῖον φερόμεθα, ὡς εἶδομεν, διὰ τινος διαζευκτικῆς κρίσεως, δι' ἧς εἰς τὸ ἰδανικὸν ταῦτο, εἰς τοῦτον τὸν κατ' ἐξοχὴν τύπον, πάντα μὲν προσκρίνομεν τὰ ἀρμόζοντα εἰς αὐτὸν προσόντα, ἀποκρίνομεν δὲ τὰ μὴ ἀρμόζοντα. Ἐντεῦθεν τὸν θεωροῦμεν ὡς τὸ πρωταρχικὸν ὄν, τὸ ὑπέριτον ὄν, τὸ ὄν τῶν ὄντων. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου πλασθὲν τοῦτο ἰδανικὸν εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπάτη, δὲν εἶναι πρὸς τὸν λόγον ὄν πραγματικόν, καὶ ἡ διαλεκτικὴ διασκεδάζει τὴν ἀπάτην ταύτην μὲ τὴν ἀνάλυσιν τῶν τριῶν ἀποδείξεων τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ὄντολογικῆς, τῆς κοσμολογικῆς καὶ τῆς φυσικοθεολογικῆς. Καὶ τῶντι ἢ μὲν πρώτη, ἢ ἐξάγουσα τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς ἐμφυτοῦ αὐτοῦ ἰδέαν, ὁρμωμένη ἀπὸ τινος ἀφαίρεσεως, δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰμὴ εἰς ἄλλην ἀφαίρεσιν καὶ εἰς οὐδὲν πραγματικόν. Ἡ δὲ δευτέρα, ἢ ἐξάγουσα τὸ κατ' ἀνάγκην ὄν ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κόσμου, εἶναι καὶ αὕτη καθαρῶς λογικὴ, καὶ οὐδὲν παρέχει πραγματιώδες. Τελευταίον ἢ τρίτη, ἢ ἐξάγουσα τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς παγκόσμιον τάξιν, δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ περὶ τινος ἀρχιτέκτονος καὶ τακτοποιοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ περὶ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, καὶ ἐπομένως εἶναι ἀνεπαρκής.

Εἰς τί λοιπὸν δύναται νὰ μᾶς χρησιμεύσωσιν αἱ ἰδέαι τοῦ λόγου; μόνον εἰς βύθμισιν καὶ κλονισμόν τοῦ νοῦς. Δι' αὐτῶν δυνάμεθα μόνον νὰ διευθύνωμεν τὴν διάνοιαν πρὸς ἀνωτάτην ἐνότητα καὶ πρὸς ἔκτασιν ὅσῳ τὸ δυνατόν μεγαλητέραν, καθότι αἱ ὑπερβατικαὶ ἰδέαι τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχουσιν ἄξιαν εἰμὴ σχετικῶς πρὸς τὴν πέτραν, τὴν ἁποῖαν διευθύνουσι καὶ τακτοποιοῦσι συστηματικῶς. Ἀλλὰ δι' αὐτῶν δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων τῶν, διότι ἡ πραγ-

ματικότης αὕτη ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς πείρας· ἐπομένως μόνον ἔργον τοῦ λόγου εἶναι νὰ ἐξετάζῃ διαφόρους περὶ ψυχῆς, περὶ κόσμου καὶ περὶ Θεοῦ συστηματικὰς καταφάσεις, γὰρ τὰς ἀντιτάττει πρὸς ἀλλήλας καὶ νὰ τὰς ἀναιρῇ ἀμειβασίως.

Μετὰ τὴν διευθέτησιν τοῦ καθαροῦ λόγου, ἦτις, ὡς ἤδη καταφαίνεται, εἶναι ὅλως ἀρητικὴ καὶ σκεπτικὴ, ζητεῖ ὁ Κάντιος τὸν κανόνα τοῦ λόγου εἰς τὴν ἠθικὴν.

Εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ γνωστοποιήσωμεν καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου.

Ὁ καθαρὸς λόγος δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὸς, ἀλλ' εἶναι καὶ πρακτικὸς.

Εἶδομεν ὅτι ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορᾶς, θεωρουμένου ὡς εἰρμοῦ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, προκύπτει μία θέσις καὶ μία ἀντίθεσις ἴσον ἔχουσα ἐκατέρω ὑπὲρ ἐξυτῆς λόγον· διότι ἐπίσης δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν καὶ ὅτι πάντα συμβαίνουσι ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμει ἀναγκασίας τινὸς ἀλληλουχίας γινομένων, καὶ ὅτι ὑπάρχει μίξις ἐλευθερίας. Ὅθεν ἐκ τῆς κριτικῆς τοῦ θεωρητικοῦ καθαρῦ λόγου ἔχομεν τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν μόνον ὡς προβληματικὴν, καὶ οὐδεμίαν ἔχομεν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας, καθ' ὅσον ἡ πραγματικότης αὐτῆς δύναται ν' ἀποδειχθῇ διὰ τινος καθολικοῦ καὶ ἀναγκασίου νόμου τοῦ λόγου, εἶναι ὁ ἄξιον περὶ τὸν ὁποῖον στρέφεται ὅλον τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου τὸ σύστημα.

Εἰς δὲ τὸν πρακτικὸν καθαρὸν λόγον εὐρίσκουμεν τὸν θεμελιώδη τοῦτον νόμον· πράττε εἰς τρόπον ὅστε τὸ ὁποῖον ἡ θέλησίς σου παραδέχεται ἀξίωμα νὰ δύναται ἐν ταύτῳ νὰ ἰσχύῃ πάντοτε ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας.

Ἀλλ' ὅστις λέγει νόμον λέγει διάταξιν, καὶ πᾶσα διάταξις εἶναι προστακτικὴ καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐπίταγμα τοῦτο δὲν εἶναι ὑποθετικόν, διότι τότε ἠθελον ἀναφέρεσθαι μόνον εἰς τι δυνατόν (προβληματικόν), ἢ ἀπλῶς πραγματικόν (ἀποφαντικόν), οἷοι εἶναι οἱ τεχνικοὶ κανόνες τῆς εὐδαιμονίας καὶ αἱ πρακτικαὶ πραινέσεις τῆς φρονήσεως, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τι ἀναγκασίον καὶ καθ' αὐτὸ ἀγαθόν (ἀποδεικτικόν)· διὰ τοῦτο ὁ Κάντιος καλεῖ τὴν διάταξιν ταύτην κατηγορητικὸν πρόσταγμα. Εἰς ὅλην δὲ τὴν Μεταφυσικὴν τῶν ἠθῶν προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, καὶ ἀποδεικνύει λίαν ἐπιτυχῶς, ὅτι εἰς τὸ κατηγορητικὸν τοῦτο πρόσταγμα, δηλ. εἰς τὴν ἀπόλυτον, καθολικὴν καὶ ἀναγκασίαν ταύτην διάταξιν περιέχεται ἡ ἀληθὴς ἐννοία τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ καθ' αὐτὸ ἀγαθοῦ. Καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπον αὐτοῦ ἀποδεικνύει ἐπίσης ἀνεπιπορήτως ὅτι ἐξ ἀνάγκης πηγάζει

ἀπὸ τὴν ἐνδύμυχον οὐσίαν κατηγορητικοῦ προστάγματος, καὶ ἐπειδὴ ἐπομένως πρέπει νὰ ἴηται ἐξ ἀνάγκης ἀπόλυτος, καθολικὸς καὶ ἀναγκαστός, ἄλλος δὲν δύναται νὰ ἴηται εἰμὴ ὁ προσεκτεθείς. Ἡ συνείδησις τοῦ νόμου τούτου δύναται νὰ ὀνομασθῆ γινόμενον (factum) τοῦ καθαρῷ λόγου· καθότι δὲν δύναμεθα νὰ τὸ ἐξάγαγωμεν διὰ τῆς συλλογιστικῆς ὁδοῦ ἐκ προγενεστέρων διδομένων τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς ὡς συνθετικὴ πρότασις ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ λόγος μᾶς τὸν δίδει ὅχι ὡς ἐμπειρικὸν, ἀλλ' ὡς μοναδικὸν τοῦ λόγου γινόμενον.

Ὁ νόμος οὗτος προϋποθέτει τὴν αὐτονομίαν τῆς θελήσεως, ἢ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἀγεί τὴν διοριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ τῶν ἰδιωτελῶν πράξεων καὶ τῶν ἠθικῶν, μεταξὺ τῶν συμβουλῶν τῆς φρονήσεως, τῶν ἀξιωματίων τῆς εὐζωίας, καὶ τοῦ προστάγματος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἐκ τοῦ νόμου τούτου ἀπορρέουσιν αἱ ἐννοιαὶ τοῦ καθήκοντος, τῆς ἀξιότητος καὶ τῆς ἀναξιότητος, τῆς ποιότητος καὶ τῆς ἀνταμοιβῆς. Πᾶσαι αἱ προτρεπτικαὶ ἀρχαὶ ὅσας ἐφηντάσθησαν οἱ φιλόσοφοι, εἴτε ὑποκειμενικαὶ καὶ ἐμπειρικαὶ, ὡς τὸ φυσικὸν αἰσθημα κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, καὶ τὸ ἠθικὸν κατὰ τὸν Ὑγκεσσὼνα, εἴτε ἀντικειμενικαὶ καὶ λογικαὶ, ὡς ἡ τελειοποίησις κατὰ τὸν Οὐδῶλφιον καὶ τοὺς Στωϊκοὺς, ἢ ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Κρούζιον καὶ τοὺς ἠθικοὺς θεολόγους, εἶναι πᾶσαι ἠθικαὶ ἀρχαί· μόνη τυπικὴ πρακτικὴ ἀρχή, τοῦτέστι καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, εἶναι ἡ ἐκτεθεισὰ ἀνωτέρω.

Τελέντος λοιπὸν τοῦ γινόμενου τούτου, ὁ καθαρὸς λόγος δύναται νὰ ἴηται πρακτικὸς. Δι' αὐτοῦ διαφωτίζεται ὅλος ὁ νοερὸς κόσμος τῶν νοουμένων, εἰς τὸν ὅποιον δὲν ἠδύνατο νὰ παρεισδύσῃ ὁ θεωρητικὸς καθαρὸς λόγος, καὶ προσδιορίζεται θετικῶς. Δι' αὐτοῦ ἀναγνωρίζομεν τὰ λογικὰ ὄντα ὡς συμπετέχοντα νοεροῦ τινος κόσμου, ὡς ὑποκειμενικὰ εἰς νόμους ἀνεξαρτήτους παντὸς ἐμπειρικοῦ ὄρου, καὶ ἐπομένως αὐτόνομα, καὶ ἀνακαλύπτεται εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχέτυπος καὶ ὑπεραισθητὴ φύσις ἢ ἐφίσταμένη τῆς ἐκτύπου καὶ αἰσθητῆς κτίσεως.

Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ καθαρῷ λόγου ἔχει λοιπὸν ὡς βᾶσιν τὴν πραγματικότητα τοῦ καθαρῷ πρακτικοῦ νόμου, καὶ παρέχει εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους ὡς θεμέλιον τὴν ἐννοίαν τῆς ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ ὑπάρξεώς των, δηλ. τὴν ἐννοίαν τῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἐξάγεται συλλογιστικῶς ἐκ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, καθὼς ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχουσα πραγματικῶς εἰς τὰ ὄντα, ὅσα ἀναγνωρίζουσι τὸν ἠθικὸν νόμον ὡς ὑποχρεωτικὸν πρὸς αὐτά.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, δύναμεθα νὰ ἐφαρμώσωμεν εἰς αὐτὴν τὰς τέσσαρας κατηγορίας τοῦ νοός, ὅχι ἐπὶ σκοπῷ

νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐνότητα τῆς συνειδήσεως αἱ διάφοροι ἐνοράσεις, ὡς γίνεται ἐν τῇ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἐφαρμογῇ τῶν κατηγοριῶν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἵνα ἐπιβάλωμεν εἰς τὰς πολυειδεῖς καὶ διαφόρους ἐπιθυμίας τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως καθαρῶς, τοῦτέστιν οὐσιωδῶς ἠθικῆς θελήσεως.

Καὶ ἐκ μὲν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ ποσοῦ πηγάζουσιν αἱ ἐξῆς ἐννοιαὶ.

Ἐνότης, ἢ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ κατὰ τὰ δόγματα καὶ τὰς γνώμας τῆς ἀτομικῆς θελήσεως.

Πληθὺς, ἢ ἀντικειμενικὴ ἀρχὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς διατάξεις πολλῶν.

Ὀλότης, ἢ ἐκ τῶν προτέρων ὑποκειμενικῶς καὶ ἀντικειμενικῶς ἐν ταυτῷ ἀρχαὶ τῆς ἐλευθερίας, ἢ νόμοι πάντων.

Ἰσὺς δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ ποιοῦ αἱ ἐξῆς:

Κατἄφρασις, ἢ πρακτικότης, δηλ. πρακτικοὶ κανόνες τῆς πράξεως.

Ἀπόφρασις, ἢ πρακτικοὶ κανόνες τῆς παραλείψεως.

Περιορισμὸς, ἢ πρακτικοὶ κανόνες τῶν ἐξαιρέσεων.

Ἰσὺς δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορᾶς:

Ὑπόστασις, ἢ σχέσις πρὸς τὸ πρόσωπον.

Αἰτιότης, ἢ σχέσις πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου.

Ἀμοιβαιότης, ἢ σχέσις ἀμοιβαιότητος μεταξὺ τινος προσώπου καὶ τῆς καταστάσεως ἄλλου.

Τελευταῖον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ τρόπου:

Δυνατότης, ἢ τὸ θεμιτὸν καὶ τὸ ἀθέμιτον.

Ὑπαρξις, ἢ τὸ καθήκον καὶ τὸ ἐναντίον αὐτοῦ.

Ἀνάγκη, ἢ τὸ τέλειον καθήκον καὶ τὸ ἀτελές.

Εἰς τὸν πίνακα τοῦτον καθορῶμεν ὅλον τὸ σχέδιον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας.

Ἐν δὲ τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς θελήσεως, κατὰ τὰς διαφόρους πρακτικὰς περιπτώσεις, ἔχομεν τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ ἠθικοῦ νόμου (ἀντιστοιχοῦντας εἰς τὰ σχήματα τοῦ νοός) καὶ ἐπομένως τὴν τυπικὴν τῆς καθαρῶς πρακτικῆς κρίσεως.

Ἐὸ ἐλατήριον τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶναι τὸ ἠθικὸν αἰσθημα, ἢ τὸ σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, αἰσθημα ἐνίοτε λυπηρὸν, ἀλλὰ τὸ ὅποιον πρέπει νὰ κυριεύῃ πάντα τὰ ἄλλα αἰσθήματα τῆς καρδίας.

Ἡ πλήρης συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἡ ἀγιότης,

καὶ ἡ ἀρετὴ ὑφίσταται εἰς τινὰ πάλιν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀγιότη-
τος ἢ γοῦν τῆς τελείας ἠθικότητος.

Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου προβαίνει λοιπὸν ἀντιστρόφως
τῆς τοῦ θεωρητικοῦ. Καθ' ὅτι αὕτη μὲν, ἀναφερομένη εἰς τὴν γνῶ-
σιν τῶν ἀντικειμένων, ὀφείλει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ, ἀπὸ τῶν
ἐνοράσεων, προβαίνουσα εἰς τὰς κατηγορίας, καὶ τελευτῶσα εἰς τὰς
ἀρχάς. Ἐκείνη δέ, ἐξ ἐναντίας, ἀναφερομένη εἰς τὴν πραγματοποίη-
σιν τῶν ἀντικειμένων, τουτέστιν εἰς τὰς πράξεις τῆς θελήσεως,
ὀφείλει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς δυνατότητος τῶν ἐκ τῶν προτέρων πρα-
κτικῶν ἀρχῶν, ἐξ οὗ μόνου δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἐννοίας τῶν
ἀντικειμένων πρακτικοῦ τινος λόγου, τελευτῶσα εἰς τὰ αἰσθητά,
ἢτοι εἰς τὸ ἠθικὸν αἶσθημα, καὶ προβαίνουσα ὡς συλλογισμός, εἰς
τὸν ὁποῖον ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ μείζων ἢ ἡ ἐλάσσων, καὶ τὸ ἐνδια-
φέρεσθαι εἰς τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν τὸ συμπέρασμα.

Ἀλλὰ καθὼς ὁ θεωρητικὸς λόγος, ἀναβαίνων ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην
ἐνότητα, τείνει εἰς τὸ ἀπόλυτον, τουτέστιν εἰς τὰς πρωταρχικάς
ἐνότητας τοῦ ἐγώ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ, τοιοῦτοτρόπως καὶ
ὁ πρακτικὸς τείνει καὶ οὗτος πρὸς τὸ ἀπόλυτον, δηλ. πρὸς τὴν ἐνό-
τητα αὐτοῦ, ἢ πρὸς τὴν ἀπόλυτον δλότητα τοῦ ἀντικειμένου τοῦ
πρακτικοῦ λόγου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, τέλος ἀνώτα-
τον τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ παραρημητικὴ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς θελή-
σεως.

Ἡ ἀρετὴ, ἢ ἡ πλήρης ἠθικότης, εἶναι ἡ ἐντελής ἐκτέλεσις τοῦ
ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλὰ μόνη ἡ ἀρετὴ δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἄκρον ἀγαθόν.
Πρὸς πραγματοποίησιν τούτου ἀπαιτεῖται καὶ ἡ εὐζωία ἢ τὸ εὖ
εἶναι. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι
πάντοτε συνηνωμένοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμο-
νία εἶναι μὲν τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἀλλ' εἶναι φύσεως
ὄλως διαφόρου. Ὁ ἄξιος τῆς εὐδαιμονίας καὶ μὴ ὢν εὐδαίμων πα-
ρουσιάζει ἀναρμονίαν προσκρούουσαν τὸν λόγον. Ἴδού λοιπὸν ἔχει
καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος ἀντινομίαν.

Καὶ τῶντι, ἡ σύνθεσις τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ
εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς
εὐδαιμονίας εἶναι τὸ πραγματικὸν αἴτιον τῆς ἀρετῆς ὑπερ ἀντιβαί-
νει εἰς αὐτὴν τὴν ιδέαν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς· ἢ ἡ ἀρετὴ
εἶναι πάντοτε αἴτιον τῆς εὐδαιμονίας, ὑπερ ἀδύνατον· διότι ἡ ἐν
τῷ κόσμῳ πρακτικὴ ἐνωσις τοῦ αἰτίου μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, στηρίζε-
ται ὄχι ἐπὶ ἠθικῶν ἀλλ' ἐπὶ φυσικῶν νόμων. Ἐάν λοιπὸν τὸ ἄκρον
ἀγαθὸν ἦναι πρακτικῶς ἀδύνατον, ἀδύνατος ἄρα εἶναι καὶ ὁ ἠθικὸς

νόμος ὁ ἐνδεικνύμενος τοῦτο ὡς τέλος, ὅπερ ἀντιφάσκει πρὸς τὴν θε-
μελιώδη ἀρχὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη εἶναι μόνον σχετικὴ. Διότι εἶναι μὲν ἀπο-
λύτως ψευδὲς ὅτι ἡ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τάσις, ἢ ἡ ἐπιθυμία τῆς
εὐδαιμονίας, παράγει ἐνάρετον προαίρεσιν· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπολύτως
ψευδὲς ὅτι ἡ ἀρετὴ παράγει τὴν εὐδαιμονίαν· εἶναι ψευδὲς μόνον
καθ' ὅσον ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται ὡς μορφή τῆς ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ
αἰτιότητος, δηλ. εἶναι ψευδὲς σχετικῶς καὶ ὑπὸ ὄρον. Τὸ ἄκρον
ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἔσχατον καὶ ἀναγκαῖον τέλος πάσης θελήσεως ἠθι-
κῶς προσδιορισθείσης, διότι ἡ ἠθικότης ἔχει, καθὼ αἴτιον, ἄμεσον
καὶ ἀναγκαῖον σύνδεσμον πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, καθὼ ἀποτέλεσμα.

Ἡ ἐντελής συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἢ ἡ ἀγιότης
εἶναι, ὡς εἴπομεν, ὁ ἀνκλόφευκτος καὶ ἀνώτατος ὅρος τοῦ ἄκρου
ἀγαθοῦ. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὁ ὅρος οὗτος
δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ προοδεύων ἐπ' ἄπειρον· καὶ ἡ ἀπειρος
αὕτη πρόοδος δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ ὑποτιθεμένης ὑπάρξεως καὶ
προσωπικότητος παρατεινομένης ἐπ' ἄπειρον. Ἄρα ἡ ἀθανασία τῆς
ψυχῆς εἶναι αἴτημα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι πρῶτασις
θεωρητικῆ ἀδιαλύτως συνδεδεμένη ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τινος
πρακτικοῦ νόμου ἔχοντος ἀπόλυτον ἄξιον, καθότι μόνον διὰ τῆς
ἀθανασίας ταύτης δύναται νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἀμφότερα τὰ
στοιχεῖα τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, τουτέστι καὶ ἡ ἀγιότης καὶ ἡ εὐδαιμονία.

Ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων στοιχείων πρὸς μόρφωσιν
τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἢ, ἄλλως, αὕτη ἡ ἠθικὴ τάξις, πρέπει νὰ ἔχῃ
αἴτιον νοοῦν καὶ βουλόμενον. Ἄρα ὑπάρχει ὢν, τὸ ὁποῖον, διὰ τοῦ
νοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς θελήσεως, εἶναι αἴτιον τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ὄν
τοῦτο εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι λοιπὸν καὶ αὕτη
αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἠθικῶς ἀναγκαῖον. Καὶ ἐάν, ὡς πρὸς
τὸν θεωρητικὸν λόγον, τὴν ὑπαρξίαν τοῦ Θεοῦ παραδεχώμεθα ὡς ὑπό-
θεσιν, ὡς πρὸς τὸν πρακτικόν, εἶναι αὕτη καθαρὰ λογικὴ πίστις.
Ἴδού πῶς ὁ ἠθικὸς νόμος διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἄγει
ἡμᾶς εἰς τὴν θρησκείαν, δηλ. εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὅλων τῶν καθη-
κόντων ἡμῶν θεωρουμένων ὡς θείων ἐντελῶν.

Ποῖον δὲ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν αἰτημάτων τούτων; ὅτι ἡ
ἠθικὴ δὲν μᾶς διδάσκει πῶς νὰ γίνωμεν εὐδαίμονες, ἀλλὰ πῶς γινώ-
μεθα ἄξιοι τῆς εὐδαιμονίας· καὶ ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν Χριστιανικὴν
θρησκείαν, ἡ ἀγιότης καὶ ἡ μακαριότης δὲν πραγματοποιοῦνται
εἰμὴ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, δηλ. εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἴδού λοιπὸν τίνι τρόπῳ, ἐν ᾧ ὁ θεωρητικὸς λόγος ἔφθασε μόνον
εἰς παραλογισμούς, ἀντινομίας, καὶ εἰς τι κενὸν καὶ ἀπροσδιόριστον

ιδανικόν, ὁ πρακτικὸς ἐξ ἐναντίας μᾶς δίδει τὰ τρία αἰτήματα, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τρία πορίσματα ὄντα τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, δηλ. νόμου τινὸς διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ λόγος προσδιορίζει ἀμέσως τὴν θέλησιν.

Ἐὰν δὲ τις ἀπορῆ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβωμεν ἑκτασιν τοῦ καθαρῶς λόγου κατὰ τὸ πρακτικόν, χωρὶς ἐνταυτῶ καὶ δι' αὐτοῦ τούτου νὰ ἐκτείνωμεν καὶ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ κατὰ τὸ θεωρητικόν, ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος ἀπαντᾷ ὅτι αἱ τρεῖς ἐννοιαὶ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι γνώσεις, ἀλλὰ νοήματα ἢ ἐννοιαὶ, αἵτινες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ἀντικείμενα· καθότι ὁ πρακτικὸς νόμος προστάζει νὰ ἔχωμεν τι ὡς τέλος, τὸ ὁποῖον ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἀνευ τῆς πραγματικότητος τῶν τριῶν τούτων θεωρητικῶν ἐννοιῶν. Καὶ ἐπομένως, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δι' αὐτῶν ἐξετάσθη ἡ γνῶσις ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι ἀντὶ προβληματικῶν ἔγνων ἀπλῶς ἀποφαντικά. Εἰς μᾶτην λοιπὸν προσπαθοῦμεν νὰ μορφώσωμεν ἰδέαν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ δυνάμεθα νὰ προκαλέσωμεν θαρραλέως τοὺς ὑποτιθεμένους φυσικοὺς θεολόγους νὰ ἀναφέρωσιν ἐν μόνον προσὸν τοῦ Θεοῦ δυνάμενον νὰ μᾶς τὸν γνωστοποιήσῃ. Ἡ τοῦ Θεοῦ ἐννοια δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν φυσικὴν, οὔτε εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν· καὶ τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου παρεχόμενος ἠθικὸς νόμος ὑποθέτει ἐξ ἀνάγκης ὄν νοητικὸν καὶ βουλητικόν, αὐτουργόν τοῦ κόσμου, ἀπειροτέλειον, καὶ ἐπομένως ὄν ὑπέροχον. Ὅθεν ἢ εἰς τὸν Θεὸν πίστις εἶναι ἀνάγκη τοῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι καθαρὰ λογικὴ καὶ πρακτικὴ πίστις.

Καὶ ἰδοὺ ἀναρρωθὲν διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐκεῖνο τῆς πρακτικῆς πίστεως τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ εἰσάγει ὅτι εἶχεν ἐξολοθρεύσει διὰ παντός.

Ἄς ὑποβάλωμεν ὀλίγαις τινῶν παρατηρήσεις περὶ τοῦ συστήματος τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐπίκρισις τοῦ Καντισμοῦ.

Καὶ πρῶτον ἄς παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ἤμαρτεν ὁ Καρτέσιος ἀρχόμενος ἐκ τῆς ἀμφιβολίας, οὐχ' ἤττον ἤμαρτεν ὁ Κάντιος ἀρχό-

μενος ἀπὸ τῆς κριτικῆς· διότι ἡ πρώτη προῆξις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ ἀμφιβολία καὶ ὁ δισταγμὸς, ἀλλ' ἡ κατάφασις, καὶ κατάφασις πρέπει νὰ ἴηται τὸ πρῶτον τῆς φιλοσοφίας θεμέλιον. Ἀφ' οὗ δὲ ἤρχισεν ἀπὸ τῆς κριτικῆς, ἔμελεν ἐξ ἀνάγκης νὰ τελειώσῃ εἰς τὸν σκεπτισμὸν, καθότι ἡ κριτικὴ ὑποθέτει ἀρχάς· καὶ ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐπικρίνωμεν ἀνευ ἀρχῶν, (τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ἄτοπον καὶ ἀδύνατον, διότι, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν, δυνάμει ἀρχῶν πάντοτε κρίνομεν), τότε τελειόνομεν ὡς ἤρχισαμεν, διότι τὸ μόνον τῆς ἀμφιβολίας προῆξιν εἶναι ἡ ἀμφιβολία.

Καὶ ἕτερον ἐλάττωμα κοινὸν ἔχει μὲ τὸν Καρτέσιον, ὅτι ἤρχισεν ἀπὸ τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος, ἢ, μᾶλλον, ἀπὸ τινος τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς τοῦ ἐγώ, τούτέστιν, ἀπὸ τῆς νοήσεως, καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς οὐσίας τοῦ ἐγώ ἢ τοῦ λόγου, δηλαδή ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος. Τοιοῦτοτρόπως ἡ φιλοσοφία τοῦ κατεδικάσθη νὰ μείνῃ παντοτεινῶς ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ φαινομένου, μὴ δυνάμενη νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν ὑπόστασιν, εἰς τὸ νοούμενον, εἰμὴ διὰ τινος ἀσυνοψείας καὶ ἀντιφάσεως.

Ἐκ τούτων δὲ τῶν εἰς Καρτέσιον καὶ Κάντιον κοινῶν ἐλλειμμάτων προῆλθεν ὥστε ἐκ μὲν τοῦ πρώτου ἐπήγαγεν ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Μαλεβράγχου καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σπινόζα· ἐκ δὲ τοῦ ἄλλου ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Φίχτου καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σχελλίγγου καὶ τοῦ Ἐγέλου.

Ἀρχόμενος λοιπὸν ὁ Κάντιος ἀπὸ τῆς κριτικῆς, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς κριτικῆς τῆς νοήσεως, εἰς ταύτην μόνην ἠδύνατο νὰ φθάσῃ τὴν συνέπειαν, ὅτι ἡ νόησις οὐδὲν ἄλλο ἐγγυᾶται εἰμὴ ἑαυτήν.

Τούτου τεθέντος, ἄς ἐξετάσωμεν κατὰ μέρος τὴν διδασκαλίαν του.

α'. Λαμπρὰν καὶ διηγετῆ δόξαν θέλει ἔχει ὁ Κάντιος, ὅτι διεφώτισε πληρέστατα τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀποδείξας τὴν ὑπαρξίν του καὶ προσπαθήσας τοὺς χαρακτῆρα αὐτοῦ νὰ προσδιορίσῃ. Τοιοῦτοτρόπως ὁ αἰσθητισμὸς ἀνεσκευάσθη διὰ παντός, καὶ ἀπεδείχθη ἀνεπαρκής. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν οὔτε μόνος, οὔτε πρῶτος· διότι καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Λεϊβνίτιος καὶ ὁ Μαλεβράγχης, καί, ὡς θέλωμεν ἰδεῖ κατωτέρω, αὐτὸς ὁ Ρεΐδης εἶχον ὑποστηρίξει πρὸ αὐτοῦ τὴν ἀρχήν, ὅτι ὄχι πᾶν τὸ γνωσκόμενον προσγίνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἀλλ' ὑπερέβη τοὺς προκατόχους του ὡς πρὸς τὸ βάθος καὶ τὴν λεπτότητα τῆς ἀναλύσεως καὶ τὴν ἀκριβειαν μεθ' ἧς διεχώρισεν ἀπ' ἀλλήλων τὰς ἐπικρατείας τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰσθήσεως. Ἐὰν δὲ ἐξ ἴσου κῦδοκίμησεν ὡς πρὸς τὴν ὀρθό-

νητα καὶ ἀλήθειαν τῆς ὁραθεύσεως ταύτης καὶ ὡς πρὸς τὰς συνε-
σειάς, ἃς ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῆς, τοῦτο πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ
ἐξετάσωμεν.

β'. Ἄς παραδεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτοῦ ὅτι, ἐὰν πᾶσα γνῶ-
σις ἡμῶν ἀρχεται μετὰ τῆς πείρας, δὲν προκύπτει ἡμῶς ἐκ τούτου
ὅτι καὶ ὅλη ἡ γνῶσις ἡμῶν πηγάζεται καὶ γεννᾶται μόνον ἐκ τῆς πεί-
ρας. Ἰπάρχει ἐν ἡμῶν στοιχεῖον τι ἐκ τῶν προτέρων. Ἀλλὰ τὸ στοι-
χεῖον τοῦτο, τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν, ἀποτε-
λεῖ ἐν ὅλῳ ὁμογενές, ἢ, ἄλλως, ἔχει ὁ λόγος, ὡς εἴπομεν, ἴδιον ὁρ-
γανισμόν, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ καταδείξωμεν, κατὰ τὴν πλήρη
ἐλπίδα αὐτοῦ καὶ ἀρμονίαν, ἀπ' ἀρχῆς διὰ τινος συνθετικῆς ἐκθέ-
σεως καὶ ἀυστηρῆς ἐξαγωγῆς. Ἐκ τούτου, ὁ Κάντιος μετεχειρί-
σθη τὴν ἀνάλυσιν καὶ παρατηρήσας ὅτι ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται,
νοεῖ, καὶ λογίζεται, καὶ ὁ λογισμὸς του ἀποβλέπει ἢ εἰς τὴν θεω-
ρίαν, ἢ εἰς τὴν πράξιν, ἐπεχείρησε νὰ ζητήσῃ ἐν ἐκάστη τῶν ἐργα-
σιῶν καὶ τῶν δυνάμεων τούτων ποῖον εἶναι τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοι-
χεῖον καὶ ποῖον τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων· καὶ οὕτως ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο
διακεκομμένως πῶς ν' ἀνακαλύψῃ τὸν ὁργανισμόν τοῦ λόγου, οἷον
καλλιτέχνης βαθυμυθὸν ἀνακαλύπτων εἰς ὄμμα τοῦ θεατοῦ τὴν γρα-
φὴν αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγχαλμα. Ἀλλ' ἡ μέθοδος αὕτη ἐβλάψεν αὐτὸν πολυ-
τρόπως.

γ'. Καὶ πρῶτον, διεχώρισε στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἦναι,
καὶ εἶναι τῶνόντι, ἐν τῇ διανοίᾳ συνηνωμένα καὶ ἀχώριστα. Π. χ. ὁ
χρόνος καὶ ὁ τόπος δὲν εἶναι οἱ μόνοι δύο τύποι τῆς αἰσθητικότη-
τος. Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὐδὲν αἰσθητὸν
χωρὶς νὰ συλλάβωμεν δι' αὐτοῦ τούτου ἀπειρόν τινα χρόνον καὶ τό-
πον, ἐν οἷς τοῦτο ὑπάρχει, εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι δὲν δυνάμεθα εἰμὴ
νὰ τὸ συλλάβωμεν ταῦτοχρόνως ὡς ὑπόστασιν καὶ μορφήν ὁμοῦ συ-
νηνωμένας δι' ἀλύτου δεσμοῦ, ἢ γαυρὸν διὰ τινος ἀκαταστρέπτου σχέ-
σεως. Ἡ αἰσθησις, ἀπομεμονωμένη παντὸς ἄλλου στοιχείου, εἶναι
τὸ σκοτεινότερον πάντων τῶν στοιχείων τῆς γνώσεως. Ἀλλ' ἅμα
ἀντιλαμβάνομεθα τῶν αἰσθητῶν, ἢ αἰσθησις δὲν εἶναι μόνη, διότι
μετ' οὐ πολὺ ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν καὶ ὁ λόγος, καὶ εἰς τὸ γινόμε-
νον τῆς αἰσθήσεως προσθέτει τὴν ἐννοιαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου,
τὰς ἐννοίας τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς καὶ τῆς σχέσεως, αἵτινες
εἶναι τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Καὶ τῶνόντι, μόλις
κατανοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων, ὅταν κάμνομεν ἐπὶ τῶν
αἰσθησεῶν μας τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, μόλις μορφόνομεν ιδέαν
αὐτοῦ, δὲν λέγομεν, αἰσθάνομαι ἔκτασιν, ἢ χροῶμα, ἢ ἀντίστασιν,
ἀλλ' αἰσθάνομαί τι, τὸ ὁποῖον ἔχει ἔκτασιν, χροῶμα, μορφήν κτλ.

βλέπω σῶμα, βλέπω δένδρον κτλ. τοῦτέστιν, ἀντιλαμβάνομαι ὄντων
διακεκομμένων, ὑπαρχόντων ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, καὶ ἐξ ὑποστάσεως,
μορφῆς καὶ σχέσεως συνισταμένων. Ἡ ἐν ἡμῶν ιδέα τοῦ ὄντος εἶναι
ὁ τύπος παντὸς ὄντος, τὸν ὁποῖον ἀναγκασίως ἀναγνωρίζομεν εἰς
πάντα τὰ ὄντα, καὶ τοι ἐκτὸς ἡμῶν, εἶναι τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ τυ-
πικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συζευγνύει ὁ λόγος μὲ τὸ ἰλικὸν τὸ ὑπὸ
τῶν αἰσθήσεων παρεχόμενον.

δ'. Ἀλλὰ καθὼς, ἐκτὸς τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, εὔρομεν καὶ
ἄλλα στοιχεῖα ὑποκειμενικὰ ἐν τῇ αἰσθήσει, ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ
παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος δὲν εἶναι ὑποκειμενικὰ
στοιχεῖα μόνης τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης νοητικῆς δυ-
νάμεως. Καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος συμφωνεῖ ὅτι
εἶναι τύπος ὅχι μόνον τῆς ἐξωτερικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰ-
σθήσεως, καὶ μάλιστα διίσχυρίζεται ὅτι, δυνάμει τῆς διττῆς ταύτης
σχέσεως, εἶναι ὁ μέσος ὅρος, τὸ σχῆμα δι' οὗ αἰσθητοποιοῦνται αἱ ἐν-
νοιαί, ἢ γαυρὸν, δι' οὗ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦ ἐφαρμόζονται ἐπὶ τῶν
ἐκτὸς ἀντικειμένων. Ἐὰν δὲ τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην αἰσθησιν ἦναι
δυνατὸν νὰ ἀφομοιώσωμεν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, καὶ πῶς διὰ τῆς
ἀφομοιώσεως ταύτης ἐφθασεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος εἰς τὰ ἔσχατα
ὄρια τοῦ σκεπτισμοῦ, τοῦτο ἐπιφυλαττόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐν
καιρῷ τῷ δεόντι. Ἄς σημειώσωμεν ἐν τασούτῳ ὅτι, κατὰ τὸν Κάν-
τιον, ὁ χρόνος δὲν εἶναι τύπος μόνης τῆς αἰσθήσεως. Ἀλλὰ τοῦτ'
αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ τόπου. Ἐὰ ἄλλα ὄντα καὶ τὰ ἰδανικὰ
ἀντικείμενα, καὶ τοι μὴ κατέχοντα καὶ μὴ πληροῦντα ὑλικῶς μέρϊον
τι τοῦ τόπου, εἶναι ὅμως ἐν τῷ τόπῳ· ἡ ψυχὴ μου λ. χ. ὁ νοῦς καὶ
αἱ ιδέαι μου εἶναι ἐν ἐμοὶ καὶ ὅχι ἀλλοχού· οὐδὲν οὐδενὸς εἶδους ὄν,
ἢ πρᾶγμα, ἢ πάθος, ἢ νόημα δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἐκτὸς τόπου
καὶ χρόνου. Ἀποσπάσας ὁ Κάντιος τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἀπὸ
τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, καὶ ἀποδοῦς εἰς τὴν αἰσθη-
σιν μόνον τὰ δύο ταῦτα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, ἐμελεν ἐξ ἀνάγκης
νὰ λάβῃ ἐκ τούτου πρῶτην ὠθησιν πρὸς τὸν σκεπτισμόν. Καὶ τῶνόντι
τί ἄλλο δύναται νὰ ἦναι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος, ἅμα ἀποχωρισθῶσι
τῶν ἄλλων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος στοιχείων, εἰμὴ ἀπλοῦ τύποι τῆς
αἰσθήσεως, μόνον ὑποκειμενικαί, οὐδεμίαν ἔχοντες ἀντικειμενικὴν
ὑπαρξιν; Ἐὰν δὲ ἐξ ἐναντίας τοῦς θεωρήσωμεν ὡς στοιχεῖα τῆς
τοῦ ὄντος καὶ παντὸς ὄντος ιδέας, καὶ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὁμοῦ μὲ
τὸ ἐγὼ ἀποκαλύπτεται καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, ὅχι διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ
δι' ἀπλῆς ἐνοράσεως, διὰ τινος ἀμέσου καὶ πρῶτης ἀντιλήψεως, ὁ
χρόνος καὶ ὁ τόπος καὶ πάντα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ὄντος ἀπο-
κτῶσι δι' αὐτοῦ τούτου ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα.

ε'. Διττῶς λοιπὸν ἤμαρτεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος· α'. ἀποδοῦς εἰς τὴν αἴσθησιν ὡς μόνον ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὑπάρχουσιν· β'. ὑπολαβὼν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον ὡς ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα μόνῃ τῆς αἴσθησεως, ἐν ᾧ ὄχι μόνον ταύτης ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων, καὶ ἐπομένως πάσης γνώσεως εἶναι στοιχεῖα. Ἰὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου ἄρα δὲν εἶναι μόνον αἱ κατηγορίαι· διότι ὁ λόγος, συνιστάμενος ἐκ τῆς ιδέας καὶ ἐκ τῶν τοιῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, φωταγωγεῖ καὶ διευθύνει καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν, καὶ ὅλην τὴν γνωστικὴν μας δύναμιν. Ἡ δὲ περὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς Καντιανὴ θεωρία εἶναι καὶ αὕτη ἐπιδεικτικὴ πολλῶν παρατηρήσεων.

ς'. Καὶ πρῶτον συνέχεεν, ὡς εἶναι πρόδηλον, τοὺς τύπους τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνοντος· καὶ θεωρῶν πᾶσαν κρίσιν καὶ πᾶσαν κατάφασιν ὡς τύπον τοῦ νοῦς ἰδικίτερον, ἀτομικὸν, ὑποκειμενικόν, σχετικόν καὶ οὐδὲν ἔχοντα ἀντικειμενικόν καὶ γενικόν, ἔτι μᾶλλον περιεπλέχθη εἰς τοῦ σκεπτισμοῦ τὸν λαβύρινθον. Εἷς καὶ μόνος εἶναι ὁ τύπος τῆς κρίσεως, καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις ἢ ἡ πράξις τοῦ κρίνειν, καὶ τοι ὑπὸ διαφόρους ὄψεις φανερωμένη, εἶναι ἐπίσης μία καὶ μόνῃ· διότι πᾶσα κρίσις δὲν εἶναι εἰμὴ ἔκφρασις σχέσεως μεταξὺ δύο ὄρων, ἢ πρότασις· καὶ οὗτος εἶναι πασῶν τῶν κρίσεων ὁ τύπος. Τοῦτον δὲ τὸν καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον πάσης κρίσεως τύπον εὐρίσκομεν ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος, διότι, τεθέντων τῶν πέντε αὐτῆς στοιχείων καὶ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων, καὶ πασῶν τῶν δυνατῶν κρίσεων, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπινοήσῃ τις κρίσιν μὴ ἐκφράζουσαν σχέσιν ἢ μεταξὺ ὄντων, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ἢ μεταξὺ μορφῶν, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεων, ἢ μεταξὺ ὄντος καὶ χρόνου, ἢ μεταξὺ ὄντος καὶ τόπου, κτλ. Πάντες οἱ ὄροι καὶ πᾶσαι αἱ δυναταὶ σχέσεις πάσης δυνατῆς κρίσεως ἀνάγονται εἰς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, καὶ τοὺς δυνατοὺς αὐτῶν συνδυασμούς. Ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος, ἣτις εἶναι τὸ θεμελιώδες στοιχεῖον τοῦ λόγου, ἔχομεν τὸν θεμελιώδη τύπον ἀπάντων τῶν ὄντων καὶ πασῶν τῶν κρίσεων. Καὶ οὕτως ἐκδηλοῦται εἰς τί ὑφίσταται ἡ τοῦ ἐνδιαθέτου καὶ προφορικοῦ λόγου ταυτότης, καὶ πόσον εἶναι ἀξιόθαύμαστος ἢ φιλοσοφικὴ ἀκρίβεια τῆς ἡμετέρας· δικλέκτου διὰ μίαν καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως δηλοῦσης καὶ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν λόγον, ὅστις, ἐκ προτάσεων συγκείμενος, εἰκονίζει πιστῶς τὸν ἐσωτερικόν, συνιστάμενον ἐκ κρίσεων, καὶ ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος ἐμφανιζόμενον πασῶν τῶν προτάσεων καὶ κρίσεων τὸν καθολικὸν καὶ ἀπαράιτητον τύπον. Ἡ δὲ πράξις τοῦ κρίνειν, ὅπως δὴ ποτε δηλωθῆ, εἶναι

πάντοτε κατάφασις, διότι καὶ ἡ ἀπόφασις καὶ ἡ ἀμφιβολία εἶναι καὶ αὐταὶ οὐσιωδῶς καταφάσεις. Προσδιορίζων τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, εἶδομεν ὅτι ὁ Κάντιος ἀπέβλεψεν εἰς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῆς κρίσεως, τοῦ-έστιν, εἰς τὸ ὑποκείμενον, εἰς τὸ κατηγορούμενον, εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα, καὶ εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ κρίνοντος καὶ τῆς κρίσεως σχέσιν. Εἷς δὲ τὸν μετὰ προσοχῆς παρατηροῦντα γίνεται δῆλον, ὅτι αἱ τρεῖς τελευταῖαι κατηγορίαι, ἢ τοῦ κατηγορουμένου, ἢ τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν δύο ὄρων, καὶ ἢ τῆς σχέσεως μεταξὺ κρίσεως καὶ κρίνοντος ἀνάγονται εὐκόλως εἰς τὴν κατάφασιν, εἰς τὴν ἀπόφασιν καὶ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, καὶ ὅτι εἰς τὰς τρεῖς ταύτας πράξεις ἀνάγονται τὰ ἐννέα εἶδη τῶν κρίσεων τὰ ἐκ τῶν τριῶν κατηγοριῶν ἐκπηγάζοντα. Ἐφάντη αἱ καταφατικαὶ τῆς β'. αἱ κατηγορητικαὶ τῆς γ'. αἱ ἀποφατικαὶ καὶ αἱ ἀποδεικτικαὶ τῆς δ'. ἀνάγονται ὅλαι εἰς τὴν κατάφασιν· αἱ ἀποφατικαὶ τῆς β', ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπόφασιν, καὶ αἱ περιοριστικαὶ τῆς β', αἱ ὑποθετικαὶ καὶ αἱ διαζευκτικαὶ τῆς γ'. καὶ αἱ προβληματικαὶ τῆς δ'. ἀνάγονται εἰς τὴν ἀμφιβολίαν. Καὶ ἐπ' ἀληθείας, παρὰ τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν, τετάρτη ἄλλη κατάσταση τῆς διανοίας δὲν εἶναι δυνατή· ἐὰν δὲ αἱ τρεῖς αὐταὶ ἦναι πᾶσαι αἱ δυναταὶ καταστάσεις τοῦ νοῦς μας, τριῶν εἰδῶν πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι καὶ αἱ πράξεις τῆς κρίσεως. καὶ ἐὰν οἱ τρεῖς τελευταῖοι τύποι τοῦ Καντίου δὲν ἦναι, ὡς εἶπομεν, τύποι τῆς κρίσεως, ἀλλ' αὐτὴ ἡ πράξις τοῦ κρίνειν, φανερόν ὅτι εἰς τὰς προειρημένους τρεῖς τάξεις ἀνάγονται αἱ ἐννέα κρίσεις αἱ ἀπὸ τοῦ τρεῖς τύπους παραγόμεναι. Ὑπολείπεται ὁ πρῶτος τύπος ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς κρίσεως, ἢ ὁ τοῦ ποσοῦ, ὅστις, προσδιορίζων τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου, μας δίδει τρία εἶδη κρίσεων, τὰς ἐνικὰς, τὰς μερικὰς καὶ τὰς γενικὰς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κα ἀνοήσωμεν, ὅτι αἱ κρίσεις αὐταὶ πηγάζουσιν ὅλαι ἀπὸ τὴν ἐννοιαν τῆς ἐνότητος ἢ τῆς μονάδος, ἣτις, καθὼς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ γεννᾶται καὶ αὕτη ἀπὸ τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, διότι εἶναι εἰς ἐκ τῶν χαρακτηρῶν τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ὑποστάσεως. Ἡ δὲ μονάς, ἐπαναλαμβανομένη, παράγει τὸν ἀριθμὸν δυνάμενον νὰ ἔχη πλείονα ἢ ἐλάσσονα ἔκτασιν.

ζ'. Εἶδομεν εἰς τί ἀνάγονται οἱ τέσσαρες τύποι τῆς κρίσεως, καὶ τὰ ἐκ τούτων δώδεκα εἶδη τῶν κρίσεων. Ἰὰς αὐτάς παρατηρήσεις δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ εἰς τὰς δώδεκα κατηγορίας τὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰ προεκτεθέντα δώδεκα εἶδη αἱ μὲν τρεῖς πρῶται ἀνάγονται εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς ἐνότητος ἢ τῆς ὑποστάσεως, αἱ δὲ ἄλλαι ἐννέα ἀνάγονται, ἐὰν ὀρθῶς παρατηρήσωμεν, εἰς τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν, καὶ τὴν ἀμφιβολίαν, καθότι αἱ κατηγορίαι

οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὑποδιαίρεσις τῶν τύπων καὶ ἀφαιρέσεις τῶν κρίσεων· π.χ. τὸ ποσὸν ὑποδιαίρεται εἰς ἐνότητα, πληθὺν καὶ ὀλότητα, αἴτινες εἶναι συγχρόνως ἀφαιρέσεις τῶν ἐνικῶν, μερικῶν καὶ γενικῶν κρίσεων. Τὸ δὲ ποιόν, καθ' ἣν ἔχει ἐνταῦθα σημασίαν, ὑποδιαίρεται εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὸν περιορισμόν, ἀφαιρέσεις καὶ αὐτὰς τῶν ἀντιστοιχῶν κρίσεων κτλ. Ἐὰν δὲ ὑπ' ἄλλην ἐποψίαν θεωρήσωμεν αὐτὰς δηλ. ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, θέλομεν ἰδεῖ ὅτιν ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ αὐτῆς ἐκφράζουσι τὰ στοιχεῖα. Ἰσχύοντι, αἱ τρεῖς κατηγορίαι τοῦ ποσοῦ, ἡ ἐνότης, ἡ πληθὺς καὶ ἡ ὀλότης, ἀνάγονται, ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν, εἰς τὴν ὑπόστασιν· αἱ κατηγορίαι τοῦ ποιοῦ ἀνάγονται εἰς τὴν μορφήν ἢ εἰς τὸ προσόν, περὶ οὗ γίνεται ἡ κατάφασις, ἡ ἀπόφασις ἢ ὁ περιορισμός· καὶ αἱ δύο ἄλλαι αἱ τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου, ἀνάγονται εἰς σχέσεις ἢ μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεως, ἢ μεταξὺ ὄντων, ἢ μεταξὺ κρίσεως καὶ κρίνοντος. Καὶ ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα, συνηνωμένα μὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, συνιστῶσι τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἰδέαν, καὶ ὅτι ὁ Κάντιος ἀποδοῦς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν αἴσθησιν δὲν ἠδύνατο ἐπομένως νὰ τοὺς συμπεριλάβῃ εἰς τοὺς τύπους καὶ εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦς, θέλομεν ἔχει καὶ ἐκ ταύτης τῆς Καντιανῆς ἀπαριθμήσεως νέαν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος μετὰ τῶν πέντε αὐτῆς στοιχείων παρέχει τὸν τύπον ὀχιμόνον πάντων τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν κρίσεων, ἢ μόνῃ οὕσα καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἰδέα, εἰς ἣν πᾶσαι ἀνάγονται.

ἢ. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κατηγοριῶν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ὁ χρόνος εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, τύπος τῆς τε ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, καὶ καθὼς τοιοῦτος, δηλ. καθὼς μετέχων καὶ τοῦ καθαροῦ καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείου καὶ τοῦ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ αἰσθητοῦ, εἶναι ὁ μέσος ὄρος, διὰ τοῦ ὁποῖου αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦς ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, καὶ ἐπομένως ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ χρόνου, συνηνωμένης μὲ τὰς τέσσαρας κατηγορίας, γεννῶνται τέσσαρα σχήματα. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου ἔχομεν τὴν κατὰ διαδοχὴν ἐν τῷ χρόνῳ πρόσθεσιν πλειόνων μονάδων ἢ τὸν ἀριθμόν· διὰ τοῦ δευτέρου, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ ἢ τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὸν περιορισμόν· διὰ δὲ τοῦ τρίτου ἔχομεν τάξιν ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐπομένως ὑπόστασιν καὶ συμβεβηκός, αἴτιον καὶ ἀποτέλεσμα, καὶ ἀμοιβαιότητα ἢ ταυτοχρονίαν τῶν ὑποστάσεων ἐν τῷ χρόνῳ· τελευταῖον δὲ τοῦ τετάρτου ἔχομεν τρόπον τοῦ εἶνε ἐν τῷ χρόνῳ, ἢ:

τὸ πραγματικόν, τὸ δυνατὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον. Σημειοῦντες καὶ ἐνταῦθα τὴν συνήθη σύγχυσιν τῶν τύπων τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνειν, θέλομεν παρατηρήσει προσέτι ὅτι ἡ ὑπὸ Καντίου καλουμένη ἐσωτερικὴ αἴσθησις οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, καὶ περὶ τούτου οὔτε χρειαζόμεθα ἄλλην ἀπόδειξιν πλὴν τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως· διότι ἕκαστος δύναται ἐξ ἰδίας πείρας νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἡ συνείδησις, φερ' εἰπεῖν, τῆς μνήμης, τῆς θελήσεως, πασῶν τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν ἐργασιῶν καὶ πάντων τῶν ἐντὸς ἡμῶν φαινομένων, διαφέρει τὰ μέγιστα ἀπὸ τὴν αἴσθησιν τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ, τῆς ἀντιστάσεως, τῆς σκληρότητος, τῆς λειότητος, καὶ τῶν ἄλλων ποιότητων, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῶν αἰσθητηρίων· ὥστε ἡ συνείδησις μὴ οὕσα τῆς αὐτῆς ἀλλὰ πάντῃ ἄλλης φύσεως, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν αἴσθησιν, καὶ ἐπομένως αἱ λέξεις ἐσωτερικὴ αἴσθησις εἶναι μεταφορὰ στηριζομένη ἐπὶ ψευδοῦς ἀναλογίας οὐδεμίαν ἔχουσα φιλοσοφικὴν ἀκρίβειαν· Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ τόπος εἶναι οὐχ' ἥττον τοῦ χρόνου ἀναγκαῖος πρὸς σύλληψιν παντὸς νοητοῦ καθὼς καὶ παντὸς αἰσθητοῦ, καθότι ἀμφότερα εἶναι ἀχώριστα καὶ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς μιᾶς καὶ μόνῃς ἐκ τῶν προτέρων ἰδέας, τῆς τοῦ ὄντος, τὴν ὁποῖαν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῶν ἐκτός, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ σχηματισμοῦ τούτου. Πόσον δὲ εἶναι οὗτος αὐθαίρετος, τὸ γνωρίζομεν ἅμα σκεφθῶμεν ὅτι οὐδὲν τῶν τεσσάρων σχημάτων δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν διὰ μόνου τοῦ χρόνου, ἀποσπασθέντος ἀπὸ τὰ ἄλλα τοῦ ὄντος στοιχεῖα. Π.χ. τὸ πρῶτον σχῆμα, ἐκτός τοῦ χρόνου, ἀπαιτεῖ καὶ τινα σχέσιν τὸ δεύτερον, ἐκτός τῆς σχέσεως, ἀπαιτεῖ καὶ ὑπόστασιν καὶ μορφήν, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ὅθεν καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι πάντῃ αὐθαίρετος, ἰδανικός, καὶ μάλιστα ἐναντίος εἰς τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν νοητικῶν ἐργασιῶν μας.

θ'. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς ἀρχάς, ὅσαι πηγάζουσιν ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τούτου, θέλομεν παρατηρήσει, ὡς πρὸς τὰς ἐκ τῆς πρώτης κατηγορίας, ὅτι τὸ διακεκριμένον ποσόν, ἢ ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ συνεχές, ἢ ἡ ἔκτασις, εἶναι τῶν ἀντικείμενα τῆς μαθηματικῆς· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν οὔτε ὡς μαθηματικὴν ἀρχὴν οὔτε ὡς ἀρχὴν ἐν γένει τὴν ἀπόφασιν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐνοράσεις εἶναι μεγέθη κατ' ἔκτασιν. Τοῦτο εἶναι γινόμενον καὶ ὄχι ἀρχή· καὶ τεθέντος τούτου, δὲν δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν συλλογισμόν ἐπ' αὐτοῦ εἰμὴ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Τὰ μαθηματικὰ ἐπερείδονται ὅλα ἐπὶ τῶν καθαρῶν ἰδεῶν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἐκτάσεως ἢ τοῦ τόπου, καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, ἀναπόδεικτοι νομιζόμεναι, ἀνάγονται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ, εἰς ὀρισμούς ἢ εἰς προτάσεις ταύτοσημους (pro-

positions identiques). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀξιωματίων τῆς δράσεως.—Περὶ δὲ τῶν προλήψεων τῆς πείρας, ἀποροῦμεν πῶς δύναται. γὰρ ὀνομασθῆ μαθηματικὴ ἀρχὴ ἢ ἀπόφασις ὅτι τὸ πραγματικὸν πασῶν τῶν ἐμφανίσεων τὸ συνιστῶν τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων ἔχει μέγεθος κατ' ἐπίτασιν, δηλ. βαθμὸν τινα ὑπάρξεως. Παρεκτὸς τοῦ ὅτι γίνεται εἰς τὴν ἀνωτέρω πρότασιν κατὰ χρῆσιν τῶν λέξεων μέγεθος κατ' ἐπίτασιν, αἴτινες λαμβάνονται ὡς ἰσοδυναμοῦσαι μὲ βαθμὸν πραγματικότητος, παρατηροῦμεν ὅτι οὐδὲ τοῦτο εἶναι ἀρχή, ἀλλὰ γινόμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἄλλην ἀρχὴν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ πλὴν τῆς λογικῆς. Ἐὰν δὲ καὶ τὸ γινόμενον τοῦτο θέλωμεν νὰ προβιβάζωμεν εἰς βαθμὸν ἀρχῆς, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἴσθαι, τοῦτέστιν, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Ἄς σημειώσωμεν δὲ ἐν παρόδῳ πόσον εἶναι ἀξιοθαύμαστον ὅτι ὁ Κάντιος καὶ τοὶ προφανῶς ἐξαγαγόντες τὰς κατηγορίας τοῦ ἐκ τῶν τύπων τῆς λογικῆς, ἠμέλησεν ὅμως τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἣτις εἶναι ὅλης τῆς λογικῆς τὸ θεμέλιον. Καὶ εἰάν τις μαθηματικὰ ἀλήθειαι συντακτίζονται μὲ τοὺς νόμους τῆς διανοίας καὶ ἔχουσι δι' αὐτὸ τοῦτο ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν βεβαιότητα, τοῦτο συμβαίνει ὅχι διότι αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν πηγάζουσιν ἐκ τῆς εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν καὶ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ, ἀλλὰ διότι στρέφονται περὶ τὰς καθαρὰς ἰδέας τοῦ λόγου, καὶ προβαίνουσι διὰ τῆς ἀναμαρτήτου μεθόδου τῆς καθαρᾶς λογικῆς.—Ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῆς τρίτης κατηγορίας γεννᾷ καὶ αὐτὴ ἀρχὴν τινα ὑποδιαιρουμένην εἰς ἄλλας τρεῖς ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς τρεῖς ἰδέας τοῦ σχήματος. Εἶναι δὲ αὐταὶ ἡ ἀρχὴ τῆς διαμονῆς τῆς ὑποστάσεως, ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πρὸς ἀλλήλας καθολικῆς τῶν ὑποστάσεων ἐνεργείας. Ἄλλ' αὐταὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ καλούμεναι ἀναλογίαι τῆς πείρας εἰς τί ἀνάγονται; Ἡ μὲν πρώτη δὲν εἶναι ἀρχή, ἀλλ' ὁρισμὸς τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος, πηγάζων ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ εἰάν τις θελήσῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τύπον ἀρχῆς, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἐκφράσῃ δι' αὐτοῦ εἰμὴ ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι ὑπόστασις καὶ συμβεβηκός, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ μὲ πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι. Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ὀνομαζοῦμεν καὶ ἡ τρίτη εἶναι συνέπεια τῆς ἀρχῆς ταύτης, διότι ἡ καθολικὴ ἀμοιβαιότης πάθους καὶ ἐνεργείας ὑποθέτει ἀναγκαίαν τινα τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν, ἢ σύνδεσμον ἀναγκαῖον αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων.—Τελευταῖον, αἱ ἐκ τῆς τετάρτης κατηγορίας πηγάζουσαι τρεῖς ἀρχαί, ἢ τοιαῦτα τρία αἰτήματα τῆς ἐμπειρικῆς νοήσεως, εἶναι ἀπλοῖ ὁρισμοὶ τοῦ δυνατοῦ, τοῦ πραγματικοῦ, καὶ τοῦ ἀναγκαίου.—Καὶ ἐνταῦθα ἀρμόζει νὰ σημειώσωμεν ὅτι αἱ ἀρχαί, τὰς ὁποίας ὅλοι οἱ

φιλόσοφοι θεωροῦσιν ὡς συνιστώσας τὸν λόγον, ἐξ ἐναντίας θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Καντίου ὡς ἀρχαὶ τοῦ νοῦς. Ἄλλ' ὁ νοῦς εἶναι ἡ δύναμις, ἣτις ἀντιλαμβάνεται τῶν ἀντικειμένων, συνενοῦσα τὰ διάφορα αὐτῶν στοιχεῖα ὑπὸ τὴν ἐνότητα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος. Ἡ δὲ δύναμις ἡ χορηγοῦσα τὴν ἰδέαν αὐτὴν καὶ θέτουσα τὰς ἀρχάς, διὰ τῶν ὁποίων ἀνακαλύπτομεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως, καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζομεν πάντα συλλογισμόν, εἶνε προφανῶς ὁ λόγος. Εἶναι αὕτη ἡ νομοθετικὴ καὶ ἡγεμονικὴ δύναμις ἡ κυριεύουσα, φωτίζουσα καὶ διευθύνουσα καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν, καὶ ἣτις, ἐν ᾧ ἐπιβάλλει νόμους εἰς τὴν νόησιν, προσδιορίζει ἐν ταύτῃ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Συνήργησε δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν σκεπτισμὸν τοῦ Καντίου καθότι ὁ νοῦς εἶναι ὑποκειμενικός, ἀλλ' ὁ λόγος ὑποκειμενικός καὶ ἀντικειμενικός ἐνταυτῷ, καθὼ ἀπρόσωπος καὶ καθολικός καὶ ἀπόβροια τῆς ἀπειρου καὶ ὑψίστου διανοίας, ἣτις τὸ πᾶν ἐσχεδίασε καὶ διεκόσμησε. Ποῖον εἶναι, ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Καντίον, τὸ μόνον ἔργον τοῦ λόγου;

ι. Ὁ λόγος, ἀναβαίνων πάντοτε ἀπὸ τινος γενικῆς προτάσεως εἰς ἄλλην γενικωτέραν, τείνει πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ διὰ μὲν τῆς κατηγορηματικῆς κρίσεως φθάνει εἰς ὑποκείμενον συντακτιζόμενον μὲ τὸ κατηγορούμενον, ἢ εἰς τὸ ἐγώ διὰ δὲ τῆς ὑποθετικῆς φθάνει εἰς ἀποτέλεσμα μὴ ὄν ἀποτέλεσμα ἄλλου προγενεστέρου, ἢ εἰς τὸν κόσμον διὰ δὲ τῆς διαζευκτικῆς φθάνει εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῶν ὄρων πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς νοήσεως, ἢ εἰς τὸν Θεόν. Φθάσας δὲ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἐνότητας, δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ οὔτε τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, οὔτε τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου οὔτε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ αἱ τρεῖς αὗται θέσεις ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται ὡς αἱ ἀντιθέσεις αὐτῶν. Τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ. Διότι ὡς πρὸς τὸ ἐγώ, ὁ Κάντιος θεωρεῖ τὴν συνείδησιν ὡς αἴσθησιν ἐσωτερικὴν ὁμοίαν μὲ τὴν ἐξωτερικὴν. Καὶ εἰάν διὰ τῆς ἐξωτερικῆς δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ τὰς ἐπιφανείας καὶ τὰ φαινόμενα, καὶ οὐδὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν περὶ τῆς ὑποστάσεως, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τίποτε δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν περὶ τοῦ ἐγῶ διὰ τῆς συνείδησεως ἀλλὰ τὴν ψευδῆ ταύτην ἀναλογίαν ἡμεῖς ἤδη ἀνεσκευάσαμεν. Εἴπομεν ὅτι ἡ συνείδησις τῆς νοήσεως καὶ τῶν πράξεων τῆς θελήσεως δὲν ἔχει τίποτε κοινὸν μὲ τὴν αἴσθησιν τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ καὶ τῆς ἀντιστάσεως τῶν σωμάτων. Ἴνα δὲ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς νοητικῆς ταύτης ὑποστάσεως τῆς συνιστώσεως τὸ ἐγώ καὶ περὶ τῶν φαινομένων καὶ ἐργασιῶν αὐτῆς, δὲν ἔχομεν χρεῖαν οὐδενὸς συλλογισμοῦ. Εἶναι ταῦτα πάντα γινόμενα τοῦ συνειδότητος, ἐναργέστερα καὶ βεβαιότερα τῶν γινόμενων τῆς αἰσθήσεως. Καὶ τὸ νὰ ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν

καὶ τὰς συνεπείας, αἰτινες ἀμέσως καὶ ἀναγκαίως πηγάζουσιν ἀπὸ αὐτά, διότι πάντα ταῦτα δὲν δυνάμεθα ἄλλως πως νὰ ἀποδείξωμεν, εἴνε τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἤγνούμεθα τὴν ἰδίαν ἡμῶν ὑπαρξίν, καὶ νόησιν, καὶ θέλησιν, καὶ αἰσθησιν διὰ τὸν λόγον ὅτι πάντα ταῦτα δὲν ἀποδεικνύονται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Καὶ τῶντι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κ. Κουσίγος, πρόβλημα παράλογον ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τίθεται ὅσω καὶ ἂν συλλογίζομεθα περὶ αὐτοῦ, δὲν λύεται. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Κάντιος ἠθέλησε νὰ σατυρίσῃ ἑαυτὸν, ἀποκαλῶν παραλογισμοὺς τὰς ιδέας τῆς ψυχικῆς ὑποστάσεως, ἐνότητος καὶ ταυτότητος διότι τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ιδέας ταύτας διὰ τοῦ συλλογισμοῦ εἴνε τῶντι ἀληθῆς παραλογισμὸς.— Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς περὶ τοῦ κόσμου ἀντινομίας, δυνάμεθα καὶ περὶ τούτων νὰ κάμωμεν τὴν αὐτὴν παρατήρησιν, ὅτι δηλ. ὅχι ὅλαι δύνανται νὰ λυθῶσι διὰ τοῦ συλλογισμοῦ· καθότι ἡ μὲν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας λ.χ. (ἥτις εἶναι ἡ τρίτη) οὐδέποτε δύναται νὰ ἀρῆθῃ διὰ τοιοῦτου μέσου, διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι καὶ αὐτὴ γινόμενον τῆς συνειδήσεως. Αἱ δὲ ἀφορῶσαι τὰ ἐν τῷ τόπῳ ὕρια τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ χρόνῳ (ἡ πρώτη), καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κόσμου (ἡ τετάρτη) μένουσι καὶ αὐταὶ ἀνεπίλυτοι, ἅμα ἐξοστρακίσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος καὶ τὴν ἀποπέμφωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ νοῦς, μὴ ἀναγνωρίζοντες αὐτὴν ὡς ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν τοῦ λόγου ἀρχὴν, ἔχουσαν ἐν αὐτῇ κύρος καὶ βεβαιότητα. Τελευταῖον ἡ δευτέρα ἀντινομία, καθ' ὅσον μὲν ἀποβλέπει τὰ συνιστῶντα τὸν ὕλικόν τοῦτον κόσμον σώματα, δὲν εἶναι εἰμὴ ζήτημα φυσικόν, περὶ οὗ ὁ λογισμὸς δύναται νὰ προβῇ ἐπ' ἀπειρον· καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς νοητικὰς ὑποστάσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ τοῦ λογισμοῦ, ὅσάκις οὗτος δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν γινόμενων τῆς συνειδήσεως.

ια'. Τελευταῖον, ὡς πρὸς τὴν τρίτην ἐνότητα, εἰς ἣν φθάνει ὁ λόγος, ἢ τὸ ἰδανικόν, οὐδὲ τοῦτο, κατὰ τὸν Κάντιον, ἀποδεικνύεται δι' οὐδεμιᾶς τῶν τριῶν ἀποδείξεων ὅσας πρὸς τοῦτο συνήθως μεταχειρίζονται. Ἀλλὰ περὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποδείξεων τούτων (τῆς οντολογικῆς) ἤδη παρατηρήσαμεν, ὅτι ἡ τοῦ ἀπείρου ιδέα δὲν εἶναι ἐμφυτος, καὶ ὅτι εἰς τὴν ἔγνωσαν τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναβαίνομεν εἰμὴ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Εἰς δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ δύο ἄλλαι, ἢ τε κοσμολογικὴ καὶ ἢ φυσικοθεολογικὴ· διότι λέγοντες, εἰάν ὁ κόσμος ἦναι ἐνδεχόμενος, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ὃν ἀναγκαῖον, ἐφαρμόζομεν σιωπηλῶς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Καὶ τῶντι, ἐνδεχόμενον εἶναι πᾶν ὅ,τι δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἷτιον τοῦ εἶναι, διὰ τοῦτο δύναται καὶ νὰ μὴ ἦναι. Ἀλλὰ

τὸ μὴ ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸ αἷτιον τοῦ εἶναι, εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ ἄχι αἷτιον· ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τι αἷτιον. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠθέλεν ὑπάρχει ἀληθῶς αἷτιον, εἰάν, ἀναβαίνομεν ἀφ' ἐνὸς εἰς ἄλλο αἷτιον δὲν εὐρίσκωμεν αἷτιον πρῶτον, φανερόν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος συνεπιφέρει ἐξ ἀνάγκης τὴν ὑπαρξίν αἰτίου πρῶτου ἀπολύτου καὶ ἀναγκαίου. Καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικοθεολογικὴν ἀπόδειξιν, εἶναι ἄρα ἀληθές ὅτι δι' αὐτῆς δὲν φθάνομεν εἰς ποιητικὸν αἷτιον; ἂν καὶ ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν εὐρετικὴν ἀρχὴν, ὡς εἴπομεν πρὸ ὀλίγου, μένει νὰ ἐξετάσωμεν εἰάν διὰ τοιαύτης ἀρχῆς δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τι ποιητικὸν αἷτιον. Εὐκόλως δὲ κατανοοῦμεν ὅτι ἡ λέξις αἷτιον οὐδὲν ἄλλο ἐκφράζει εἰμὴ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἢ τὸ δίδον τὸ εἶναι· ἀλλὰ δίδω τὸ εἶναι οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ δημιουργῶ, ποιῶ· ἄρα τὸ κατ' ἐξοχὴν αἷτιον δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ποιητικόν. Παρατηροῦντες δὲ εἰς τὴν δημιουργίαν ταύτην ἀξιοθαύμαστον τάξιν, ἐπαγόμεθα εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ αἰτίου· καὶ ἐνταῦθα ἔχει δίκαιον ὁ Κάντιος, καθότι ἡ τάξις τοῦ παντὸς δὲν ἀνακαλύπτει τὸν ποιητὴν ἄλλὰ τὸν ἀρχιτέκτονα καὶ διακοσμητὴν δυνάμει τῆς ἀρχῆς ὅτι αἱ ιδιότητες τοῦ ἀποτελέσματος γνωστοποιοῦσι τὰς ιδιότητάς τοῦ αἰτίου. Ἀλλὰ καὶ αὕτη εἶναι ἐφαρμογὴ καὶ συνέπεια τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ἥτις, ἅς τὸ ἐπαναλάβωμεν, δι' ἑαυτῆς μόνης ἔχει καὶ τὸ κύρος καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς βεβαιότητα.

ιβ'. Ἴδου λοιπὸν ἀπηλλάχθημεν παντὸς σκεπτισμοῦ. Ἴδὲ ἐγὼ ἀνακαλύπτω ἐν ἑαυτῷ διὰ τῆς συνειδήσεως τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, ἀνακαλύπτει ἐνταυτῷ καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, ἢ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἐφαρμόζοντες δὲ εἰς τὸ ἐγώ καὶ εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, ἀποκτῶμεν τὴν βεβαιότητα τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἀλλ' ὁ Κάντιος ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως αἰτινες εἶναι δύο ὕψεις, δύο μορφαὶ τοῦ ὄντος, καὶ ὅχι ἀπὸ τῆς πλήρους τοῦ ὄντος ιδέας ἔμελλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ πέσῃ εἰς τὸν σκεπτισμὸν· καθότι μετὰ τῆς αἰσθήσεως εὔρε συνεζευγμένα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, ἄλλα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα εὔρε συνδεδεμένα μετὰ τοῦ νοῦς. Ὅθεν, διαμοιράσας τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων μετὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦς, καὶ περιορίσας τὸ ἔργον τοῦ λόγου εἰς μόνην τὴν τάσιν πρὸς τὴν ἐνότητα, ἀπεστέρησεν αὐτὸν ἐπομένως τοῦ ἐναργοῦς, καθολικοῦ ἀπολύτου καὶ ἀνεξαιρέτου κύρους, ὃ παρέχουσιν εἰς αὐτὴν αἱ ἐξ ὧν συνίσταται ἀρχαί· διὰ τοῦτο μόνον τὸν ἰδανισμὸν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τοῦτον ἐξ ἀνάγκης σκεπτικόν· καθότι ἡ μὲν αἰσθησις μᾶς δίδει μόνον τὸ φαινόμενον, ἡ δὲ νόησις μόνον ἑαυτὴν ἀποδεικνύει, καὶ ὁ λόγος, τίποτε δὲν ἀποδεικνύει, διότι αἱ νομι-

ζόμεναι αὐτοῦ ἀρχαὶ δὲν εἶναι, κατ' αὐτόν, εἰμὴ συνέπειαι τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς εἰς τὰς δράσεις τῆς αἰσθήσεως. Τοῦτο δὲ τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ὡς ἐξαγόμενον τῆς κριτικῆς τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, εἶδομεν ὅτι ἐπρασπάθησε νὰ πληρώσῃ διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ. Ἄς καθυποβάλωμεν καὶ περὶ τῆς δευτέρας ταύτης κριτικῆς ὀλίγας παρατηρήσεις.

ιγ'. Καὶ πρῶτον ἄς σημειώσωμεν ὅτι σύμφωνος πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην, ὅστις διέστειλε καὶ αὐτὸς τὸν θεωρητικὸν λόγον τοῦ πρακτικοῦ, δὲν θεωρεῖ ὁ Κάντιος τὸν πρακτικὸν ὡς δύναμιν διάφορον καὶ διακεκριμένην τοῦ θεωρητικοῦ, ἀλλ' ὡς διάφορόν τινα ἐφαρμογὴν καὶ χρῆσιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως. Τούτου δὲ τεθέντος, ἐπ' ἀληθείας οὐδόλως εἶναι καταληπτὸν πῶς ἡ θεωρητικὴ χρῆσις τοῦ λόγου τίποτε βέβαιον δὲν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ, ἐν ᾧ ἐκ τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ χρήσεως ἔχομεν ἐξ ἐγκυρίας τὴν βεβαιότητα τοῦ κατηγορητικοῦ προστάγματος, ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. διότι οὐδεὶς ἀποχρῶν λόγος ὑπάρχει, δυνάμει τοῦ ὁποῖου μία μόνη τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου νὰ ἔχῃ κῦρος κατ' ἐξαιρέσιν πασῶν τῶν ἄλλων. Ἄλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη ἦτο ἀναπόφευκτος, ἀφ' οὗ ὁ λόγος δὲν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Καντίου εἰμὴ ὡς τάσις πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ ὄχι ὡς ἡ δύναμις ἡ θέτουσα τὰς ἀρχάς. Ἄφ' ἑτέρου δὲ τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν λόγον οἰονδήποτε κῦρος συνεπφέρει τὴν καταστροφὴν τῶν θεμελίων τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, καὶ ὁ Κάντιος ἐδίσταζεν ἐνώπιον τούτης συνεπείας τοῦ συστήματός του. Δὲν ἐδυνήθη νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ ὅτι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀπόλυτον εἶνε οἱ δύο χαρακτῆρες τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ ὅτι ἄνευ τούτου ὁ πνευματικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε ἀνεξήγητος. Μὴ θέλων δὲ ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον οὔτε ταύτην μόνην τὴν ἀρχήν, οὐδὲ τὴν λέξιν ἀρχὴν μετεχειρίσθη, ἀλλ' ἀνεγνώρισεν ὡς ἀπλοῦν γινόμενον τὴν ἐν τῷ λόγῳ ὑπαρξίν τοῦ κατηγορητικοῦ προστάγματος. Τούτου δὲ τεθέντος, μεθ' ὧν ἔχει χαρακτῆρων ἀνάγκης καὶ καθολικότητος, ὁ τύπος τοῦ ἐν αὐτῷ περιεχομένου πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι ἀναγκαῖος καὶ καθολικός ὡς τὸ περιέχον· ὅθεν τὸ πρῶτον εἰς τρόπον ὥστε τὸ δόγμα τῆς θελήσεώς σου νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας εἶναι λογικὴ συνέπεια τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ προστάγματος τούτου. Ὁφείλομεν ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἀρχῆς ἐμπλέκει τὴν γνῶσιν τῶν τελῶν, ὃ ὅτι ἄλλως πῶς ἠδυνάμεθα νὰ ἀποφασίσωμεν ἐὰν τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα δόγμα δύναται ἢ ὄχι νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας; καὶ ὄχι μόνον ἐμπλέκει τὴν γνῶσιν τῶν τελῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος χωρὶς τῆς ὁποίας ἡ πραγματοποίησις τοῦ τέλους δὲν ἀναφαί-

νεται ὡς ὑποχρεωτικὴ. Ἄρα ἡ ἀρχὴ τῆς τελειότητος, τοῦτέστιν ἡ ἀρχὴ ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον ἔχει τέλος ἀναγκαῖον πρὸς ὃ τείνει κατ' ἀνάγκην, ἐὰν δὲν ἦναι ἐλεύθερον, ἢ πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ τείνῃ, ἐὰν ἦναι ἐλεύθερον, εἶναι ἡ ἀληθὴς ἠθικὴ ἀρχή. Καὶ τὸ Καντιανὸν ἀξίωμα ἐπομένως δύναται, μάλιστα πρέπει νὰ μεταβληθῇ εἰς τὸ ἐξῆς· πρῶτον εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐκπληρώσῃς τὸ τέλος σου συνδυαζόμενον μὲ τὸ τέλος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου. Ἴνα δὲ προσδῶρίσωμεν τὰ τέλη ταῦτα καὶ ἐκ τούτου ὄλα τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα, ἢ προστρέχομεν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ θρησκευματος καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, δι' ἧς πιστεύομεν ὅτι ὁ Θεὸς ἐφάνέρωσεν ἑαυτὸν εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ ἐχάραξεν εἰς αὐτόν, οὕτως εἶπεῖν, ἰδ' οὐχί ὡς τὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ πορείαν του, ἢ προστρέχομεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν τριπλῆν δὴλωσίν του, τοῦτέστι τὴν νοητικὴν, ἠθικὴν, καὶ αἰσθητικὴν ἐνέργειαν. Ἐπομένως ἔχομεν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἠθικὴν, ἢ τὴν φιλοσοφικὴν. Ἐν ταύτῃ δέ, ὀρμώμενοι εἴτε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος, εἴτε ἀπὸ τῆς Καντιανῆς, κατορθώομεν πάντοτε νὰ στηρίξωμεν ἠθικὴν νομοθεσίαν καθολικὴν καὶ ἀπόλυτον. Καθότι τὸ δόγμα τοῦ Καντίου οὐδὲν ἄλλο μᾶς δάσκει εἰμὴ ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ἐξ ἀνάγκης νὰ πειθώμεθα· καὶ ὅτι, ἵνα γνωρίσωμεν ἐὰν πράξις τις ἦναι ἀγαθὴ, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν δύναται νὰ γενικευθῇ, ὑψουμένη εἰς βαθμὸν καθολικοῦ νόμου. Ἄλλὰ τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ διδάσκωμεν ὅτι ὑπάρχει ἠθικὴ τάξις, τοῦτέστι συνδυασμὸς ἀναγκαῖος μέσων καὶ τελῶν· ὥστε καὶ διὰ τῆς Καντιανῆς ἀρχῆς φερόμεθα ἀναγκάως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος, ἥτις εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ἠθικοῦ οἰκοδομήματος.

ιδ'. Περὶ δὲ τῶν τριῶν πορισμάτων τοῦ ἠθικοῦ νόμου θέλομεν εἶπεῖ ἐν βραχυλογίᾳ· ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, πρὸ τοῦ νὰ ἦναι πόρισμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι γινόμενον τῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον ἐναργέστατα ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἡ προσεκτικὴ ψυχικὴ παρατήρησις· ἄλλως πῶς ἠδυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ αὐτῆς ὁ ἀσυλλογιστικῆς ἀποδείξεως ἐξαγομένης ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου; τοῦτο ἠθέληεν εἶναι λογικὴ ἀπόδειξις, καὶ, κατὰ τὸν Κάντιον, ἡ λογικὴ ἀπόδειξις δὲν ἀποδεικνύει εἰμὴ ἀφαιρέσιν, ἀδύνατος οὖσα νὰ μᾶς βεβαιώσῃ περὶ τινος πραγματικότητος. Τοῦτ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἶναι καὶ αὕτη συνέπεια τῆς ταυτότητος, ἐνότητος, ἀπλότητος καὶ ἀυλότητος τῆς ψυχῆς, περὶ ὧν βεβαιούμεθα διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγὼ χαρακτῆρων, ἢ διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ λοιπὸν παραδεχόμεθα τὴν ἐνέργειαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τότε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τὰς συνε-

πείας αὐτῶν, ἢ ἀπορρίπτομεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην, καὶ τότε ἡ λογικὴ ἀπόδειξις εἶναι ἀδύνατος. Ἐὰν δὲ ἐξάγωμεν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας ἀπὸ τὴν ἀναγκαίαν πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι καὶ αὕτη εἶναι μία ἀντίφασις τοῦ Καντισμοῦ, διότι ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ λογικὴ, ἥτις, κατὰ τὸν Καντίον, ἐπὶ τιοιούτων εἶναι ἀχρηστος.—Τελευταῖον, καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, καθὼς πορίσματος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως· καὶ ἀγνοοῦμεν διὰ ποῖον λόγον ἡ ἠθικὴ ἀρχή, ἥτις οὐσιωδῶς ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχὴ τῆς τελεότητος, πρέπει νὰ ἔχη ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, ἐν ᾧ δὲν ἀποδίδεται εἰς τὰς ἄλλας δύο, τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος. Καὶ αἱ τρεῖς εἶναι ἀρχαὶ τοῦ λόγου, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ ἡ πρέπει νὰ καταδικάσωμεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς ἀπόλυτον σκεπτικισμόν, ἢ πρέπει νὰ τὰς ἀναγνωρίσωμεν καὶ τὰς τρεῖς ὡς ἀρχὰς ἐμφύτους, οἴκοθεν ἐναργεῖς, βεβαίαις καὶ ἐχούσας ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν ἀξίαν. Ἡ ἠθικὴ δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ πόρισμα τῆς μεταφυσικῆς ἢ μᾶλλον τῆς ψυχολογίας.

ιε'. Θέλοντες δὲ τώρα νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχέων ὅλας τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις, συμπεραίνομεν·

α'. ὅτι ἡμαρτεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος διαμελίσας τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως·

β'. ὅτι ἀπέδωκεν εἰς τὴν αἴσθησιν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ, καὶ τεθείσης τῆς διαιρέσεώς του, δὲν εἶναι ταῦτα μόνον τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς αἰσθήσεως, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δυνάμεθα νὰ ἀφομοιώσωμεν τὴν ἐξωτερικὴν αἴσθησιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἢ πρὸς τὴν συνείδησιν·

γ'. ὅτι περιπλέον τὰ δύο ταῦτα δὲν εἶναι στοιχεῖα μόνως τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ πασῶν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων·

δ'. ὅτι ἔλαθεν ἑαυτὸν συγχέας τοὺς τύπους τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνειν καὶ δὲν ἔκαμεν ἀκριβῆ ἀναγωγὴν οὔτε τῶν τύπων, οὔτε τῶν πράξεων·

ε'. ὅτι ἡμαρτεν, ὑπολαβὼν τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου ὡς συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς εἰς τὰς δράσεις τῆς αἰσθήσεως, καὶ θεωρήσας τὸν λόγον ὡς τάσιν πρὸς τὴν ἐνότητα, ὡς δύναμιν ἐμφαίνουσαν μόνον τὰς τρεῖς ἰδέας τοῦ ἐγώ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ὡς δύναμιν συνισταμένην ἐξ ἀπολύτων καὶ καθολικῶν ἀρχῶν.

ς'. ὅτι τὰς ἀρχὰς ταύτας οὔτε ἀπηρίθμησεν ἀκριβῶς, οὔτε ἀνήγγχε προσηκόντως, συγχέας αὐτὰς ποτὲ μὲν μὲ γινόμενα, ποτὲ δὲ μὲ ὀρισμούς ἢ προτάσεις ἀπλῶς ἀποφαντικὰς·

μίαν μόνην ἀρχὴν ἐν τῷ λόγῳ καὶ ἀντιτάξας τὴν πρακτικὴν χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν θεωρητικὴν.

Τιοιοῦτος εἶναι ὁ σκεπτικὸς ἰδανισμὸς τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τούτου ἐπήγασεν ὡς ἀναπόφευκτος συνέπεια ὅ τε ὑποκειμενικὸς ἰδανισμὸς τοῦ Φίχτου καὶ ὁ ἀπόλυτος ἰδανισμὸς ἢ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σχελίγγου καὶ τοῦ Ἐγγέλου. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκταυθώμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ Καντισμοῦ. Ἴσως ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικὸς παρατηρήσῃ ποτέ, ὅτι ἡ νέα Γερμανικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ ἰδανισμοῦ ἀρχίσασα εἰς τὸν ἰδανισμόν ἔμελλε μετὰ μακρὰν καὶ τολμηρὰν πορείαν ἐξ ἀνάγκης νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ τελευτήσῃ, καὶ ὅτι ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Καντίου ὑπῆρξεν ὁ σιδηροῦς κύκλος, ἐντὸς τοῦ οὗοῦ ἐξῆσεν ἄχρι τοῦδε ἡ Γερμανικὴ φιλοσοφία, λαβοῦσα θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν ἰδανικὴν, ἀλλὰ μείνασα, ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόβαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐφαρμογὴν, ἄγονος καὶ ἀνεπαρκῆς.

Εἶπομεν ὅτι πρὸ τοῦ Καντίου ὁ κορυφαῖος τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς Θωμάς ὁ Ρεῖδης προσπάθησεν νὰ προσδιορίσῃ τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἄς δώσωμεν, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν μας, πλήρη ἔκθεσιν τοῦ συστήματός του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Σύστημα τοῦ Ρεῖδου

Ἀντενεργῶν κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Λωκίου, ὁ Ρεῖδης πρὸ τοῦ Καντίου ἀνέβη εἰς τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· ἀλλὰ δυνάμεθα ἐκ προοιμίων νὰ δισχυρισθώμεν ὅτι δὲν κατώρθωσεν οὔτε ν' ἀποσυνθέσῃ τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἰς ὅλα τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, οὔτε νὰ προσδιορίσῃ ταῦτα ἀκριβῶς, οὔτε νὰ τὰ ἀναγάγῃ καὶ τακτοποιήσῃ κατὰ τὴν φυσικὴν καὶ λογικὴν αὐτῶν τάξιν· ὅθεν αἱ ἀπκριθρήσεις αὐτοῦ ἔμειναν ἀόριστοι, συγκεχυμένοι καὶ ἀτελεῖς.

Κύριος σκοπὸς τοῦ Ρεῖδου ὑπῆρξε τὸ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν σκεπτικισμόν δι' αὐτῆς τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου, ἐξ ἧς εἶχε γεννηθῆ, τοῦτέστι, διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς. Πρὸς τοῦτο ἤρχισε τὴν

ζήτησίν του ἀπὸ τοῦ ἀπλουστέρου στοιχείου τῆς γνώσεως, ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, καὶ μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων τῆς ἀπλουστέρας, τοὔτεστιν, ἀπὸ ἐκείνης τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁποίας ὀλιγώτερον δύναται νὰ συγχυθῆ με ἐκεῖνα τῶν ἄλλων· τοιαύτη εἶναι ἡ ὁσφρησις. Ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ταύτῃ αἰσθήσει εὔρε· α. πίστιν ἀκαταμάχητον εἰς τὴν αἰσθησιν, εἴτε ἐνεστῶσαν εἴτε παρελθούσαν· ἡ πίστις αὕτη εἶναι γινόμενον πρῶτον καὶ ἀνεξήγητον· β'. σύγχρονον μὲ τὴν πίστιν εἰς τὴν αἰσθησιν, καὶ ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον εὔρε τὴν σύλληψιν τοῦ αἰσθανομένου ἔγῳ διακρινομένου ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, ταυτιζομένου πρὸς ἑαυτό, ἀλλ' ἀποκαλυπτομένου διὰ τῶν αἰσθήσεων· καθότι ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ ἔγῳ καὶ τῆς αἰσθήσεως, καὶ τοῦ πρώτου τῶν δύο ὄρων δοθέντος, ἀνακαλύπτομεν καὶ αὐτὴν τὴν σχέσιν καὶ τὸν ἕτερον· γ'. πίστιν εἰς τι ἐξωτερικόν, διαρκές, ἀνεξάρτητον τοῦ ἡμετέρου ἔγῳ καὶ παράγον τὴν αἰσθησιν· καθότι αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες εἶναι τόσαι καὶ τόσον ποικίλαι, ὥστε, ἐὰν ἡ φύσις δὲν μᾶς ἐδίδασκε νὰ τὰς ἀποδίδωμεν εἰς τι ὑποκείμενον, ἡ ἀπόδοσις αὕτη ἤθελεν εἶσθαι ἔργον ἀπειρον καὶ ἀπείρως δύσκολον καὶ ἀνισόν· ὥστε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν αὐτόματον ταύτην πίστιν· Τοιαῦτα εἶναι τὰ τρία πρῶτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ Πείδης ἀνακαλύπτει εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀπλουστέραν τῶν αἰσθήσεων. Αἱ, περὶ ὧν ὁ λόγος, πίστεις καὶ σχέσεις δὲν εἶναι ἀποτελέσματα οὔτε τῆς ἀγωγῆς, οὔτε τῆς πείρας, οὔτε οὐδεμιᾶς ἄλλης νοητικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' εἶναι πρῶται καὶ συστατικαὶ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀρχαί. Καὶ ἡ ἀποδείξις εἶναι ὅτι, ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, οὐδέποτε θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἀποδείξωμεν δι' ἄλλης ὁδοῦ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ ἕως ἡ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πίστις εἶναι ἀνεξάλειπτος καὶ ἀνεκρίζωτος ἀπὸ τὸν νοῦν μας, οὐχ' ἦττον ἐκείνης τὴν ὁποῖαν ἔχομεν εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν μας. Πρέπει λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ δόξαι αὗται εἶναι πρωταρχικὰ τῆς συστάσεώς μας στοιχεῖα· διότι ἐξ ἴσου ἀνεξήγητοι εἶναι ἡ αἰσθησις καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν ἐκτὸς ἀφ' ἐνός, καὶ ἡ εἰς τὸ ἔγῳ πίστις ἀφ' ἑτέρου· εἶναι τρόπον τινὰ αἱ τρεῖς πράξεις ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ δράματος, ὧν ἡ πρώτη μόνη οὔσα ὁρατὴ μᾶς ἀναγκάζει νὰ πιστεύωμεν καὶ εἰς τὰς ἄλλας δύο.

Καὶ καθὼς πιστεύομεν εἰς τὴν ἐνεστῶσαν ὑπαρξίν τινος ἀντικειμένου μαρτυρουμένην ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως, καὶ εἰς τὴν παρωχημένην ὑπαρξίν ἀντικειμένου τινός μαρτυρουμένην ὑπὸ τῆς μνήμης, οὕτω, δυνάμει ἄλλης ἀρχῆς τῆς ἡμετέρας φύσεως, πιστεύομεν εἰς τὴν μέλλουσαν ὑπαρξίν φαινομένου τινός, ὅταν μᾶς παρουσιάζηται ἕτερον

φαινόμενον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶδομεν τὸ πρῶτον σταθερῶς συνδεδεμένον. Εἶναι καὶ αὕτη ἀρχὴ πρώτη καὶ ἀνεξήγητος· καθότι ἡ πίστις εἰς τὴν σταθερότητα τῶν νόμων τῆς φύσεως δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸν λόγον, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον αὐτόματος πρόγνωσης τῶν ἐργασιῶν τῆς, δὲν εἶναι ἀπλή σύνδεσις ιδεῶν, ἀλλὰ πίστις ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶς συλλογισμὸς κατ' ἀναλογίαν ἢ κατ' ἐπαγωγὴν, καὶ ἥτις δι' αὐτὸ τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπονομασθῆ ἀρχὴ ἐπαγωγῆς. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης πηγάζει τὸ ἀξίωμα ὅτι τὰ ὁμοειδῆ ἀποτελέσματα γεννῶνται ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Ὁ ἀθάνατος κώδικὸς τῆς ἐπαγωγῆς, λέγει ὁ Πείδης, εἶναι τὸ Νέον Ὅργανον τοῦ Βάκωνος, τὸ ὁποῖον δικαίῳ τῷ λόγῳ ἠδύνατο νὰ ἐπονομασθῆ ἡ γραμματικὴ τῆς διαλέκτου τῆς φύσεως. Τὸ δὲ λαμπρότερον παράδειγμα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κώδικος τούτου ἔχομεν ἐν τῷ Π'. βιβλίῳ τοῦ Περὶ Ἀρχῶν τοῦ Νεύτωνος.—Εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλαι δύο, τὰς ὁποίας ὁ Πείδης ὀνομάζει ἀρχὴν φιλαληθείας καὶ ἀρχὴν εὐπιστίας ἀλλ' αἱ ὁποῖαι εἶναι μᾶλλον κλίσεις καὶ διαθέσεις, ἢ μὲν πρώτη εἰς τὸ ἀληθεύειν, ἢ εἰς τὸ ἐκφράζειν πιστῶς διὰ τῆς φωνῆς τὰς ἐντὸς ἡμῶν ιδέας καὶ αἰσθήματα, ἢ δὲ ἄλλη εἰς τὸ νὰ πιστεύωμεν ὡς ἀληθῆ ὅσα μᾶς λέγονται ὑπὸ τῶν ἄλλων.

Τοιοῦτον εἶναι ἐν περιλήψει τὸ πρῶτον τοῦ Πείδου Δοκίμιον. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ (Κεφ. Β'.) συγκεφαλαιοῦ ὅλας τὰς πρώτας καὶ ἀναποδείκτους ἀρχὰς εἰς τὰς ἐξῆς· α. πίστιν εἰς τὸ ἀψευδές τῶν νοηματικῶν μας δυνάμεων (αἵτινες κλοῦνται· αἰσθησις, μνήμη, σκέψις κτλ.)· β'. πίστιν εἰς τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ ἐγῳ· γ'. πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐξωτερικῶν ὑποκειμένων· δ'. πίστιν εἰς τὰς ἀληθείας ὅσας παραδέχεται ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, οὔτινος ἢ καθολικῆς συναίνεσις ἀποκαλύπτεται κυρίως ἐν τῇ συστάσει τῶν διαλέκτων· ε. πίστιν εἰς τὴν φιλότητιαν τῶν ὁμοίων μας ἐπὶ ἐλλόγου κριτικῆς στηριζομένη. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων παρατηροῦμεν ὅτι μόνη ἢ δ'. δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰς ἐν τῷ πρώτῳ Δοκίμιῳ ἀναπτυχθείσας.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ιδέας τῆς ὑποστάσεως, ἥτις ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς μετὰ τῆς πρώτης καὶ ἀπλουστέρας τῶν αἰσθήσεων, εἶναι καὶ ἄλλαι ἐννοιαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὕλην, αἵτινες, δὲν ἐξάγονται μόνον ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἐπομένως πρέπει ν' ἀποδοθῶσι καὶ εἰς ἄλλην πηγὴν. Τοιαῦτα εἶναι, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, αἱ ἐξῆς· ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐπ' ἀπερον ἡ ἀρετή, ὅτι ἀδύνατον εἶνε δύο σώματα νὰ κατέχωσι συγχρόνως τὸν αὐτὸν τόπον, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ νὰ ἦναι ταυτοχρόνως εἰς ὁμοίους τόπους, ἢ νὰ κινῆται χωρὶς νὰ διέλθῃ δι' ὅλων τῶν διαμέσων σημείων· διότι πᾶσαι αἱ ἀλήθειαι

αὐταί εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ ἐπομένως δὲν προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων, αἴτινες μαρτυροῦσι τὸ ὄν, ἀλλ' ὄχι ὅτι ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἦναι.

Καὶ ἄλλη τις ἔννοια διεγείρεται ἐν ἡμῖν μετὰ τῆς ιδέας τῆς ὕλης, ὁ τόπος. Δὲν θυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὐδεμίαν τῶν πρώτων ποιότητων τῶν σωμάτων χωρὶς νὰ μᾶς παρουσιάσῃται ἐνταυτῷ ὁ τόπος ὡς ἀναγκαῖον αὐτῶν ἐπακολούθημα· καθότι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἔκτασις, οὔτε κίνησις, οὔτε σχῆμα οὔτε διαίρεσις, οὔτε σύμφυσις (cohesion) μερῶν, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ τόπος. Δύο δὲ εἶναι αἱ αἰσθήσεις αἱ παράγουσαι ἐν ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τοῦ τόπου, ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀφή. Ἄλλ' ἅμα εἰσαχθῆ ἡ ἰδέα αὕτη εἰς τὸ πνεῦμα, γίνεται ἀνεξάρτητος τῆς ιδέας τοῦ σώματος, διαμένουσα ἐν αὐτῷ καὶ ἀφ' οὗ ἀπομακρυνθῶσι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τὴν εἰσῆγαγον· διότι θυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν χωρὶς ἄτοπον ὅτι πῶμα τι μὴδενούται, ἀλλ' ὄχι ὅτι μὴδενούται καὶ ὁ τόπος ὁ ὁποῖος τὸ περιεῖχε· τόσον δὲ οὗτος συνέχεται μὲ τὸ κενὸν ἢ μὲ τὴν ἀπουσίαν παντὸς πράγματος, ὥστε δὲν φαίνεται ἐπιδεκτικὸς οὔτε μὴδενώσεως, οὔτε δημιουργίας. Καὶ ὄχι μόνον ὁ τόπος διαμένει εἰς τὸ πνεῦμα καὶ μετὰ τὴν ἐπιτιθεμένην μὴδένωσιν ὅλων τῶν ἀντικειμένων, ὅσα μᾶς ἔκαμαν νὰ τὸν συλλάβωμεν, ἀλλὰ μάλιστα αὐξάνει μέχρι τοῦ ἀπεράντου, καθότι δὲν θυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν εἰς αὐτὸν πέρατα οὔτε κατ' ἔκτασιν οὔτε κατὰ διάρκειαν· ὅθεν καλεῖται ἀπέραντος, αἰδῖος, ἀκίνητος, ἀφθαρτος· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ αἰδῖον, τὸ ἀπέραντον καὶ τὸ ἀκίνητον τοῦ κενοῦ, καὶ δύναται εἰς αὐτὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ὅτι οἱ ἐκ τοῦ περιπάτου ἔλεγον περὶ τῆς κατ' αὐτοὺς πρώτης ὕλης, ὅτι εἶναι πᾶν ὅτι εἶναι θυνάμει καὶ ὄχι ἐνεργείᾳ. Ὅταν σκοπῶμεν τὰ περιορισμένα καὶ ἐσχηματισμένα μέρη τοῦ τόπου, τίποτε δὲν εἶναι τόπον εὐληπτον, καὶ περὶ οὐδενὸς πράγματος θυνάμεθα νὰ συλλογίζωμεθα τόσον σαφῶς καὶ ἐκτεταμένως. Ἡ ἔκτασις καὶ τὸ σχῆμα, ἅτινα δὲν εἶναι εἰμὴ περιορισμένα μέρη τοῦ τόπου, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς Γεωμετρίας καὶ οὐδεμίαν ἐπιστήμην παρέχει τόσον εὐρὺ καὶ ἀσφαλὲς στάδιον εἰς τὸν λογισμόν. Ἄλλ' ἐὰν προσπαθῶμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν δλότητα τοῦ τόπου καὶ νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν του, χανόμεθα ἐντὸς αὐτῶν τῶν ζητήσεών μας. Καὶ αἱ περὶ τούτου ὑψηλαὶ θεωρίαι τῶν μεγαλητέρων φιλοσόφων δι' αὐτῆς τῆς διαφορᾶς τῶν ἐξαγομένων οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν εἰμὴ ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μυωπάζει ὡς πρὸς τὸ ὕψος τοιούτων ἀντικειμένων. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ περὶ τοῦ τόπου θεωρία τοῦ Πείδου(1).

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸν χρόνον, παρατηρεῖ οὗτος (1) ὅτι δὲν θυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν παρελθόν τι χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ἐνταυτῷ καὶ τινὰ διάρκειαν μετὰ τῆς παρουσίας στιγμῆς καὶ ἐκείνης καθ' ἣν ἀντελήφθημεν αὐτοῦ. Ἡ μνήμη ἐμπλέκει τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν πίστιν παρελθούσης τινὸς διαρκείας. Ἄμα τεθῆ εἰς ἐνεργείαν ἡ μνήμη, ἀποκτῶμεν συγχρόνως καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς διαρκείας καὶ τὴν πεποίθησιν ὅτι πραγματικῶς ὑπάρχει, ἐπειδὴ αὐταί εἶναι ἀναπόφευκτοι ἀπαγορεύσεις πάσης μνημονικῆς πράξεως.

Καὶ καθὼς ἡ ἔκτασις τῶν σωμάτων, τῆς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὑπαγορεύει ἀναγκαίως τὴν ἔννοιαν τόπου μένοντος ἀκινήτου, ἐν ᾧ τὰ ἐν αὐτῷ σώματα κινουῦνται καθ' ὕλην τὰς διευθύνσεις, οὕτως ἡ μερικὴ διάρκεια τῶν συμβάντων ὅσα ἀνακαλοῦμεν διὰ τῆς μνήμης, ὑπαγορεύει ἀναγκαίως τὴν ἔννοιαν διαρκείας, ἣτις ἤθελε διέλθει ὁμοιομόρφως, καὶ ἂν δὲν ἐπληροῦτο ὑπ' οὐδενὸς συμβεβηκότος. Καὶ καθὼς ἡ ἔκτασις ὑποθέτει ἀναγκαίως τὸν τόπον οὕτως ἡ διάρκεια τὸν χρόνον. Οὐδὲν βεβαιότερον τούτου καὶ ὁμοῦς, ἐν ᾧ ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διάρκεια εἶναι τὰ οἰκειότερα καὶ σαφέστερα ἀντικείμενα τοῦ νοός μας, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι δύο μυστήρια, τὰ ὁποῖα τὸν καταθλίβουσι. Καὶ καθὼς πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τόπος ὅπουδ' ἂν ὑπάρχει ἢ δύναται νὰ ὑπάρχῃ τι ἐκτεταμένον, οὕτω πρέπει νὰ ὑπάρχῃ χρόνος ὅπουδ' ἂν διαρκεῖ ἢ δύναται νὰ διαρκέσῃ, καὶ οὔτε διὰ τῆς φαντασίας ἢ θυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὅρια εἰς τὸν τόπον εἰς τὸν χρόνον, καθότι ἀμφότεροι ἐκφεύγουσι πάντα περιορισμὸν γινόμενοι ὁ μὲν ἀπέραντος, ὁ δὲ αἰδῖος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τόπου καὶ χρόνου.

Μεταβαίνων δὲ εἰς τὴν θυνάμιν τοῦ κρίνειν (α) ἀναγνωρίζει ὁ Πείδης ὅτι ὑπάρχουσι δύο εἴδη κρίσεων· αἱ ἐνορατικαὶ (intuitifs) καὶ αἱ στηριζόμεναι ἐπ' ἄλλων ἀποδείξεων ἢ ἐξαγωγικαὶ (deductifs). Αἱ πρώται δὲν ἐξάγονται ἐκ τινος ἄλλης προτάσεως, καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμασι καλοῦνται ἀξιώματα· ὀνομάζονται προσέτι καὶ ἀρχαὶ πρώται, ἀρχαὶ τοῦ κοινοῦ νοός, γινόμενα πρώτα, κοινὰ ἔννοια. Καὶ ἐὰν ἡ θυνάμιν τοῦ συλλογίζεσθαι ἦναι τέχνη ἀπαιτούσα χρόνον καὶ τριβὴν, ἡ θυνάμιν τοῦ κρίνειν ἐπὶ τῶν οἰκοθεν ἐναργῶν προτάσεων εἶναι φυσικὴ θυνάμιν, ὡς λ.χ. ἡ τῆς καταπόσεως. Ἐὰν δὲ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς, πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν καὶ τὴν θυνάμιν τοῦ συλλογίζεσθαι, διότι χωρὶς ἀρχῶν ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀδύνατος. Τὸ δυσκολώτερον εἶναι νὰ τὰς ἀνακαλύ-

1) Δοκίμ. Γ' κεφ. ιθ'

1) Δοκίμ. Γ' κεφ. ιγ'.

ζ'. ὅτι τελευταῖον ἔπεσεν εἰς φανεράν ἀντίφασιν, ἀναγνωρίσας ψωμεν καὶ προσδιορίσωμεν. Οἱ μὲν ἐκ τοῦ περιπάτου ψέγονται ὡς παραδεχθέντες πολλὰς τοιαύτας πέραν τοῦ δέοντος. Ὁ δὲ Καρτέσιος ἠθέλησε νὰ ἐξαγάγῃ τὸ πᾶν ἐκ τῆς νοήσεως καὶ νὰ ἀποδείξῃ δι' ἐπιχειρημάτων τὴν ὑπαρξὴν τῶν αἰσθητῶν. Ὁ Μαλεβράγχης, ὁ Ἀρνόλδος, καὶ ὁ Λώκιος τὸν ἠκολούθησαν ἀλλ' ὁ τελευταῖος παρημέλησε τὰς πρώτας ἀρχάς· ὁ δὲ Βερκελέυος καὶ ὁ Χιούμης προέβησαν μέχρι τοῦ νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ὑπαρξὴν καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Ἡμεῖς δέ, λέγει ὁ Ρεΐδης, ἄς ἴδωμεν α'. εἰν ἔχωμεν τι κριτήριον πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἀρχῶν· καὶ β'. ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὐταί. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὸ κριτήριον τοῦτο δ' αὐτῶν ἐξῆς παρατηρήσεων.

α'. Εἶναι βέβαιον καὶ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι πᾶσα διὰ συλλογισμοῦ ἀποκτωμένη γνῶσις στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῶν πρώτων. Ἄνευ πρώτων ἀρχῶν οὔτε ὁ ἀναλυτικὸς λογισμὸς ἠθέλεν ἔχει τέλος, οὔτε ὁ συνθετικὸς ἀρχήν.

β'. Ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ πρῶται ἄγουσαι εἰς συνεπείας βεβαιότητας, καὶ ἄλλαι μόνον εἰς πιθανάς, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ἥττον, καθ' ὅλους τοὺς βαθμούς, αἵτινες διαχωρίζουσι τὴν ἀνωτέραν πιθανότητα ἀπὸ τῆς ἀσθενεστεράς. Ὁ ἐλάχιστος βαθμὸς τῆς πιθανότητος ἔχει τὰς πρώτας ἀρχάς του ὡς ἡ ἀπύλυτος βεβαιότης.

γ'. Ἦθελε συντείνειν τὰ μέγιστα εἰς τὴν μονιμότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ εἰς τὴν περαιτέρω πρόοδον αὐτῆς, εἰν ἀνεκαλύπτοντο καὶ διεφωτίζοντο δλοκλήρως αἱ ἀρχαί, ἐφ' ὧν ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς ἐπερείδεται. Τοῦτο ἔγινε ἀπὸ δ σχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν εἰς τὰ μαθηματικά, καὶ διὰ τοῦτο δὲν βλέπομεν εἰς αὐτὰ οὔτε αἰρέσεις οὔτε συστήματα. Ἐγινε πρῶτον καὶ εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Νεύτωνος, ὅστις τὰς ἀρχάς τοῦ Βάκωνος ἀνήγαγεν εἰς τρία ἢ τέσσαρα ἀξιώματα ἐπονομασθέντα ὑπ' αὐτοῦ *regulae philosophandi*, καὶ περιπλέον τὰς ἐφήρμωσε λίαν ἐπιτυχῶς, κατασκευάσας τὴν ὀπτικὴν. Πᾶν σύστημα συνίσταται ἐκ τινῶν ἀξιωμάτων, ὀρισμῶν καὶ ἐξαγωγῶν. Τιθεμένων δὲ τῶν ἀξιωμάτων, ἦτοι τῶν ἀρχῶν, διὰ τοὺς ὀρισμοὺς εἶναι πολὺ ὠφέλιμον νὰ προσδιορίσωμεν τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας μεταχειρίζομεθα, καὶ δ' αὐτὰς ἐξαγωγὰς ἀρκεῖ νὰ τηρῶμεν ἀκριβῶς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς.

δ'. Ἡ φύσις ἔδωκεν εἰς πάντας τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους τὰ μέσα, δι' ὧν δύνανται νὰ συμφωνῶσι καὶ νὰ ἐννοῶσι ἀλλήλους, ὅταν

τύχη νὰ διαφωνῶσι περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν· καθότι α'. πᾶς ἀνθρώπος εἶναι ἀρμόδιος δικαστῆς τῶν ἀμφισβητήσεων, αἵτινες δύνανται ν' ἀναφύωνται περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν, καὶ ἐπομένως πολὺ δύσκολον νὰ ἐπιβάλλῃ τις τὰς περὶ τούτου δοξασίας του εἰς τοὺς περισσοτέρους· β'. αἱ κατὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν δόξαι διαστέλλονται τῶν ἄλλων ἀποπλανήσεων, καθόσον ὄχι μόνον εἶναι ψευδεῖς ἀλλὰ καὶ ἄτοποι καὶ κατὰ τοῦ ἀτόπου, εἴτε ἐν τῇ θεωρίᾳ, εἴτε ἐν τῇ πράξει, ἡ φύσις μᾶς ἔδωκε τὸ ὄπλον τοῦ σκόμματος, τὸ ὁποῖον ἰδίως προωρίσθη, ὡς φαίνεται, νὰ προσβάλλῃ καὶ ὅπου δὲν φθάσῃ ὁ λογισμὸς· παράδειγμα τούτου ἔχομεν εἰς τὸν Λουκιανόν, εἰς τὸν Ζουίφτην καὶ εἰς τὸν Βολταῖρον· γ'. μολονότι αἱ πρῶται ἀρχαί, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, δὲν ἐπιδέχονται τὴν ἄμεσον καὶ εὐθεῖαν ἀπόδειξιν, εἶναι ὅμως ἔμμεσοι λογισμοί, διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ποῖαι ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τῶντι τοιοῦτον χαρακτῆρα καὶ ποῖαι μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἰδοὺ τινὰ τῶν πλαγίων τούτων μέσων· καὶ πρῶτον τὸ ἐκ προσώπου (*ad hominem*)· ἐπιχείρημα, δι' οὗ ἀποδεικνύομεν εἰς τὸν ἀρνούμενον πρῶτην τινὰ ἀρχὴν ὅτι παραδέχεται ἄλλην ἔχουσαν τὸ αὐτὸ κύρος· δεύτερον εἶναι ἡ εἰς ἄτοπον ἀπαγωγὴ· τρίτον εἶναι ἡ ἀμόφωνος συγκρίσις ὄλων τῶν ἐποχῶν, ὄλων τῶν λαῶν, τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἀπαιδευτῶν. Εἶναι περιπλέον γνῶμαι τινές, ὧν ἡ καθολικότης ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ὄλων τῶν διαλέκτων· καὶ ἐπειδὴ αὐταί εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ ἡ πιστοτέρα εἰκὼν τῶν ἡμετέρων διανοημάτων, δυνάμεθα ἐκ τοῦ ἀπογράφου νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τοῦ πρωτοτύπου. Βίς ταῦτα δὲ προστίθενται, ὡς ἕτερον μέσον, ἐκεῖναί αἱ δόξαι, αἵτινες, φανερόντων τὸσον ἐνώρως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὥστε ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἀγωγὴν ἢ εἰς τὸν λογισμὸν, καὶ ἐπομένως δικαίῳ τῷ λόγῳ κατατάσσονται εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς. Τελευταῖον, ὅταν εὐρίσκωμεν γνώμην τινὰ τὸσον ἀναγκαίαν εἰς τὴν τοῦ βίου διεύθυνσιν ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν παρακλήσωμεν χωρὶς νὰ ὑποπέσωμεν εἰς πολλὰ ἄτοπα κατὰ τὴν θεωρίαν ἢ κατὰ τὴν πρακτικὴν, εἰν δὲν ἀνάγκηται εἰς ἄλλην, δυνάμεθα ἀφόβως νὰ τὴν κατατάξωμεν μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχῶν.

Θέσας τὰς περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν γενικὰς ταύτας προτάσεις, διαστέλλει ὁ Ρεΐδης πᾶσας τὰς ἀληθείας, εἴτε πρώτας καὶ οἴκοθεν ἐναργεῖς, εἴτε ἐξαγομένας, εἰς δύο τάξεις, τοῦτέστιν εἰς ἀναγκαίας καὶ ἀναλλοιώτους ἀληθείας, ὧν τὸ ἐναντίον εἶναι ἀδύνατον, καὶ εἰς ἀληθείας ἐνδεχομένας καὶ ἐφημέρους, ἐξαρτωμένας ἐκ τῆς θελήσεως καὶ τοῦ αὐθαριέτου, αἵτινες ἔλαβον ἀρχὴν καὶ δύνανται νὰ λάβωσι τέλος. Μὲ ταύτην δὲστὴν διαστολὴν συμπίπτει ἡ συνήθως γινομένη

1) Δοκίμ. Δ' κεφ. δ'.

μεταξὺ τῶν ἀφρημένων ἀληθειῶν καὶ τῶν πραγματικῶν, διότι αἱ ἀφρημένοι εἶναι σχεδὸν πᾶσαι ἀναγκαῖαι.

Τούτου τεθέντος, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι πρῶται ἀρχαὶ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐνδεχομένας ἀληθείας καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀναγκαίαις.

Αἱ περὶ τῶν ἐνδεχομένων πρῶται ἀρχαὶ εἶναι, κατὰ τὸν 'Ρείδην, αἱ ἐπόμεναι·

α'. Πᾶν ὅ,τι μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἢ ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, ὑπάρχει πραγματικῶς. Ἡ συνείδησις εἶναι εἰδικὴ ἐργασία τοῦ νοῦς ἀνεπίδεκτος λογικοῦ ὀρισμοῦ. Τὸ ἀψευδές τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ μόνη ἀρχὴ τοῦ κοινοῦ νοῦς, τὴν ὁποῖαν δὲν διεφιλονείκησαν οὔτε οἱ πλέον ἀτρόμητοι σκεπτικοί, ὡς ὁ Χιούμης. Εἶναι δὲ αὕτη πρώτη, ἀνεξήγητος, καὶ μὴ ἀναγομένη· καὶ ἐὰν δὲν παράγῃ ἄλλα τὰ ἀποτελέσματά της, τοῦτο συμβαίνει διότι οἱ περισσότεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἐπίδεκτικοὶ σκέψεως.

β'. Δευτέρα ἀρχὴ εἶναι ἐκείνη, δυνάμει τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζω ὅτι τὰ ὁποῖα συναίσθησάν μοι διανοήματα ἀνήκουν εἰς τι—ὄν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζω τὸ πνεῦμά μου, τὸ πρόσωπόν μου, τὸ ἐγώ. Πᾶσαι αἱ γλῶσσαι ἔχουσι ῥήματα προσωπικὰ πρὸς δῆλωσιν τούτων τῶν ἐργασιῶν τοῦ νοῦς.

γ'. Τρίτη ἀρχὴ ὅσα μοι ἀνακαλεῖ διακεκριμένως ἡ μνήμη συνέβησαν πραγματικῶς. Οὐδεμίαν ἀρχὴν τόσο ἀναργῶς χαρακτηρίζεται ὡς πρώτη, καὶ διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἠξίωσε νὰ τὴν ἀποδείξῃ, καὶ ὅμως οὐδεὶς περὶ αὐτῆς ἀμφισβᾶλλει.

δ'. Εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ταυτότητος καὶ περὶ τῆς συνεχείας τῆς ὑπάρξεώς μας ἀπὸ τὴν πλέον ἀπαμεμακρυσμένην ἐποχὴν τὴν ὁποῖαν ἐνθυμούμεθα.

ε'. Τὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὑπάρχουσι πραγματικῶς, καὶ εἶναι οἷα τὰ αἰσθανόμεθα· ὅλαι αἱ πλάναι τοῦ Βαρκελεύου καὶ τοῦ Χιούμης προῆλθον ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐπρόσεξαν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην. Πάντες οἱ κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑλικοῦ κόσμου λογισμοὶ τῶν ἐπήγασαν ἀπὸ τὴν ιδέαν ὅτι δὲν ἀντιλαμβάνομεθα τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ τῶν εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα παρουσιαζομένων ιδεῶν καὶ εἰκόγων αὐτῶν.

ς'. Ἐνεργοῦμεν βαθμὸν τινα δυνάμει ἐπὶ τῶν πράξεών μας καὶ ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς θελήσεώς μας. Ἡ ιδέα τῆς δυνάμει δὲν προσγίνεται οὔτε ἐκ τῶν αἰσθήσεων, οὔτε ἐκ τῆς συνειδήσεως. Ἡ πεποίθησις αὕτη ἐνυπάρχει εἰς πᾶσαν πρᾶξιν τῆς θελήσεώς μας, εἰς πᾶσαν διάσκεψιν, εἰς τὴν παρεπομένην ἀπόφασιν, εἰς τὴν αἰτίασιν (imputation), εἰς τὴν συμβουλήν, εἰς τὴν δέησιν κτλ.

ζ'. Αἱ φυσικαὶ δυνάμει διὰ τῶν ὁποίων διακρίνομεν τὴν ἀλή-

θειαν ἀπὸ τὴν πλάνην, δὲν εἶναι ἀπατηλαί. Πᾶσα ἀπόδειξις τούτου ἤθελε προὑποθέτει αὐτὴν ταύτην τὴν ἀλήθειαν. Εἶναι δὲ αὕτη ἀρχὴ ἐνεργοῦσα καὶ παράγουσα τὸ ἀποτέλεσμα της εἰς τοὺς πλειότερους τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ τὸ παρατηρῶσι καὶ νὰ τὸ συλλογίζωνται. Καὶ οὗτος εἶναι εἰς ἐκ τῶν χαρακτηρῶν τῶν πλειότερων ἀρχῶν, ὅτι τὸ κύρος αὐτῶν εἶναι μαλλον ἀδιαφιλονείκητον ἐπὶ πάσης μερικῆς περιπτώσεως παρ' ὅταν ἐκφέρωνται διὰ τινος γενικῆς προτάσεως.

η'. Οἱ ὅμοιοί μας εἶναι πλάσματα ζῶντα καὶ νοοῦντα ὡς ἡμεῖς. Ἡ πίστις αὕτη παρατηρεῖται εἰς τὰ νήπια πρὶν τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἡλικίας των· τὴν ἔχομεν δὲ ὡς ἐκ τῶν αἰσθήσεων καὶ πρὶν ἀναπτυχθῆ ὁ λόγος.

θ'. Εἶδῃ τινὰ τοῦ προσώπου καὶ ἤχοι τινὲς τῆς φωνῆς καὶ νεύματα τινα ἐμφαίνουσι νοήματα τινὰ καὶ διαθέσεις τοῦ πνεύματος. Δὲν δύναται δὲ τοῦτο νὰ ἦναι ἐξαγόμενον τῆς πείρας, διότι τὰ ἀποτελέσματά του παρατηροῦμεν εἰς τὰ νήπια λίαν ἐνώριως, καὶ εἶναι τρόπον τινὰ ἰδιαιτέρα τις αἰσθήσις, δι' ἧς ἀναβαίνομεν ἀπὸ τοῦ σημείου εἰς τὸ σημαινόμενον, χωρὶς νὰ βλέπωμεν τοῦτο, καὶ διὰ μόνης τῆς δυνάμει τῶν συστατικῶν τῆς δακνοίας μας νόμων.

ι'. Φύσει σεβόμεθα τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ γινόμενα, καὶ τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν ὡς πρὸς τὰς δόξας, καὶ παρέχομεν πίστιν εἰς αὐτάς πρὸ τοῦ νὰ ἡμεῖς ἐπίδεκτικοὶ λογισμοῦ.

ια'. Πολλὰ συμβάντα, καίτοι ἐξαρτώμεθα ἐκ τῆς ἐλευθέρως τῶν ἀνθρώπων βουλῆς, δυνάμεθα ὅμως νὰ προῖδωμεν μαλλον ἢ ἥττον πιθανῶς, ἄλλως πᾶσα ἀνθρωπίνη κοινωνία ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος.

ιβ'. Εἰς τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν γινόμενων τὸ συμβῆσόμενον θέλει ὁμοιάση πιθανῶς πρὸς ὅ,τι συνέβη κατὰ περιπτώσεις ἀναλόγους, Ἡ πέτρα ὑποθέτει ἀπαραιτήτως τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ μέλλον θέλει ὁμοιάση πρὸς τὸ παρελθόν. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ μόνη βᾶσις τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας, καὶ ὁ Νεύτων ἔθεσεν αὐτὴν ὡς ἀξίωμα, ἢ ὡς ἓνα τῶν κανόνων τῆς φιλοσοφίας, εἰπὼν· *Effectuum generallium ejusdem generis caedem sunt causae*, ἡγοῦν τῶν γενικῶν τοῦ αὐτοῦ γένους ἀποτελεσμάτων αἱ αὐταὶ εἰσιν αἰτίαι. Ταύτην δὲ τὴν ἀρχὴν παραδεχόμεθα ἅμα τὴν ἀκούσωμεν, καὶ οὐδεὶς ἀπαιτεῖ ἀπόδειξιν αὐτῆς.

Κλείσας δὲ οὕτω τὸν κατάλογον τῶν περὶ ἐνδεχομένων ἀληθειῶν, μεταβαίνει ὁ 'Ρείδης (1) εἰς τὰς περὶ τῶν ἀναγκαίων ἀρχάς, καὶ παρατηρεῖ ὅτι περὶ τῶν πλειότερων τούτων δὲν γίνονται ἀμφι-

1) Ὅρα Κεφ. 5'. αὐτόθι.

σθητήσεις, καὶ ὅτι ἡ φυσικωτέρα διαίρεσις εἶναι ἡ διαστολὴ αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπιστήμας εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουσι. Καὶ τούτου τιθέντος, δυσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχουσι.

α'. Ἀρχαί, τὰς ὁποίας ἠδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ γραμματικὰς ὡς λ. χ. πᾶν ἐπίθετον εἰς πᾶσαν φράσιν ὑποθέτει οὐσιαστικὸν ἐκφραζόμενον ἢ ὑπονοούμενον, δὲν ὑπάρχει φράσις ἄνευ ῥήματος κ.τ.λ.

β'. Ἀρχαὶ λογικαί, ἢ ἀξιώματα, π.χ. δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ἐν ψεύδῳ ἐν οἰαδήποτε συμπλοκῇ λέξεων μὴ ἀποτελουσῶν πρότασιν· πᾶσα πρότασις εἶναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς· πρότασις δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς ἐν ταύτῳ· ὁ κυκλοειδῆς ἢ διάλληλος συλλογισμὸς δὲν ἀποδεικνύει τίποτε· τὸ κατὰ τινος γένους καταφασκόμενον καταφάσκειται καὶ κατὰ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὰ εἰδῶν καὶ ἀτόμων.

γ'. Ἀρχαὶ μαθηματικά, τὰς ὁποίας, ὅ,τι καὶ ἐν λέγῃ ὁ Χιούμης, ὅλοι ἀναγνωρίζουσιν.

δ'. Ἀρχαὶ ἢ ἀξιώματα περὶ καλοῦ, ἐπειδὴ μολονότι ἢ καλαισθησία (goût) ἐκάστου διαφέρει, ὑπάρχουσιν ὅμως ἀρχαί, τὰς ὁποίας ὅλοι ἀναγνωρίζουσιν. "Ὅλοι οἱ καλλιτέχναι συμφωνοῦσι εἰς τοῦτο, καὶ οἱ θεμελιώδεις κανόνες τῆς Ποιήσεως, τῆς Μουσικῆς, τῆς Γραφικῆς, τῆς δραματικῆς ὑποκρίσεως καὶ τῆς εὐγλωττίας οὔτε ἠλλαξάν, οὔτε θέλουν ποτὲ ἀλλάξει. Καὶ ἐκτὸς τῆς ἐμφύτου ἠδονῆς, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὴν θέαν ἀντικειμένων τινῶν, πρὸ τοῦ νὰ ἤμεθα ἱκανοὶ νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐξοχὴν των, (τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, ζωώδη τινὰ καλαισθησίαν), ὑπάρχει καὶ τις ἔλλογος καλαισθησία στηριζομένη ἐπὶ τῆς κρίσεως καὶ ἐπομένως ἐπὶ ἀρχῶν πρώτων.

ε'. Ἀρχαὶ ἠθικαί, π.χ. κατὰ μὲν τὴν ἀναξιότητα, πράξις προσβάλλουσα τὴν δικαιοσύνην πρωτεύει πράξεως προσβαλλούσης μόνον τὴν γενναιότητα· κατὰ δὲ τὴν ἀξιότητα, πράξις γενναία πρωτεύει πράξεως δικαίας· οὐδεὶς εἶναι μεμπτὸς δι' ὅ,τι δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ· δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι ἤθελε μᾶς φανῆ ἀδίκον νὰ κάμνωσιν ἄλλοι εἰς ἡμᾶς, κτλ.

ς'. Τελευταίον, ἀρχαὶ δυνάμεναι νὰ ὀνομασθῶσι μεταφυσικαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων τρεῖς πρὸ πάντων εἶναι ἀξίαι ἰδιαιτέρας μελέτης, α'. ἡ ἀρχή, ὅτι αἱ αἰσθητὰ ποιότητες, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνόμεθα, ἔχουν ὑποκείμενόν τι, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν σῶμα, καὶ αἱ νοήσεις, τῶν ὁποίων ἔχομεν συνείδησιν, ἔχουν ὑποκείμενόν τι, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν πνεῦμα· β'. ἡ ἀρχή, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀρχεται νὰ ἦναι ἔχει τι αἷτιον· γ', τὰ ἐν τῷ ἀποτελέσματι ἐνεργῆ δείγματα νοήσεως καὶ σχεδίου μαρτυροῦσι τὴν ἐν τῷ αἰτίῳ νόησιν καὶ σχεδίασιν, ἀρχὴ ἣτις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φυσικῆς θεολογίας.

Καὶ περὶ μὲν τῶν γραμματικῶν ἀρχῶν, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν μεταφυσικῶν δὲν εὐρίσκομεν νὰ γίνεταί μνεία αὐτῶν ἐν ἄλλῳ χωρίῳ τῶν συγγραμμάτων του.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς λογικάς, μολονότι ἐν ἄλλῳ τῷ Ζ'. Δοκιμίῳ δὲ πραγματεύεται εἰμὴ περὶ λογισμοῦ, ὅμως δὲν ἀπαντῶμεν οὔτε ἀπαρίθμησιν οὔτε ἐκτενῆ περὶ αὐτῶν πραγματεῖαν. Μάλιστα ἐν τῷ αὐτῷ Κεφ. λ. (Κεφ. 5.) ἐνθα λαλεῖ περὶ τῶν γνωμῶν τῶν φιλοσόφων ὡς πρὸς τὰς πρώτας ἀρχάς, παραδέχεται ὅλους τοῦ Λωκίου τοὺς γλευκμοὺς κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, ἣτις εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν λογικὴ ἀρχή.

Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ περὶ καλοῦ ἀξιώματα ἦτοι τὰς καλολογικάς ἀρχάς, διαστέλλει ὁ Ρεΐδης τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ ἀπὸ τὴν περὶ καλοῦ κρίσιν. Καὶ μολονότι πολὺ δύσκολον εἶνε, λέγει, τὸ ν' ἀπαριθμῆσῃ τις τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπείρων εἰδῶν, καθὼς εἶνε δύσκολον νὰ ἀριθμηθῶσι τὰ στοιχεῖα τῆς τελειότητος, καὶ μὲ ὅλην τὴν διαφορὰν τῶν ἐθίμων, τῶν ἔξεων, τῆς ἀγωγῆς, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπὶ τῶν τοιούτων οὐδὲν ἀπόλυτον, διότι τὸ αὐτὸ ἔπρεπε τότε νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τοῦ ἀληθοῦς, ἐπειδὴ δὲν εἶνε μικροτέρα ἢ ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις δόξαις ποικιλία ὡς πρὸς τοῦτο· καὶ καθὼς ὑπάρχει κρίσις διεστραμμένη, αὕτω καὶ καλαισθησία διεστραμμένη, ἐξ οὗ ὅμως δὲν πηγάζει ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ καλαισθησία ὀρθὴ καὶ τελεία. Εἶναι δὲ τελεία, ὅταν εὐαρεστῆται εἰς ὅσα μᾶλλον ἐξέχουσιν εἰς τὸ εἶδος των.

Καὶ ἀκολουθῶν τὰς γνώμας τοῦ Ἀδισσῶνος καὶ τοῦ Ἀκενσίδου, φέρεται ὅτι ἀνάγει τὰ προσόντα τῶν εὐαρέστων πραγμάτων εἰς τὸ πρωτοφανές ἢ τὴν καινότητα, εἰς τὸ μεγαλεῖον καὶ εἰς τὸ κάλλος. Τὸ μὲν πρωτοφανές, διότι ὁ ἄνθρωπος ἀγαπῶν φύσει τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν πρόδον, καὶ ἔχων ἀπερίριστον περιέργειαν, καὶ νέων γνώσεων ἐπιθυμίαν, κινεῖται εὐαρέστως ὑπὸ παντὸς νέου πράγματος, ἀρχεῖ νὰ μὴ ἦναι καθ' αὐτὸ δυσάρεστον. Τὸ δὲ μεγαλεῖον, διότι πᾶσα νοητικὴ ἢ ἠθικὴ ὑπεροχὴ, πᾶς ἀνώτερος βαθμὸς δυνάμειος διεγείρει ἐν ἡμῖν τὴν ὑπόληψιν ἢ τὸν ἐνθουσιασμόν κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ὑπεροχῆς ταύτης καὶ κατὰ τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα τὴν ἀναγνωρίζομεν. Τὸ κάλλος τελευταῖον ἀπαντᾶται εἰς πράγματα τόσον ἐναντίας φύσεως, ὥστε δυσχερές εἶναι νὰ ἐκδηλώσωμεν εἰς τί τοῦτο ὑφίσταται, τοῦτέστι, ποῖος εἶναι ὁ κοινὸς χαῖμακτῆρ τῶν ἀντικειμένων ἐν οἷς ὑπάρχει. Χρῶμα, σχῆμα, κίνησις, νοήματα, ὕψος, τέχναι, ἐπιστήμαι, ἔργα, πάθη, χαρακτῆρες, εἰς πάντα ταῦτα δύναται νὰ ἐνυπάρχη τὸ καλὸν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τι κοινὸν εἰς πράγματα τόσον ἀνόμοια. Ἐὰν δὲ ὁ ἡμέ-

τερος φιλόσοφος ἐρωτηθῆ διατί τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐφαρμόζεται εἰς πράγματα τόσον διάφορα, ἀπαντᾷ· διότι πάντα ἐμποιοῦσιν ἐν ἡμῶν τὸ αὐτὸ αἶσθημα, τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ.

Τοῦτο δὲ συνίσταται ἐκ δύο στοιχείων· ἐκ τινος εὐαρέστου συγκινήσεως καὶ ἐκ τινος πίστεως, ὅτι εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τὴν διεγείρουσιν, ὑπάρχει τελειότης ἢ ἐξοχή τις πραγματική. Ἐὰν δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων στοιχείων ἦναι συνάφεια, ἀγνοοῦμεν. Ἡ πίστις ἐμπλέκει κρίσιν, ἣτις δύναται νὰ ἦναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς, καθὼς τύχη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον νὰ ἔχη ἢ μὴ τὴν ὁποίαν ἀποδίδομεν εἰς αὐτὸ τελειότητα. Αὕτη δὲ ἡ τελειότης καὶ ὄχι τὸ αἶσθημα τοῦ θεατοῦ ὀνομάζεται κάλλος· καὶ τὸ νὰ λέγη τις ὅτι δὲν ὑπάρχει κάλλος εἰς ἐκεῖνα τὰ πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὸ ἀναγνωρίζουσιν, εἶναι ὡς ἂν ἔλεγεν ὅτι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις μᾶς ἀπκτῶσι. Καὶ ὄχι μόνον τὰ κάλλη, τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐν τῇ φύσει, εἶναι πραγματικά, ἀλλὰ μάλιστα εὐλόγως δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι πολλώτατα ἄλλα ὑπάρχουσι, τὰ ὁποῖα διαφεύγουσι τὴν περιορισμένην τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν.

Αἱ περὶ καλοῦ κρίσεις ἡμῶν εἶναι ἢ αὐτόματοι (instinctifs) ἢ ἔλλογοι. Πράγματι τινε μᾶς προσβάλλουσιν ἀμέσως καὶ μᾶς φαίνονται ὠραῖα πρὸ πάσης σκέψεως. Τοιαῦται κρίσεις δὲν δύνανται νὰ καθυποβληθῶσιν οὔτε εἰς τὸν συλλογισμόν, οὔτε εἰς τὴν κρίσιν, καθὼς προσδιορίζομεναι ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως, καὶ καθότι δὲν ἔχομεν ἀπολύτους κανόνας πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀκριβείας τῶν. Αἱ ἔλλογοι ἐξ ἐναντίας ἐκτιμῶνται ἐντελέστατα. Καὶ μολονότι τὸ αὐτόματον αἶσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τὸ ἔλλογον εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἐντελῶς διακεκριμένα, ὅμως αἱ ἐργασίαι αὐτῶν τόσον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἀναμιγνύονται, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ὅρια τῆς σχετικῆς ἐκτάσεως αὐτῶν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅση ἢ αὐτόματος κρίσις, φύσιν μεταβάλλουσα, γίνεται ἔλλογος, ὅπερ συμβαίνει ὁσάκις ἀνακαλύπτωμεν τὴν μυστικὴν τελειότητα τῆς ὁποίας τὸ κάλλος τοῦ ἀντικειμένου δὲν ἦτο εἰμὴ σύμβολον.

Καὶ καθὼς δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν τὴν αὐτόματον αἶσθησιν τοῦ καλοῦ ἀπὸ τὸ ἔλλογον, οὕτω καὶ αὐτὸ τὸ κάλλος εἶναι δύο εἰδῶν, πρωτότυπον καὶ παράγωγον. Εἶνε δὲ παράγωγον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζομεν μεταφέροντες εἰς τι ὑποκείμενον προσὸν ἀνῆκον εἰς ἄλλο· π. χ. μεταφέροντες προσὸν τι ἀπὸ τοῦ σημαινομένου εἰς τὸ σημεῖον, ἀπὸ τοῦ αἰτίου εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος εἰς τὸ ὄργανον τῆς ἐνεργείας, οὕτω τὸ καλὸν ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος εἰς τὸ ὄργανον τῆς ἐνεργείας, οὕτω τὸ καλὸν καὶ

διακεκριμένον τοῦ προσώπου θεωρεῖται ὡς εἰκὼν ἠθους εὐγενοῦς καὶ ὑψηλοῦ.

Τούτων τεθέντων, ὁ Γρείδης κάμνει ταχεῖαν ἐπιθεώρησιν τῶν ποιότητων εἰς τὰς ὁποίας δύναται ἐλλόγως νὰ ἀποδοθῆ τὸ κάλλος, εἴτε διότι τὸ ἔχουσιν ὡς ἴδιον προσόν, εἴτε διότι τὸ ἀντανκλώσι.

Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς ἡν ἔκαμε διαστολὴν μεταξὺ τοῦ πρωτοφανοῦς τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ καλοῦ παρατηρεῖ ὅτι τὸ πρῶτον δὲν εἶναι ποιότης τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἀπλή σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ θεατοῦ. Καὶ μολονότι δύσκολον ἴσως εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὸ ὅριον τὸ διαχωρίζον τὸ μεγαλεῖον ἀπὸ τὸ κάλλος, εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ δύο αὗται ποιότητες περιλαμβάνουσι πᾶν ὅ,τι καθ' αὐτὸ ἀρέσκει εἰς τὴν καλαισθησίαν τοῦ ἀνθρώπου, τούτεστι πᾶσαν πραγματικὴν τελειότητα καὶ ἐξοχήν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ, τὸ δὲ δεύτερον, τῆς ἀγάπης.

Ζητοῦντες λοιπὸν τίνες εἶναι τοῦ πνεύματος καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων αἱ ποιότητες αἵτινες ὡς πρὸς τὸν φωτισμένον ἄνθρωπον ἔχουσι κάλλος, εὐρίσκομεν ὅτι τὸ πρωτότυπον κάλλος ἀνήκει ἰδίως εἰς τὰ πνευματικὰ προσόντα, καὶ ὅτι τὰ τῶν αἰσθητῶν δὲν ἔχουσι καλλονήν, εἰμὴ μόνον καθ' ὅσον εἶναι ἐκφραστικὰ σημεῖα ἢ ἀποτελέσματα ἐκείνων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ κάλλος παράγει τὴν ἀγάπην, ἄρα δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης καὶ τῶν τρυφερῶν αἰσθημάτων, οἷα εἶνε τὰ συνιστῶντα τὸν ἀγαπητὸν χαρακτῆρα ἠθικὰ προτερήματα. Ὅσα δὲ διεγείρουσι τὸν θαυμασμόν ἀπατελοῦσι μᾶλλον τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὰ ἠθικὰ ἔρχονται τὰ νοητικά, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ σωματικά. Πᾶν κάλλος ὑπάρχει πρωτοτύπως εἰς τὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς τελειότητας καὶ εἰς τὰς ἐνεργητικὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος· καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄρατοῦ κόσμου διαχυόμενον κάλλος δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόβροια τῆς πρωτοτύπου ἐκείνης καλλονῆς. Ἐπειδὴ δὲ μόνον τὰ ὄρατὰ σημεῖα τῶν εἰς τοὺς ὁμοίους μᾶς ἠθικῶν καὶ νοητικῶν ποιότητων πίπτουσιν ὑπὸ τὴν αἶσθησιν καὶ ἀντανκλώσιν αὐτάς, διὰ τοῦτο ἀποδίδομεν εἰς τὴν εἰκόνα τὸ κάλλος καὶ τὸ μεγαλεῖον, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ πρωτότυπον. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ ζῶα καὶ ἕως εἰς αὐτὰ τὰ ἀψυχα ἀντικείμενα τὸ αἶσθητὸν κάλλος εἶναι σημεῖον τοῦ ὑπ' αὐτὸ ὑποκρυπτομένου νοητοῦ καὶ ἠθικοῦ. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἦναι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κάλλος ἀόρατον, ἀποκαλύπτεται ὅμως βαθμηδὸν καὶ ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν διὰ τῶν αἰσθητῶν παριστανόμενον.

Καὶ τῶνδ' ἐάν παρατηρήσωμεν πάντα τῶν αἰσθητῶν τὰ προ-

σόντα, ὅσα καλοῦμεν ὠραῖα, θέλομεν εὑρεῖ ὅτι πάντα ἀνακαλοῦσι κατὰ τινὰ τρόπον τὸ πνεῦμα, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ κάλλος αὐτῶν φαίνεται μεγαλύτερον. Ἐὰν παρατηρήσωμεν ἀφηρημένως τὴν ἀψυχὸν ὕλην, τὴν εὐρίσκομεν στερεάν, ἐκτεταμένην, ἄδραν, καὶ οὐδὲν εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἐνδιαφέρον τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ. Ἄλλ' ὅταν σκοπῶμεν τὸ σύστημα τοῦ παντός καὶ προσηλόγων τὴν προσοχὴν μας εἰς τὴν θαυμαστὴν σχέσιν, τὴν ὁποῖαν τὸ σχῆμα, τὰ κινήματα αὐτοῦ καὶ τὰ προϊόντα ἔχουσι πρὸς τὰ διάφορα εἶδη τῶν ἐνοικούντων ζώων ἀπὸ τοῦ ἐντόμου μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, ὁποῖον θέαμα ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ὄρασίν μας! Ἡ τελειότης τῆς ἀψύχου ὕλης ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ ἦναι, ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου τῶν ιδιοτήτων καὶ σχημάτων αὐτῆς συνδυασμοῦ, τόσον θαυμαστῶς προσηρμοσμένη εἰς τὰς χρεῖας τῶν ζώων καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διηγετικὴ αὕτη σχέσις μεταξὺ τῶν μέσων καὶ τοῦ τέλους καὶ ἡ δι' ἀμετατρέπτου ἀρμονίας ἀποκαλυπτομένη φρόνησις, σοφία καὶ ἀγαθότης παρέχουσι καλλονὴν εἰς ὅλους τοὺς ὑλικοὺς συνδυασμοὺς τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως, καθότι καὶ εἰς τὴν ἀψυχὸν ὕλην καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπον πᾶσα καλλονὴ ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐκ φρασῆς δυνάμεως, σοφίας καὶ ἀγάπης.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ κάλλους εἶναι καὶ ἡ χάρις περὶ ἧς πραγματεύεται ὁ Ρεῖδης πρὸς τὸ τέλος τοῦ δ'. Κεφ. αὐτόθι. Μολονότι δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ ὄρισις, δὲν ὑπάρχει ὅμως, κατ' αὐτόν, χωρὶς τῶν δύο τούτων: α'. κινήσεως τοῦ σώματος, ἢ μέλους αὐτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον μέρους τοῦ προσώπου β'. φυσικότητος. Αἱ κινήσεις τοῦ σώματος αἱ ἐκφράζουσαι φυσικώτερον τὰς συγκινήσεις καὶ τὰ ἀληθῆ αἰσθηματὰ ἀγαπητοῦ χαρακτήρος, ἀποτελοῦσι τὴν χάριν, ἥτις λοιπὸν ἀνάγεται καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἐκφρασιν. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἐν περιλήψει ἡ περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ θεωρία.

Περὶ δὲ τῶν ἠθικῶν πραγματευόμενος, ἀριστα διαστέλλει μεταξὺ τῶν ἐλατηρίων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὰς μηχανικὰς ἀρχάς, αἵτινες δὲν ὑποθέτουσιν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν οὔτε προσοχὴν, οὔτε διάσκεψιν, οὔτε βουλήν, τὰς ζωϊκὰς, αἵτινες εἶναι εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ εἰς τὰ κτήνη κοιναί, καὶ τὰς λογικὰς, αἵτινες ἰδίως ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἀνθρώπον, καθὼ λογικὸν ζῶον.

Καὶ αἱ μὲν μηχανικαὶ ἀνάγονται εἰς δύο, εἰς τὸ αὐτόματον (instinct) καὶ εἰς τὴν ἔξιν· αἱ δὲ ζωϊκαὶ περιλαμβάνουσι τὰς ὁρέξεις, τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐνεργοῦσι χωρὶς τῆς συμμετοχῆς τῆς βουλῆς, αἱ δὲ ἄλλαι ἀπαιτοῦσι καὶ βουλήν καὶ προαίρεσιν.

Ἄλλ' αἱ λογικαί, ἴδιαι μόνον τῶν λογικῶν ζώων, ἐκτὸς τῆς βουλῆς καὶ τῆς προαίρεσεως, ἀπαιτοῦσι καὶ τὴν κρίσιν ἢ τὸν λόγον,

ὅστις κανονίζει τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰς πράξεις, διότι πᾶσα διεσκευασμένη πρᾶξις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ὡς μέσον ἢ ὡς τέλος. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων, ἡ ἀνάγκη τοῦ λόγου εἶναι ἀναμφίβολος· ὡς πρὸς τὰ τέλη δὲ, ὑπάρχουσι τινὰ τὰ ὁποῖα χωρὶς τοῦ λόγου, οὔτε κἂν νὰ συλλάβωμεν ἡδυνάμεθα, καὶ τὰ ὁποῖα, ἅμα συλληφθέντα, γίνονται ὄχι μόνον ἀρχαὶ ἐνεργείας, ἀλλ' ἀρχαὶ κανονίζουσαι καὶ ἡγεμονικαί, εἰς τὰς ὁποίας αἱ ἄλλαι πᾶσαι ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσιν.

Εἶναι δὲ αὗται δύο· τὸ ὀρθῶς ἐννοούμενον συμφέρον, καὶ τὸ καθήκον, ἔχοντα στενωτάτας σχέσεις πρὸς ἀλλήλα, τὴν αὐτὴν διαγωγὴν ἐπιτετάτοντα καὶ ἀμοιβαίως βοηθούμενα. Ἀλλὰ μολονότι συγγέονται πολὺ συχνά, ὀφείλομεν νὰ τὰ διαχωρίσωμεν, διότι εἶναι τῶντι διακεκριμένα.

Ἡ ἐννοία τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν διάνοικαν ἅμα ἀνεπτυχθῆ ὁ λόγος. Πᾶν ὅ,τι καθιστᾷ τὸν ἀνθρώπον εὐδαιμονέστερον, ἢ τελειότερον εἶναι ἀγαθόν, καὶ ἅμα συλλάβωμεν αὐτό, γίνεται τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας μας· ἐξ ἐναντίας, πᾶν ὅ,τι φέρει εἰς αὐτὸν βλάβην. Προβαίνοντες δὲ εἰς τὴν ἡλικίαν, καὶ διδασκόμενοι ἐκ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος, ἐκτείνομεν τὴν ὄρασίν μας πέραν τοῦ ἐνεστώτος, καὶ διορθῶντες ὅ,τι μὲ ὅλας τὰς συνεπείας καὶ τὰς γνωστὰς αὐτοῦ σχέσεις ἐπιφέρει ἐν τέλει περιττότερον καλὸν ἢ κακόν, ἀπακτῶμεν τελείαν γνῶσιν τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος, καὶ μόλις ἀποκτήσωμεν τὴν ἐννοίαν ταύτην, ἡ φύσις μας παρκαίνει εἰς ζήτησιν καὶ ἀπολαβὴν αὐτοῦ. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἡ ζήτησις τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος εἶναι ἔλλογος ἀρχὴ ἐνεργείας στηριζομένη ἐπὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθόσον εἶναι λογικὸν ζῶον.

Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη, μολονότι οἱ σοφοὶ πάσης ἐποχῆς τὴν ἀνεγνώρισαν ἱκανὴν νὰ ὀδηγήσῃ τὸν φωτισμένον ἀνθρώπον εἰς τὴν ἐνεργεῖαν πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἐὰν ἦτο μόνη, ἤθελεν εἶναι ἀνεπρκής, διότι οὔτε ἤθελεν εἶσθαι κανὼν ὁ ἀγωγῆς ἀρκετὰ σαφής, οὔτε ἤθελεν ὑψώσει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, τοῦ ὁποῖου εἶναι ἐπιδεκτικός, οὔτε ἤθελε παρέχει ὅλην ἐκεῖνην τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποῖαν ἐμποιεῖ ἐν ἡμῖν, ὅταν συζευχθῇ μὲ τὴν ἔλλογον ἀρχὴν τῆς ἀφιλοκερδοῦς εἰς τὸ καθήκον ὑπακοῆς καὶ ἀφοσιώσεως.

Ἡ δὲ ἐννοία τοῦ καθήκοντος εἶναι τόσον ἀπλή, ὥστε δὲν ἐπιδέχεται λογικὸν ὄρισμόν, καὶ δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ εἰμὴ μόνον διὰ τῶν συγνώμων αὐτοῦ, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἰδιοτήτων καὶ διὰ τῶν περιστάσεων, ὑφ' ὧν συνοδεύεται ἐξ ἀνάγκης. Π.χ. δύναται

τις να εἴπῃ τὸ καθήκον εἶναι ὅ,τι ὀφείλομεν νὰ κάμωμεν, ὅ,τι εἶναι καλὸν καὶ τίμιον, ὅ,τι εἶναι ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἐγκρίσεως, ὅ,τι εἶναι εἰς πάντα ἄνθρωπον κανὼν διαγωγῆς κ.τ.λ. Προσέτι δὲ ἡ ἔννοια αὕτη δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ συμφέροντος ἢ τοῦ ὠφελιμωτέρου εἰς τὴν εὐδαιμονίαν μας· διότι αἱ δύο αὗται ἀρχαί, μολονότι τὰ παραγγέλματα αὐτῶν ἐνίοτε συνάδουσι, μένουσιν ὁμῶς πάντοτε οὐσιωδῶς διακεκριμέναι, καὶ τὸ καθήκον εἶναι πάντοτε ἀνώτερον τοῦ συμφέροντος καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ συμφέροντος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν νὰ διατηρῶμεν τὴν ὑπόληψίν μας. Ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀρχή, δύναμις τῆς ὁποίας συναισθανόμεθα ὅτι ἔχομεν τινα ἀξιοῦτητα (mérite) ὅταν τὴν ὑπακούωμεν, καὶ τινα ἀναξιοῦτητα (démérite) ὅταν ἀντιβαίνωμεν εἰς αὐτήν. Ἐὐὐλικὸν τῆς ἀρχῆς ταύτης δύναται νὰ διαφέρῃ μυριοτρόπως, ἀλλ' ἡ ἔννοια αὐτῆς, οἷαδ' ἕποτε εἶναι τὰ εἰς αὐτὴν διδόμενα ὅρια, εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς πάντα. Ἡ δὲ ὑπαρξίς αὐτῆς εἰς τοὺς ὅσοι ἔφθασαν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, εἶναι ἀναμφισβήτητος. Αἱ λέξεις δι' ὧν σημαίνεται, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας ἐπιτάττει, καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύει, τὰ πρέπει ἢ δὲν πρέπει, δι' ὧν ἐκφράζονται τὰ προστάγματα τῆς, πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι μέρος οὐσιωδῆς ὅλων τῶν γλωσσῶν. Ἐὐὐ σέβας πρὸς τοὺς ἐντίμους χαρακτῆρας, ἡ ὀργὴ διὰ τὰς ὑβρεῖς, ἡ διὰ τὰς εὐεργεσίας εὐγνωμοσύνη, καὶ ἡ ἀγανάκτησις κατὰ τῆς ποταπότητος καὶ χαμερπείας εἶναι φυσικὰ πάθη ὑποθέτοντα τὴν πραγματικότητα ἠθικοῦ τινος ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἐν τῇ διαγωγῇ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πλῆθος συναλλαγμάτων ἀπαραιτήτων καὶ εἰς τὴν πλέον ἀτελεῖ κοινωνικὴν κατάστασιν ἐμπλέκει τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῶν ἀρχαίων αἰρέσεις, πλὴν τῆς Ἐπικουρείου, διαστέλλουσι τὸ ὠφέλιμον ἀπὸ τὸ ἀγαθόν, τὸ συμφέρον ἀπὸ τὸ προσήκον, καὶ τὴν ὄρεξιν ἀπὸ τὸν λόγον.

Ἀλλὰ τεθείσης τῆς ἔννοιᾶς τοῦ καθήκοντος, πῶς ἐφαρμόζεται; πῶς κρίνωμεν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ; διότι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀφρημένη ἔννοια δὲν ἀρκεῖ, ἀπαιτεῖται καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐφαρμόζειν αὐτήν. Φιλόσοφοι τινες ἀποδίδουσι πολὺ ἐλάχιστος τὴν ἰσχὺν ταύτην εἰς τινα πρωταρχικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν καλοῦσιν ἠθικὴν αἴσθησιν, συνείδησιν, αἴσθημα τοῦ καθήκοντος Sensus recti et honesti. Καὶ τῶντι, ἔχομεν πρωταρχικὴν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας, ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, ὄχι μόνον ἀποκτῶμεν τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν γένει, ἀλλὰ προσέτι ἀναγνωρίζομεν ὅτι πράξεις τινὲς εἶναι ἄλλαι ἀγαθαί, καὶ ἄλλαι κακαί. Εἶναι δὲ αὕτη ἀναμφισβότως ἀνω-

τέρα πάσης ἄλλης δυνάμεως· ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ὑπάρχει ἡ ἐπαισθητὴ αὕτη ἀναλογία, ὅτι καθὼς αἱ αἰσθήσεις ὄχι μόνον μᾶς δίδουσι τὰς πρώτας γνώσεις τῶν διαφορῶν ποιότητων τῶν σωμάτων, ἀλλὰ μᾶς ὑπαγορεύουσι καὶ ὅλας τὰς πρώτας κρίσεις, ὅσας φέρομεν περὶ τῶν ἰδιοτήτων προσδιωρισμένου τινὸς σώματος, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ἠθικὴ δύναμις ὄχι μόνον παρέχει τὰς πρώτας ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τῆς ἀξιοῦτητας καὶ τῆς ἀναξιοῦτητας, ἀλλὰ μᾶς ὑπαγορεύει καὶ ὅλας τὰς εἰδικὰς κρίσεις περὶ τῆς δικαιοσύνης ἢ ἀδικίας τῆς δεῖνος πράξεως κατὰ μέρος, περὶ τῆς ἀξιοῦτητας ἢ ἀναξιοῦτητας τοῦ δεῖνος χαρακτῆρος. Ἡ δὲ μαρτυρία τῆς ἠθικῆς ἡμῶν δυνάμεως, καθὼς ἡ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, εἶναι τῆς φύσεως ἡ μαρτυρία, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἔχομεν ἵνα πιστεύσωμεν ἀμφοτέρως. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἀμέσως μαρτυρούμεναι ἀλήθειαι εἶναι αἱ πρώται ἀρχαί, καθ' ἃς συλλογιζόμεθα περὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ ἐξ ὧν ἐξάγομεν ὅλην τὴν περὶ φύσεως ἐπιστήμη. Αἱ δὲ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἀμέσως ἀποκαλυπτόμεναι εἶναι ὡσαύτως αἱ πρώται ἀρχαί ὅλων τῶν ἠθικῶν συλλογισμῶν καὶ ἡ πηγὴ ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ γνώσεις ἡμῶν ἀπορρέουσι. Διότι εἶναι φανερόν, ὅτι, ἀφ' οὗ ὑπάρχουσι ἠθικοὶ λογισμοί, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ πρώται, γενικαί, οἷαθεν ἐναργεῖς. Ἐκ τῶν ἀρχῶν τούτων δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ συνθετικῶς ὅλους τοὺς μερικοὺς κανόνας τῆς διαγωγῆς, καὶ εἰς αὐτὰς ἀνάγονται ἀναλυτικῶς ὅλα τὰ καθήκοντα καὶ ὅλα αἱ ἀρεταὶ κατὰ μέρος. Καὶ ταῦτα μὲν ἀληθεύουσι περὶ πάσης ἐπιστήμης.

Αἱ δὲ ἠθικαὶ κρίσεις τοῦτο ἔχουσιν ἴδιον, ὅτι παρακολουθοῦνται ὑπὸ συγκινήσεως ἢ πάθους εὐνοϊκοῦ ἢ δυσμενοῦς, ὑπὸ ἡδονῆς ἢ λύπης. Ἡ εὐνοια καὶ ἡ ὑπόληψις ὄχι μόνον δίδονται διὰ τινος φυσικῆς κλίσεως εἰς τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ προσέτι φαίνονται νομίμως εἰς αὐτὴν ὀφειλόμεναι, καθὼς εἰς τὴν ἀνηθικότητα φαίνονται νομίμως ἀποδιδόμεναι ἢ ἀποστροφή, ἢ ἀπέχθεια καὶ ἡ ἀγανάκτησις. Πᾶσαι δὲ αἱ ἐργασίαι τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως ἀνάγονται εἰς τὰς τρεῖς ἀκολούθους· α'. κρίσιν ἀνέκκλητον περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀδιαφόρου· β'. κατὰ συνέπειαν τοιαύτης κρίσεως, ἐπιδοκιμασίαν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἀποδοκιμασίαν τοῦ κακοῦ· γ'. πάθη ἡδονῆς ἢ λύπης διεγειρόμενα ἐν ἡμῖν, καθὼς τύχη νὰ κρίνωμεν τὰς πράξεις ἀγαθὰς ἢ κακάς.

Ἀναπτύξας οὕτω τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἠθικὴν κρίσιν, μεταβαίνει ὁ Πείδης εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καὶ ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῶν πράξεών μας.

Πάν ὅ,τι ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη, λέγει οὗτος, (Δοκίμ. Δ'. κεφ.β.) ἔχει ἀναγκαίως αἰτίον τι ἰκανόν τι νὰ τῷ δώσῃ τὸ εἶναι. Τοῦτο αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ πάσης ἀλλοιώσεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη φανεροῦται τόσον ἐνώρως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ, εἶναι τόσον καθολικὴ καὶ τόσον βαθέως ἐβριζωμένη εἰς τὴν φύσιν μας, ὥστε ὁ τολμηρότερος σκεπτισμὸς δὲν δύναται νὰ τὴν ἐκριζώσῃ· ἢ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ πίστις ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται· κατὰ πᾶσαν ὥραν, κατὰ πᾶσαν στιγμήν τῆς ζωῆς κυβερνᾷ τὴν διαγωγὴν μας· ἐξ αὐτῆς προέρχεται ὅτι, ἀλλοιουμένου τινὸς πράγματος, πιστεύομεν ἢ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ποιητικὸν αἰτίον τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης, ἢ ὅτι εἶναι ἀποτελεσματὸν ἄλλου τινὸς αἰτίου, καὶ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσιν αἱ ἔννοιαι τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου, τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, τῆς παραγωγικῆς τοῦ ἀποτελέσματος δυνάμεως κτλ.

Παρὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, καὶ ἑτέρα.τις ἀναφαίνεται λίαν ἐνώρως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὅτι δηλ. ἡμεῖς αὐτοὶ εἴμεθα τὸ ποιητικὸν αἰτίον τῶν ἐσκεμμένων καὶ ἐκούσιων πράξεών μας, καθότι ἡ συνείδησις μαρτυρεῖ ὅτι πρὸς παραγωγὴν ἀποτελεσμάτων τινῶν, ἡμεῖς κάμνομεν ἐξάσκησιν δυνάμεως ἐνίοτε ἐπίπονον. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἰδέας ποιητικοῦ τινος αἰτίου, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πεποιθήσεως πρὸς πᾶσαν ἀλλοίωσιν εἶναι ἀναγκαστικὸν ἐν αἰτίον.

Ἐθεύσεως λοιπὸν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν, καθὸ ἀμέσων ὑπαγορεύσεως τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως, ἄλλο δὲν μένει εἰμὴ νὰ ἀριθμήσωμεν, νὰ κατατάξωμεν καὶ νὰ ἀναγάγωμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, διότι πᾶν τὸ πιστευόμενον ἢ εἶναι ἀρχὴ πρώτη, ἢ συνέπεια· καὶ εἰ μὲν τὸ δεύτερον πρέπει νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν λογικὴν, εἰ δὲ τὸ πρῶτον, εἰς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ ὡς πρὸς τὰ σημεῖα, δι' ὧν ἀναγνωρίζονται τοῦ κοινοῦ νοῦς αἱ ἀποφάσεις, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ δ'. κεφαλ. τοῦ σ'. Δοκίμ. περιλαμβανόμενα. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἦναι οἰκοθεν ἐναργεῖς· καί, ἐπὶ τῶν ἠθικῶν, ἀνάγονται ἢ εἰς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει, ἢ εἰς τὰς μερικὰς ἀρετάς, ἢ εἰς τὰς συγκρούσεις, αἰτίνας κατὰ τὸ φαινόμενον μεταξὺ διαφόρων ἀρετῶν ἀναφύονται. Ὁ δὲ ἡμέτερος φιλόσοφος, χωρὶς νὰ διίσχυρίζεται ὅτι κάμνει πλήρη αὐτῶν ἀπαρίθμησιν, νομίζει ὅτι δύναται νὰ συγκαταλεχθῶσιν ἀπὸ τὴν πρώτην κατηγορίαν αἱ ἐξῆς (1).

α'. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διαγωγῇ ἔργα τινὰ ἀξία ἐπιδοκιμασίας καὶ ἐπαίνου, καὶ ἄλλα ψόγου καὶ τιμωρίας, ἀμφότερα δὲ κατὰ διαφόρους βαθμούς.

β'. Πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ἐκούσιον, δὲν εἶναι ἀξιὸν οὔτε ψόγου οὔτε ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

γ'. Πᾶν ὅ,τι πηγάζει ἐξ ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης, δύναται μὲν νὰ ἦναι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον, ὠφέλιμον ἢ ἐπιβλαβές, ἀλλ' οὐδέποτε ὑποκείμενον ψόγου ἢ ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

δ'. Πταίει τις παρκαλείπων τὰ δέοντα ἢ ποιῶν τὰ μὴ δέοντα.

ε'. Δὲν πρέπει νὰ ἀμελῶμεν οὐδὲν τῶν ἐφ' ἡμῖν μέσιον ἵνα γνωρίσωμεν τὸ καθῆκον, καὶ ἰδοῦν τινα τῶν μέσων τούτων· νὰ προσέχωμεν ὅσον δυνάμεθα σοβαρῶς εἰς τὴν ἠθικὴν μας ἐκπαίδευσιν· νὰ παρατηρῶμεν τί ἐπιδοκιμάζομεν καὶ τί ἀποδοκιμάζομεν ἐν τῇ διαγωγῇ τόσον τῶν σωζόντων μὲ ἡμᾶς, ὅσον καὶ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὰ ἔργα μᾶς ἀναφέρει ἡ ἱστορία· νὰ σκεπτόμεθα συχνά, ὅτε τὸ λογικὸν μας εἶναι ἡσυχον καὶ ἡ καρδία παντὸς πάθους ἐλευθέρη, περὶ τῶν περιστάσεων τῆς πρεσβυτείας ἡμῶν διαγωγῆς, ἵνα διακρίνωμεν τὸ ὁποῖον ἐκάμαμεν ἀγαθὸν ἢ κακόν, ζητοῦντες ἐν ταύτῳ πῶς ἠδυνάμεθα κάλλιον νὰ πορευθῶμεν· νὰ σκεπτόμεθα ἀμερολήπτως περὶ τῆς μελλούσης ἡμῶν διαγωγῆς, ἐκτιμῶντες, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ τὰς προΐδωμεν, τὰς ὁποίας μέλλομεν νὰ ἀπαντήσωμεν ἀφορμὰς τοῦ εὖ πράττειν καὶ τοὺς πρὸς τὸ κακὸν πειρασμούς· τελευταῖον, νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀληθεστάτην ταύτην ἀρχὴν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἀξιοπρέπειαν καὶ δόξαν, ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος εἶναι δι' ἕκαστον ἐξ ἡμῶν κατὰ πάσας τοῦ βίου τὰς περιπετείας· ἡ πρώτη καὶ ἡ σημαντικωτάτη τῶν γνώσεων.

ς'. Ἀφ' οὗ ἀπαξ γνωρίσωμεν τὸ καθῆκον, ἡ σπουδαιότερα ἀσχολία μας πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ καὶ ἡ ἰσχυροποίησις τῆς ψυχῆς μας κατὰ τῶν πειρασμῶν τῶν δυναμένων νὰ τὴν ἀποπλανήσωσι. Γὰρ δὲ πρὸς τοῦτο μέσα εἶναι· νὰ διατηρῶμεν ἐν ἡμῖν ζωηρὸν καὶ διηνεχὲς αἰσθημα τοῦ κάλλους τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ αἰσχυροῦς τῆς κακίας, τῆς ἐνεστώσης εὐδαιμονίας καὶ τῶν μελλουσῶν ἀμοιβῶν, τὰς ὁποίας μᾶς ἐγγυᾶται ἡ πρώτη, καὶ τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀθλιωτάτων συνεπειῶν τῆς δευτέρας· νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ὠραιότερα παρκαδείγματα τῆς ἀρετῆς, ὅσα μᾶς παρουσιάζει ἡ ἱστορία καὶ ὁ κόσμος ἐν ᾧ ζῶμεν· νὰ ἀποκτῶμεν καὶ νὰ ἐνδυναμῶμεν ἐν ἡμῖν τὴν διττὴν ἐξίν τοῦ νὰ καθυποβάλλωμεν τὰ πάθη εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ λόγου, καὶ τοῦ νὰ μὲνωμεν ἄκαμπτοι εἰς ὅ,τι ἀποφασίσωμεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἡμῶν· νὰ ἀποφεύγωμεν τέλος πάντων τὰς ἀφορμὰς τοῦ κακοῦ, ὅσας δυνάμεθα νὰ φύγωμεν χωρὶς

(1) Δοκ. Δ'. κεφ. α'.

νά φανῶμεν μικρόψυχοι, καὶ ὅταν ἐπέλθῃ ἡ ὥρα τοῦ πειρασμοῦ, νά επικαλώμεθα τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς Θεοῦ τὴν ἀντίληψιν.

Μετὰ τὰς γενικωτέρας ἀρχὰς ταύτας, προβαίνει ὁ Πείδης νά ἐνδείξῃ ἄλλας τινὰς γενικὰς μὲν καὶ αὐτάς, ἀλλ' ἥττον σημαντικὰς, καὶ εἶναι αἱ τοῦ δευτέρου εἴδους·

α'. Ὁφείλομεν νά προτιμῶμεν τὸ μείζον ἀγαθόν, καίτοι ἀπώτερον, τοῦ μικροτέρου, καὶ τοῦ μείζονος κακοῦ τὸ μικρότερον. Εἶναι δὲ αὕτη καὶ ἀρετῆς καὶ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἀρχή, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νά ἀμελήσωσιν οἱ ἠθικολόγοι.

β'. Ὁφείλομεν νά συμμορφώμεν τὴν διαγωγὴν μας πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς φύσεως, οἷοι ἀποκαλύπτονται ἐν τῇ συστάσει τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Ἡ ἐν ἡμῖν δύναμις, ἡ καλουμένη συνείδησις, εἶναι ὁ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐγγεγραμμένος νόμος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅστις τὸν παραβιάζει, ἐνεργεῖ κατὰ τῆς ἰδίας φύσεως καὶ τιμωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ.

γ'. Οὐδεὶς χάριν ἑαυτοῦ μόνου ἐτέθη εἰς τὸν κόσμον. Ὅθεν ἕκαστος ὀφείλει νά θεωρῇ ἑαυτόν ὡς μέλος τῆς μεγάλης τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας καὶ τῶν ὑπαλλήλων κοινωνιῶν εἰς τὰς ὁποίας μερικώτερον ἀνήκει, οἷαι ἡ οἰκογένεια, οἱ φίλοι, ἡ ἐπαρχία, ἡ πατρίς, καὶ νά εὐργετῇ αὐτάς ὅσον δύναται.

δ'. Ὁφείλομεν νά πράττωμεν πρὸς τοὺς ἄλλους καθὼς κρίνομεν ὅτι ὄφειλον νά πράττωσιν αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς, ἐὰν εὕρισκοντο εἰς τὴν θέσιν μας καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἰδικήν των· ἢ, γενικώτερον, ὀφείλομεν νά πράττωμεν ὅ,τι ἐγκρίνομεν, καὶ ν' ἀποφεύγωμεν, ὅ,τι κατακρίνομεν εἰς τοὺς ἄλλους, ὅταν αἱ περιστάσεις ἦναι αἱ αὐταί. Ὁ κανὼν οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἰσότητος, καὶ περιλαμβάνει πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κανόνας τῆς δικαιοσύνης.

ε'. Πρὸς τὸν πιστεύοντα εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς τελειότητος καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑποχρέωσις νά τιμᾷ αὐτὸν καὶ νά τὸν ὑπακούῃ εἶναι ἀμέσως ἐναργής.

Καὶ αὗται μὲν εἶναι τῆς δευτέρας κλάσεως αἱ ἀρχαί.

Ἡ δὲ τρίτη κλάσις τῶν ἠθικῶν ἀξιωματίων περιλαμβάνει τὰ προσδιορίζοντα ποίαν μεταξὺ δύο ἀρετῶν ὀφείλομεν νά προτιμῶμεν, ὅταν φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἐγκυριότης μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπιτασσομένων πράξεων.

Ἐὰν αἱ διάφοροι ἀρεταὶ θεωρηθῶσι μόνον ὡς κλίσεις τοῦ πνεύματος, ἢ ἀποφάσεις τῆς βουλῆς νά πράττωμεν συμφώνως πρὸς τινὰ γενικὸν κανόνα, δὲν δύναται νά ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμία ἀντίθεσις, καθότι συνιστῶσι κανόνα διαγωγῆς ὁμοιόμορφον καὶ συνεπῆ. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κατὰ μέρος πράξεων, ὅσας αἱ διάφοροι ἀρεταὶ

ἤθελον ἐπιτάξει, ἢ ἀντίθεσις εἶναι δυνατή. Π. χ. ὁ αὐτὸς ἀνθρώπος δύναται νά ἦναι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ γενναῖος, εὐγνώμων καὶ δίκαιος· αἱ κλίσεις αὗται ὄχι μόνον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ μάλιστα ἐνδυναμώνονται ἀμοιβαίως· ἀλλὰ δυνατόν, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, νά μᾶς ἀπαγορεύῃ ἡ δικαιοσύνη ὅ,τι ἡ γενναιότης καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη ὑπαγορεύουσιν. Ἐπὶ τοιαύτης περιπτώσεως εἶναι φανερόν ὅτι ἡ γενναιότης πρέπει νά ὑποχωρῇ ἐνώπιον τῆς εὐγνωμοσύνης, καὶ ἀμφοτέρω ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Ὡσαύτως, ἡ πρὸς τοὺς μὴ πάσχοντας εὐποιία ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τοῦ πρὸς τοὺς πάσχοντας οἴκτου, καὶ ἐνώπιον τῆς προσευχῆς ἢ ἀγαθοεργίας· καὶ ἐν γένει εἶναι φανερόν, ὅτι διαφόρων πράξεων προκειμένων, πρέπει νά ὑποχωρῶσι αἱ προερχόμεναι ἐκ τῆς τελειότερας ἀρετῆς καὶ ἔχουσαι μείζονα ἐσωτερικὴν ἀξίαν.

Συντελέσας οὕτω τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν τὸν κατάλογον, ὁ Πείδης προσθέτει τὴν ἐξῆς παρατήρησιν: Πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἀπαριθμηθεῖσαι ἀλήθειαι καλοῦνται ἀρχαὶ πρῶται διότι φαίνονται ἔχουσαι τὴν ἐνόρκτον καὶ ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἐνάργειαν, ἥτις χαρακτηρίζει τοιαύτας ἀρχὰς. Καὶ ἴσως δύναται τις νά ἐξαίρεσῃ τινὰς ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀνάγονται εἰς ἄλλας ἐναργεστέρας. Ἐπ' αὐτῶν, στηρίζονται πάντες οἱ ἠθικοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συλλογισμοί, καὶ ὅσω προβαίνει ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις, τόσω περισσότερον γνωρίζομεν τὴν θεμελιώδη αὐτῶν ἐνέργειαν.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι τὰ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν σύστημα τοῦ Πείδου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθημεν νά ἐκθέσωμεν συντομώτερον, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς ἰδέας μᾶλλον ἢ ἥττον παρεδέχθησαν καὶ ἀνεπτυξάν ἐν μὲν τῇ Σικωτίᾳ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ὁ Ροϋε-κολλάρδος, ὁ Κουσῖνος, ὁ Ἰουφροᾶς καὶ σύμπασα ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκλεκτικὴ σχολή. Μένει δὲ τῶρα νά καθυποβάλωμεν καὶ περὶ τούτου ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἐπίκρισις τοῦ συστήματος τοῦ Ρείδου

α'. Δύο ἔξοχα προτερήματα ἔχει ὁ Ρείδης α'. ὅτι πρὸ τοῦ Καντίου ἀνέβη, ὡς ἤδη εἶπομεν, εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως β'. ὅτι πάντοτε ἐμείνε πιστὸς εἰς τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης, ἥτις εἶναι ἡ ψυχολογική, ἀνεσκεύασεν ὀλοκλήρως τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Χιούμη, ἐπλούτισε μὲ πολλὰ νέα γινόμενα τὴν ἐπιστήμην, καὶ καθίδρυσε σχολήν, ἥτις ἀκολουθοῦσα τὰς ἐργασίας του καὶ μιμουμένη τὸ παράδειγμα του, ἀποτελεῖ μίαν τῶν λαμπροτέρων ἐποχῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νέας φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἐκπλαγεὶς καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἐκθαμβωθεὶς ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων ὅσα ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν παρατήρησίν του, ἔσπευσε νὰ κατατάξῃ εἰς τὰς πρώτας καὶ ἐμφύτους πολλὰς ἀρχὰς παραγωγῆς καὶ δευτερευούσας, δὲν εἶχε δὲ τὴν δύναμιν ἢ τὴν ὑπομονήν νὰ ἐξετάσῃ ἐὰν τινὸν ἦναι πρῶται ἢ παράγωγοι, καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν εἶδεν ἀμέσως καὶ προδήλως ἐξερχόμενον ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἐνδιάθετον δύναμιν τοῦ ἐγῶ, ἀμελήσας νὰ ἐξακριβώσῃ ἐὰν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πηγάζῃ ἐξ αὐτῆς. Ἄφ' ἑτέρου ὅσον ὑπῆρξεν ὀξύνους καὶ ἐμβριθῆς εἰς τὴν παρατήρησιν, τόσον ἐδείχθη σώφρων καὶ μετριοφρων. Οὐδέποτε διισχυρίσθη ὅτι διηρεύνησε καθ' ὀλοκλήριαν ὅλας τῆς διανοίας τὰς χώρας, καὶ οὐδαμῶς ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ ἐξαγόμενα τῶν παρατηρήσεών του πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ὀριστικά. Κατὰ τοῦτο, ὡς καὶ κατὰ πολλὰ ἄλλα, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα.

β'. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ ἐλλείμματά του καθιστῶσι τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς δυσκολώτερον πρὸς αὐτὸν παρὰ πρὸς ἄλλους φιλοσόφους. Διότι, ἐκτὸς τῶν ἐπαναλήψεων, τῶν μακρολογιῶν καὶ τῆς ἀνομοιότητος τοῦ ὕφους, σπανίως ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἀπανταχοῦ ἀορίστου καὶ ἀβεβαίου τῆς θεωρίας του, δύσκολον εἶναι νὰ τὴν ἐννοήσῃ τις κατὰ τὸ σύνολόν της, συμπεριλαμβάνων αὐτὴν εἰς συνοπτικὴν καὶ ἀκριβῆ ἐκθεσιν, ἵνα τὴν καθυποβάλλῃ εἰς ἐπίκρισιν. Οὕτως, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἀφοῦ ἐν τῷ β'. κεφ. τοῦ Β'. Δοκ. ἀπηρίθμησε μὲ πολλὴν ἀκρίβειαν ὅλας τὰς ἐν τῷ Α'. ἀνακαλυφθείσας πρώτας ἀρχὰς, ἀναμιγνύει εἰς αὐτάς τὴν εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πίστιν, τῆς ὁποίας οὐδεὶς λόγος εἶχε γίνει ἕως τότε. Ἡμεῖς

δὲ δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐκτὸς ὑποστάσεων, σύγχρονον μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς τὸ αἰσθανόμενον ἐγῶ καὶ εἰς τὸ ἀψευδὲς τῶν ἡμετέρων νοητικῶν δυνάμεων ἢ δὲ μορφή ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἡ πίστις αὕτη ἀποκαλύπτεται εἶναι ἡ αἰσθησις. Τὸ ἐγῶ εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἀχώριστον τοῦ οὐκ ἐγῶ. Ἄλλὰ τὸ ἐγῶ φανερόνεται καὶ βεβαιούται ὄχι διὰ μόνης τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς νοήσεως. Μόλις δὲ συναισθανθῇ διαστέλλεται εὐθύς, διὰ τίνος πρωταρχικῆς ἐνοράσεως ἀπὸ τὸ οὐκ ἐγῶ, ἀποδίδον εἰς τοῦτο τὰ αὐτὰ στοιχεῖα τῆς οὐσίας του, ἡγουν ὑπόστασιν, μορφήν, σχέσιν, τόπον καὶ χρόνον. Καὶ ἡ μὲν εἰς τὸ ἀψευδὲς τῶν δυνάμεων ἡμῶν πίστις εἶναι συνέπεια ταύτης τῆς τοῦ ἐγῶ καὶ τοῦ οὐκ ἐγῶ καταφάσεως. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ εἰς τὴν φιλαλήθειαν τῶν ὁμοίων μας εἶναι μᾶλλον κλίσει ἢ ἀρχαί, παραγόμεναι καὶ αὐταὶ ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης καταφάσεως καὶ διακρίσεως συζευχθείσης ὅμως μὲ ἄλλα στοιχεῖα καὶ μὲ ἄλλας ἀρχάς. Ἐγῶ κατὰ πρῶτον ἠξέυρω ὅτι εἶμαι, καὶ, ἐκτὸς τοῦ ἐγῶ, ἠξέυρω ὅτι ὑπάρχει καὶ τὸ οὐκ ἐγῶ. Μόλις δὲ ἴδω ἐν τῷ οὐκ ἐγῶ τούτῳ ἄλλα ὄντα ὅμοια μὲ τὸ ἰδικόν μου, ἐφαρμόζω τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν ταύτης, συνδυαζομένην μὲ ἐκείνην τῆς ταυτότητος, ἐξάγω τὴν συνέπειαν ὅτι ἀποτελέσματα ὅμοια πρὸς ἄλληλα προέρχονται ἐξ ἀνάγκης ἐξ ὁμοίων αἰτίων, καὶ οὕτω πιστεύω εἰς τὴν φιλαλήθειαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, πιστεύω εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, (ἥτις εἶναι ἡ αὐτὴ πίστις πλέον ἐκτεταμένη), καὶ πιστεύω περιπλέον εἰς τὴν σταθερότητα τῶν νόμων τῆς φύσεως. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ρείδου καλουμένη ἀρχὴ ἐπαγωγῆς ἄλλο δὲν εἶνε εἰμὴ ἢ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος συνδυαζομένη μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν. Ἐκ τούτου βλέπομεν ὄχι μόνον πόσον αἱ ὑπὸ τοῦ Ρείδου ἀριθμούμεναι αὐταὶ ἀρχαὶ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἦναι πρῶται, ἀλλὰ καὶ διατὶ συνήνωσεν αὐτάς εἰς τὴν πρώτην ταύτην ὑποδιαίρεσιν καὶ τρόπον τινὰ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπωγουμίαν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι αἱ ἐργασίαι αὐταὶ γίνονται ἐν τῇ διανοίᾳ λίαν ἐνώριως καὶ ταχέως, οὔτε διισχυρίζομεθα ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει παρευθὺς συνείδησιν τῶν ὁμοίων κάμνει ἐργασιῶν καὶ τῶν ὁμοίων ἐφαρμόζει ἀρχῶν, συνείδησιν ἀποκτωμένην πολὺ ἀργὰ διὰ τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἀναλύσεως. Ἄλλ' ἐὰν δυνήθωμεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὰς εἰρημένους πίστεας, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐργασίαι καὶ ἀρχαὶ εἶνε ἀναγκαῖαι, θέλομεν δι' αὐτοῦ τούτου ἀποδείξει ὅτι δὲν εἶνε οὔτε ἀπλάτ, οὔτε πρῶται. Καὶ τὴν ἀπόδειξιν ταύτην νομίζομεν εὐκόλον, ἕμ.α θελήσῃ τις νὰ ἀναλύ-

ση μετά προσοχής καὶ ὑπομονῆς τὰ ἐν αὐταῖς περιλαμβανόμενα. Καὶ τῶντι διατὶ πιστεύω εἰς τὴν φιλαλήθειαν τῶν ὁμοίων μου, ὅτε π.χ. μοὶ φανερόνουςιν ἰδέαν τινὰ ἢ ἐπιθυμίαν αὐτῶν ἢ βουλήν· διότι ἢ φανέρωσις ἐκείνη εἶναι καὶ ἐν ἐμοὶ ἀποτέλεσμα ἐκείνης τῆς ἰδέας, ἐπιθυμίας ἢ βουλῆς. Τὸ γὰρ λέγωμεν δὲ ὅτι ὅμοια ἀποτελέσματα πρέπει γὰρ ἔχωσιν αἷτια ὅμοια, ταῦτόν ἐστι καὶ λέγειν ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται ἐν ταύτῳ γὰρ μὴ ἦναι, καὶ πᾶν ὅ,τι εἶναι ἔχει τινὰ αἷτιαν. Ἐὰν εὐρίσκω ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι τριγώνου τινὸς εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθὰς διὰ τοὺς λόγους Α, Β, Γ, εἰς πᾶν ἄλλο ὅμοιον σχῆμα θέλω εὐρεῖ αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν καὶ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Καὶ ὡσαύτως, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, τὰ δάκρυα εἶνε ἐν ἐμοί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σημεῖον λύπης, ἀλλὰ βλέπω αὐτὰ καὶ εἰς ἄλλον καὶ ἐὰν πᾶν ὅ,τι εἶναι πρέπει γὰρ ἔχη τινὰ αἷτιαν, καὶ τὰ δάκρυα ταῦτα πρέπει γὰρ ἔχωσιν τινὰ αἷτιαν καὶ ἐὰν τὰ δάκρυα ἔχωσιν ἐν ἐμοὶ αἷτιαν τὴν λύπην, καὶ εἰς ἄλλους τοὺς ἄλλους πρέπει γὰρ ἔχωσιν τὴν αὐτὴν αἷτιαν, ἄλλως τὰ δάκρυα ἤθελον εἶναι καὶ ἐν ταύτῳ μὴ εἶναι, ὅπερ ἀτοπον· διότι εἰς τὴν ἰδέαν τῶν δακρύων περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἰδέα ὅτι εἶναι ἀποτελέσματα θαθείσης τινὸς αἷτιας, δηλ. λύπης. Ἴδού ἐπὶ τίνων ἀρχῶν στηρίζεται ὁ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸς καὶ ὁ δι' ἐπαγωγῆς, εἴτε ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῶν ὁμοίων μας, εἴτε ἐπὶ τῶν φαινόμενων τῆς φύσεως, καθὼς εἴπομεν ἐν τῷ Κεφ. Ε'. Ἐὰν δὲ ὁ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸς δὲν ἦναι πάντοτε ἀναμάρτητος, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῶν ὁρίων καὶ τῆς ἀτελείας τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

γ'. Παρὰ τὴν ἰδέαν τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως δυσχυρίζεται ὁ Πείδης ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ἐννοιαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὕλην, αἵτινες ἀδύνατον εἶναι γὰρ ἐξάγωνται ἐκ τῆς αἰσθήσεως, καὶ ἐπομένως ἔχουσι ἄλλην ἀρχήν. Ἀλλ' ἐξ ὧν ἀπαριθμοὶ οὐδεμία εἶναι τῶντι πρώτη. Ἡ ἐπ' ἀπειρον διαιρετότης τῆς ὕλης εἶναι ἐξαγωγὴ γινόμενη διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτότητος ἐξ ἧς ἔχομεν ἰδέας τῆς πρώτης τῆς ὕλης ποιότητος, δηλ. τῆς ἐκτάσεως. Τὸ αὐτὸ βητέον καὶ περὶ τῶν ἄλλων εἶναι ἐξαγωγὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ τύπου, τῆς κινήσεως, γινόμεναι πᾶσαι διὰ τῆς λογικῆς ἀρχῆς, καὶ περιττὴ εἶναι πᾶσα περὶ τούτου ἀπόδειξις. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀποβλέπει τὴν ἰδέαν τοῦ τύπου, φαίνεται ὅτι ὑπέπεσεν εἰς αὐτὸ τοῦ Καντίου τὸ ἀμάρτημα, ὑπολαβὼν αὐτὴν ὡς ὑποκειμενικὸν τύπον μόνης τῆς αἰσθήσεως καὶ ὄχι ὡς στοιχεῖον τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ παντὸς ὄντος. Ἡ δὲ ὑποκειμενικὴ παραγωγὴ τῆς ἰδέας ταύτης δὲν εἶναι πρὸ αὐτῶ τήσον σαφῆς, καθότι λέγει ὅτι ἐμποιεῖται ἐν ἡμῖν ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀφῆς, καὶ ὅτι ἔπειτα γίνεται ἀνεξάρτητος αὐ-

τῶν, μεγκλύνεται καὶ γίνεται ἀπειρος, τρόπον τινὰ διὰ τινος ἐπεξεργασίας τοῦ νοῦς. Ἀλλ' εἰς πάντα ταῦτα οὐδὲν ἀληθές· διότι ἡ ἰδέα τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ τύπου, εἶναι τύπου τινὸς ἀπειρου, καὶ μάλιστα, καθὼς τοιαύτη, δὲν δύναται γὰρ προσέλθῃ ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἥτις μᾶς δίδει μόνον τὸ πεπερασμένον. Εἰ δὲ μὴ παραδεχθῶμεν τὴν καθαρὰν καὶ ἐκ τῶν προτέρων παραγωγὴν τῆς ἰδέας ταύτης, δὲν ὑπάρχει ἐργασία τοῦ νοῦς διὰ γὰρ τὴν ἀποκτήσωμεν ἢ γὰρ τὴν συμπληρώσωμεν, ἐπειδὴ πᾶσα τοιαύτου εἴδους ἐργασία προὔποθέτει καὶ αὐτὴ τὸ ἀπειρον τοῦ τύπου κατὰ τοῦτο ἡ θεωρία τοῦ Καντίου εἶναι ἀνωτέρα καὶ μόνον ἀληθής.—Καθ' ὅσον δὲ ἀνάγεται εἰς τὸν χρόνον, ὁ Πείδης θεωρεῖ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ὡς ἀφυσικὸν ὑπαγόρευσιν τῆς μνήμης· ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου δυνάμεθα γὰρ ἐπαναλάβωμεν τὰς ὁποίας ἐκάμαμεν περὶ τύπου παρατηρήσεις. Αἱ δὲ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τύπου ὑπ' αὐτοῦ διδόμεναι ἀναπτύξεις ἀποδεικνύουσι, μεταξὺ πολλῶν εὐφυῶν καὶ ἐμβυθῶν παρατηρήσεων, τὴν ἀμνηχανίαν εἰς ἣν περιεπλέχθη, μὴ ἀναγνωρίσας τὴν ἀληθῆ τῶν ἰδεῶν τούτων παραγωγὴν, καὶ σχεδὸν ἀκουσίως καὶ χωρὶς γὰρ τὸ συναισθανθῆ ὁμολογεῖ ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ τύπος εἶναι οἱ ἀπαραίτητοι ὄροι τῆς ὑπάρξεως παντὸς ὄντος. Ἀπὸ ταύτης δὲ μέχρι τῆς ἐτέρας ὁμολογίας ὅτι ὁ τύπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι δύο ἀναγκαῖα στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, ἐν μόνον βῆμα ὑπολείπεται, καὶ τούτου γενομένου, παύει πᾶσα ἀπορία ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν αὐτῶν, καὶ σπουδαιότεραι, παρ' ὅσον ὁ Πείδης πιστεύει, ἀναφαίνονται αἱ τοῦ Νεύτωνος καὶ Κλαρκίου θεωρίαι. Μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου φαίνεται ὅτι παραινῶν τῶν πρώτων ἰδεῶν τὴν ἀπαρίθμησιν.

δ'. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ἀρχῶν, τέσσαρες εἶναι αἱ προτάσεις αἱ ἀποτελοῦσαι, κατ' αὐτόν, τὸ κριτήριον διὰ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα γὰρ ἀναγνωρίσωμεν ἐὰν ὑπάρχωσιν ἀρχαί, καὶ ποῖαι εἶναι. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης οὐδεμίαν κάμνομεν παρατήρησιν, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ἄνευ τοιούτων ἀρχῶν ὁ συλλογισμὸς δὲν ἤθελεν ἔχει οὔτε ἀρχήν, οὔτε τέλος. Ἡ δὲ δευτέρα περιλαμβάνεται εἰς τὴν πρώτην, διότι καὶ τὸ πιθανὸν ἢ ἀπίθανον τῶν συμβεβηκότων ἀποδεικνύεται διὰ συλλογισμοῦ. Ἀλλὰ δὲν πρέπει γὰρ εἰπωμεν ὅτι τινὲς τῶν ἀρχῶν φέρουσιν εἰς συνεπίας βεβαίας, καὶ τινες μόνον εἰς πιθανάς, διότι ἐκ τούτου ἠδύνατό τις γὰρ ὑποθέσῃ ὅτι ὑπάρχουσι εἰδῶν ἀρχαί, ἀλλὰ πιθαναί, ἐπειδὴ ἡ φύσις τῶν συνεπειῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἀρχῶν· αἱ δὲ ἀρχαί, ἐὰν δὲν ἦναι ἀναγκαῖαι, καθολικαὶ καὶ ἀπόλυτοι, δὲν εἶναι ἀρχαί· ἀπ' ἐτέρου δὲ τὸ πιθανὸν ἢ ἀπίθανον τῶν συνεπειῶν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς ἀλλ' ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν γινόμενων ἐφ' ὧν ἐφαρμόζονται. Ἡ δὲ τρίτη εἶναι εὐχὴ, ἥτις ἐὰν ἐπραγματοποιεῖτο,

ἀναμφιβόλως ἤθελεν ἐπισπεύσει καὶ ἐξασφαλίσαι ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ τὰς προόδους. Ἡ τετάρτη τελευταῖον περιλαμβάνεται καὶ αὕτη εἰς τὴν πρώτην, διότι τὸ ἐν αὐτῇ οὐσιώδες εἶναι τὸ νὰ καταστήσωμεν ἐναργῆ τὴν δύναμιν καὶ τὸ κῦρος τοῦ συλλογισμοῦ. Καὶ πρὸς τὰ πλάγια μέσα, ὅσα προτείνει ὡς ἀρμόδια ἵνα ἀναγνωρίσωμεν ποῖαι εἶναι τῶν αἰ πρώται ἀρχαί, πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος ἢ ῥητῶς ἢ σιωπηλῶς τὰ παραδέχεται. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐπιμένομεν εἰς τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἀληθές κριτήριον εἶναι τοῦ Καντίου ὅτι δηλ. τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὸ καθολικὸν εἶναι οἱ μόνοι ἀψευδεῖς χαρακτῆρες τῶν ἐκ τῶν προτέρων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν.

ε. Ἀναλαμβάνων ἔπειτα τὴν ὁποίαν ἔκαμε διαστολὴν μεταξὺ τῶν περὶ τῶν ἀναγκαίων ἀρχῶν καὶ τῶν περὶ τῶν ἐνδεχομένων, καὶ προσπαθῶν νὰ ἀπαριθμήσῃ τὰς τῆς δευτέρας τάξεως, ἀνάγει αὐτὰς εἰς τὰς ἐξῆς, τὰς ὁποίας εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναλάβωμεν· α. τὸ ἀψευδές κῦρος τῆς συνειδήσεως· β'. τὴν ιδέαν τοῦ ἐγὼ καθὸ ὑποστάσεως διακεκριμένης τοῦ οὐκ ἐγὼ· γ'. τὸ κῦρος τῆς μνήμης· δ'. τὴν πίστιν εἰς τὴν προσωπικὴν ταυτότητα· ε. εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐκτός· ς'. τὴν πίστιν εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐσωτερικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν, ἢ εἰς τὴν δύναμιν μας· ζ'. τὴν πίστιν εἰς τὰς δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνομεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος ἢ τὴν πίστιν εἰς τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως τῶν ὁμοίων μας· θ'. τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν σημείων τῶν ἐκφραζόντων τὰς ιδέας, τὰς θελήσεις καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ὁμοίων μας· ι. τὴν πίστιν τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ γινόμενα καὶ εἰς τὴν αὐθεντικὴν αὐτῶν ὡς πρὸς τὰς γνώμας· ια. τὴν δυνατότητα τοῦ προῖδεῖν τινὰ συμβάντα, καὶ τελευταῖον ιβ'. τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ μέλλον θέλει ὁμοιάσῃ πρὸς τὸ παρελθόν. Περὶ τούτων πάντων ἡδυνάμεθα νὰ περιορισθῶμεν εἰς ὅσα παρετηρήσαμεν ὑπ' ἀριθ. β'. ὡς πρὸς τὸ κεφ. β'. τοῦ Δοκ. Β', τοῦ ὁποίου ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐπαναλαμβάνει ἐνταῦθα τὰ συμπεράσματα. Ἡ πρωτίστη ἀπόφανσις τῆς φιλοσοφίας, ἢ πρώτη κατάφασις αὐτῆς εἶναι, ὡς ἤδη εἶπομεν, τὸ ἐγὼ εἶμαι, διότι ἄμ' εἶμαι, ἠξέυρω ὅτι εἶμαι. Ἄλλὰ τὸ ἐγὼ εἶμαι περιλαμβάνει τὸ ἐγὼ αἰσθάνομαι, ἐνθυμούμαι, νοῶ, κρίνω, θέλω, ἐνεργῶ, τὰ ὁποῖα ὅλα δὲν εἶναι εἰμὴ στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ἐγὼ. Καὶ μολονότι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος, τὴν ὁποίαν ἐγὼ εἰς τὴν πρώτην παρατήρησιν ἐμάκρυτο, εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐργασίαν τῆς συνειδήσεως ἔχω, εἶναι καθολικὴ καὶ ἀναγκαῖα, καθὼς προσημειώσαμεν, ὁμῶς διὰ τῆς πρώτης ταύτης προτάσεως δὲν βεβαιῶνται εἰμὴ γινόμενον ἀναμφιβόλον μὲν, ἀλλ' ἐνδεχόμενον καὶ ὄχι ἀναγκαῖον καὶ ἀπόλυτον, μὴ ἔχον ἐπομένως τοὺς χαρακτῆρας διὰ τῶν ὁποίων διαστέλ-

λονται αἱ πρώται ἀρχαί. Εἰς τοῦτο ἀνάγεται τὸ κῦρος τῆς συνειδήσεως (α.), τὸ κῦρος τῆς μνήμης (γ.), ἢ πίστις εἰς τὴν προσωπικὴν ταυτότητα (δ.), καὶ ἢ πίστις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν (ς). Πᾶσαι αἱ ιδέαι αὗται ἐμπεριέχονται εἰς τὸ γινόμενον τοῦ εἶναι καὶ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος. Καὶ ἐπειδὴ μετὰ τοῦ ἐγὼ, καὶ τοῦ διακεκριμένου ἐκείνου, διορῶ, δυνάμει πρώτης τινος ἐνοράσεως, καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, πιστεύω καὶ εἰς τὸ ἐγὼ καθὸ ὑπόστασιν διακεκριμένην τοῦ οὐκ ἐγὼ (β.) καὶ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων (ε.). Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὴν πίστιν εἰς τὰς διακριτικὰς τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους δυνάμεις (ζ.), ἢ πίστις αὕτη συνίσταται ἐκ δύο στοιχείων· ἐκ τῆς βεβαιότητος, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ ἀκαταμάχητος ἐνάργεια τῶν πρώτων ἀρχῶν, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ νομικὸν ἢ δικαιοματικὸν στοιχεῖον.—Καὶ ὡς πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ. ἢ, θ', καὶ ι ἀρχάς, εἶπομεν ἤδη ὅτι, μακρὰν τοῦ νὰ ἴηαι πρώται, εἶναι ἐξαγόμεναι, καὶ στηρίζονται ἐπὶ τῶν δύο τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος τῶν ἀρχῶν, δυνάμει τῶν ὁποίων, ἀφ' οὗ ἀνεγνωρίσμεν τὴν ταυτότητα τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, πιστεύομεν εἰς τὴν ταυτότητα τῶν ὑποστάσεων καὶ τῶν αἰτίων.—Αἱ δὲ τελευταῖαι δύο συνταυτίζονται, ἢ μᾶλλον ἢ πρώτη δὲν εἶναι εἰμὴ συνέπεια τῆς δευτέρας, διότι τὸ νὰ δυνάμεθα νὰ προβλέπωμεν τὰ μέλλοντα συμβάντα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ μέλλον θέλει ὁμοιάσῃ πρὸς τὸ παρελθόν. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὴν τάξιν τῆς φύσεως, ἢ εἰς τὴν σταθερότητα τῶν νόμων αὐτῆς, εἶναι καὶ αὕτη σύνθετος ἐν μέρει ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὡς προσημειώσωμεν, καὶ ἐν μέρει ἐξ ἧς ἀναθέτομεν εἰς τὴν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ ἐμπιστοσύνης. Δὲν εἶναι λοιπὸν οὐδὲ αὕτη πρώτη. Καὶ εἰς ταῦτα μὲν ἀνάγονται αἱ ὑπ' αὐτοῦ νομιζόμεναι πρώται περὶ τῶν ἐνδεχομένων ἀρχαί.

ς'. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς περὶ τῶν ἀναγκαίων, ἢ διαίρεσις αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπιστήμας εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουσι, πολλάς ἐπιδέχεται παρατηρήσεις. Καὶ πρῶτον οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῆ ὅτι ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις, δι' ὧν μελετῶμεν τὰς διαφόρους ἐπιστήμας εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί, ἀδύνατον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ ἀρχαί διαφέρουσι κατὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς μελέτης. Ὁ ἄνθρωπος εἴτε συλλογίζεται περὶ τῶν γινόμενων, εἴτε ζητῆ τὰ αἷτια ἢ τὰ τέλη αὐτῶν, μεταχειρίζεται πάντοτε αὐτὰς τὰς τρεῖς πρώτας ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἠριθμήσαμεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρουσίας διατριβῆς, οἷονδ' ἢποτε ἴηαι τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐρεύνης, ἢ τὸ ἀντικείμενον τῆς παρατηρήσεώς του. Ἐάν τις ὑποθέσῃ τὸ ἐναντίον, διασχίζει τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ πίπτει εἰς πλάνην ἀνάλογον μὲ ἐκείνην

εἰς ἣν περιέπεσαν ὁ Βάκων, διακριῶν καὶ κατατάσσων τὰς ἐπιστή-
μας κατὰ τὰς ἐν αὐταῖς ἐνασχολουμένας δυνάμεις. Βέβαιον εἶναι
ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει ἴδιον ὀρμητήριον, ἔχει διδόμενά τινα
ἐφ' ὧν ἐργάζεται κατασκευάζουσα τὰς θεωρίας τῆς, καὶ τὰ ὅποια
λαμβάνει ἢ ἀμέσως παρὰ τῆς φύσεως, ἢ ἐμμέσως παρὰ τῶν τελευ-
ταίων ἐξαγομμένων ἄλλων ἐπιστημῶν, καὶ κατὰ τοῦτο αἱ ἐπιστήμαι
δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς πρώτας καὶ δευτερευούσας, ἢ προτέρας
καὶ ὑστέρας. Ἄλλ' ἐὰν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι κατὰ πᾶσαν ἐπιστή-
μην ὁ σκοπὸς, ἢ ζήτησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐὰν τὸ ὄργανον δι' οὗ
πᾶσα ἐπιστήμη ἐνεργεῖ, εἶναι τὸ αὐτό, ἢ ἀνθρωπίνη διάνοια, ἔπε-
ται ὅτι καὶ αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται καὶ ὑφ' ὧν διευ-
θύνεται, εἶναι αἱ αὐταί. Ἄλλως ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν τόσας ἀρ-
χὰς ὅσας εἶναι αἱ ἐπιστήμαι, καὶ αὗται δύνανται νὰ αὐξήσωσι καὶ
νὰ πολλαπλασιασθῶσιν ἐπ' ἀπειρον. Τελευταῖον τὸ νὰ εἴπῃ τις ὅτι
πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει ἰδίας ἀρχὰς δὲν ἀρκεῖ, πρέπει καὶ νὰ τὸ ἀπο-
δείξῃ. Συμφωνοῦσιν ἐν γένει οἱ φιλόσοφοι ὅτι τοιαῦται ἀρχαὶ ὑπάρ-
χουσιν εἰς τὰ μαθηματικά, μολονότι καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηματικοὶ
κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν αὐτῶν διαφέρουσι. Θέλομεν δὲ ἀποδείξει
ματ' ὀλίγον ὅτι καὶ τοῦτο δὲν ἀληθεύει, καθότι αἱ νομιζόμεναι πρῶ-
ται τῆς μαθηματικῆς ἀρχαί, ἢ τὰ ἀξιώματα, δὲν εἶναι εἰμὴ ὀρι-
σμοί, ἢ προτάσεις διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος μᾶλλον ἢ ἥττον
ἐκπεφρασμένως ἐξ ὀρισμῶν ἐξαγόμεναι. Ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς δὲ
τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, οὐδεὶς, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, ἐπεχει-
ρησε νὰ τὰς ἀπαριθμήσῃ, καὶ αὐτὸς ὁ Πλείδης, μολονότι τὰς προα-
ναγγέλλει, οὐδὲ τὰς κατατάσσει. ἔπειτα ὅλας, οὐδὲ τὰς ἀναπτύσσει
—Καὶ περὶ μὲν τῶν γραμματικῶν, μολονότι τὰς προαναγγέλλει
κατὰ πρῶτον, δὲν δίδει εἰμὴ παραδείγματα τινα, καὶ ἔπειτα οὐδεὶς
γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν. Ἦδες δὲ μαθηματικὰς καὶ λογικὰς ἀριθ-
μεῖ ἐπιτροχάδην καὶ μόνον ἐκτείνεται περὶ τῶν καλλολογικῶν καὶ
ἠθικῶν. Καὶ ποῖαι εἶναι αἱ γραμματικαὶ λογικαὶ αὐτοῦ ἀρχαί;
ὀρισμοὶ ἢ συνέπειαι ὀρισμῶν ἐξαγόμεναι διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταύ-
τητος; οὕτω π.χ. πᾶσα πρότασις ὑποθέτει οὐσιαστικόν τι, καὶ δὲν
ὑπάρχει φράσις ἄνευ ῥήματος, εἶναι συνέπειαι τοῦ ὀρισμοῦ τὸν ὁποῖ-
ον ἀποδίδομεν καὶ τῆς ἰδέας τὴν ὁποίαν ἔχομεν τῆς προτάσεως. Ἦδ
αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς ἀποφάνσεως ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ
οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ψεῦδος εἰς συμπλοκὴν λέξεων μὴ ἀποτελοῦσαν
φράσιν καὶ περὶ τῶν ἐπιλοίπων. Εἶναι δὲ πᾶράδοξον πῶς λαλῶν
περὶ τῶν λογικῶν ἀρχῶν παραλείπει, ὡς ὁ Κάντιος, τὴν ἀρχὴν τῆς
ταυτότητος, ἣτις ὑπὸ πάντων ἀναγνωρίζεται ὡς ἢ κατ' ἐξοχὴν λο-

γική ἀρχή, καὶ περικδέχεται τὰς περὶ αὐτῆς γελοίας τοῦ Λωκίου
παρατηρήσεις. Καὶ τὰς μὲν μαθηματικὰς ἀρχὰς μόνον ἀναφέρει
ἐκ δὲ τῶν μεταφυσικῶν, ἢ μὲν πρώτη, τούτεστιν, ἢ περὶ τῆς ὑπο-
στάσεως τῶν σωμάτων τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐπανάληψις ὅσων
εἶπε περὶ τῶν πρώτων ιδεῶν, αἰτίνας ἀνακαλύπτονται συγχρόνως
μὲ τὴν πρώτην αἴσθησιν, καὶ εἶδομεν εἰς τί ἀνάγονται ἢ δὲ δευ-
τέρα εἶναι ἢ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τὴν ὁποίαν δὲν ἠξεύρομεν διατὶ
θεωρεῖ ὡς ἀποκλειστικῶς μεταφυσικὴν, ἐν ᾧ εἶναι χρησιμωτάτη
ἐν τῇ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίᾳ καὶ κατὰ πᾶσαν ἐπιστήμην ἀπα-
ραίτητος. Ἡ τρίτη τελευταῖον δὲν εἶναι εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς δευ-
τέρας. Ἦς ἴδωμεν τώρα ποῖαι εἶναι, κατ' αὐτόν, αἱ καλλολογικαὶ
ἀρχαί.

Ζ'. Ἀναγνωρίσας τὸ ἀπολύτως καλόν, ὡς τὸ ἀπολύτως ἀληθές,
λέγει ὅτι τὸ καλὸν ὑφίσταται εἰς τὴν ἐξοχὴν τῆς φύσεως τῶν δια-
φόρων πραγμάτων. Ἀλλά, τούτου τεθέντος, δὲν καταλαμβάνομεν
διατὶ ἔπειτα θέτει εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν τὸ πρωτοφανές, τὸ μεγα-
λεῖον, καὶ τὸ καθ' αὐτὸ κάλλος, καὶ πῶς διίσχυρίζεται ὅτι εἶναι
ἀδύνατον ν' ἀποδώσῃ τις γενικὸν τούτου ὀρισμόν. Τὸ πρωτοφανές
δὲν εἶναι ποιότης τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτὸς λέγει, σχέ-
σις μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ θεατοῦ. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ἦναι ποιότης τοῦ
ἀντικειμένου, ἐπὶ τίνι λόγῳ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς στοιχεῖον τοῦ
καλοῦ ἢ ὡς ποιότης ὁμοιάζουσα τούτου; ἐὰν δὲ τις ἀντεῖπῃ ὅτι τὸ
νέον καὶ ἀπροσδόκητον ἀρέσκει, ἀπαντῶμεν, ὅχι πάντοτε, καὶ ἐὰν
ἀρέσκη τὸ νέον, ἀρέσκει καὶ τὸ παλαιὸν καὶ σύνηδες καὶ οἱ λόγοι
διὰ τοὺς ὁποίους ἀμφότερα ποτὲ μὲν ἀρέσκουσι, ποτὲ δὲ ἀπαρέ-
σκουτιν, ἐνυπάρχουσιν εἰς τοὺς συστατικὸς νόμους τῆς ἀνθρωπότη-
τος, καὶ οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὸ κάλλος. Ὡσαύτως τὸ μεγα-
λεῖον εἶνε καὶ αὐτὸ βαθμὸς ἐξοχῆς φύσεως, καὶ, μᾶλλον ἢ ποιότης
ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ κάλλος, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συστατικὸν
αὐτοῦ στοιχεῖον καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἠθικοῖς εἰς τὰ ὅποια ἰδιαιτέ-
ρως ἀνήκει. Θέλομεν δὲ ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ τί εἶναι τὸ καλὸν καὶ
τίνες αἱ σχέσεις τοῦ ὄντος πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν.
Ἄλλ' ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ περὶ καλοῦ
κρίσεις, ἐὰν ὡς ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἦναι πρῶται, δὲν εἶναι τοιαῦ-
ται καὶ ὡς ἐκ τοῦ λόγου, καὶ ὅτι αἱ περὶ καλοῦ ἀρχαὶ δὲν δύνανται
νὰ συμπεριληφθῶσι μετὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν, καὶ τοὶ ἀμέσως ἐξ
αὐτῶν παραγόμεναι. Ἀφ' ἑτέρου, καὶ αὐτὸς διαστέλλει τὰς αὐτο-
μάτους περὶ καλοῦ κρίσεις ἀπὸ τὰς ἐλλόγους, καὶ τὸ πρῶτον κα-
λὸν ἀπὸ τὸ παράγωγόν. Πάντα δὲ ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἐὰν
τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ ἦναι πρῶτον, αὐθόρμητον, ἀσκεπτον καὶ ὅχι

ἔλλογον, τοιούτη δὲν εἶνε ἀναμφιβόλως ἡ περὶ καλοῦ κρίσις. Καὶ ἐπ' ἀληθείας, ἅμω παραδεχθῶμεν κρίσιν τινὰ περὶ καλοῦ, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἦται εἰμὴ σύγκρισις μεταξύ ἀντικειμένου καὶ ἰδιαι-
νικοῦ τινος τύπου ὑπάρχοντος ἐν τῇ διανοίᾳ. Καὶ τότε τὸ ζήτημα εἶνε ἂν ἔχωμεν τὸν τύπον τοῦτον ἔμφυτον, ὡς ἐπίστευον οἱ Πλα-
τωνικοί, ἢ ἂν σχηματίζωμεν αὐτὸν βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν, ἢ τελευταῖον ἂν κρίνωμεν περὶ τοῦ καλοῦ κατὰ τινὰ ἰδιαι-
τέρων αἰσθησιν ὁμοίαν μὲ τὴν ἠθικὴν αἰσθησιν, τὴν ὁποῖαν παρα-
δέχονται τινες τῶν φιλοσόφων, καὶ αὐτὸς ὁ Πείδης, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον. Τὸ δεύτερον φαίνεται εἰς ἡμᾶς τὸ ἀληθές. Τελεί-
σις τῆς ιδέας τοῦ ὄντος μετὰ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἀρχῶν αὐ-
τῆς, ἐξάγομεν ἐξ αὐτῆς τὰς τρεῖς τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐννοίας, τρεῖς ὄψεις μόνον οὐσίας τοῦ ὄντος. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐξαγωγή αὕτη γίνεται ἐκ τῶν προτέρων διὰ μέσου πρώτων ιδεῶν καὶ ἀπολύτων ἀρχῶν, αἱ συνέπειαι αὐτῆς ἔχουσι τὴν αὐτὴν τῶν μα-
θηματικῶν ιδεῶν ἐνάργειαν καὶ καθολικότητα. Καὶ τοῦτο μόνον δυ-
νάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ κολογοικαὶ ἀρχαὶ εἶναι καὶ αὐταὶ καθολικαὶ καὶ ἀπόλυτοι. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς θεωρίας τοῦ Πείδου εἶνε τὸ πλέον ἀσυνεπὲς καὶ συγκεχυμένον. Οὕτως, ἐν ᾧ λέγει, ὅτι ἡ χάρις δὲν ὀρίζεται, διαχωρίζεται ἔπειτα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄνευ δύο ὄρων, τῆς κινήσεως καὶ τῆς φυσικότητος· ἀλλ' εἶναι πραγματικὸν ὅτι ὑπάρχουσι τινὰ χαριέστατα καὶ τοι παντελῶς ἡρεμοῦντα. Καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικότητα, δύναται μὲν αὕτη νὰ συντείνῃ εἰς τὸ χά-
ριεν, ἀλλὰ μόνον διότι ἀποκαλύπτει ἐναργέστερον καὶ ἐκφράζει τὰς ποιότητας καὶ τὰ αἰσθημὰ ἀγαπητοῦ τινος χαρακτῆρος. Τοῦτο λοιπὸν ἠθέλεν εἰσθαι κατὰ τὸν Πείδην τὸ θεμελιώδες στοιχεῖον τῆς χάριτος· ἀλλ' ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι τὸ μόνον, καὶ ἐν γένει κατὰ πόσον εἶναι ἀταλῆς ἡ περὶ καλοῦ θεωρία τοῦ Πείδου, θέλομεν τὸ ἰδεῖ ὅταν πραγματευθῶμεν ἰδίως περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ. Ἄς μετα-
βῶμεν ἐν τοσούτῳ εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς.

ἢ. Ἐκτὸς τῶν μηχανικῶν καὶ ζωϊκῶν, ἀναγνωρίζει ὁ Πείδης καὶ λογικὰς ἀρχὰς ἐνεργείας, καὶ ἀνάγει ταύτας εἰς τὸ ὀρθῶς ἐν-
νοούμενον συμφέρον καὶ εἰς τὸ καθήκον, τὰ ὁποῖα, μολονότι ἔχουσι στενωτάτας σχέσεις πρὸς ἀλλήλα καὶ συγχέονται συχνότατα ὡς τὴν αὐτὴν ὑπαγορεύοντα διαχωγῆν, πρέπει ὅμως νὰ διαστείλωμεν διότι πραγματικῶς εἶναι διακεκοιμένα. Οὐδὲν τῆς διαστολῆς ταύτης ἀναγκαϊότερον καὶ δικαιοτέρον, καὶ παρεκτὸς ἂν καταχρασθῶμεν τῶν λέξεων, τὸ ἐν ἀπέχει τοῦ ἄλλου ὅσον διαφέρει ὁ ἐγωισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρετῆν. Ὁμολογεῖ ὅτι τὴν ἐννοίαν τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμ-
φέροντος ἀποκτῶμεν βαθμηδὸν ἄρα δὲν εἶναι ἔμφυτος. Καὶ ἡ ἐν

ἡμῶν κλίσις εἰς τὸ νὰ διώκωμεν τὸ συμφέρον δὲν εἶναι, ὡς λέγει, λογικὴ ἀρχὴ ἐνεργείας, στηριζομένη δηλ. ἐπὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καθὸ λογικοῦ ὄντος, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτόματος σχέσις, ἔμφυτος εἰς τὸν ἀνθρώπον, καθὸ πλάσμα ὕλικόν, πόνου καὶ λύπης δε-
κτικόν. Ἡ φιλαυτία, ὁ ἐγωισμὸς καὶ τὸ ὀρθῶς ἐννοούμενον συμφέρον εἶναι τρεῖς τῆς αὐτῆς κλίσεως δηλώσεις, τρεῖς ὄψεις τῆς αὐτῆς ἐν-
δομύχου ὀρμῆς, ἥτις δὲν δύναται βέβαια νὰ συγκαταριθμηθῇ μετὰ τῶν καθολικῶν τοῦ λόγου ἀρχῶν. Ἐὰν δὲ εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἐπεμβίβῃ καὶ ὁ λόγος, τοῦτο γίνε-
ται διότι, δοθέντος τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ὀρέξε-
ως ὡς τέλους, ὁ λόγος ἐνεργῶν διὰ τῶν ἰδίων νόμων καὶ ἀρχῶν, δει-
κνύει τὰ καταλληλότερα μέσα πρὸς ἀπολαβὴν αὐτοῦ, ὅχι ὅμως διὰ τοῦτο ἡ ζήτησις τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος εἶναι ἀρχὴ λο-
γικὴ.—Ἄλλ' ἂν τὸ καθήκον δὲν ἀνάγεται εἰς τὸ συμφέρον, εἶναι ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸν Πείδην, τόσον ἀπλοῦν ὥστε δὲν ἐπιδέχεται λογικὸν ὀρισμὸν, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ὀρίσωμεν εἰμὴ διὰ τῶν συνωνύμων αὐτοῦ, διὰ τῶν ἰδιοτήτων ἐξ ὧν διακρίνεται καὶ διὰ τῶν περιστάσεων αἰτινῶν ἐξ ἀνάγκης τὸ συνοδεύουσιν. Ὅμως, καίτοι ἀόριστοι, αἱ ἐννοιαὶ τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τῆς ἀξιότητος καὶ τῆς ἀναξιότητος εἶναι ἀναμφισβήτητοι. Ἡ μὲν ἐν-
νοια τοῦ καθήκοντος ὑπάρχει, ἡμεῖς δὲ τὴν ἐφαρμοζόμεν, λέγει ὁ Πείδης, διὰ τινος αἰσθήσεως καί, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τινος ἀφῆς ἰδι-
αιτέρας, τὴν ὁποῖαν, ἀκολουθῶν κατὰ τοῦτο τοῦς αἰσθηματικούς ἠθο-
λόγους, ὀνομάζει ἠθικὴν αἰσθησιν. Ἄλλ' ἂν τοῦτο ἠλήθευεν, αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι ἠθέλον εἶναι ἀναπόδεκτοι καὶ ἡ αἰσθησις αὕτη ἠθε-
λεν ὑπόκεισθαι, ὡς αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις, εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐκείνας διαφοράς καὶ ἀστασίας, αἰτινῶν χαρακτηρίζουσι πάντα τὰ σωμα-
τικὰ. Μόνος ὁ λόγος εἶναι ἐν πᾶσιν ὁ αὐτός. Πῶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἀρχὰς πρώτας, ἀπολύτους καὶ καθολικὰς εἰς τὴν αἰσθησιν ἢ εἰς τὸ αἰσθημα ; Τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ καθολικὸν ἐνυπάρχουσιν εἰς τὰς τρεῖς τοῦ λόγου ἀρχὰς, καὶ μετὰ τούτων ἢ τῆς τελειότητος εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ιδέας τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον, ὡς τὸ καλόν, δὲν εἶ-
ναι εἰμὴ μορφή καὶ ἐφαρμογὴ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς. Τὸ νὰ παραδέχεται τις, ὡς ὁ Πείδης, ἠθικὴν αἰσθησιν καὶ ἀπόλυτον ἠθικὴν εἶναι φανερὰ ἀντίφασις.—Ἀναγνωρίσας δὲ τὴν ἀρ-
χὴν τῆς αἰτιότητος καὶ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ἐξ ἧς προέρχεται, κατ' αὐτόν, καὶ ἡ ἐννοια τοῦ αἰτίου, ἴσως δὲ καὶ αὕτη ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, (τὸ ὁποῖον εἶναι ὅλως ἀπαράδεκτον, διότι ἡ ἡμετέρα αἰ-
τιότης εἶναι γινόμενον μερικὸν καὶ ἐνδεχόμενον, καὶ ἐπομένως οὐδὲν ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖον δύναται ἐξ αὐτῆς νὰ προέλθῃ), μεταβαίνει

εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν, διακρίβων αὐτάς εἰς τρεῖς κλάσεις, αἵτινες ὁμῶς δύσκολον εἶναι νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, ἐν ᾧ μάλιστα αἱ δύο τελευταῖαι ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται μᾶλλον ὡς πορίσματα τῆς πρώτης. Ἄς κάμωμεν περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις. Ἡ μὲν πρώτη δὲν εἶναι εἰμὴ συνέπεια τῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος, ἥτις εἶναι καὶ αὐτὴ συνέπεια τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος· ἡ δὲ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη εἶνε ἢ αὐτὴ ἰδέα ἐπαναλαμβανομένη κατὰ δύο τρόπους διαφόρους, καὶ ἀμφότεραι πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἦναι πρῶται· ἡ δὲ τετάρτη, πέμπτη καὶ ἕκτη εἶναι καὶ αὐταὶ κανόνες ἢ ἠθικὰ παραγγέλματα, πηγάζοντα καὶ ἐξαγόμενα ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἄλλων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἠθικῶν γινομένων. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου εἴδους. Αἱ δὲ τοῦ δευτέρου εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως· καθότι ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀρχὴ ἀρετῆς καὶ ἐνταυτῷ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ ἦναι πρώτη ἐξάγεται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, εἴτε καθὸ τέλους τῆς ἀρετῆς, εἴτε καθὸ τέλους τοῦ ἐγωισμοῦ. Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι καὶ αὐτὴ ἐξαγωγή τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος, καὶ κρίνομεν περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ἄλλας παρατηρήσεις, ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι καὶ αἱ τρεῖς τελευταῖαι πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἦναι πρῶται. Τελευταῖον, αἱ τῆς τρίτης κλάσεως ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην καὶ αὐτὴν ἐξαγομένην, διότι, ἅμα δεχθῶμεν τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος ἐν γένει, ἀναβλύζουσι παρρηθὺς αἱ τῶν καθηκόντων καθ' ἕκαστα καὶ τῶν δικήσων βαθμῶν τῆς ὑποχρεώσεως ἐννοιαί. Τούτου δὲ τεθέντος, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορίσῃ τις ποῖα ἐκ τῶν καθηκόντων εἶναι τὰ ἐπιτακτικώτερα καὶ ποῖα ἐπομένως πρέπει νὰ ὑπερνικῶσιν ἐν περιπτώσει συγκρούσεως μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπιτασσομένων πράξεων. Καὶ ἐπ' ἀληθείας ἠθέλῃ τις ἀκόμῃ διστάσει νὰ πιστεύσῃ ὅτι πάσας τὰς ἀνωτέρω ἀρχὰς ἀναγνωρίζει ὁ Πείδης ὡς πρώτας, εἴαν δὲν ἐπέβαινε τὴν περὶ αὐτῶν πραγματείαν μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ αὗται καλοῦνται πρῶται, διότι ἔχουσι τὴν ἐνόρατον καὶ ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἐνάργειαν, ἥτις χαρακτηρίζει τοιαύτας ἀρχὰς, καὶ ὅτι δὲν ἀνάγονται εἰς ἄλλας ἐναργεστέρας, μολοντί ἴσως ἠδύνατό τις νὰ τὰς περιορίσῃ εἰς μικρότερον ἀριθμὸν.

θ'. Θέλοντες δὲ τῶρα νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν μὲ ὀλίγας λέξεις ὅσας παρατηρήσεις ἐκάμαμεν ἄχρι τοῦδε περὶ τοῦ συστήματος τοῦ Πείδου, συμπερικίνομεν·

α'. ὅτι ἔχει κοινὸν μὲ τὸν Κάντιον τὸ ἐλάττωμα τοῦ νὰ διαμε-

λίξῃ τὰ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖα τῆς γνώσεως, διακρίβων αὐτὰ μεταξὺ τῆς αἰσθήσεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς διανοίας.

β'. ὅτι εἶναι ἐλλειπῆς ὡς πρὸς τὰς πρώτας ἰδέας, διότι οὔτε ὅλας ἀπαρίθμησεν, οὔτε ἐνόησε τὰς σχέσεις, δι' ὧν πᾶσαι συννοῦνται περιλαμβανόμεναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, καὶ παραδέχθη τινὰς ὡς πρώτας, αἵτινες φανερῶς εἶναι ἐξαγόμεναι.

γ'. ὅτι ἀδίκως ἀποκλείει τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, δὲν θεωρεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ὄψιν, οὔτε ἀπονέμει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος τὴν προσήκουσαν ἀξίαν.

δ'. ὅτι ἤμαρτε, διαστείλας τὰς περὶ τῶν ἐνδεχομένων ἀληθειῶν ἀρχὰς ἀπὸ τὰς περὶ τῶν ἀναγκαίων.

ε'. ὅτι ἡμικρτημένα ὡσαύτως εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὰς διαφορὰς ἐπιστήμας διαίρεσις καὶ κατὰ τάξιν τῶν ἀρχῶν.

ς'. ὅτι τελευταῖον λίαν ἀτέλως διεπραγματεύθη πάντα ταῦτα καὶ ἔνεκα τῆς ἀτελοῦς ἀπαριθμήσεως καὶ ἔνεκα τῆς ἔτι ἀτελεστεράς ἀναγωγῆς, παραγνωρίσας καὶ τῶν καλολογικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν φύσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

Περὶ μαθηματικῶν ἀρχῶν.

Προαγαγόντες ἄλλοι τοῦδε τὴν περὶ τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν ζήτησιν μας, καὶ διὰ τῆς μακροῦς ἐκθέσεως καὶ ἐπικρίσεως τῶν διασημοτέρων συστημάτων ἐπιβεβαιώσαντες, ὡς ἐλπίζομεν, τὴν ἡμετέραν θεωρίαν, μένει νὰ ἐξετάσωμεν ἐάν, ἐκτὸς τῶν ἤδη καταλεχθεισῶν πρώτων ἀρχῶν, ὑπάρχωσι τυχὸν καὶ ἄλλαι, χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις μιᾶς ἢ πλειόνων ἰδιαίτερων ἐπιστημῶν. Ὅτι περὶ καλολογίας καὶ ἠθικῆς ἐκάμαμεν, ἀνασκευάσαντες τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων γνώμας τοῦ Πείδου, ὀφείλομεν τῶρα νὰ κάμωμεν καὶ περὶ ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ἐπειδὴ μία ὑπάρχει μεταξὺ τούτων, ἥτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δισχυρίζεται ὅτι ἔχει ἀρχὰς ἰδίαις, πρώτας, ἀναποδείκτους, καθολικὰς, ἀπολύτους, μὴ παραγομένας, οὔτε ἐξαγομένας, ἐνὶ λόγῳ, ἴδια ἀξιώματα καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὅλη κατασκευασθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἀποτελεῖ, διὰ

τῆς ἐναργείας, βεβαιότητος καὶ καθολικότητος τῶν θεωριῶν τῆς, οἷον εἶναι χώραν οὐδετέραν ἐν μέσῳ τοῦ ἐπιστητοῦ, κεκλεισμένην εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ἀμφισβητήσεις, καὶ εἶναι, ὡς ἐκ τῶν ἀπειρῶν αὐτῆς ἐφαρμογῶν, ἀξιοθαύμαστον ὄργανον νοητικῆς προόδου, εἶναι διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν, μὲ ὅσην δυνάμει προσοχῆν, τὰς ἰσχυρίσεις αὐτῆς, ἵνα ἴδωμεν ἐὰν τὰ ἀξιώματά της ἦναι τῶντι πρῶτα, διότι τότε ἔπρεπε νὰ προσθέσωμεν νέας ἀρχὰς εἰς ὅσας ἠριθμήσαμεν ἄχρι τοῦδε.

Ἡ μαθηματικὴ ὀφείλει τὴν τότε διακρίνουσαν αὐτὴν ἰδιαιτέραν ἐναργείαν καὶ τὰς θαυμαστάς προόδους, ὅσας ἔκαμεν ἄχρι τοῦδε εἰς δύο τινὰς εἰς τὴν ἀπλοῦν τοῦ ἀντικειμένου καὶ εἰς τὸ ἀπταιστον καὶ ἀναμάρτητον τῆς μεθόδου.

Ὅσον τὸ ἀντικείμενον ἐπιστήμης τινὸς εἶναι ἀπλούστερον, τόσον εἶναι αὐτὴ ἀκριβεστέρα καὶ ἀκριβέστερα ἐπομένως εἶναι αἱ ἔχουσαι ἀντικείμενον τὰς πρώτας ιδέας, διότι εἶναι αἱ ἀπλούστεραι. Ὅσω δὴ ἂν περὶ προτέρων τῷ λόγῳ καὶ ἀπλουστέρων, τοσαύτω μᾶλλον ἔχει τὸ ἀκριβές. Ἀκριβέσταται δὲ τῶν ἐπιστημῶν αἱ μάλιστα τῶν πρώτων εἰσὶν αἱ γὰρ ἐξ ἐλαττόνων ἀκριβέστεραι τῶν ἐκ προσθέσεως λαμβανομένων, οἷον ἀριθμητικὴ γεωμετρίας (Ἄριστ. Μεταφ.)

Καὶ τὸ μὲν ἀντικείμενον τῆς Μαθηματικῆς εἶναι τὸ ποσόν, τὸ ὅποιον εἶναι ἢ διακεκριμένον ἢ συνεχές. Καὶ τὸ μὲν διακεκριμένον, ἢ ὁ ἀριθμὸς, ἀνάγεται εἰς τὴν μονάδα, ἰδιότητα οὖσαν τῆς ὑποστάσεως, τοὔτεστιν ἐνὸς τῶν στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος· τὸ δὲ συνεχές ἀνάγεται εἰς τὴν ἑκτασιν, μέρος οὖσαν τοῦ τόπου, στοιχείου καὶ τούτου τῆς αὐτῆς ιδέας τῆς ἀπλουστέρας, ὡς εἶδομεν, καὶ μόνης πρώτης. Δοθείσης δὲ τῆς μονάδος καὶ τῆς ἐκτάσεως μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς διαστάσεων, κατασκευάζουσιν οἱ μαθηματικοὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰ σχήματα· τοὺς μὲν ἀριθμοὺς διὰ προσθαιρέσεων καὶ διαιρέσεων τῆς μονάδος τὰ δὲ διὰ σημείων, γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν. Ἐκ τῆς ιδέας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ σημείου, τῆς γραμμῆς, τῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ σχήματος πρέπει νὰ ἐξέλθωσιν οἱ ὀρισμοί, καὶ ἐκ τούτων, διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀληθὴς γένεσις τῶν πρώτων τῆς μαθηματικῆς ἐννοιῶν(1).

Ἡ δὲ μέθοδος αὐτῆς εἶναι ἢ καθαρὰ λογικὴ, ἢ τις, ὅταν αἱ ἐξαγωγαὶ γίνωνται μὲ ἀκρίβειαν καὶ ἀυστηρότητα, εἶναι οὐσιωδῶς καὶ φύσει ἀπταιστος καὶ ἀναμάρτητος.

Τοῦτου τεθέντος, ἐννοεῖται οἷκοθεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπιστήμαι ἠδύναντο νὰ προσεγγίσωσι πάντοτε περισσότερον εἰς τὴν μαθηματικὴν ἀκρίβειαν, ἔτι μᾶλλον ἐξακριβοῦσαι τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν ἢ τὰς ιδέας ἐφ' ὧν ἐργάζονται, καὶ τηροῦσαι ἀυστηρότερον ἢ μέχρι τοῦδε τῆς λογικῆς τοῦ κανόνα. Ἄλλως ἀκριβῆς περὶ τῆς καὶ ἀυστηρᾶ ἐξαγωγῆ ἢ ἐπαγωγῆ εἶναι τὰ μόνον δύο ὄργανα τῆς τελειοποιήσεως πάσης ἐπιστήμης.

Καὶ ἐάν, ἀφ' ἑτέρου μαθηματικῶν ἀλήθειαι δὲν ἦναι ἀπόλυτοι

ποτέται τὴν ἑκτασιν, ὅ ἐστι τὸ σῶμα, καὶ τότε αἱ μαθηματικαὶ ἐννοιαὶ δὲν εἶναι εἰμὴ ἀφαιρέσεις τῆς ὕλης. Ἄλλὰ νομίζομεν ὅτι καὶ σῶματα ἂν δὲν ὑπῆρχον, οὐκ ἦττον ἦθελον ὑπάρχει αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι, αἵτινες διὰ τοῦτο μάλιστα ἔχουσι τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀκριβές, τὸ ἀπόλυτον, τὸ καθολικόν, τὸ αἰθεῖον καὶ ἀλάττωστον, ἅτινα διακρίνουσιν αὐτὰς πάσης ἄλλης ἐπιστήμης καὶ πάσης ἄλλης μαθήσεως, διότι δηλ. ἐξάγονται ἐξ ἀπλῶν ἐνοιῶν καὶ ἰσχυροῦσι διὰ τῆς ἀναμάρτητου λογικῆς μεθόδου. Ἡ δὲ καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων γένεσις τῶν μαθητικῶν ἐνοιῶν, καθὸ ἐξαγομένων ἐκ τῆς ἀπλῆς τοῦ τόπου ιδέας, ἔπρεπε ἴσως ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ σημείου, θεωρουμένου ὡς μονάδος ἀμεροῦς, ἐν τόπῳ οὖσης, ἢ ὡς τινος ἐν τόπῳ στάσεως. Καὶ καθὼς ἐκ τῆς μονάδος γίνονται οἱ ἀριθμοί, οὕτως ἐκ τοῦ σημείου κινουμένου, παρατεινομένου ἐν τόπῳ, ἢ γραμμῆς, καὶ ἐκ τῆς κινήσεως τῶν γραμμῶν τὰ ἐπίπεδα, καὶ ἐκ τούτων τὰ στερεά, ἐφ' ὧν ἀπάντων ἐργάζεται ἡ γεωμετρία ἢ τὸ συνεχές ποσόν σκοποῦσα, ὡς ἡ ἀριθμητικὴ τὸ διακεκριμένον. Ταύτην δὲ τὴν γένεσιν τῶν μαθηματικῶν ἐνοιῶν φαίνεται ἀποδεχόμενος καὶ ὁ Ἀμμώνιος καὶ τοὶ μὴ ἐκ τῆς καθαρᾶς τοῦ τόπου ιδέας ἐξάγων αὐτὰς ἀλλ' ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ σώματος, τὸ ὅποιον τριχῶς ὄν διαστατὸν περατοῦται ὑπὸ τῆς ἐπιφανείας δύο μόνον ἐχούσης διαστάσεις, μῆκος καὶ πλάτος· αὕτη δὲ ὑπὸ τῆς γραμμῆς μίαν μόνην ἐχούσης, τὸ μῆκος καὶ μῆκος ἀπλατὸς ὀριζομένης, καὶ αὕτη πάλιν ὑπὸ τοῦ σημείου ἀδιαστάτου ὄντος, καὶ διὰ τοῦτο ἡ μέρους οὐδὲν ὀριζομένου. Καὶ ταῦτα μὲν κατ' ἀνάγνωσιν καὶ «κατὰ σύνθεσιν δὲ (προσθέτει) τὸ αὐτὸ τοῦτο δείξομεν πάλιν· τὸ γὰρ σημεῖον βυθισκόμενον ποιεῖ τὴν γραμμὴν· ἀρχὴ γὰρ ἐστὶ τῆς γραμμῆς ὡσπερ τὸ νῦν τοῦ χρόνου καὶ τὸ κίνημα τῆς κινήσεως· διὸ καλῶς φησὶν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλογεῖν ταῦτα ἀλλήλοις τὸ τε σημεῖον καὶ τὸ νῦν καὶ τὸ κίνημα· ὄν γὰρ λόγον ἔχει τὸ σημεῖον πρὸς τὴν γραμμὴν, ἀρχὴ δὲ γραμμῆς ἀδιάστατος, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει καὶ τὸ νῦν πρὸς τὸν χρόνον, καὶ τὸ κίνημα πρὸς τὴν κίνησιν ἀρχαὶ ὄντα τῶν μετ' αὐτὰ ἀδιάστατοι· ἢ δὲ γραμμὴ εἰς πλάτος κινηθεῖσα, ποιεῖ τὴν ἐπιφανείαν, αὕτη δὲ εἰς βάθος κινουμένη, ποιεῖ τὸ σῶμα» Ἀμμων' *Εἰς τὰς κατηγ. περὶ ποσοῦ*. Τὰς περὶ τῶν τοιαύτων ἀκριβεστέρας ἐρεῦνας συσταίνομεν εἰς τοὺς εἰδήμονας, ἀρκούμενοι εἰς ἀπλὴν μόνον νύξιν.

1) Δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι συνήθως ἡ γένεσις τῶν μαθηματικῶν ἐνοιῶν προβαίνει ἀντιστρόφως, δηλ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας ἐξάγεται ἡ γραμμὴ καὶ ἐκ τῆς γραμμῆς τὸ σημεῖον. Ἄλλ' ἡ γένεσις αὕτη εἶναι ἐμπειρικὴ, ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ σχετικῆ, καὶ ὄχι καθαρὰ, ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀπόλυτος· διότι ἡ ἐννοια τῆς ἐπιφανείας προῦ-

καὶ καθολικαὶ εἰμὴ μόνον διότι αὐστηρῶς ἐξάγονται ἐκ τῶν πρώτων ἰδεῶν καὶ διὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν, ἀποδεικνύεται δι' αὐτοῦ τούτου πλεονεχῶς πῶς ἢ ἀλήθεια τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν τούτων.

Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθηματικῶν ἀξιωμάτων καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηματικοὶ διαφωνοῦσι· καθότι ἄλλοι περισσότερα καὶ ἄλλοι ὀλιγώτερα παραδέχονται, καὶ ὅσα θεωροῦσι τινὲς ὡς ἀναπόδεικτα, ἄλλοι ἐπιδείξασθαι ἢ ἀποδείξασθαι, ὅπερ δηλοῖ ὅτι αἱ θεμελιώδεις τῆς ἐπιστήμης ἰδέαι δὲν ἐπερείδονται εἰσέτι ἐπὶ ἀδιασείστων θεμελιῶν.

Ἐὰν δὲ τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα δὲν ἦναι πρῶτα ἀλλ' ἐξαγόμενα, φανερόν ἔτι δὲν ἐξάγονται οὔτε διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, οὔτε διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος, ἀλλ', ὡς ἤδη εἴπομεν, διὰ μόνης τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Ἐὰν δὲ μὴ ἐξαγόμενα οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ὀρισμοί· καὶ ἐὰν τινὰ, καὶ τοὶ ἐξαγόμενα, δὲν φαίνονται τοιαῦτα, τοῦτο συμβαίνει ἢ διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὑπονοοῦνται, ἢ λείπουσιν. Ἡμεῖς δὲ θέλομεν πραγματεῦσθαι ἐν τῷ συντόμῳ περὶ ἐκείνων τῶν ἀξιωμάτων, τὰ ὅποια γενικῶς θεωροῦνται ὡς ἀναπόδεικτα, ἀκολουθοῦντες κατὰ τοῦτο τὴν συμβουλήν τοῦ Λεϊβνίτιου, ὅστις ἐθεώρει ὡς οὐσιωδέστατον τὰ νὰ ζητῶμεν τὰς ἀποδείξεις καὶ αὐτῶν τῶν ἀξιωμάτων. (1)

Πρῶτα μᾶς παρουσιάζονται τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου ἐπονομασθέντα κοινὰ ἔννοιαι, τὰ ὅποια ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ παραδέχονται ὡς πρῶτα· εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς:

- α'. Τὰ αὐτῶ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα.
- β'. Καὶ ἐὰν ἴσοις ἴσα προστεθῆ, τὰ ὅλα ἐστὶν ἴσα.
- γ'. Καὶ ἐὰν ἀπὸ ἴσων ἴσα ἀφαιρεθῆ, τὰ καταλειπόμενά ἐστὶν ἴσα.
- δ'. Καὶ ἐὰν ἀνίσοις ἴσα προστεθῆ, τὰ ὅλα ἐστὶν ἀνίσα.
- ε'. Καὶ ἐὰν ἀπὸ ἀνίσων ἴσα ἀφαιρεθῆ, τὰ λοιπὰ ἐστὶν ἀνίσα.
- ς'. Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ διπλάσια ἴσα ἀλλήλοις ἐστί.
- ζ'. Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡμίση ἴσα ἀλλήλοις ἐστί.
- η'. Καὶ τὰ ἐφαρμοζόντα ἐπ' ἀλληλα ἴσα ἀλλήλοις ἐστί.
- θ'. Καὶ τὸ ὅλον τοῦ μέρους μείζον ἐστί.

Εἰς ταῦτα κατὰ τὸ παρὸν περιοριζόμενοι, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ τρίτον ἀξίωμα τοῦ Λεγέδρου· τὸ ὅλον εἶναι ἴσον μὲ τὸ ἀθροισμα τῶν μερῶν εἰς ἃ διηρέθη.

Λέγομεν δὲ ὅτι ἀρχὴ τις, ἵνα λογίζηται ἀληθῶς πρώτη, πρέπει νὰ ἦναι ἀνεξάρτητος πάσης ἄλλης καὶ νὰ περιλαμβάνηται ἐπομένως εἰς μίαν μόνην πρότασιν. Ἐὰν δὲ ἐκφέρηται διὰ πλειόνων προτάσεων συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐξαρτωμένων ἀπ' ἀλλήλων, ὁ σύνδεσμος αὐτός δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ λογικὸς δεσμός· ἄλλως αἱ προτάσεις αὗται ἤθελον εἶναι μεμονωμένοι καὶ οὐδεμίαν ἔχουσαν λογικὴν σχέσιν πρὸς ἀλλήλας. Ἀρὰ δὲ ὑπάρχῃ λογικὸς δεσμός, δύναται τις νὰ ἀναγάγῃ αὐτὰς εἰς τὸ συλλογιστικὸν σχῆμα, τοῦτέστιν εἰς συλλογισμόν ἐκπεφρασμένον ἢ ὑπονοούμενον, καὶ ἅμα ὑπάρχει ἀπόδειξις.

Οὕτω π.χ. τὸ πρῶτον ἀξίωμα τοῦ Εὐκλείδου ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ συλλογισμὸς τοῦ δευτέρου σχήματος, ἐν ᾧ ὁ μέσος ὅρος εἶναι τὸ κατηγορούμενον τῶν δύο πρώτων προτάσεων. Ἐὰν $A=B$ καὶ $\Gamma=B$, ἄρα $A=\Gamma$, ἢ ἄλλως, $A=B$, $B=\Gamma$ ἄρα $A=B$, ὅστις εἶναι συλλογισμὸς τοῦ τετάρτου σχήματος. Τὸ δεύτερον ἐπίσης ἀνάγεται εἰς τὸ συλλογιστικὸν σχῆμα. Ἐστῶσαν δύο ποσὰ ἴσα A καὶ B · ἐὰν εἰς ἀμφότερα προσθέσω 2, θέλω ἔχει $A+2$ καὶ $B+2$, ἐὰν δὲ $A=B$, καὶ $2=2$, φανερόν ὅτι καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν σύνθετα εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα· διότι νὰ εἴπῃ τις, τὰ τῶν μερῶν δύο ὄλων ἀθροίσματα εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἔλεγεν, ὅτι τὰ δύο ὅλα εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα, διότι ἀθροισμα τῶν μερῶν καὶ ὅλον εἶναι δύο ἐκφράσεις τῆς αὐτῆς ἰδέας· ὥστε καὶ τοῦτο τὸ νομιζόμενον ἀξίωμα ἀποδεικνύται καὶ ἵνα μὴ δεχθῆ τις τὴν ἀπόδειξιν αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ μὴ δεχθῆ ὅτι τὰ A καὶ B καὶ 2 εἶναι ὅ,τι εἶναι, τοῦτέστι, νὰ μὴ δεχθῆ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἀρχὴν οὖσαν πάσης ἀποδείξεως.

Ἐὰν δὲ ἀντὶ ποσῶν ἴσων ὑποθέσωμεν ποσὰ ἀνίσα, ἢ ἄλλα ἴσα καὶ ἄλλα ἀνίσα, καὶ ἐὰν ἀντὶ προσθέσεων μόνον, κάμωμεν καὶ προσθέσεις καὶ ἀφαιρέσεις, θέλομεν ἔχει διὰ μέσου συλλογισμοῦ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ γ'. τοῦ δ'. καὶ τοῦ ε'. ἀξιώματος, καθὼς ἐλάβομεν τὴν ἀπόδειξιν τῶν δύο πρώτων. Καὶ ἐὰν ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν δίδεται καὶ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δίδεται, τοῦτο συμβαίνει διότι οἱ ὅροι καὶ αἱ σχέσεις εἶναι τόσον ἀπλοῖ ὥστε τὸ συμπέρασμα ἐκ πρώτης ὄψεως γίνεται δῆλον διὰ τινος νοεροῦ συλλογισμοῦ, τὰχιστα καὶ εὐκολώτατα γινόμενου, καθὼς γίνεται εἰς τὰ πορίσματα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀπόδειξις δὲν δύναται νὰ γίνῃ καθ' ἑνὴ μόνην περίπτωσιν ἀρχὴ τις ὀνομάζεται ἀναπόδεκτος.

Τὸ αὐτὸ φητέον καὶ περὶ τοῦ ε'. ἀξιώματος. Τὸ A εἶναι διπλάσιον τοῦ Γ , ἀλλὰ καὶ τὸ B εἶνε διπλάσιον τοῦ Γ , ἄρα τὸ A καὶ τὸ B ἦναι διπλάσια τοῦ Γ · ἀλλ' ἐὰν τὸ A καὶ τὸ B ἦναι διπλάσια τοῦ Γ , δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ποσὸν $=2 \Gamma$. Ἄρα $A=2 \Gamma$ καὶ

1) Nouv. Ess. Béz. A'. ἐν τέλει.

B—2 Γ, ἄρα $A=B$ κατὰ τὸ α'. ἀξίωμα. Τὸ δὲ ζ'. τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡμίση εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα, δὲν εἶναι εἰμὴ πρότασις ταυτοσημῶς (identique), ἢ γουν μεταφρασις, διότι ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ἡμίσεος περιέχεται ἡ ιδέα τῆς ἰσότητος, καὶ εἶναι ὡς ἂν ἐλέγομεν, ὅτι τὰ ἡμίση εἶναι ἡμίση. Ὡσαύτως το ἡ. καὶ τὸ θ', ἀνάγονται καὶ αὐτὰ εἰς προτάσεις ταυτοσημῶς. Τελευταῖον τὸ γ'. τοῦ Λεγένδρου δύναται ν' ἀναχθῆ εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ ὅλον εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ὅλον, τοῦτέστι πρὸς ἑαυτό, ἢτοι τὸ ὅλον εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ὅλον, τοῦτέστι πρὸς ἑαυτό, ἢτοι τὸ ὅλον εἶναι ὅλον, διότι ἀθροισμα τῶν μερῶν δὲν εἶναι εἰμὴ μεταφρασις τοῦ ὅλου.

Εἰς ταῦτα ἔπονται παρ' Εὐκλείδει τὰ ἐξῆς:

ι. Καὶ πᾶσαι αἱ ὀρθαὶ γωνίαι ἴσαι ἀλλήλαις εἰσὶ.

ια. Καὶ ἐὰν εἰς δύο εὐθείας εὐθεῖα ἐμπίπτουσα τὰς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίας δύο ὀρθῶν ἐλάσσονας ποιῆ, ἐκβαλλόμεναι αἱ δύο αὐταὶ εὐθεῖαι ἐπ' ἄπειρον συμπεσοῦνται ἀλλήλαις, ἐφ' ἃ μέρη εἰσὶν αἱ τῶν δύο ὀρθῶν ἐλάσσονες γωνίαι.

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τούτων ἀπεδείχθη ὑπὸ Λεγένδρου (B:G.A. πρότ. α'). Τὸ δὲ δεύτερον εἶναι ἀμεσος καὶ ἐνορατικὴ ἀλήθεια, καὶ ὅχι ἀρχή, εἶναι ἀπλῆ ἐνόρασις (intuition), διὰ τῆς ὁποίας βλέπω ὅτι αἱ δύο εὐθεῖαι πρέπει νὰ συμπέσωσιν εἰς ἀλλήλας ἀφ' ἃ μέρη εἶναι αἱ δύο ὀρθῶν ἐλάσσονες γωνίαι, καθὼς βλέπω λ. χ. ὅτι οἱ δάκτυλοι τῆς χειρὸς μου εἶναι ἀνισοί, διότι εἶνε τοῦτο πραγματικὴ ἀλήθεια τῆς ὁποίας ἀμέσως ἀντιλαμβάνομαι δι' ἀπλῆς ἐνοράσεως. Ὅμως πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐπροσπάθησαν νὰ τὸ ἀποδείξωσιν ἢ ν' ἀπαλλάξωσιν τὴν περὶ παραλλήλων θεωρίαν ἀπὸ τῆς χρήσεως αὐτοῦ.

Τὸ τελευταῖον τοῦ Εὐκλείδου εἶναι τὸ ἐξῆς:

ιβ'. Καὶ δύο εὐθεῖαι χωρίον οὐ περιέχουσι.

Ἀλλὰ τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὸ δ'. τοῦ Λεγένδρου, ὅτι ἀπό τινος σημείου εἰς ἄλλο δὲν ἄγεται εἰμὴ μία μόνη εὐθεῖα. Λέγομεν δὲ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μορφῶν τούτων ἐκφραζομένη, δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἐξαγωγή τῆς ιδέας καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς εὐθείας. Πολλοὶ δὲ εἶναι τῆς εὐθείας οἱ ὀρισμοί ὁ τοῦ Εὐκλείδου, εὐθεῖα γραμμὴ ἐστίν, ἣτις ἐξ ἴσου τοῖς ἐφ' ἑαυτοῖς σημείοις κεῖται ὁ τοῦ Πλάτωνος, ἥς τὰ μέσα τοῖς ἄκροις ἐπιπροσθεῖ ὁ τοῦ Λεγένδρου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀρχιμήδης ἐξέφερεν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ ἀξιώματος, τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἔχουσῶν γραμμῶν ἐλαχίστην εἶναι τὴν εὐθεῖαν. Δυνατὸν δὲ νὰ προστεθῆ καὶ ὁ ἐξῆς: εὐθεῖα εἶναι ἡ προβαίνουσα ἀπὸ τινος σημείου εἰς ἄλλο χωρὶς οὐδέποτε νὰ παρεκτραπῆ κατ' οὐδεμίαν διεύθυνσιν. Ἐὰν λοιπὸν δὲν παρεκτρέπηται, εἶναι ἡ ἐλαχίστη, καὶ ἐὰν ἦναι ἡ ἐλαχίστη, μεταξὺ δύο σημείων πρέπει νὰ ἦναι μία καὶ μόνη· διότι τὸ ἐνικὸν καὶ ἀπόλυτον

ὑπερθετικὸν εἶναι φύσει ἐν. Ἴδού λοιπὸν ἀποδεικνύεται καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο· εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀπόδειξις δὲν ἐφαρμόζεται εἰμὴ ἐπὶ εὐθειῶν, καθότι αἱ καμπύλαι παρεκτρέπονται· καὶ ἐπειδὴ δύναται νὰ παρεκτραπῶσι κατὰ πλείονας διεύθυνσεις, ἐνίοτε δύναται τινες ἐξ αὐτῶν νὰ ἦναι ἐλάχισται μεταξὺ δύο σημείων καὶ ὅχι αἱ μόναι· διότι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν καὶ ἄλλαι ἐξ ἴσου ἐλάχισται μεταξὺ τῶν αὐτῶν σημείων ἀλλὰ κατ' ἄλλην διεύθυνσιν, καθὼς π.χ. οἱ μέγιστοι κύκλοι, οἵτινες ἄγονται μεταξὺ δύο κατὰ διάμετρον σημείων ἐπὶ τῆς σφαιρας, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ ἐλάχιστοι· ἀλλ' ὅχι οἱ μόναι, διότι αἱ διεύθυνσεις κατ' ἃς δύναται νὰ ἄγονται εἶναι ἄπειροι.

Ὁ Ἀρχιμήδης ἐν τῷ περὶ σφαιρας καὶ κυλίνδρου θέτει τὰς ἀρχάς.

Ἀξιώματα.

α. Εἰσὶ τινες ἐν ἐπιπέδῳ καμπύλαι γραμμαὶ πεπερασμέναι, αἱ τῶν τὰ πέρατα ἐπιζευγνυσῶν. αὐτῶν εὐθειῶν, ἢτοι ὅλαι ἐπὶ τὰ αὐτὰ εἰσὶν, ἢ οὐδὲν ἔχουσιν ἐπὶ τὰ ἕτερα. Καθὼς π.χ. ἡ γραμμὴ ΑΓΒ (Σχ. 1) (α) καὶ ἡ γραμμὴ ΑΓΦΒ (Σχ. 2), ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἐπὶ τὰ αὐτὰ τῆς εὐθείας, οὐδὲν σημεῖον ἔχουσα κοινὸν μὲ αὐτήν, ἡ δὲ ἄλλη ἐπὶ τὰ αὐτὰ οὔσα καὶ ἔχουσα τὸ μέρος ΑΓ κοινὸν μὲ τὴν εὐθεῖαν, οὐδὲν ἔχει ὅμως ἐπὶ τὰ ἕτερα.

β'. Ἐπὶ τὰ αὐτὰ δὴ κοίλην καλῶ τὴν τοιαύτην γραμμὴν, ἐν ἣ ἂν δύο σημείων λαμβανομένων ὁποιοῦν, αἱ μεταξὺ τῶν σημείων εὐθεῖαι ἢτοι πᾶσαι ἐπὶ τὰ αὐτὰ πίπτωσι τῆς γραμμῆς (Σχ. 3) ἢ τινες μὲν ἐπὶ τὰ αὐτὰ, τινες δὲ κατ' αὐτῆς, ἐπὶ τὰ ἕτερα δὲ μηδεμίαν (Σχ. 4).

γ'. Ὅμοιος δὲ καὶ ἐπιφάνειαί τινες εἰσι πεπερασμέναι, αἱ αὐταὶ μὲν οὐκ ἐν ἐπιπέδῳ, τὰ δὲ πέρατα ἔχουσιν ἐν ἐπιπέδῳ· καὶ τοῦ ἐπιπέδου ἐν ᾧ τὰ πέρατα ἔχουσιν, ἢτοι ὅλαι ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἔσσονται, ἢ οὐδὲν ἔχουσιν ἐπὶ τὰ ἕτερα (ὁρ. Σχ. 3 καὶ 4.)

Λαμβανόμενα.

α. Τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἔχουσῶν γραμμῶν ἐλαχίστην εἶναι τὴν εὐθεῖαν.

β'. Τῶν δὲ ἄλλων γραμμῶν, ἐὰν, ἐν ἐπιπέδῳ οὔσαι, τὰ αὐτὰ πέρατα ἔχουσιν, ἀνίσους εἶναι τὰς τοιαύτας ἐπειδὴν ὧσιν ἀμφοτέραι

ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι, καὶ ἦτοι ὅλη περιλαμβάνηται ἢ ἑτέρα αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἑτέρας καὶ τῆς εὐθείας τῆς τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχούσης αὐτῆ, ἢ τινὰ μὲν περιλαμβάνηται, τινὰ δὲ κοινὰ ἔχη καὶ ἐλάσσονα εἶναι τὴν περιλαμβανομένην.

γ'. Ὁμοίως καὶ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν, εἴαν ἐν ἐπιπέδῳ τὰ πέρατα ἔχωσιν, ἐλάσσονα, εἶναι τὴν ἐπίπεδον.

δ'. Τῶν δὲ ἄλλων ἐπιφανειῶν καὶ τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν, εἴαν ἐν ἐπιπέδῳ τὰ πέρατα ἢ, ἀνίσους ἦναι τὰς τοιαύτας, ἐπειδὴν ὧσιν ἀμφοτέραι ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι, καὶ ἦτοι ὅλη περιλαμβάνηται ὑπὸ τῆς ἑτέρας τέτρα ἐπιφάνεια καὶ τῆς ἐπιπέδου τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχούσης αὐτῆ, ἢ τινὰ μὲν περιλαμβάνηται, τινὰ δὲ κοινὰ ἔχη καὶ ἐλάσσονα εἶναι τὴν περιλαμβανομένην.

ε'. Ἐπι δὲ τῶν ἀνίσων γραμμῶν καὶ τῶν ἀνίσων ἐπιφανειῶν καὶ τῶν ἀνίσων στερεῶν τὸ μείζον τοῦ ἐλάσσονος ὑπερέχειν τοιοῦτῳ ἢ συντιθειμένον αὐτῷ δυνατόν ἐστιν ὑπερέχειν παντὸς τοῦ προτεθέντος τῶν πρὸς ἄλληλα λεγομένων.

Ἄλλ' ἐκ τῶν τιθεμένων τούτων πρώτων ἀρχῶν φανερὴν ὅτι τὰ μὲν ἀξιώματα λεγόμενα δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπλοῦ ὀρισμοί, τὰ δὲ λαμβανόμενα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ δύναται γὰρ ἦναι εἰμὴ ἢ συνέπειαι ὀρισμῶν, καθὼς ἀπεδείχθη περὶ τοῦ α' καὶ ἐπομένως καὶ περὶ τοῦ γ'. (διότι πᾶν τὸ περὶ εὐθείας λεγόμενον ἰσχύει καὶ περὶ ἐπιφανείας ἐπιπέδου, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Λεγένδρος λημ. α'. τοῦ βιβλ. Η.) καὶ καθὼς θέλει ἀποδειχθῆ μετ' ὀλίγον περὶ τοῦ β', καὶ τοῦ δ', ἢ συνέπειαι συλλογισμοῦ ἀπλουστάτου, ὡς τὸ ε'. διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι, εἴαν ἐκ δύο μεγεθῶν τὸ μὲν διαμένει ὡς εἶναι, τὸ δὲ πάντοτε αὐξάνει, τὸ δεύτερον πρέπει ἐξ ἀνάγκης γὰρ ὑπερβῆ τὸ πρῶτον, διότι ἄλλως οὔτε τὸ ἐν ἠθέλε διαιρῆναι πάντοτε τὸ αὐτό, οὔτε τὸ ἄλλο ἠθέλεν αὐξάνει.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸ β' καὶ τὸ δ'. σημειωτέον ὅτι ἐπροσπάθησεν ἡδὴ γὰρ τὰ ἀποδείξει ὁ Λεγένδρος (περὶ τοῦ β'. ὅρα βιβλ. Δ'. πρότ. θ'. καὶ περὶ τοῦ δ'. βιβλ. Η'. λημ. β'). Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς ἀποδείξεως ταύτης νομίζομεν ὅτι ἀμφοτέρω δύναται τις γὰρ ἀναγάγη εἰς τὸ ἐξῆς ὅτι αἱ κατὰ τὸν ὀρισμὸν ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι γραμμαὶ ἢ ἐπιφάνειαι εἶναι μὲν πᾶσαι μείζονες τῆς εὐθείας ἢ τῆς ἐπιπέδου τῆς τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχούσης, εἶναι δὲ τῶν ἄλλων ἐλάσσονες ἐκείναι, αἵτινες ἢ ὅλαι περιλαμβάνονται ἢ ἐν μέρει περιλαμβάνονται καὶ ἐν μέρει εἶναι κοινὰί. Τοῦτο δὲ παρέχει τὰ διαγράμματα 5 καὶ 6.

Περὶ τῶν ὁποίων δύναται γὰρ γίνῃ ὁ ἐξῆς συλλογισμός. Ἡ ΑΙΞ εἶναι ἢ ἐλάχιστη, διότι δὲν παρεκτρέπεται κατ' οὐδεμίαν διεύθυν-

σιν, καὶ ἐπομένως μεταξὺ τῶν σημείων Α καὶ Β δὲν δύναται γὰρ ἦναι εἰμὴ μία καὶ μόνη, ὡς ἡδὴ ἀπεδείχθη. Ἄρα αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι μείζονες αὐτῆς. Καὶ εἴαν ἔχη δι' ἄλλο εἶναι μείζονες εἰμὴ, διότι παρεκτρέπονται, φανερὸν ὅτι δύναται τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ μεταξὺ τούτων μείζων θέλει εἶναι ἢ περισσύτερον τῆς ἄλλης παρεκτρεπόμενη, καὶ ἐλάσσων ἢ ὀλιγώτερον, εἴαν ὁμοίως ἦναι ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι, ὃ ἐστίν, εἴαν διατηρῶσι τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι ἢ περιλαμβανομένη παρεκτρέπεται ὀλιγώτερον τῆς περιλαμβανούσης, εἴτε μὴ ἔχουσα μηδὲν κοινὸν (Σχ. 5), εἴτε ἔχουσα μέρος τι κοινὸν μὲ τὴν καμπύλην, (Σχ. 6). Καὶ τῆς μεγαλητέρας ἢ μικροτέρας παρεκτροπῆς ταύτης οὐδεμία ἄλλη ἀπόδειξις εἶναι δυνατὴ εἰμὴ ἢ ἄμεσος ἀντιλήψις (δηλ. ἐπὶ τῶν ὑλικῶν ἢ αἰσθησις, καὶ ἐπὶ τῶν ἰδανικῶν ἢ ἐνόρασις), ἢ ἢ ἄμεσος καταμέτρησις, διότι πᾶσα ἀλήθεια ἀποδεικνύεται ἢ πραγματικῶς δι' αὐτοῦ τοῦ γινόμενου, ἢ λογικῶς διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀρχιμήδης μετεχειρίσθη τὴν λέξιν λαμβανόμενα ἐννοῶν, ὡς φαίνεται, ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ λαμβάνονται ὡς ἀποδεδειγμένα, καθὼς δι' ἑαυτῶν καὶ πραγματικῶς καὶ λογικῶς ἐναργεῖς. Καὶ τῷ ὄντι, ἅμα ὑποθέσωμεν δύο σημεία καὶ τινὰς γραμμὰς μεταξὺ αὐτῶν, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης ὅτι ἢ ἐλάχιστη εἶνε ἢ εὐθεῖα, καὶ ὅτι αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι μείζονες αὐτῆς, μεταξὺ δὲ τούτων μείζονες εἶναι αἱ μᾶλλον παρεκτρεπόμεναι καὶ εἴαν ὑποθέσωμεν ὅτι ὅλαι ἔχουσι τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, αἱ περιλαμβανόμεναι ἐξ ἀνάγκης εἶναι μείζονες τῶν περιλαμβανομένων, καθὼς μᾶλλον παρεκτρεπόμεναι. Πάντα ταῦτα καὶ πραγματικῶς καὶ λογικῶς ἀποδεικνύονται ἀλλ' ἢ ἀποδείξεις εἶναι τόσον ἀπλῆς, ὥστε εἶναι περιττὴ, καθότι ἀρκούσιν εἰς τοῦτο αἱ ὀρισμοὶ καὶ αἱ ἄμεσοὶ αὐτῶν συνέπειαι. Ὡστε καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι ἀποδεικνύονται ὡς αἱ ἄλλαι δι' ἐνοράσεως ἢ δι' ἐξαγωγῆς, τούτέστιν, ἢ διὰ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἢ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν διαφέρουσι τῶν ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμασι προσβευομένων ἀληθειῶν καὶ ἀρχῶν, καὶ οὐδεμίαν ἔχομεν ἀνάγκην γὰρ τὰς ὑποθέσωμεν πρώτας, ἀναποδείκτους καὶ ἐμφύτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν διαιρέσεων αὐτῆς, καὶ περὶ φιλοσοφικῆς μεθόδου.

Μετὰ τὴν εἰς τὸ πεδῖον τῶν μαθηματικῶν ἀνωτέρω πηρέχουσαν, τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν ὅτι θέλουσιν μᾶλλον συγχωρήσει οἱ εἰδήμονες τῆς ἐπιστήμης, ἐπιδιορθοῦντες πᾶν ὅ,τι ἤθελον εὑρεῖ μὴ ἀκριβές ἐν αὐτῇ, καὶ ἀφ' οὗ ἤδη ἐβεβαιώθημεν ὅτι αἱ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας πρώται ἰδέαι καὶ ἀρχαὶ εἶναι αἱ προτεθειμέναι ὑφ' ἡμῶν ὡς θεμελιώδεις τῆς φιλοσοφίας θεωρίαι, δύο τινὰ ὑπολείπονται α'. γὰρ διαγορεύομεν τὴν ἑκτασίαν, ἥτοι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης, δεικνύοντες τὰς κυριώτερας αὐτῆς διαιρέσεις καὶ β'. γὰρ προσδιορίζομεν τὴν μέθοδον, ἥτις ἀπαιτεῖται πρὸς μελέτην καὶ τελειοποίησιν αὐτῆς.

Καὶ πρῶτον ἄς ἴδωμεν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, διότι ἐκ τούτου ἐξάγεται καὶ ὁ ὅρισμός αὐτῆς. Καὶ τῶνόντι, ἐάν οἱ ὅρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας διαφέρωσι κατὰ τὰ διάφορα συστήματα, τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι πάντες οἱ φιλοσοφοῦντες δὲν εἶχον τὴν αὐτὴν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης ἰδέαν.

Ὁ ἀρχαιότερος εἶναι καθ' ἡμᾶς καὶ ὁ τελειότερος, καθ' ὃν ἡ φιλοσοφία εἶναι γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα εἶσιν, ἢ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων ἐπιστήμη. Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ ἢ εἶναι ἀρχαὶ τοῦ ὑπάρχοντος, καὶ τότε συνταυτίζονται μὲ τὰ αἰτια, ἢ εἶναι ἀρχαὶ τοῦ γινώσκοντος, καὶ τότε συνταυτίζονται μὲ τὰς νοητικὰς ἀρχάς· ὅθεν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἢ ἐπιστήμη, ἥτις, ἀναζητοῦσα τὰς ἀρχὰς τοῦ γινώσκοντος, ἀναβαίνει δι' αὐτῶν εἰς τὰ αἰτία τοῦ εἶναι. Ἄλλ' αἱ μὲν ἀρχαὶ τοῦ γινώσκοντος δὲν εἶναι, ὡς εἴπομεν, εἰ μὴ ἀρχαὶ τῆς διανοίας, τὰ δὲ αἰτία τοῦ εἶναι ἀνάγονται εἰς τρία, τὸν ἄνθρωπον, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν.

Συμβαίνει δὲ ὥστε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ γινώσκοντος συνταυτίζονται, διότι ὁ λόγος, ἀρχὴ τοῦ γινώσκοντος, ἀποτελεῖ καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Πρώτη δὲ τοῦ λόγου ἰδέα εἶναι ἡ τοῦ ὄντος. Ὁ ἄνθρωπος, δι' αὐτὸ τοῦτο εἶναι, ἠξέσσει ὅτι εἶναι καὶ ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος· τὸ συνιστῶν ἐν αὐτῷ τὸ εἶναι

συνιστᾷ ἐνταυτῷ καὶ τὸ γινώσκον, καθότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς συμφυεῖς αὐτῆς ἀρχῆς.

Ἀρχὴ ἢ περὶ τοῦ ὄντος διδασκαλία, ἢ κατὰ τὴν ἰδέαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος σχηματισθεῖσα, εἶναι τὸ πρῶτον καὶ κυριώτερον μέρος τῆς ἐπιστήμης, συνήθως καλούμενον Ὀντολογία, ἀρχαιοτάτη καὶ γενικωτάτη μάθησις, οὐδόλως ἀξία τῆς περιφρονήσεως, τὴν ὁποίαν δεικνύουσι πρὸς αὐτὴν τινὲς τῶν νεωτέρων· διότι, ἀναζητοῦσα τὴν καθολικὴν φύσιν τῶν κτίτων καὶ τῶν ἀρχῶν, πραγματευομένη περὶ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, περὶ ὑποστάσεων καὶ συμβεβηκότων, περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνατοῦ, ἀναγκαίου καὶ ἐνδεχομένου, κ.λ. συντείνει λίαν ἐπωφελῶς εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν ὑψηλοτέρων τῆς φιλοσοφίας θεωριῶν.

Ἐπειδὴ δὲ πάντα τὰ ὄντα ἀνάγονται εἰς τρία, τὸν Θεόν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον, οὕτως, ἐκτὸς τῆς ὄντολογίας, θέλομεν ἔχει ὡς ὑποδιαιρέσεις αὐτῆς, ἄλλας τρεῖς πρωταρχικὰς ἐπιστήμας, τὴν Θεοσοφίαν, τὴν Ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν Κοσμολογίαν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχαίαν τῆς Μεταφυσικῆς ἐπικράτειαν.

Περιοριζόμενοι δὲ εἰς τὴν Ἀνθρωπολογίαν, καὶ ἀφίγοντες κατὰ μέρος τὸ ὑλικὸν αὐτῆς στοιχεῖον δυνάμενον γὰρ συμπεριληφθῆ εἰς τὴν Κοσμολογίαν, εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεις τινὰς συνιστώσας τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινῆς λεγομένης Ψυχολογίας, καὶ προσέτι τὰς τινὰς, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ τὸ ἀληθές, πραγματοποιεῖ τὸ ἀγαθόν, καὶ δημιουργεῖ τὸ καλόν. Ἐντεῦθεν ἔχομεν, ἐκτὸς τῆς Ψυχολογίας, τρεῖς ἄλλας ἐπιστήμας, τὴν Λογικὴν, τὴν Ἠθικὴν, καὶ τὴν Καλλολογίαν. Ἡ δὲ Ἠθικὴ, ὡς τύχη γὰρ θεωρεῖ ἢ τὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπον, ἢ τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, ἢ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, καλεῖται κυρίως Ἠθικὴ, ἢ Δίκαιον, ἢ Ἱστορικὴ Φιλοσοφία (1).

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἑκτασις καὶ διαίρεσις τῆς ἐπιστήμης ἀντικειμενικῶς θεωρουμένης καί, ὡς λέγουσιν, a parte rei. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐπιστήμη, οἷαν τὴν εὑρίσκει καὶ δύναται γὰρ τὴν θεωρήσῃ ὁ μνηθεὶς τὰ μυστήρια τῆς καὶ διατρέξας πάντα τὰ διαμερίσματα αὐτῆς.

Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι, δομώμενοι πάντοτε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἐν ᾧ ἡ ἀρχὴ τοῦ γινώσκοντος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι συνταυτίζονται, καὶ χωρὶς γὰρ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ὄντολογία, ἵνα καταβῶμεν ἔπειτα εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς ἐπιστήμης, δυνάμεθα γ' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς

1) Ὁρα σημ. Β'. ἐν τέλει τοῦ ποιήματος.

ψυχολογίας και να μεταβώμεν διαδοχικῶς εἰς τὴν λογικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν καλλολογίαν, τὴν ὄντολογίαν καὶ τὴν θεοσοφίαν, καταβαίνοντες ἔπειτα εἰς τὴν ὑλικὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν κοσμολογίαν. Καὶ αὕτη εἶσι ἡ ὑποκειμενικὴ, οὕτως εἶπεῖν, διακρίσεις τῆς ἐπιστήμης (a parte hominis), αὕτη ἡ ὁδὸς, τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ διατρέξῃ ὁ ἀρχόμενος τῆς μελέτης αὐτῆς, καὶ ἡ ἐποψὶς ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι προσήκον νὰ τὴν περαστήσωμεν εἰς αὐτόν.

Ἄρα ἡ φιλοσοφία εἶναι, ὡς πρὸς αὐτόν, ἡ ἐπιστήμη ἥτις, διὰ τῆς μελέτης τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἀνακαλύπτει τοὺς νόμους τῆς διανοίας, εἴτε ἀναζητούσης τὸ ἀληθές, εἴτε δημιουργούσης τὸ καλόν, προσδιορίζει τοὺς νόμους τῆς θελήσεως καὶ ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος.

Οἱ εἰδήμονες θέλουν κατανοήσει εὐκόλως ὅτι ὁ δεύτερος αὗτος ὀρισμός, καὶ τοι κατὰ τὴν μορφήν διάφορος τοῦ πρώτου, εἶναι ὁμοίως οὐσιωδῶς ὁ αὐτὸς μὲ τὸν πρῶτον, καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἀνέχονται εἰς ἓνα καὶ μόνον καθότι θέλουν εὐρεῖ ἐν τούτῳ καὶ τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν καλλολογίαν καὶ τὴν θεοσοφίαν καὶ τὴν ὄντολογίαν καὶ αὐτὴν τὴν κοσμολογίαν καθ' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας. Περιέχει ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὅλα περιλαμβάνει τὰ συστατικὰ στοιχεῖα παντὸς μεγάλου καὶ πλήρους φιλοσοφικοῦ συστήματος· ἡ διαφορὰ ὑφίσταται μόνον εἰς τὴν τάξιν καθ' ἣν τὰ μέρη ταῦτα μᾶς παρουσιάζονται.

Καὶ καθὼς δύο δύνανται νὰ ἴναι οἱ ἀφ' ὧν ὅροι, ἢ τὰ ὀρμητήρια τῆς φιλοσοφίας, καὶ διττὴ ἡ τάξις καθ' ἣν τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη δύνανται νὰ παρουσιασθῶσιν, οὕτω καὶ αἱ πρὸς μελέτην αὐτῆς μέθοδοι εἶναι δύο. Καθότι δυνάμεθα νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀπὸ τὴν ιδέαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὄντος, τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς ιδέας ταύτης νὰ ἐξαγάγωμεν ὅλον τὸ ἐπίλοιπον καὶ αὕτη εἶναι ἡ συνθετικὴ καὶ ὄντολογικὴ μέθοδος, τῆς ὁποίας μᾶς ἔδωκεν λαμπρότατον δείγμα ὁ τε μεγάλου φημι Σπινόζα· καὶ τινες τῶν νεωτέρων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας φιλοσόφων ἢ δυνάμεθα νὰ ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τὴν διὰ τῆς συνειδήσεως περατήρησιν τῶν φαινομένων τοῦ ἡμετέρου ἔγῳ, καὶ ἀπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν νὰ ἀναβῶμεν διὰ φρονίμων ἐπαγωγῶν εἰς τὰς ιδέας καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἔγῳ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀναλυτικὴ καὶ ψυχολογικὴ λεγομένη μέθοδος, καὶ, ὀφείλομεν νὰ τὸ προσθέσωμεν, ἡ μόνη ἀληθής, νόμιμος, ἀσφαλής καὶ σωτήριος. Διότι δὲν ἠξέυρομεν ἕνεκα τίνος περατολογισμοῦ ἢ φιλοσοφίας ὀφείλει ν' ἀπορρίψῃ τὴν γενικὴν μέθοδον πᾶσιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τινὰ ἀνίσχυρον δογματισμὸν, γόνιμον

ὑποθετικῶν μόνων καὶ ἀποπλανημένων δοξασίῳν καὶ ἀρμύζοντα μᾶλλον εἰς τὴν νηπιότητα ἢ εἰς τὴν ἀνδρικὴν τῆς ἐπιστήμης ἠλικίαν. Μείναντες πιστοὶ εἰς τὴν εἰρημένην μέθοδον (περὶ τῆς ὁποίας πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἐβρέθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Γαλλίᾳ συγχρόνου φιλοσοφικῆς Σχολῆς καὶ ἐκ τούτου περιττὸν εἶναι νὰ εἴπωμέν τι περισσότερον καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ) μετὰ μακρὰν μόνον παρατήρησιν καὶ ἐπίμονον ἀνάλυσιν τῶν νοητικῶν φαινομένων, ἐφθάσαμεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ὡς πρώτην, ἀπλήν καὶ ἀνεπίδεκτον ὀρισμοῦ, καὶ εὐρομεν αὐτὴν ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένην ἐν τῷ λόγῳ μὲ τὰς τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἀνεπτύξαμεν. Ἐὰν δὲ ἐξ αὐτῆς ὀρμώμενοι ἐδώκαμεν εἰς τὴν ἀσθενῆ ἡμῶν πραγματείαν τὴν ἔψιν ὄντολογικοῦ συστήματος μᾶλλον ἢ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, τοῦτο ἔγινε διότι δὲν προσέμεθα οὔτε σειρὰν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, οὔτε φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἐγκυκλοπαιδείαν, ἀλλ' ἀπλῶς γενικὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας εἰσαγωγὴν. Ὅστις ὁμοίως ἐπεθύμει νὰ προσβῇ διὰ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐπιστήμης, περατοχόμενος τὸ αὐτὸ ὀρμητήριον, ὅπερ καὶ ἡμεῖς, δύναται εὐκόλως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου ἀρχόμενος ἀφ' ἑνὸς τῶν στο χείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, ταυτέστιν, ἀπὸ τῆς μορφῆς, συμπεριλαμβάνων εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχάς τοῦ ὄντος. Διότι, ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ὄν νοητικόν, αἰσθητικόν καὶ ἐνεργητικόν, δηλονότι ἡ μορφή τοῦ ὄντος αὐτοῦ συνίσταται ἐκ τῶν τριῶν τούτων χαρακτηριστῶν, καὶ ἐπομένως ἡ μελέτη τῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρώπου ὄντος περιλαμβάνει ὅλην τὴν περὶ αἰσθήσεως, νοῦς, λόγου καὶ βουλῆς θεωρίαν, ὅ ἐστιν, ὅλην τὴν ψυχολογίαν.

Νῦν δὲ ἃς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔγινε ἡ ψυχολογικὴ ἐκείνη ἀνάλυσις, τὴν ὁποίαν ἐν συνόψει μόνον ἐνεδείξαμεν ἐν τῷ Κεφ. Β., καὶ ἃς δώσωμεν, εἰ δυνατόν, σύντομον καὶ σαφῆ ιδέαν τῶν ἐπιλοίπων τεσσάρων τῆς φιλοσοφίας κλάδων, ἡγουν τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς, τῆς καλλολογίας καὶ τῆς θεοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΒ΄.

Περὶ ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ, καὶ καλοῦ.

Ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος παράγονται αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ καλοῦ, ἃ τινεὶ δὲν εἶνε εἰμὴ τρεῖς ὕψεις καὶ μορφαὶ τοῦ ὄντος.

Τὸ ὄν ἴσαὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐννοηθέν, εἶναι τὸ ἀληθές.

Τὸ ὄφ' ἡμῶν λεγόμενον ἀληθές οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ὄν θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον τῆς διανοίας. Τὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότητα δὲν παρεδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης, δισχυριζόμενος ὅτι τὸ ἀληθές εἶναι μόνον σχέσις, πρότασις συνενοῦσα ἢ διαχωρίζουσα τὰ ἐν τῇ φύσει χωρισμένα ἢ συνηνωμένα, καὶ τότε, λέγει, ἀληθεύει ἢ πρότασις ὅταν ἢ ἐνωσις, ἢ ὁ χωρισμὸς γίνωνται κατὰ φύσιν. Ἀλλ' ἐὰν ὀρθῶς παρατηρήσωμεν, καὶ αὐτὴ ἡ Ἀριστοτέλειος θεωρία ἀνάγεται εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος· καθότι ἕκαστον τῶν ὄντων ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, διότι ἢ καθαρὰ καὶ ἄμορφος ὑπόστασις ἰδανικῶς μόνον καὶ δι' ἀφαιρέσεως ὑπάρχει. Ἐκαστον τῶν ὄντων εἶναι λοιπὸν πρότασις, οὕτως εἰπεῖν, ζῶσα καὶ πραγματικῶς ὑπάρχουσα ἐν τῇ φύσει. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὸ ὄν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς ὑποστάσεως, τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδόμεν, συνέχεε μὲ τὴν οὐσίαν καὶ μὲ αὐτὸ τὸ ὄν, τὰς δὲ ἄλλας κατηγορίας ὑπελάμβανεν ὡς συμβεβηκότα καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἀληθές εἰς τὸ ὄν, ἀλλὰ εἰς τὴν μεταξὺ τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος σχέσιν. Ἐὰν ὁμοίως παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ὄν οὐδέποτε ὑπάρχει χωρισμένον ἀπὸ τινος συμβεβηκότος ἢ προσόντος, ἢ, κατὰ τὴν ἡμετέραν ὀνοματολογίαν, ἀπὸ τῆς μορφῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ ὄν εἶναι συμπλοκὴ τῆς φύσεως, καθὼς ἢ πρότασις εἶνε συμπλοκὴ τῆς διανοίας, ἐπεταὶ ἐξ ἀνάγκης ἢ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότης, ὅτι δηλαδὴ, τὸ ἀληθές δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὸ τὸ ὄν θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον τῆς διανοίας, ἥτις τότε μόνον ἀληθεύει, ὅταν διὰ τῶν προτάσεων καὶ συμπλοκῶν αὐτῆς ἐρμηνεύῃ τὰς φυσικὰς τῶν ὄντων συμπλοκάς. Ἀριθμήσας διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως, περημέλησεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐν μόνῃ τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος ἀνωτά-

την αὐτῶν ἐνότητά, καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέβλεψε τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς τὴν ταυτότητα.

Ἐκ δὲ τῆς ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότητος, πηγάζει ἢ ταυτότης τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου, διότι αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου εἶναι αἱ ἀρχαὶ τοῦ ὄντος, καὶ τὸ σύνολον τῶν ὄντων εἶνε ἢ φύσις. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ συνστάμενος, καταλαμβάνει τὴν καθολικὴν τάξιν τῶν ὄντων, ἥς τὸ ἀρχέτυπον ἐνυπάρχει ἐν τῇ θείῳ λόγῳ, ἐξ οὗ ὁ ἀνθρώπινος ἀπορρέει. Ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς ἀληθείας ταύτης κατεφέρθησαν οἱ πανθεῖσταί εἰς τὸ νὰ συνταυτίσωσι τὸν ἀνθρώπινον μὲ τὸν φύσιν καὶ μὲ τὸν Θεόν.

Τὸ ἀληθές κατὰ χρέος πραγματοποιούμενον ὑπὸ τῆς θελήσεως, εἶναι τὸ ἀγαθόν, καὶ δι' ὑπεροχῆς ὄντοτης ἐκφραζόμενον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε τὸ καλόν.

Ἐὰν δὲ τὸ ὄν ἦναι ἢ κοινὴ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πηγὴ, φανερόν ὅτι εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων θέλωμεν εὑρεῖ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος. Καὶ τῶντι, εἰς μὲν τὸ ἀληθές εὐρίσκωμεν ὑπόστασιν, ἢ τὴν ιδέαν, μορφήν, ἢ τὸν λόγον, σχέσιν μᾶλλον ἢ ἥττον ἐντελεῖ μεταξὺ τῶν δύο, χρόνον ἢ ἀϊδιότητα, τόπον ἢ καθολικότητα. Εἰς δὲ τὸ ἀγαθόν εὐρίσκωμεν ὑπόστασιν, ἢ τὴν προαίρεσιν, μορφήν, ἢ τὴν πράξιν, σχέσιν μεταξὺ προαιρέσεως καὶ πράξεως, ἀϊδιότητα καὶ καθολικότητα τοῦ ἰθικοῦ νόμου ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον. Εἰς δὲ τὸ καλόν εὐρίσκωμεν ὑπόστασιν, ἢ τοὶ ἐννοίας, πάθη καὶ εἰκόνας, μορφήν, ἢ τοὶ σημεῖον ἢ σύμβολον φυσικόν, ὑλικόν καὶ αἰσθητόν, σχέσιν μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ῥυθμὸν ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ συμμετρίαν ὡς πρὸς τὸν τόπον.

Ὡσαύτως, καὶ εἰς τὸ ἀπειρον ὄν, ὅπερ εἶναι ὁ Θεός, εὐρίσκωμεν τρία τινὰ συστατικά, αἰδία ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ ἀπειρα ὡς πρὸς τὸν τόπον, τὰ ὅποια συνιστῶσιν τὴν ἀγίαν καὶ μυστηριώδη τριάδα ἢ πάντες πιστεύομεν καὶ λατρεύομεν. Τοῦτον δὲ τὸν τύπον τοῦ τελείου ὄντος καὶ δημιουργοῦ τοῦ παντός εὐρίσκωμεν εἰς ὅλα τὰ πλάσματα· διότι πάντα συνίστανται ἐξ ὑποστάσεως, σχέσεως καὶ μορφῆς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Καὶ οὕτως, ὁ αἰδῖος καὶ ἀπειρος, ὁ εἰς καὶ τριαδικὸς Θεὸς τὴν ἰδίαν ἐντυπώσας σφραγίδα εἰς πάντα τὰ πλάσματα, ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ λόγου, οὗτινος στοιχεῖον θεμελιώδες εἶναι ἢ ιδέα τοῦ ὄντος, ἐνὸς μὲν καὶ τριαδικοῦ, ἀλλ' ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Ἡ γενικὴ αὐτὴ τοῦ ὄντος καὶ τῶν τριῶν αὐτοῦ ὀψεων, τοῦ ὑπεράτατου καὶ πάντων τῶν ὄντων τῆς κτίσεως ἐπιθεώρησις, ἐν ᾗ παρέχει τὰ ἀντικείμενα τῶν εἰς τὴν ψυχολογίαν ἐπομένων τεσσάρων

τῆς φιλοσοφίας μερῶν, ἀποκλύπτει ταύτοχρόνως τὴν κοινὴν καταγωγὴν, τὰς σχέσεις καὶ τὸ κοινὸν τέλος ὄλων τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὄλων τῶν ὄντων, σχέσεις ὅχι ταυτότητος, ὡς διασχυρίζονται οἱ πνευμασταί, ἀλλ' ἀντιστοιχίας καὶ ἁρμονίας, δυνάμει τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς παρὰ Θεοῦ, ἵνα γνωρίζη τὸ ἀληθές, πρόπτη τὸ ἀγαθὸν καὶ δημιουργῆ καὶ ἀγαπᾷ τὸ καλόν, παρὰ Θεοῦ ἔρχεται καὶ εἰς Θεὸν ἐπιστρέφει καὶ ἐπαναπαύεται, ἐν ᾧ πᾶσα ἀλήθεια, πᾶσα ἀγαθότης καὶ πᾶσα καλλοπὴ ἀπείρως πως συνενοῦνται. Καὶ μόνον κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην δυνάμεθα καὶ μάλιστα ἀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ταυτότητα τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἐπιστήμης, τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν πλασμάτων του, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ταυτότητα δηλαδὴ ἀρχῆς, φύσεως καὶ τέλους, σχετικὴν καὶ ὅχι ἀπόλυτον.

Ἄς λαλήσωμεν εἰδικώτερον περὶ τοῦ ἀληθοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς.

Βίδομεν ἐν ἀρχῇ ὅτι τὸ ἐγὼ εἶναι ἀχώριστον τοῦ οὐκ ἐγὼ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἀνέβημεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔχομεν τρία ὄντα, καὶ τὸ ἀληθές ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ὄν ἐγνωθὲν, θέλομεν ἔχει τρία εἶδη ἀληθειῶν, τὰς περὶ τὸ ἐγὼ, τὰς περὶ τὸν κόσμον, καὶ τὰς περὶ τὸν Θεόν. Ὅ,τι δὲ περὶ τῶν τριῶν τούτων γνωρίζομεν εἶναι τόσον ὀλίγον ὡς πρὸς τὸ ἀγνωσούμενον, ὥστε ἡ μεταξὺ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀπολύτου διαφορὰ εἶναι ἀπείρως μεγαλητέρα τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ ἐνὸς κόκκου ἄμμου καὶ τοῦ παγκοσμίου συστήματος.

Ἡ περὶ τοῦ ἀληθοῦς διδασκαλία, οἷονδ' ἄποτε ἦναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρευνῆς, δύναται νὰ διακριθῆ εἰς δύο μέρη, τὴν ἐρευναν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν ἀπόδειξιν, ἢ τὸ εὐρετικὸν καὶ τὸ ἀποδεικτικόν. Ἀληθές ὄργανον τῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ πρῶτον, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι μᾶλλον ἐρμηνεία αὐτῆς καὶ παράδοσις. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περιλαμβάνεται ὅλη ἡ περὶ ἐνοράσεως (intuition) θεωρία, ἢ γοῦν ἡ

περὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ ἡ περὶ τῆς διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἢ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος ἐπαγωγῆς (induction). Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ περιλαμβάνεται ἡ κυρίως λογικῆ, ἢ τοῦ ἡ περὶ τῆς ἐξαγωγῆς (deduction), ἢ γοῦν ἡ περὶ τῆς διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος ἀποδείξεως θεωρία.

Ὡστε τὸ ἀληθές γνωρίζεται ἢ κατ' ἐνόρασιν, ἢ κατ' ἐπαγωγὴν, ἢ κατ' ἐξαγωγήν.

Καὶ αἱ μὲν τῆς ἐνοράσεως ἀρχαὶ καὶ οἱ κανόνες πάντες ἀνάγονται εἰς ἓνα, τὴν παρατήρησιν. Νὰ παρατηρῶμεν τὰ φαινόμενα τὰ τε ἐξωτερικὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ μετὰ προσοχῆς καὶ ὑπομονῆς, κατ' ἐπανάληψιν, ἀνευ προλήψεων καὶ προϋποτιθεμένων ἐνοιῶν, νὰ παρατηρῶμεν τακτικῶς, νὰ διακρίνωμεν τὰ φαινόμενα, νὰ τὰ τακτοποιῶμεν, νὰ τὰ ἐξετάζωμεν ὑπὸ πᾶσας τὰς ὀψεις αὐτῶν, νὰ γενικεύωμεν βραδέως, ν' ἀνακλύπτωμεν τὰς κληθεῖς ἀναλογίας καὶ τὰς ἀληθεῖς σχέσεις, τὰς κληθεῖς αἰτίαι, τοιοῦτοι εἶναι οἱ κανόνες τῆς ἐνοράσεως.

Ἄλλ' ἡ ἐνόρασις εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἐπαγωγὴν. Ἀμφοτέρων δὲ τοὺς κανόνες, πρακτικῶς ἤδη ἐφαρμοσθέντες ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλοσοφίᾳ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας, ἀνέπτυξε μὲν πρῶτος μεταξὺ τῶν νεωτέρων ὁ Βάκιον ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιγραφομένῳ Νέῳ Ὁργάνῳ, τὸ ὁποῖον ὁ Γαίδης ὀνομάζει τὸν ἀθάνατον κώδικα τῆς ἐπαγωγῆς, ἐφήρμοσαν δ' ἔπειτα ὁ τε Νεύτων καὶ πάντες οἱ μελετῶντες τὴν ὕλικὴν φύσιν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Βάκιου τοὺς κανόνες τούτους διεχάραξεν ὁ Ἀριστοτέλης (1). Ἡ δὲ ἐπαγωγὴ γίνεται καὶ αὕτη, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν, διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἢ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος (2). Ἐφώντι, τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ἐν τῇ φύσει σύστημα στερεῶν καὶ ἀμετατρέπτων νόμων, (ὑπόθεσις ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχὴ δυνάμει τῆς ὁποίας γίνεται ἡ ἐπαγωγή), εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πάντα ἔχουσι αἴτιον καὶ τέλος ἀνάγκαστον. Καθότι, ἐὰν ὁ νόμος δὲν ἦναι εἰμὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη, ἢ ἀναγκαῖα διαδοχὴ φαινομένων, ἀδύνατον εἶναι νὰ συλλάβωμεν τὴν ιδέαν τοῦ νόμου χωρὶς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἔχει καὶ πρόπει νὰ ἔχη αἴτιόν τι, ἢ παντὸς φαινομένου, παντὸς γινόμενου, προηγῆθη ἐξ ἀνάγκης ἄλλο φαινόμενον ἐξ οὗ ἐκεῖνο ἐγεννήθη, ἢ ἄλλως, ὑπάρχει ἀναγκαῖα διαδοχὴ καὶ ἀλληλουχία φαινομένων, καὶ ἐπομένως φυσικὸς νόμος. Καὶ καθὼς ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι

1) Ὁρ. Ἀντλ. Πρ. Β'. κεφ. κγ'.

2) Ὁρ. Κεφ. Ε'.

καθολική και ἀναγκαία, ὡσαύτως ἀναγκαῖοι καὶ καθολικοὶ πρέπει νὰ ἦναι καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς ἐξαγόμενοι νόμοι καὶ ἰδοὺ εἰς τί ἀνάγεται ἡ ἀρχὴ τῆς παγκοσμίου τάξεως, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ ἐπαγωγή. Ὅτε εἰς τὰ φαινόμενα παρατηροῦμεν ἀναλογίαν τινά, ἔχομεν δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν ἀναλογίαν ἀναβαίνοντες, ἀνακαλύπτομεν τοὺς λεγόμενους νόμους τῆς φύσεως, καὶ ἐκτείνομεν τὴν ὁρασίμην μας καὶ εἰς τὸ μέλλον. Τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀρμόζει καὶ εἰς τὴν περὶ τὰ τέλη ἐπαγωγὴν, ἣτις γίνεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος ἀντιστοιχοῦσης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Ἀμφοτέρας τὰς ἀρχὰς ταύτας ἠθέλησεν ὁ Λαϊβνίτιος νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, μολονότι ὅχι μόνον διακρίνονται, ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων.

Ἄφ' οὗ παρατηρήσῃ τὰ γινόμενα καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἀνακαλύψῃ τοὺς γενικοὺς νόμους αὐτῶν, ἄλλο δὲν μένει εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰμὴ νὰ ἐξαγάγῃ πάσας τὰς συνεπείας ὅσαι ἐνυπάρχουσιν εἰς τὰ γινόμενα καὶ εἰς τοὺς νόμους. Τοῦτο δὲ γίνεται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ ἢ διὰ τῆς ἐξαγωγῆς, τῆς ὁποίας τὸν ἀθάνατον κώδικα ἀνεκάλυψε καὶ διὰ παντὸς ἐχάραξεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν ζήτησιν τοῦ ἀληθοῦς διαδέχεται ἡ ἀποδείξις αὐτοῦ, καὶ οἰαδῆποτε ἀποδείξις γίνεται διὰ συλλογισμοῦ ἐκπεφρασμένως ἢ σιωπηλῶς. Πρώτιστον δὲ καὶ μόνον τῆς λογικῆς ἀντικείμενον εἶναι τὸ νὰ προσδιορίσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ συλλογισμοῦ, ν' ἀναλύσῃ τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται, νὰ ἀνακαλύψῃ τοὺς διαφοροὺς τῶν στοιχείων τούτων συνδυασμοὺς καὶ τοὺς ἐκ τούτων τρόπους καὶ σχήματα καὶ μορφάς, νὰ προσδιορίσῃ ἐπομένως τοὺς ἀπαρτιτῆτους ὅρους πάσης ὀρθῆς ἀποδείξεως, νὰ φανερώσῃ ποῖα εἶναι τῶν μὴ ὀρθῶν τὰ ἐλαττώματα, ποῖα τὰ προφυλακτικὰ μέσα κατὰ τοῦ παραλογισμοῦ, νὰ διευκολύνῃ διὰ τινῶν παραγγελμάτων τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ μέσου ὅρου, ὅστις ἐν παντὶ συλλογισμῷ εἶναι ὁ σπόρος τῆς ἀληθείας, νὰ θέσῃ τοὺς κανόνας τῆς διαλεκτικῆς, νὰ ἐνδείξῃ τέλος τὰ μέσα πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ ἐξέλεξιν τῶν σοφισμάτων. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τῆς περὶ ἀληθοῦς διδασκαλίας, δύσκολον εἶναι καὶ διὰ τὴν φύσιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, καὶ διὰ τὰ ὅρια του, καὶ δι' ὅσας ἄχρι τοῦδε ἔκαμε προόδους, νὰ προστεθῶσι νέα: ἀρχαὶ εἰς τὰς ὑπὸ πάντων γενικῶς ἤδη ἀναγνωρισθείσας.

Οὕτω δὲ περιγραφείσης ὅλης τῆς ἐκτάσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου διχμερίσματος, ἐπιβεβαιωταὶ καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι πᾶσα μάθησις διὰ προγινωσκομένων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστι, καὶ ἡ δι' ἀποδείξεως (ἐξαγωγῆς) ἢ δι' ὀρισμῶν (ἐνόρασις): δεῖ γὰρ ἐξ ὧν ὁ ὀρισμὸς προεἰδέναι καὶ εἶναι γνώρισμα: ὁμοίως δὲ καὶ ἡ δι' ἐπα-

γωγῆς, (ἐπαγωγή) (Μετaph. Α'. ζ'), καὶ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἀληθὲς γνωρίζεται ἢ δι' ἐνοράσεως, ἢ δι' ἐπαγωγῆς. Οὐδὲ εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἡ πρότασις, στοιχεῖον τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου, δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἐκφρασις τοῦ ὄντος, οὔτινος ἡ ἰδέα εἶναι τὸ θεμελιῶδες τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου στοιχεῖον, ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι καὶ ἡ περὶ γραμματικῆς καὶ γλώσσης θεωρία εἶναι συνέπεια καὶ ἐφαρμογὴ τῆς Λογικῆς.

Καὶ εἰς ταῦτα μὲν ἀνάγεται οὐσιαστικῶς ἡ περὶ τοῦ ἀληθοῦς διδασκαλία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ δὲ περὶ ἀγαθοῦ εἶναι τόσον ἐκτεταμένη ὅσον αἱ τοῦ ἀνθρώπου σχέσεις πρὸς ἑαυτὸν, πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τοὺς ὁμοίους του καὶ πρὸς τὰ περιστοιχοῦντα αὐτὸν ἀντικείμενα. Ἡ ἠθικὴ, τὸ δίκαιον καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι ὡς τρεῖς κύκλοι ὁ εἰς τοῦ ἄλλου εὐρύτερος, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἔχοντες κέντρον. Τὸ δὲ κέντρον τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἢ τοῦ καθήκοντος, πόρισμα τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος.

Τὸ τρίτον τῆς Ἀγαθολογίας μέρος, ἀγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἐγεννήθη καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις, ἀποκαλύψας τὴν ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ φύσιν καὶ τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν καὶ διδάξας τὴν ἐνότητά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ τέλος, καὶ τὸν καθολικὸν σύνδεσμον τῆς ἀγάπης, ἔμελλε νὰ θέσῃ τὰ ἀληθῆ καὶ ἀσάλευτα θεμέλια τῆς ἠθικῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Καθότι, ἐὰν ἕκαστον τῶν ὄντων ἔχῃ τὸ τέλος του, καὶ ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔχουσι τὸ τέλος των. Καὶ τὰ τέλη ταῦτα διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου ἀποκαλυπτόμενα, συναρμολογοῦνται πρὸς ἀληθῆ καὶ πάντα ὁμοῦ συντείνουσιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ γενικοῦ τῆς κτίσεως τέλους, τὸ ὁποῖον εἶναι νόημα καὶ βούλευμα Θεοῦ.

Ἐὰν δὲ τέλος ἑκάστου ὄντος ἦναι τὸ πρὸς ὃ τείνει ἡ φύσις αὐτοῦ, ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ φύσις ἑκάστου πρὸς ἐκπλήρωσιν καὶ συμπλή-

ρωσιν αὐτῆς, φανερόν ὅτι τὸ τέλος ἐκάστου ὄντος δὲν γνωρίζεται εἰμὴ διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου φύσεως. Καὶ ἐὰν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἐκ νοήσεως, αἰσθήσεως καὶ ἐνεργείας, ἡ μετὰ προσοχῆς ἀνάλυσις τῶν τριῶν τούτων στοιχείων καταπίθει ἡμᾶς, ὅτι τὸ μὲν αἰσθητικὸν καὶ σωματικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον τείνει καὶ πρέπει νὰ τείνη πρὸς τὸ ὠφέλιμον, τὸ δὲ νοητικὸν πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ δὲ ἐνεργητικὸν πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἐκ νοήσεως, αἰσθήσεως καὶ ἐνεργείας στοιχεῖον πρὸς τὸ καλόν.

Πᾶσαι δὲ αἱ τάσεις αὗται ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν πρὸς τὸ τέλος τάσιν ἢ πρὸς τὴν ἠθικότητα, ἐξ οὗ τέλος ἀνώτατον τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρῶτον αὐτοῦ καθήκον εἶναι τὸ νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν.

Ἄλλ' ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα δὲν εἶναι ἀπλή, διότι συντίθεται καὶ συμπλέκεται ἐκ τῶν παντοίων σχέσεων ὅσαι συνδέουσι τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα τῆς κτίσεως· καθότι ὁ ἄνθρωπος, μὴ ὢν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀπομεμονωμένος, σχετίζεται πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως μὲ τὰ περισταχοῦντα αὐτὸν ἔμφυχα ἢ ἄφυχα ὄντα, μὲ τοὺς ὁμοίους του καὶ μὲ τὸν Θεόν, καὶ ἐκ τούτου αἱ τρεῖς τῆς ἠθικῆς δικαιρέσεις· δηλαδή, τὰ πρὸς ἑαυτὸν, τὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ ὡς πρὸς τὰ πράγματα καθήκοντα, καὶ τὰ πρὸς τὸν Θεόν.

Διατήρησις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ὑποτασσομένων ἀμφοτέρων εἰς τὴν ἠθικότητα, οὗτος εἶναι ὁ ἀνώτατος τοῦ ἀνθρώπου σκοπός, καὶ εἰς τοῦτο ἀνάγεται πάντα τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα, ἢ πᾶσαι αἱ ἀτομικαὶ ἀρεταί, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἅπασαι ὡς διάφοροι ἐφαρμογαὶ καὶ μορφαὶ τῆς σωφροσύνης.

Νὰ θέτωμεν δὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καθὼ ὁμοίους καὶ ἴσους μὲ ἡμᾶς κατὰ τὰ δικαιώματα, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εἰς ἣν εὐρισκόμεθα καὶ ἡμεῖς, ἢ νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτούς, τοῦτο εἶναι τὸ κεφάλαιον πάντων τῶν πρὸς τοὺς ὁμοίους μας καθηκόντων, καὶ ἡ γόνιμος ἀρχὴ ὅλων τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν.

Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ ἐνδείξωμεν ἀλλαχοῦ τὰ πρὸς τὸν Θεόν καθήκοντα, παρατηροῦμεν ἐν τοσοῦτῳ ὅτι ἡ ταυτότης τῆς φύσεως καὶ ἡ ἰσότης τῶν δικαιωμάτων εἶναι κατὰ τῶν πολιτικῶν νόμων ἢ βάσις, ἰσότης ὅχι πλούτου, οὔτε δυνάμεως, οὔτε ἐξουσίας, ἀλλὰ προστασίας, ἰσονομία, ἴση πάντων τῶν δικαιωμάτων προστασία, ἐκαστα τὰ ἴδια, (*unicuique suum*). Ἄλλὰ ἡ ἐν τῇ πόλει ἰσότης εἶναι καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία, διότι ἐὰν πάντες προστατεύωνται ἐξ ἴσου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ, οὔτε δυναστεία, οὔτε βία, οὔτε τυραννία,

ἀλλ' ἐκείνη ἢ ἐλευθερία, ἣτις τότε μόνον καρποφορεῖ ὅταν στηρίζηται ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ὑπὸ μόνης αὐτῆς περιορίζηται.

Καὶ καθὼς ἡ μὲν σωφροσύνη εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἀρετή, ἡ δὲ ἀγάπη ἢ κοινωνικὴ, ὡσαύτως ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πολιτικὴ (1), ἢ τοῦ πολίτου καὶ τοῦ κράτους ἀρετή. Καὶ πᾶσαι εἶναι μορφαὶ διάφοροι καὶ ἐφαρμογαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἕξεως, ἡ γουν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἐν γένει ἀρετῆς.

Ἐὸ κράτος, τὸ ποῖον δὲν εἶναι οὐδὲ δύναται νὰ ᾔναι εἰμὴ ὁ κοινωνικὸς λόγος προσωποποιούμενος καὶ ἀγνωρισθεὶς κυριαρχῆς, οἷα-δήποτε εἶναι ἄλλως αἱ διάφοροι τῆς κυριαρχίας ταύτης μορφαί, ὀφείλει νὰ προστατεύῃ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, καὶ προσέτι νὰ βοηθῇ τὰ ἄτομα διὰ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ τῶν ἄλλων κοινωνικῶν καταστημάτων, εἰς ἃ δὲν δύναται νὰ ἐπαρξέσωσιν αἱ ἀτομικαὶ προσπάθειαι τῶν πολιτῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ πρῶτα καθήκοντα καὶ αἱ οὐσιώδεις τοῦ κράτους λειτουργίαι· προστασία ἢ ἀσφάλεια κτηματικὴ καὶ προσωπικὴ, καὶ βοήθεια, καὶ ὅταν τὰ ἐκπληροῖ, ἐκπληροῖ τὸ τέλος τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Ἡ δὲ ἐκπλήρωσις τῶν δύο τούτων τελῶν καθ' ἃς ἔχουσι τὰ κράτη πρὸς ἀλλήλα σχέσεις, εἶναι τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ καὶ τοῦ μεσεθνικοῦ δικαίου, οὗτινος αἱ διατάξεις ἐξ αὐτῆς πᾶσαι ἀπορρέουσι.

Καὶ ἰδοὺ ἐξετέθησαν πάντα τῆς ἠθικῆς φυσικῆς τάξεως τὰ στοιχεῖα, τῆς τε ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἣτις εἶναι ὁ ἰδανικὸς τῆς τελειότητος τύπος, πρὸς ὃν τείνει ἀκαταπαύστως ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ὅστις μᾶλλον ἢ ἥττον ἐντελῶς πραγματοποιεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ παρὰ τοῖς διάφοροις λαοῖς διὰ τοῦ θετικοῦ νόμου.

Ἄλλ' ἡ πραγματοποίησις αὕτη γίνεται ἐν τῷ τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑπὸ τῷ ὄμμῳ καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θείας Προνοίας. Ἡ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ πραγματοποίησις τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἡ τοῦ τέλους τῆς ἀνθρωπότητος, συνιστᾷ τὴν ἱστορίαν. Καὶ μόνος ἱστορικὸς νόμος εἶναι ὁ τοῦ τέλους, ὁ ἀνώτατος νόμος, ἐξ οὗ πάντες οἱ ἄλλοι πηγάζουσι καὶ εἰς ὃν πάντες ἀνάγονται. Οὗτος εἶναι ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς νόμος, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν εἰς ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἠξίωσάν τινες νὰ ἐξαγάγωσιν ἐκ τῶν ἱστορικῶν γινομένων (ἐξ ὧν οὔτε δυνάμεθα, οὔτε πρέπει νὰ ἐξαγάγωμεν τινὰ νόμον), ἢ ἐκ τινῶν ψευδῶν καὶ ἀβιαιρέτων περὶ φύσεως κόσμου, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ συστη-

1) Πολιτικὴ, ἐπιστήμη ποιητικῆς δικαιοσύνης ἐν πόλει. Πλάτ. "Ορ.

μάτων. Ὅθεν εἶναι δυνατὸν νὰ συμπεριλάβωμεν τὴν ἱστορίαν ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον καὶ ὄρισμόν· ἡ τάξις τῶν ἀνθρωπίνων γινομένων συνδυαζομένη μετὴν τὴν τάξιν τῶν κατὰ πρόνοιαν δυνάμει καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ προοριστικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος (1).

Καὶ ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τοῦ νόμου τούτου εἶναι, κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους καὶ χρόνους, μᾶλλον ἢ ἥττον πλήρης καὶ ἐντελής, ὡς παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω, διὰ τοῦτο πρῶτιστον καὶ σπουδαιότατον ἔργον τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν αἰτίων τῆς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐντελοῦς πραγματοποιήσεως καὶ τῶν παραβάσεων τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ἥτοι τῶν αἰτίων τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία προβιβάζεται εἰς τὸν βαθμὴν τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἥτις ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχει εἰμὴ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν αἰτίων, καὶ γίνεται τωόντι φῶς καὶ διδάσκαλος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Βιομηχανία, νόμοι, θεσμοί, ὀρησκεύματα, ἐπιβροχὴ τῆς φυλῆς, τοῦ αἵωνος, ἥτοι τοῦ χρόνου, τοῦ κλίματος, ἢ τοῦ τόπου, πρῶδοι, παρακμῆ, ἐπαναστάσεις, πόλεμοι, κατακτήσεις, μεταναστεύσεις, πάντα τὰ ἱστορικά γεγονότα, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, ὑπάγονται εἰς τὸ κράτος τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας, πάντα πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται κατὰ τὸν ἰδανικὸν τύπον τοῦ ἀγαθοῦ, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ὅστις διὰ τῶν γινομένων τούτων μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτελεῖται καὶ πραγματοποιεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Καὶ οὕτω μὲν καθορᾶται σαφέστατα ποῖα εἶναι ἡ γόνιμος ἀρχὴ πάσης τῆς περὶ ἀγαθοῦ διδασκαλίας, ποῖον τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ σκεπτικὸν τέλος αὐτῆς, ποῖα τὰ ὅρια, τὰ μέρη, αἱ ἀμοιβαῖαι τούτων σχέσεις καὶ ποῖαι αἱ σχέσεις τούτου πρὸς τοὺς ἄλλους τῆς φιλοσοφίας κλάδους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ.

Ἡ δὲ περὶ καλοῦ θεωρία, νεοφανῆς καὶ αὐτὴ κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος, συνήθως Αἰσθητικὴ καλουμένη καὶ ἑλληνικώτερον Καλλολογία, εἶναι οὐχ' ἥττον τῆς Ἀγαθολογίας ἐκτεταμένη καὶ σημαντικὴ.

Τὸ καλόν, εἴπομεν, δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἀληθές δι' ὑπεροχῆς ὀντότητος ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκφραζόμενον, ἐξ οὗ τὰ διάφορα τοῦ καλοῦ εἶδη, τὸ φυσικόν καὶ τὸ τεχνικόν, τὸ ἰδανικόν καὶ τὸ πραγματικόν, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ σχετικόν. Καθότι εἶναι φανερόν ὅτι εἰς τὰ διάφορα ταῦτα τοῦ καλοῦ εἶδη πρέπει νὰ ὑπάρχη γενικὴν καὶ κοινὴν στοιχεῖον συνηνωμένον μετὰ τὴν εἰδοποιούν αὐτὰ ἴδιον καὶ μερικόν. Ἐὰν δὲ διακρίνωμεν καὶ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ὀρίσαμεν ἐν ταύτῳ καὶ τὸ καλόν.

Πάντα τὰ ὄντα, εἴπομεν, εἶναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Καὶ ἡ μὲν μορφή πάσας περιλαμβάνει τὰς κατὰ τὴν ἀφορον φύσιν τῶν ὄντων διαφόρους δυνάμεις, ποιότητας καὶ ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἐτολμήσαμεν νὰ συμπεριλάβωμεν ὑπὸ τὴν κοινὴν ἐπωνυμίαν τῆς ὀντότητος. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ὄν ἔχει τὸ τέλος του, ἡ ὀντότης δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου τείνει εἰς τὸ τέλος τοῦτο καὶ τὸ πραγματοποιεῖ. Ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις αὐτῆ, ἕνεκα τῆς ἀτελείας παντὸς πεπερασμένου καὶ δημιουργηθέντος κτίσματος, εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον πλήρης καὶ ἀτελής ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Αἱ δὲ δυνάμεις ὅσαι, ἕνεκα τῆς ποιότητος καὶ τοῦ βαθμοῦ αὐτῶν καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸ τέλος ἀναλογίας καὶ ἀρμονίας, ἐκπληροῦσιν εὐπρεπέστερον καὶ ἐντελέστερον τὸ τέλος, ἀποτελοῦσι, καθ' ἡμᾶς, τὴν ὑπεροχὴν ἐκείνην ὀντότητα εἰς ἣν ὀφίσταται τὸ καλόν.

Θεωροῦντες τὸ καλόν ὡς ὑπεροχὴν τινὰ ὀντότητος, δὲν παραγνωρίζομεν, ἀλλὰ φανερώτερον μάλιστα ἀποδεικνύομεν τὴν ἐν αὐτῷ τάσιν πρὸς τὸ ἰδανικόν, τύπον ἀνωτάτης καὶ τελείας καλλονῆς, ὑπεράνω ὄντα τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου, ἀτελῶς καὶ σκοτεινῶς ἀποκαλυπτόμενον ἐνταῦθα καὶ ὑλοποιούμενον ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης. Τὸ ἰδανικόν ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχει, ὅστις εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἐμπνεύσεως, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος παντὸς καλοῦ.

1) Ὁρ. τὴν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας διατριβὴν ἐν τέλει τοῦ ποιήματος.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τοῦ παντός δὲν εἶναι εἰμὴ συνδυασμὸς μέσων καὶ τελῶν ἢ τάξις, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀληθὲς ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐννοηθεῖσα αὕτη τάξις τῶν ὄντων, τὸ δὲ καλὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθὲς δι' ὑπεροχῆς ὄντότητος ἐκφραζόμενον, καθὼς τὸ ἀγαθὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθὲς διὰ τῆς θελήσεως πραγματοποιούμενον, διὰ τούτου σαφηνίζεται, ἐπιβεβαιούται καὶ ἀποδεικνύεται ἐναργέστατα ὅτι τὸ ἀληθὲς, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν εἶναι τρεῖς ὄψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, τρεῖς δηλώσεις διάφοροι τῆς αὐτῆς παγκοσμίου καὶ καθολικῆς τάξεως.

Τοῦτο δὲ τὸ κοινὸν τοῦ καλοῦ στοιχεῖον εὐρίσκομεν εἰς πᾶν εἶδος καλοῦ, εἰς τὸ τῆς φύσεως ὕλικόν, νοητικόν, καὶ ἠθικόν, καὶ εἰς τὸ ἰδανικόν, εἰς τὸ σχετικόν καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον.

Καὶ τῶντι, ἐὰν ὑποθέσωμεν τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ὄντοτητα εἰς τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ἔχομεν τὸ φυσικὸν καλόν· ἐὰν δὲ εἰς τὰ τῆς τέχνης δημιουργήματα, ἔχομεν τὸ τεχνητόν· ἐὰν δὲ πραγματικῶς ὑπάρχη ἐν τῷ κόσμῳ, ἔχομεν τὸ πραγματικόν· ἐὰν δὲ ὑπάρχη ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν καὶ δι' αὐτῆς προβιβάζεται εἰς ἀνώτατον βαθμόν, ἔχομεν τὸ ἰδανικόν· ἐὰν τελευταῖον συνάδῃ πρὸς τὸ παρ' ἡμῶν ἀποδιδόμενον τέλος τῶν ὄντων κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἡμῶν ἐννοιαν, εἴτε ἀληθῆ, εἴτε ψευδῆ, τὸ καλὸν εἶναι σχετικόν, καὶ ἐὰν συνάδῃ πρὸς τὸ ἀληθὲς τέλος, τὸ καλὸν εἶναι ἀπόλυτον.

Πολλὰ μὲν εἶναι αἱ συνέπειαι καὶ τὰ πορίσματα, ὅσα δυνατόν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὀρισμοῦ τοῦ καλοῦ. Ἡμεῖς δὲ θέλομεν ἀναφέρει ἐπιτροχάδην τὰ κυριώτερα.

α'). Ἐν ᾧ ἐξηγεῖ τί εἶναι τὸ καλόν, περιέχει δυνάμει καὶ τὸ αἴτιον διὰ τὸ ὅποιον τὸ καλὸν εἶναι φύσει καὶ ἐξ ἀνάγκης εὐάρεστον. Ἦρῶντι, ἐὰν ἡ τάξις, τῆς ὁποίας ἡ ἐκπλήρωσις εἶναι τὸ καθολικὸν καὶ ἀνώτατον τέλος τῆς κτίσεως, ἔχη τρεῖς ὄψεις, τὸ ἀληθὲς, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν, καὶ ἐὰν ἕκαστον τῶν ὄντων τῆς κτίσεως τείνῃ πρὸς τὸ τέλος του καὶ διὰ τούτου πρὸς τὸ καθολικὸν τέλος τοῦ παντός διὰ μέσου τῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων, εἶνε φανερόν ὅτι τὸ εἰδικὸν τέλος ἕκαστου ὄντος δὲν ἀνγκαλύπτομεν εἰμὴ παρατηροῦν ποῖαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ καὶ ποῖον μέρος τῆς τάξεως δύνανται νὰ ἐκπληρώσωσιν· ὅθεν, ἐὰν αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἦναι νόησις, ἐνέργεια, καὶ αἰσθημα, φανερόν ὅτι ἐγεννήθη ἵνα γνωρίζῃ τὸ ἀληθὲς, πράττῃ τὸ ἀγαθόν, αἰσθάνηται καὶ ἀγαπᾷ τὸ καλόν. Καὶ ἰδοὺ διατὶ ὁ ἀνθρώπος ἀνεγνωρίσθη ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, βασιλεὺς τῆς κτίσεως, σύνοψις τοῦ παντός, καὶ ἐπίγειος Θεός.

β'). Καταδεικνύει διὰ μιᾶς κατὰ τί ἀληθεύουσι καὶ κατὰ τί ψεύδονται οἱ τόσοι καὶ τόσον διάφοροι τοῦ καλοῦ ὀρισμοί, ὡς λ. χ.

οἱ θέτοντες τὸ καλὸν εἰς τὸ εὐάρεστον, ἢ εἰς τὸ ὠφέλιμον, ἢ εἰς τὴν ἁρμονίαν, ἢ εἰς τὴν ἀνκλογίαν, ἢ εἰς τὴν συνάρμωσιν τῶν μερῶν, εἰς τὴν ζωηρότητα τῶν εἰκόνων ἢ τῶν χρωμάτων, εἰς τὸ ἀρέσκον τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, εἰς τὸ διεγείρον τὴν συμπάθειάν μας καὶ δι' αἰσθητῶν συμβόλων περιστάνομενον, ἢ εἰς τὴν ἐκφρασιν τοῦ ἀπειροῦ διὰ τοῦ πεπερασμένου, ἢ τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ κλ. Ἐθέητος τοῦ ἀνωτέρω ὀρισμοῦ, δυνάμεθα νὰ διασχυρισθῶμεν εὐλόγως, ὅτι οἱ ἄλλοι πάντες εἶναι ἢ ἀτελεῖς ἢ ψευδεῖς, καθὼς περιλαμβάνοντες ἢ στοιχεῖα ξένα πρὸς τὸ καλόν, ἢ μόνον τινὰ τῶν στοιχείων του, ἢ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὴν ἀρχὴν, καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐκφράζει διὰ τινος γενικοῦ τύπου τὸ συνιστῶν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ καλοῦ καὶ παντός καλοῦ.

γ'). Δι' αὐτοῦ τελευταίου καθορῶμεν πῶς, πότε καὶ διατὶ ἔχουσι τὰ ὄντα καλλονὴν καὶ ἐννοοῦμεν διὰ ποῖον λόγον, μολοῦντι τὸ καλὸν εἶναι ἔν, δύνανται ὁμῶς νὰ ὑπάρχωσι διαφορώτατα εἶδη καλοῦ κατὰ τὸ διάφορον πνεῦμα τῶν χρόνων, τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων, καὶ πῶς καὶ διὰ ποῖον λόγον οὐχ' ἦττον τοῦ ἀληθοῦς, οὐ- τινος τὸ καλὸν εἶναι μορφή, εἶναι καὶ τοῦτο προσθευτικόν. Ἐκ τούτου δὲ ἀνακαλύπτοντες τὸ αἴτιον διὰ τὸ ὅποιον ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ τὸ καλόν καὶ τὸ αἰσχρὸν, ἢ ἀσχημον, καθὼς ὑπάρχει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψευδές, διορῶμεν ἐνταυτῷ καὶ τὸν μυστηριώδη σύνδεσμον τὸν ὅποιον ἔχουσιν αἱ περι καλοῦ θεωρίαι πρὸς τὰ ἄλλα μέρη τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως.

Εἶδομεν ἄχρι τοῦδε εἰς τί ὑφίσταται τὸ καλόν ἐν γένει καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὴν μορφήν αὐτοῦ ἐξαγγέλλουσαν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ὑπόστασιν. Μένει τώρα νὰ ἐρευνησωμεν τὰς σχέσεις τοῦ καλοῦ πρὸς τὸν χρόνον καὶ πρὸς τὸν τόπον. Αἱ σχέσεις αὗται πηγάζουσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν, ἐκ τῆς ὕλικῆς φύσεως τῶν ἀντικειμένων τῆς καλλιτεχνίας, ἡγοῦν ἐκ τῆς ὕλης τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς συμμετρίας, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐκ τῆς ἰδανικῆς φύσεως τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου ἐν οἷς ὑπάρχουσι τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς συμμετρίας οἱ καθαροὶ τύποι.

Ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία εἶναι καὶ αὐτὰ δύο στοιχεῖα τοῦ καλοῦ, ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὸν χρόνον καὶ εἰς τὸν τόπον καὶ ἐν τῷ ἦδη ἀποδοθέντι ὀρισμῷ τοῦ καλοῦ ὑπονοούμενα, διότι ὑπεροχὴ ὄντοτητος δὲν ὑπάρχει χωρὶς τινος ρυθμοῦ ἢ συμμετρίας. Ὅμως, ἵνα ὀρθῶς ἐννοήσωμεν εἰς τί ὑφίσταται οὐσιωδῶς ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία, πρέπει νὰ ἴδωμεν πῶς αἱ ἰδέαι αὗται ἐξάγονται ἐκ τῶν καθολικῶν, καθαρῶν καὶ ἀπολύτων ἰδεῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου.

Καὶ ὁ μὲν χρόνος ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενος, εἶναι εἰς καὶ ἀδιαίρετος, καί, κυρίως εἰπεῖν, τὰ γινόμενα, εἴτε ὕλικά, εἴτε

νοερά, διαδέχονται ἀλλήλα ἐν τῷ χρόνῳ· καθότι ἡ διαδοχὴ ὑποθέ-
ται ὅτι πράγματα τινὰ παρουσιαζόμενα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, διέρ-
χονται πάντα δι' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου. Ἀλλὰ καθὼς τὰ
φαινόμενα ταῦτα σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς, πληροῦσι μέρος τι μᾶλλον ἢ
ἥττον μέγα τοῦ χρόνου, ἔχουσιν μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλην διάρ-
κειαν, οὕτω, σχετικῶς πάντοτε πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀσθενῆ διάνοιαν,
ἥτις δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ
διάρκειαν, ὁ χρόνος ἔχει μέρη, καὶ καθὼς τὰ γινόμενα διαδέχονται
ἀλλήλα καὶ ἕκαστον αὐτῶν τελεῖται ἐν τινι μέρει τοῦ χρόνου,
οὕτω σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς καὶ οἱ χρόνοι διαδέχονται ἀλλήλους. Καὶ
ἀποδεχόμενοι εἰκόνα τινὰ ἐπινοηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πλούταρχου, ἡδυ-
νάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ χρόνος εἶναι μέγας ποταμὸς, ὅστις δὲν
ἔχει οὔτε πηγὴν, οὔτε εἰσβολάς, οὔτε ἔχθρας, ἀλλὰ διαρρέει ἐν ἡμῖν
καὶ ὅτι μόνον ἐν ἡμῖν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὸν ῥοὴν αὐ-
τοῦ. Ἡ διαδοχὴ δύναται λοιπὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἡ ἀνθρωπίνη τοῦ
χρόνου μορφή, καὶ ἴσως κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὁ Πλάτων ὠνό-
μασε τὸν χρόνον κινητὴν τοῦ αἰῶνος εἰκόνα. Τὸ δὲ σημεῖον διὰ τοῦ
ὁποῖου τὰ γινόμενα ταῦτα διέρχονται εἶναι τὸ ἐγὼ, ἡ προσωπικὴ
καὶ ἀτομικὴ ταυτότης τοῦ ἡμετέρου ὄντος, τὸ ὁποῖον, καὶ τοι
κατὰ τὴν μορφήν ἀλλοιούμενον, διαμένει κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἀναλ-
λοίωτον, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀπλοῦν καὶ ἀδιαίρετον. Τούτου δὲ τεθέν-
τος, εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ χρόνος δὲν εἶναι εἷς καὶ ἀδιαίρετος εἰμὴ
ὡς πρὸς τὸν Θεόν, καθότι ὡς πρὸς αὐτὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε παρελ-
θον, οὔτε παρόν, οὔτε μέλλον, καὶ πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν διαδοχικὸν πρὸς
τὸν Θεὸν εἶναι σύγχρονον. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἀνάγκης συλλαμ-
βάνει μέρη ἐν τῷ χρόνῳ, διότι καὶ αὐτὸς ζῆ ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ συ-
ναισθάνεται τὴν ἐν χρόνῳ ζωὴν του, δι' ἧς ἔχει συνειδήσεως τῆς
ἐν τῷ χρόνῳ διαδοχικῆς τῶν φαινομένων πραγματοποιήσεως.

Περὶ δὲ τοῦ τόπου δυνάμεθα νὰ κάμωμεν τὰς αὐτὰς παρατηρή-
σεις. Ἡμεῖς δὲν συλλαμβάνομεν ἐν τινι σημείῳ τοῦ τόπου εἰμὴ ἐν
μόνον πρᾶγμα, καὶ καθὼς ὑπάρχει ὡς πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ χρόνῳ δια-
δοχὴ ἢ διάρκεια, ὡσαύτως ὑπάρχει ἕκτασις ἐν τῷ τόπῳ, καθὼς ὑ-
πάρχουσι στιγμαὶ διαδεχόμεναι ἀλλήλας ἐν τῷ χρόνῳ, οὕτως ὑπάρ-
χουσι μέρη συνεχόμενα ἐν τῷ τόπῳ ἢ διαστάσεις· καὶ καθὼς πᾶν τὸ
ἐν ἡμῖν διαδοχικὸν πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι σύγχρονον, οὕτω πᾶν τὸ πρὸς
ἡμᾶς ἐπόμενον καὶ συνεχόμενον ἐν τῷ τόπῳ, εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ ση-
μείῳ συνυπάρχον ὡς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ τόπος εἶναι,
ὡς ὁ χρόνος, εἷς καὶ ἀδιαίρετος. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐν ᾧ ὁ
χρόνος ἔχει μίαν μόνην διάστασιν, τὴν διαδοχὴν, συνισταμένην ἐκ

παρελθόντος, παρόντος, καὶ μέλλοντος, ὁ τόπος ἔχει τρεῖς διαστάσεις,
μῆκος, πλάτος, καὶ βάθος.

Καὶ τὰ μὲν διαδοχικὰ μέρη τοῦ χρόνου καλοῦνται στιγμαί, ὁ δὲ
τόπος διαστέλλεται διὰ σημείων καὶ γραμμῶν. Ἡ στιγμὴ ἄλλο δὲν
εἶναι εἰμὴ τὸ σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς ἐλάχιστον μέρος τοῦ χρόνου, καὶ
ἡ γραμμὴ (τὸ πέρασ τῆς ὁποίας εἶναι τὸ σημεῖον) δὲν εἶναι εἰμὴ
ἰδανικὴ τις διαίρεσις τοῦ τόπου, μία τῶν διαστάσεων του, ἢ μῆκος
ἀπλατές, ὡς ὥρισεν αὐτὴν ὁ Εὐκλείδης.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ παραστήσωμεν τὴν διαδοχὴν τῶν χρόνων
καθὸ σειρὰν στιγμῶν, διὰ μέσου γραμμῆς διηρημένης ὑπὸ τινων ση-
μείων, καὶ τὰς τρεῖς τοῦ τόπου διαστάσεις, τὸ τριχῆ διαστατὸν
αὐτοῦ, διὰ τριῶν γραμμῶν πρὸς ἑρθᾶς γωνίας διατεταμένον. Τούτο
δὲ τὸ τρίγραμμον καὶ ἡ τὴν σειρὰν τῶν στιγμῶν περιεστάνουσα γραμ-
μὴ δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ὑλικά σύμβολα καὶ αἱ αἰσθη-
ταὶ εἰκόνας τῶν διαστάσεων τοῦ τόπου καὶ τῆς διαδοχῆς τοῦ χρό-
νου.

Ἀλλὰ τούτου τεθέντος, γίνεται δῆλον ὅτι αἱ στιγμαί, καθὸ ἐλά-
χιστα κλάσματα τοῦ χρόνου, ἢ ἐλάχιστα μέρη αὐτοῦ, εἶναι, καὶ ἐξ
ἀνάγκης πρέπει νὰ ἴηαι, ἴσαι πρὸς ἀλλήλας. Αὕτη δὲ τῶν μερῶν ἡ
ἰσότης, οὕσα ὁ ἴδιος τοῦ χρόνου χαρακτήρ, εἶναι ἡ ἰσοχρονία, ἥτοι ἡ
ἴσων χρόνων διαδοχὴ, οὐσιώδης ἀρχὴ τοῦ ῥυθμοῦ. Καὶ ὡσαύτως τὰ
μέρη εἷς ἂ διαστέλλεται ὁ τόπος διὰ μέσου τῶν ἰδίων διαστάσεων,
εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα, καὶ ἐν τῷ τριγράμμῳ ἔχομεν ἐπομένως ἰσό-
τητα καὶ ἀντιστοιχίαν μερῶν, ἢ ἰσοτοπίαν, οὐσιώδη ἀρχὴν τῆς συμ-
μετρίας. Ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία ἐνυπάρχουσι λοιπὸν εἰς τὸν
χρόνον καὶ εἰς τὸν τόπον, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τούτων πηγάζουσι
καὶ εἶναι νόμοι καθολικοὶ, ἀπόλυτοι καὶ ἀναγκαῖοι ὡς αἱ ιδέαι ἐκ
τῶν ὁποίων ἐξέρχονται.

Τὴν ἀρχὴν τῆς διαδοχῆς δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν κροῦσιν, ἢ
ὅπως ἄλλως θέλωμεν, καὶ τὸ σημεῖον ἐν ᾧ αἱ τρεῖς διαστάσεις δια-
τέμνονται, κέντρον. Ἀλλ' ἄχρι τοῦδε ἔχομεν ἀρχὴν χωρὶς τέλους,
καὶ κέντρον χωρὶς ὀρίων.

Καὶ ὁ ἄνθρωπος φύσει ἀτελής καὶ περιορισμένος, μὴ δυνάμενος νὰ
πραγματοποιήσῃ οὔτε ἀπαιρον ῥυθμὸν, οὔτε ἀπαιρον συμμετρίαν, κα-
θὼς ἔχει χρεῖαν ἐνάρξεως, καὶ κέντρου, χρειάζεται ὡσαύτως τέλος
καὶ ὄρια.

Εἶναι δὲ φανερὸν, ὅτι, εἴαν θέλῃ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ῥυθμικὸν νόμον
τοῦ χρόνου, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διακόψῃ τὴν σειρὰν τῶν ἴσων χρό-
νων, καὶ ν' ἀρχίσῃ ἄλλην ἴσην πρὸς τὴν πρώτην, ὅπερ καλεῖται πε-
ρίοδος. Καὶ εἴαν θέλῃ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν συμμετρικὸν νόμον τοῦ τόπου,

δὲν δύναται εἰμὴ νὰ περιορίσῃ τὰς διαστάσεις αὐτοῦ διὰ τινος ἐπιφανείας, ἐξ ἴσου ἀπεχούσης καθ' ὅλα τὰ σημεῖα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν σφαιρᾶν, τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμμετρον καὶ τελειότατον τῶν σχημάτων (1), αὐτὸν τὸν τύπον τῆς θείας δημιουργίας.

Διότι οἱ νόμοι οὗτοι, τοὺς ὁποίους ἐκ τῶν προτέρων εὔρομεν ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ἀληθεύουσι πραγματικῶς ἐν τῇ συστάσει τοῦ παντός. Ἡ μὲν συμμετρία, ἣτις δὲν εἶναι εἰμὴ ἰσότης ἀντιστοιχούντων μερῶν, ἢ ἰσοτοπία ἀντίστοιχος, παρατηρεῖται εἰς τὸ σφαιρικὸν σχῆμα, τὸ ὅποιον εἶναι ὁ τύπος τῆς κτίσεως· ὁ δὲ ρυθμὸς, ὅστις εἶναι ἰσότης χρόνων ἐν περιόδῳ, ἢ ἰσοχρονία περιοδική, εὐρίσκεται εἰς πάντα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, διότι πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν κίνησιν, καὶ εἰς πᾶσαν κίνησιν ὑπάρχει ἰσοχρονία.

Ὑπάρχει δὲ ἀποτέλεσμα τι κινήσεως, ἐν ᾧ ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία πραγματοποιοῦνται καὶ συνταυτίζονται, ὁ ἦχος, ὅστις καὶ σφαιροειδῶς διαχέεται καὶ διαιρεῖται εἰς μέρη ἴσα πρὸς ἄλληλα καὶ ὑποπολλαπλάσια. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν σφαιροειδῆ κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν θεῖαν μουσικὴν καὶ ἁρμονίαν.

Καὶ ἡ Καλλιτεχνία δημιουργοῦσα κατὰ μίμησιν τῆς φύσεως, κατὰ τὸν τέλειον τύπον τῆς θείας δημιουργίας, ὑπόκειται ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦτον νόμον τῆς κτίσεως, καὶ ἐπομένως ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία εἶναι ἐπίσης οἱ ἀνώτατοι νόμοι τῶν ἀνθρωπίνων καλλιτεχνημάτων· ὁ μὲν πρῶτος τῶν ἐν τῷ χρόνῳ, ὡς ἡ Μουσικὴ καὶ ἡ Ποίησις, ἡ δὲ ἄλλη τῶν ἐν τῷ τόπῳ, ὡς ἡ Γραφικὴ, ἡ Γλυπτικὴ καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ.

Τεθέντων δὲ τῶν δύο τούτων νόμων, τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς συμμετρίας, εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι ἀμφότεροι ἀνάγονται εἰς τινὰ ἐνότητα διαπερῶσαν, οὕτως εἶπεῖν, ὅλα τὰ μέρη παντός εὐρύθμου καὶ συμμετρου ἀντικειμένου, *unitas per omnes partes perpetua*, ἢτοι ἐνότητα συνδυαζομένην μετὰ τῆς ποικιλίας, ἐξ ἧν ἡ ἁρμονία, ἢ ἡ τάξις, νόμος ἀνώτατος τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς. Ὅθεν οἱ προπάτορές μας ὑπὸ βαθείας καὶ ἐνστιγματικῆς φιλοσοφίας ὀδηγούμενοι, μετεχειρίζοντο ἀδιαφόρως τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ μέτρον, καὶ τὰ πολλὰ τούτων παράγωγα καὶ ἐπὶ τόπου καὶ ἐπὶ χρόνου ὡς λ. χ. μέτρον ἐπὶ ποιήσεως, καὶ εὐρυθμὸν ἐπὶ σώματος ἢ ἀνδριάντος.

Δώσαντες ἄγχι τοῦδε συνοπτικὴν τινὰ ἰδέαν τοῦ ρυθμικοῦ καὶ

τοῦ συμμετρικοῦ τύπου, ὡς εἶπωμεν, ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δρισμοῦ τοῦ καλοῦ, καὶ ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ὕλης ἐφ' ἣς ἐντυποῦται· διότι, ὡς ἤδη προείπομεν, αἱ σχέσεις τοῦ καλοῦ πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον πηγάζουσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἀπὸ τῆν ἰδανικὴν φύσιν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, ἐξ ἧς τὸν ρυθμὸν ἐξηγάγομεν καὶ τὴν συμμετρίαν, νόμους ὄντας ἀνωτάτους καὶ καθαρούς τύπους τοῦ καλοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ τῆν αἰσθητὴν φύσιν τῶν καλλιτεχνικῶν ἀντικειμένων, ἧγουν τὰς αἰσθητὰς αὐτῶν μορφάς, ἤχους, χρώματα, σχήματα, ἀποτελοῦντα τὴν συγκεκριμένην τοῦ καλοῦ ὕλην.

Καθὼς δὲ ὁ τύπος τοῦ ρυθμοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν ἰσοχρονίαν, ἡ ὕλη τοῦ ρυθμοῦ ἀνάγεται ἐν ὅλῃ τῇ φύσει εἰς τὴν κίνησιν, καὶ ὡς πρὸς τὰς τέχνας εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως τὸ καλούμενον ἦχον, ὡς τις εἶναι τῆς μουσικῆς τὸ ἀντικείμενον· ἐν τούτῳ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν τῶν ἠχῶν καὶ τὰς σχέσεις των, καὶ ἐνταῦθα οἱ καθολικοὶ νόμοι τοῦ ρυθμοῦ συνδυάζονται μὲ τοὺς εἰδικούς καὶ ἰδιαιτέρους νόμους τῆς μουσικῆς τέχνης. Εὐρόντες δὲ εἰς τὸν καθολικὸν ρυθμὸν, καθὼς νόμον τοῦ χρόνου, ἰσότητα μερῶν καὶ περίοδον, ὀφείλομεν τῶρα εἰς τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτον συνιστάμενον ἐκ τοῦ ποσοῦ καὶ ποιοῦ τῶν ἠχῶν καὶ ἐκ σχέσεών των, καὶ ἐνταῦθα ἀνοίγεται στάδιον εὐρύτατον εἰς τοὺς ἀπείρους τῆς μουσικῆς συνδυασμούς.

Ἐν ἐκάστῳ τῶν ἰσοχρόνων μερῶν τοῦ μουσικοῦ ρυθμοῦ εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ὑπάρχει ἄρσις καὶ θέσις. Ὑπάρχουν προσέτι ἐν τῇ μουσικῇ ἦχοι ὀξεῖς καὶ ἦχοι βαρεῖς, ἐξ ὧν ἡ λεγομένη μουσικὴ κατάληξις τῆς ἁρμονικῆς περιόδου (*cadence*). Ἐκτὸς τῆς ἰσοχρονίας ἔχομεν λοιπὸν ἐν τῇ μουσικῇ καὶ διαδοχὴν καταλήξεων, αἵτινες διὰ τοῦ ποσοῦ καὶ ποιοῦ αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν συνδυασμῶν των ἀποτελοῦσι τὴν ἐκφραστικὴν τῆς μουσικῆς δύναμιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαδοχὴ αὕτη τῶν καταλήξεων ἀνάγεται εἰς τὴν ἐνότητα συνδυαζομένην μετὰ τῆς ποικιλίας, ἢ εἰς τὴν ἁρμονίαν, ἀνώτατον νόμον τοῦ καλοῦ, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν.

Ἐτερον ἀποτέλεσμα τῆς ἐν τῇ φύσει κινήσεως εἶναι καὶ ὁ ἑναρθρος ἦχος, ἢ ὁ λόγος, ἀντικείμενον τῆς ποιήσεως, ἐν ᾧ ὑπὸ ἄλλην μορφήν ἀληθεύουσιν ὅσα εἶπωμεν περὶ Μουσικῆς ἀνωτέρω. Καθότι ἀντὶ ἠχῶν ἔχομεν πόδας συγκεκριμένους ἐκ συλλαβῶν μακρῶν καὶ βραχειῶν κατὰ τοὺς ἀρχαίους, καὶ τονισμένων ἢ μὴ κατὰ τοὺς νεωτέρους, ὧν τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν καὶ αἱ σχέσεις ἀποτελοῦσι τὸν στίχον καὶ τὸ μέτρον, στοιχεῖα πάσης ποιήσεως, δυνάμενα μὲν νὰ ἔχωσιν ἀπειρον ποικιλίαν, ἀλλὰ πάντοτε ὑποτασσόμενα ἐν γένει εἰς τὸν ρυθμικὸν νόμον τῆς περιοδικῆς ἰσοχρονίας, εἰς τὸν νόμον τῆς ἐνότη-

1 Πάντων τελειότατον, ὁμοιώτατον τε αὐτὸ ἑαυτῷ σχημάτων. Πλάτ. Τιμ. — Ὁ πάντων τῶν σχημάτων, πρωτεύει μόνον γὰρ τοῦτο τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ὁμοιοῦται. Πλουτάρχ. περὶ τῶν ἀρεσκ. κλ. §. 5'.

τος καὶ τῆς ποικιλίας, καὶ ἔχοντα ὡς τελευταῖον ἀποτέλεσμα τὴν ἐκφραστικὴν τῆς ποιήσεως δύναμιν· ἔθεν καὶ ἡ ὕλη τῶν ποιητικῶν ποιημάτων ὑποτάσσεται εἰς τὸν τύπον τοῦ καθολικοῦ ρυθμοῦ.

Ὅσα δὲ εἴπομεν περὶ χρόνου καὶ ρυθμοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τόπου καὶ συμμετρίας.

Καὶ ὁ μὲν καθολικὸς τῆς συμμετρίας τύπος εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ ἀντίστοιχος ἰσοτοπία. Ὑλὴ δὲ αὐτῆς εἶναι τὰ σώματα, ἐφ' ὧν, εἴτε διὰ τῆς φύσεως, εἴτε διὰ τῆς τέχνης, ἐντυποῦται, δίδων εἰς αὐτὰ ἢ παριστάνων δι' αὐτῶν διάφορα σχήματα καὶ μορφώματα ἐπιδεικτικά καὶ ταῦτα ἀπείρου ποικιλίας. Ἐπειδὴ, μολονότι τὸ σφαιρικὸν εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμμετρον σχῆμα, ὁ αἰθίος καὶ ἀναλλοίωτος τοῦ ὕλικου καλοῦ τύπος, ἐν ᾧ πάντα τὰ δυνατὰ σχήματα περιλαμβάνονται (1), ἤθελεν ὁμῶς ἀπατηθῆ μεγάλως ὅστις δισχυρίζετο διὰ τοῦτο νὰ τὸ ἐπιβάλη εἰς πάσας τὰς ἐν τόπῳ δημιουργούσας τέχνας. Καὶ καθὼς ἀπέραντον εἶναι τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἀνοίγεται εἰς τοὺς ἀπείρους τῆς Μουσικῆς καὶ τῆς Ποίησεως συνδυασμούς, οὕτως ἀπέραντον εἶναι καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἡ Γραμμικὴ, ἡ Γλυπτικὴ καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ δύνανται νὰ διατρέξωσιν. Ἄλλ' ἅπαντες οἱ συνδυασμοὶ τῶν τεχνῶν τούτων πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν νόμον τῆς ἀντιστοίχου ἰσοτοπίας, ἢ γοῦν εἰς τὸν κυρίαρχον ἐκεῖνον νόμον τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ποικιλίας, δίδοντες ὡς τελευταῖον ἀποτέλεσμα τὴν ἐκφρασιν τῆς ἰδέας τὴν ὁποῖαν αἱ διάφοροι τέχναι δι' αὐτῶν ἐκδηλοῦσι.

Καὶ τοιοῦτοι μὲν εἶναι οἱ νόμοι τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου σχετικῶς πρὸς τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, τοὺς ὁποίους, ὡς τὰς μαθηματικὰς ἀρχάς, ἐξηγᾶγομεν ἐκ τῶν προτέρων ἀπ' αὐτὰς τὰς καθαρὰς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου ἰδέας, καὶ οἵτινες ἀληθεύουσι καὶ ἀφ' οὗ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὡς ἀληθεύουσιν αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαὶ εἰς τὰ ὕλικὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ἐφαρμοσθεῖσαι.

Ὁ δὲ τοῦ καλοῦ ὀρισμὸς, καὶ τοὶ ἀρκετὰ ἀναπτυχθεῖς διὰ τῶν προεκτεθέντων, δὲν ἐννοεῖται ἀκόμη ἐντελῶς χωρὶς τινος συγκριτικῆς καὶ συνόμου ἀναλύσεως τῶν συγγενῶν ἐννοῶν τοῦ αἰσχροῦ ἢ ἀσχήμου, τοῦ γελοίου, τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ χαρίεντος.

Ὅτι δὲ τὸ αἰσχρὸν, ἢτοι ἀσχημον, εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ καλοῦ, οὐδεὶς δύναται νὰ τὸ ἀρνηθῆ. Ἐὰν δὲ τὸ καλὸν ἦναι ὑπεροχὴ ὀντότητος, τὸ αἰσχρὸν θέλει εἶναι καταβίβασμὸς ὀντότητος, ἢ σύνολον

ἰδιοτήτων καὶ δυνάμεων, αἴτινες καὶ κατὰ τὸ ποιὸν καὶ κατὰ τὸν βαθμὸν αὐτῶν καὶ κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν καὶ πρὸς τὸ τέλος ἀναλογίαν ἀπᾶδουσι καὶ ἀντιβαίνουσι πρὸς τὴν τελικὴν τῶν ὄντων σκοπὸν.

Αἱ δὲ διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις τοῦ καλοῦ ἐφαρμόζονται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ αἰσχρὸν καὶ ἡ μὲν ἠθικὴ αἰσχροῦτης εἶναι ἡ κακία, ἡ δὲ φυσικὴ εἶναι τὸ δυσειδές, ἡ δὲ νοητικὴ εἶναι τὸ ψευδές καὶ τὸ παράλογον, καὶ ἡ τεχνητὴ εἶναι δημιούργημα ἀφρονος κεφαλῆς καὶ παραλογίας, καθὼς τὸ ἠθικὸν καλὸν συνταυτίζεται μὲ τὴν ἀρετὴν, τὸ φυσικὸν μὲ τὴν εὐμορφίαν, τὸ νοητικὸν μὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ τεχνικὸν ἀναφαίνει καὶ ἰδαντοποιεῖ τὰ κάλλη τῆς φύσεως.

Καὶ καθὼς ἀποτέλεσμα τοῦ καλοῦ εἶναι ἰδικιτέρα τις ἡδονή, νοητικὴ ἐντυπῶ καὶ ἠθικὴ, οὕτω καὶ τοῦ αἰσχροῦ ἀποτέλεσμα θέλει εἶναι ἐντύπωσις καὶ αἰσθησις λυπηρὰ καὶ δυσάρεστος. Ἐπειδὴ δὲ ἐνίοτε συμβαίνει νὰ μᾶς ἀρέσκη τὸ αἰσχρὸν καὶ νὰ διεγείρη ἐν ἡμῖν ἡδονὴν καὶ γέλωτα, ὀφείλομεν νὰ ἐξιχνιάσωμεν τὸ αἴτιον τοῦ γέλωτος, ἢ κάλλιον, εἰς τὴν ὑφίσταται καθ' αὐτὸ τὸ γελοῖον.

Ὀρμώμενοι δὲ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι, ἂν καὶ τὸ γελοῖον ἦναι πάντοτε αἰσχρὸν, ὅχι ὁμῶς πάντα τὰ αἰσχρὰ εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ γελοῖα, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ γελοῖον εἶναι μὲν καταβίβασμὸς ὀντότητος, περιλαμβάνει δὲ καὶ ἕτερόν τι στοιχεῖον. Καὶ ὅτι γελοῦμεν ἕνεκα τῶν φυσικῶν ἢ νοητικῶν ἢ ἠθικῶν ἀτελειῶν τῆς ἀνθρωπότητος, εἴτε ἀμέσως αὐτῶν ἀντιλαμβανόμενοι, εἴτε ὁσάκις παριστάνωνται ὑπὸ τῆς τέχνης, ἢ ἀναμιμνήσκωνται, ἢ ἀνακαλύπτωνται, ἢ καὶ πλαγίως ἐνδεικνύωνται ὑπὸ τινος ὀξύμοου ἢ ἀστείας φράσεως ἢ ῥήσεως, τοῦτο εἶναι γινόμενον περὶ τοῦ ὁποῖου οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ. Πῶς λοιπὸν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίφασιν ταύτην; ὁ ἀπατελῶν τὸ αἰσχρὸν καταβίβασμὸς ἐνίοτε ἀρέσκει, καὶ ἐνίοτε ἀπαρέσκει· πῶς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἴτιον παράγει ἐναντία ἀποτελέσματα;

Ἡ ἀντίφασις εἶναι μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον, καθότι τὸ γελοῖον εἶναι, ὡς εἴπομεν, ὑποδιαιρέσις τοῦ αἰσχροῦ καὶ ἡ διαχωρίζουσα αὐτὰ γραμμὴ εἶναι μὲν πολὺ λεπτὴ καὶ δυσδιάγνωστος, ἀλλ' ὅχι ἰδανικὴ καὶ ἀνύπαρκτος.

Καὶ τῶντι, ἐὰν τὸ γελοῖον ἦναι πάντοτε αἰσχρὸν, τὸ δὲ αἰσχρὸν δὲν εἶναι πάντοτε γελοῖον, τοῦτο δηλοῖ ὅτι δὲν εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ, ὅτι τὸ γελοῖον εἶναι εἶδος τι τοῦ αἰσχροῦ, καὶ ὅτι ἐπομένως ἔχει μὲν ὅλα τοῦ αἰσχροῦ τὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἰδίον τι στοιχεῖον εἰδοποιῶν αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ οὐσίαν.

1) Σχῆμα τὸ περιελληφὸς ἐν αὐτῷ πάντα ὀπὸσα σχήματα. Πλάτ. Τιμ.

Εἶναι δὲ τοῦτο, τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ἡ προαίρεσις, κατὰ τὰς περι-
στάσεις.

Καὶ ὡς ἐπὶ παραδείγματος· φυσικὴ τις ἀτέλεια ἀπορριπτομένη
πάσης ἄλλης ιδέας κινεῖ τὸν γέλωτα, ἀλλ' ἐὰν φέρῃ λυπηρὸν καὶ
ὀδυνηρὸν εἰς τὸν ἔχοντα αὐτὴν ἀποτέλεσμα, δὲν εἶναι πλέον γελοῖαι
διὰ τοῦτο ἐὰν γελῶμεν ἐνίοτε ἕνεκα τῶν φυσικῶν ἐκείνων ἀτελειῶν,
αἵτινες ἐπιφέρουσιν εἰς τὸν ἔχοντα μικρὸν καὶ ἀσήμαντον κακόν, δὲν
γελῶμεν ὅμως ἕνεκα ἐκείνων, αἵτινες κάμνουσιν δυστυχῆ τὸν ἄνθρω-
πον, καθιστῶσαι τὸν βίον αὐτοῦ ὀδυνηρὸν ἢ ἐπίπονον. Ἡ τυφλότης
λ. χ. οὐδέποτε ἐκίνησε γέλωτα εἰς τὸν εὐαίσθητον. Ἀλλ' ἐὰν ἴδωμεν
ἀβλαβῆ τινα ἀτέλειαν, μικρὰν τινα αἰσχροτήτητα μὴ ἔχουσαν δεινὰ
καὶ ἀξιολύπητα ἀποτελέσματα, καὶ τοὶ εὐαίσθητοι καὶ ἀγαθοὶ, κι-
νούμεθα εἰς γέλωτα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν φυσικῶν γε-
λοίου, ἐν ᾧ εἰς τὸ φυσικῶς αἰσχρὸν προστίθεται καὶ ἕτερον στοιχεῖον,
ἡ ιδέα δηλαδή τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἀποτελέσματος τῆς συνιστώσης
τὸ αἰσχρὸν ἀτελείας.

Περὶ δὲ τοῦ ἐπὶ τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν γελοίου, τὸ στοιχεῖον
τὸ εἰδοποιῶν αὐτὸ καὶ διαστέλλον τοῦ αἰσχροῦ εἶναι ἡ προαίρεσις
ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ ἐν ταῖς φυσικοῖς ἀποτέλεσμα, καὶ μάλιστα, ἐὰν
ἀκριβῶς παρατηρήσωμεν, θέλομεν εὑρεῖ ὅτι ἡ ἐνδόμυχος φύσις τῶν
τῶν δύο τούτων στοιχείων εἶναι ἡ αὐτὴ, καθότι ἡ προαίρεσις δὲν μᾶς
ἐνδιαφέρει εἰμὴ ἕνεκα τοῦ ἀποτελέσματος, διότι ἐπὶ τῶν τούτων
τὸ τέλος καὶ ὁ σκοπὸς συνταυτίζονται. Καὶ ἰδιαιτέρως τὸ μὲν ἀπο-
τέλεσμα εἶναι τὸ στοιχεῖον τοῦ γελοίου ἐπὶ τῶν νοητικῶν καὶ ἠ-
θικῶν ἀτελειῶν, ὅσαι δὲν προέρχονται ἐκ τῆς ἡμετέρας θελήσεως,
ἡ δὲ προαίρεσις ἐπὶ τῶν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης βουλῆς ἐξαρτωμένων.

Οὕτως ἐπὶ τῶν νοητικῶν, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, δὲν γε-
λῶμεν οὐδέποτε περὶ τῶν νοητικῶν ἐκείνων ἀτελειῶν, δι' ὧν ἐξα-
χρειοῦνται καὶ δυστυχοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, ὡς εἶναι λ. χ. ἡ παραφρο-
σύνη καὶ πάντα τῆς διανοίας τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ἐξ ἐναντίας κι-
νοῦσιν ἔλκος καὶ συμπάθειαν εἰς πᾶσαν εὐαίσθητον καρδίαν. Ἀλλ' ἐὰν
βλέπωμεν μόνον μικρὰν καὶ ἀβλαβῆ ἀτέλειαν ὡς λ. χ. σύγχυσις ιδεῶν,
ἀμνημοσύνην, ἀπροσεξίαν καὶ κουφότητα, γελῶμεν, καὶ τοὶ ἀγαθοὶ
καὶ μὴ χαιρέκακοι. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὴν προαίρεσιν, γελῶ-
μεν ὅταν ἀκούωμεν παραλογισμοὺς ἀκάκους καὶ ἀσκοπούς, σοφί-
σματα ἄνευ κακῆς προαιρέσεως καὶ ἀνοησίας ἀθώας. Καὶ τοῦτο
μᾶς ἐξηγεῖ διατὶ μᾶς ἱλαρύνουν οἱ ἀστεῖσμοὶ ἐκεῖνοι ὅτινες, ἐὰν
τις ὀρθῶς παρατηρήσῃ, ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ σοφίσματα ἀθῶα, παρα-
λογισμοὶ ἀσκοποὶ, ἀντιφάσεις, κακοφωνίαι καὶ παραφωνίαι ἀβλα-
βεῖς, καὶ τόσῳ μᾶλλον εἶναι πνευματώδεις καὶ εὐάρεστοι, ὅσῳ μεγα-

λητέρα εἶναι ἢ ἐν αὐτοῖς ἐμφαινόμενη παραφωνία καὶ ἀντιφάσις.
Ἀλλ' ὅταν βλέπωμεν ὅτι τοὺς παραλογισμοὺς καὶ τὰ σοφίσματα
μεταχειρίζεται τις ὡς μέσα πρὸς τινα δόλιον καὶ κακὸν σκοπὸν, καὶ
ὀτιγίνεται κατὰχρησις, πρὸς βλάβην καὶ ζημίαν τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς
κοινωνίας, τῶν δυνάμεων ὅσαι ἐξ ἐναντίας ἐδοθησαν εἰς ἡμᾶς πρὸς
ιδίαν καὶ κοινὴν ὠφέλειαν, τότε ὅχι μόνον δὲν γελῶμεν, ἀλλὰ λυπού-
μεθα καὶ ἀγανακτοῦμεν.

Ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν, ὅταν ὡς ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος
ἢ ὡς ἐκ τῆς προαιρέσεως αἱ ἠθικαὶ ἀτέλειαι δὲν εἶναι ἐπιβλαβεῖς,
παράγουσι γέλωτα καὶ εὐθυμίαν· ἀλλ' ὅταν ἐπιφέρωσι βλάβην, προ-
ξενούσι λύπην ἢ διεγείρουσιν ἀγανάκτησιν. Ὑπερβολικὴ ἀδιαφορία
καὶ ἀπάθεια, ἢ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐξαψίς καὶ σφοδρῆς ὑπερβολικῆς
παθῶν καὶ αἰσθημάτων, δύνανται γὰρ ἦναι γελοῖαι ἢ μισηταὶ κατὰ
τὰς περιστάσεις. Ὁ ἀπαθὴς ἔχει καὶ τι γελοῖον, ἀλλ' ἐὰν ἡ ἀπά-
θεια φθάσῃ μέχρι βδελυροῦ ἐγωϊσμοῦ, διεγείρει ὅπως ἐναντία αἰ-
σθήματα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Περὶ δὲ τῆς
προαιρέσεως, τὴν αὐτὴν κάμνομεν διαστολήν. Ὁ ἱππότης ἐκεῖνος
τοῦ μεσαιῶνος, ὅστις χαριζόμενος εἰς τὴν ἐρωμένην του εἶχε πάν-
τοτε κλεισμένον ἓνα τῶν ὀφθαλμῶν, κινεῖ εἰς γέλωτα· ἀλλ' ἐὰν διὰ
τὴν εὐχαριστήσῃ τὴν κυρίαν του, ἐγένετο πατροκτόνος, δὲν ἤθελε μᾶς
κάμει βεβαίως τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν.

Ἐκ τούτων ἔτι μᾶλλον ἐκδηλοῦται, ὅτι καὶ πρὸ ὀλίγου εἶπο-
μεν, ὅτι δηλαδή τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ γελοίου μέχρι τινὸς συνταυ-
τίζονται καὶ ἀνάγονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ, δυνάμενον γὰρ ἐπονομα-
σθῆ ἢ τάσις δι' ἧς τὸ αἰσχρὸν γίνεται γελοῖον. Καὶ εἰς τὴν τάσιν
ταύτην ἴσως εὐρὴ τις καὶ τὴν γραμμὴν τὴν διαχωρίζουσαν τὸ κωμι-
κὸν τοῦ τραγικοῦ, τὸ ὁποῖον, κατὰ τινα Καλλολόγον, δὲν εἶναι εἰμὴ
τὸ κωμικὸν μετεστραμμένον. Πόσον δὲ ἐκ τῆς ἀγκλύσεως ταύτης δύ-
ναται γὰρ ὠφεληθῆ ἢ ποιηθῆ καὶ ἰδίως ἡ δραματικὴ Καλλολογία πε-
ριττόν εἶναι γὰρ τὸ ἐνδείξωμεν ἐνταῦθα, καθὸ οἴκοθεν ἐννοούμενον. Καὶ
ταῦτα μὲν περὶ τοῦ γελοίου.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸ ὑψηλόν, εἶναι ἐπίσης φανερόν, καθ'
ἡμᾶς, ὅτι καθὼς τὸ αἰσχρὸν εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ καλοῦ, ὡσαύτως,
τὸ ὑψηλόν δὲν εἶναι ὡς τινες νομίζουσι (1) χαρακτὴρ πάντῃ διάφορος
τοῦ καλοῦ, ἀλλ' αὐτὸ τὸ καλὸν εἰς τὸν ὑπέροχτον αὐτοῦ βαθμὸν
προαγόμενον. Καὶ τῶντι, λέγοντες φρόνημα ὑψηλόν, ιδέαν ὑψηλήν, ὕψος
ὑψηλόν, οὐδὲν ἄλλο ἐννοοῦμεν εἰμὴ ὑπέροχτον βαθμὸν κάλλους καὶ

(1) Ὁρ. Jouffroy, Cours d'Esthét.

ωραιότητος. Καὶ ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἐξέχον τῆς συνήθους σφαίρας τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν διεγείρει θαυμασμόν, ἔκστασιν καὶ θάμβος, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὑψηλὸν παράγει ἐν ἡμῖν τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, διάφορον ἐν μέρει τοῦ ὑπὸ τοῦ καλοῦ παραγομένου ἕκαμέ τινας νὰ πιστεύσωσιν ὅτι τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται τὸ ὑψηλὸν εἶναι πάντῃ διάφορα τῶν στοιχείων τοῦ καλοῦ. Ἐὰν δὲ εὐρίσκωμεν ὕψος εἰς πάντα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τοῦτο συμβαίνει διότι τὸ ἀπειρον καὶ ἀπόλυτον κάλλος ἐν Θεῷ ὑπάρχει καὶ εἶναι ἴδιον τῶν δημιουργημάτων του. Δύναται δὲ καὶ μία μόνη λέξις καὶ ἐν μόνον νοῦμα νὰ περὶ ἔχη ὕψος ὅταν ἐμφανίσωσιν ἀξιοθαύμαστον μεγαλοφυΐαν ἢ ἀρετὴν ὑπεράνθρωπον, ὃ ἔστιν ἕξοχον κάλλος νοητικὴν ἢ ἠθικόν. Καὶ ὕψος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εὐρίσκωμεν εἰς ἕλα τὰ μεγάλα θεάματα τῆς ὑλικῆς κτίσεως, διότι πάντα ταῦτα ἐκτυποῦσι, καὶ τοὶ ἀτελῶς, τὸ ὕψος καὶ τὴ μεγαλειὸν τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὸ ὑπὸ τινος Καλλολόγου παρατηρηθὲν ὅτι ὁ βαρὺς καὶ βραδύς νυκτερινοῦ κώδιωνος ἤχος, ἐν μέσῳ τοῦ σκότους καὶ τῆς ἡρεμίας ἀντηχοῦντος ἔχει τὴν ὑψηλὴν, μάλιστα ὅταν ἦναι ἀπροσδόκητος, ἐξηγεῖται καὶ τοῦτο διὰ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας διεγείρει εἰς τὸ πνεῦμα, αἵτινες ἐκ τοῦ ἀπειρου πᾶσαι πηγάζουσι καὶ ἀναβιβάζουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ ἀπειρον, ἔνθα τὸ ἀπολύτως καλὸν ἢ ὑψηλὸν ἀϊδίως ἐδρεύει. Ὡσαύτως, εἴτε ἀναβλέψωμεν εἰς τὰ θαύματα τοῦ στερεώματος, εἴτε νοερῶς εἰσδύσωμεν εἰς τὴν πάνσοφον κατασκευὴν φύλλου τινὸς ἢ ἐντόμου, κατεχόμεθα ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς ἐκεῖνο θάμβος τὸ ἐμπνεόμενον ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ καθὼς ἀποκλειστικῶς τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἔργων προσόντος. Καὶ ὑψηλὰ ἐπομένως ὀνομάζομεν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐκεῖνα δημιουργήματα, ἅτινα εἰς τὴν ἀτελή καὶ ἀσθενῆ ἡμῶν διάνοιαν φαίνονται προσεγγίζοντα εἰς τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ.

Ὡστε τὸ ὑψηλὸν, κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὑπεροχὴ ὄντοτης εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν προαχθεῖσα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ὑψηλοῦ.

Τὸ δὲ χάριεν εἶναι ἴσως ἢ πλέον σκοτεινὴ καὶ περιπεπλεγμένη ἰδέα ἐξ ὧν ἀνελύσαμεν ἄχρι τοῦδε. Λέγομεν δὲ καὶ περὶ τούτου ὅτι πᾶν τὸ χάριεν εἶναι καλόν, ἀλλ' ὅχι καὶ ὅτι πᾶν καλὸν εἶναι καὶ χάριεν. Οὐδέποτε θέλομεν εἰπεῖ χάριεν τὸ αἰσχρόν, οἷδὲ ἀφ' ἑτέρου χάριεν τὸν Δία τοῦ Φεδίου, καὶ τοὶ ὠραιότατον. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα, ἐκτὸς τῶν στοιχείων τοῦ καλοῦ, ὑπάρχουσιν ἐν ἡ πλείονα στοιχεῖα συναποτελοῦντα τὴν χάριν. Ὅτι δὲ τὸ χάριεν εἶναι οὐσιωδῶς καλόν, ἀποδείκνυται ἐκ τῆς κοινῆς χρήσεως τῶν λέξεων, καθ' ἣν οὐδέποτε λέγομεν ἀσχημον χάριν, ἢ χαρίεσαν ἀσχημοσύνην.

Ἐὰν δὲ ἐνίοτε ἀντιπαρβάλωμεν τὸ χάριεν πρὸς τὸ καλόν, ἢ ἀντιφασίς εἶναι μόνον κατ' ἐπ' φάνειαν, διότι, ὡς θέλομεν εἶπε, τοῦτο λέγοντες ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει εἶδος τι καλλονῆς, μολοντί ὑπάρχει χάρις, ἀλλ' ὅπου ὑπάρχει χάρις, ὑπάρχει κάλλος, καθότι τὸ χάριεν εἶναι εἶδος τοῦ καλοῦ.

Καὶ τὰ ἀτομικὰ καὶ ἴδια τοῦ εἶδους τούτου στοιχεῖα εἶναι, καθ' ἡμᾶς, τὰ ἐξῆς: α'). λεπτότης τις, διότι οὐδέποτε λέγομεν χαρίεντα τὸν Ὁκεανὸν ἢ τὰς Ἄλπεις ἢ τὸ ἀπειρον τοῦ στερεώματος: β'). ἠθικὸν τι στοιχεῖον, ἠθικὴ τις ἰδέα, ἢ ἔκφρασις ἰλαρᾶς εὐμενείας: διότι ἡ χάρις καὶ τὸ χαίρω τὴν αὐτὴν ἔχοντα ἀρχήν, ἐμφανίσωσι διὰ τῆς ταυτότητος τῆς καταγωγῆς τὴν σχέσιν καὶ συγγένειαν τῶν ἐννοῶν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν τῶν λέξεων ἀξίαν. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ χάρις ἰδιάζει σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰ δημιουργήματά του, καὶ ἐὰν ἐνίοτε τὴν ἀποδίδομεν εἰς τὰ ὑλικά ὄντα, τοῦτο συμβαίνει ἢ ὡς ἐκ τοῦ πρώτου στοιχείου τὸ ὁποῖον εἰς αὐτὰ διορθῶμεν, ἢ διότι δυνάμει μυστηριώδους ἀναλογίας, τὴν ὁποίαν ἀνακαλύπτωμεν μετὰ αὐτῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων, νομίζομεν ὅτι διορθῶμεν εἰς αὐτὰ καὶ τὸ δεύτερον. Διὰ τοῦτο ἡ χάρις ἰδιάζει μᾶλλον εἰς τὴν γυναῖκα ἢ εἰς τὸν ἄνδρα, εἰς τὰ παιδία ἢ εἰς τοὺς ἠλικιωμένους, καθότι εἶναι εὐνοϊκώτερα καὶ ἔχουσι λεπτότητα τινὰ ἰδίαν τοῦ φύλου ἢ τῆς ἡλικίας, οὐδὲ θέλομεν εἰπεῖ ποτὲ χαρίεντα τὴν ἀθλητήν, ὅστις μὲν τὸ βωμάλειον τῶν μελῶν συνενόγει καὶ ἔμφρασιν ἀνδρίας καὶ τόλμης. Πρόσωπον χάριεν καὶ μειδίωμα χάριεν εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προσθέτουσιν εἰς τὸ ὑλικὸν κάλλος τοῦ ἀνθρώπου ἔκφρασιν ἰλαρᾶν καὶ εὐμενῆ. Ἐὰν δὲ ἐνίοτε λαλοῦντες περὶ γυναικὸς λέγομεν, καὶ τοὶ μὴ εὐμορφος εἶναι χαρίεσσα, ἐννοοῦμεν ὅτι, καὶ τοὶ ἄμοιρος ὑλικῆς καλλονῆς, ἐμφανίσει ὅμως εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῆς εὐμενῆς, ἀγαθὸν καὶ ἀξιέριστον χαρακτῆρα, ὅστις εἶναι ἀκτὶς ἠθικοῦ κάλλους, ἀναπληροῦσα τὴν ἔλλειψιν τοῦ ὑλικοῦ.

Ἐλεγεν ὁ Λεσίγγος ὅτι ἡ χάρις εἶναι τὸ κάλλος ἐν κινήσει. Παρὰδεχόμεθα ὅτι ἡ κίνησις δύναται νὰ δώσῃ ἐνίοτε χάριν εἰς τὴν καλλονήν, προσθέτουσα εἰς αὐτὴν τὴν ἔκφρασιν ἐκεῖνην, ἣτις εἶναι τὸ κυριώτερον αὐτῆς: στοχεῖον ἄλλ' οὐδεὶς, νομίζομεν, δύναται νὰ διίσχυρισθῇ ὅτι ἡ κίνησις εἶναι πάντοτε ἀναγκαία διὰ νὰ ὑπάρχη χάρις, διότι, ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν, ὑπάρχουσι πολλὰ χαρίεντα, καὶ τοὶ ἐντελῶς ἡρεμοῦντα.

Εἰς τὰ ἀπλῶς νοητὰ χάρις οὔτε εἶναι, οὔτε δύναται νὰ ἦναι, ὡς εἰς τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικά, διότι ἐπὶ τῶν τοιούτων οὔτε μέγα ὑπάρχει, οὔτε μικρόν, οὔτε εὐμένεια, οὔτε δυσμένεια, οὔτε ἀγάπη,

οὔτε μῖσος, χάρις ὅμως ὑπάρχει καὶ δύναται νὰ ὑπάρχη εἰς τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας, διότι εἰς αὐτὰ ἀναφαίνονται τὰ ἐν τοῖς φυσικοῖς συνιστάσασιν τὴν χάριν στοιχεῖα.

Καὶ οὕτως, ἀναγνωρίσαντες τὴν ἐστὶ τὸ γελοῖον, τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ χάρειν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν φύσιν, εὐκόλως ἐννοοῦμεν τὴν εἶναι ταῦτα εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς Καλλιτεχνίας.

Περὶ τῶν δημιουργημάτων τούτων ὀφείλομεν ὀλίγα τινὰ νὰ προσθέσωμεν, ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν παρούσαν περὶ καλοῦ σκιαγραφίαν.

Ἡ Καλλιτεχνία σκοπὸν ἔχει τὴν δῆλωσιν τοῦ καλοῦ ὑπὸ πᾶσαν αὐτοῦ μορφήν καὶ διὰ πάντων τῶν μέσων, ὅσα ἐχορήγησεν εἰς ἡμᾶς ἢ φύσις· τὸ δὲ τεχνητὸν καλόν, καθ' οὗς ἤδη ἀνεπτύξαμεν ὀρισμούς, εἶναι οὐσιαστικῶς αὐτὸ τὸ φυσικὸν τὸ ὁποῖον ἤδη ἐξηγήσαμεν. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ὁ Καλλιτέχνης, κατὰ μίμησιν τῆς φύσεως, δημιουργεῖ ἀντικείμενα ἐν οἷς διαλάμπει ἢ ὑπέροχος ἐκείνη ὄντοτης, ἣτις εἶναι τὸ οὐσιαστικὸν καὶ συστατικὸν τοῦ καλοῦ στοιχείον. Καὶ καθὼς τὸ φύσει καλὸν εἶναι ἀχώριστον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, οὕτω καὶ τὸ τεχνητὸν δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ μορφή τις τοῦ ἀληθοῦς, οὔτε δύναται νὰ ἔχη ἄλλο τέλος παρὰ τὸ ἀγαθόν, τέλος, τὸ ὁποῖον πολλάκις οὔτε προτίθεται οὔτε ζητεῖ ὁ καλλιτέχνης δημιουργῶν δι' ἐκτάκτου τινὸς δυνάμεως καὶ ἐπιπνοίας τὸ καλὸν καὶ ἐνίοτε χωρὶς νὰ τὸ συναισθάνηται, ἀλλὰ τέλος οὐχ ἦττον ἀφευκτὸν καὶ ἀναγκαῖον· διότι τὸ καλόν, ἢ ἁρμονία καὶ ἢ τάξις, ὅταν γίνωσιν ἀντικείμενα τοῦ νοῦς ἢ τῆς αἰσθήσεως, εἴτε ἐν τῇ φύσει εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ διορώμενα, γεννῶσιν ἰδιογενῆ τινα ἡδονήν, μὴ οὔσαν οὔτε φυσικὴν, οὔτε νοητικὴν, οὔτε ἠθικὴν, ἀλλὰ μετέχουσαν τῶν τριῶν καὶ καλαισθητικὴν ἴσως ὀνομαστέαν, δι' ἧς προδιαθέτουσιν ἡμᾶς εἰς τάξιν, καὶ μάλιστα ἐμποιοῦσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην ἁρμονίαν καὶ τάξιν, ἣτις μὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθὸν συνταυτίζεται. Οὐδὲ ἄλλως πῶς δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν θαυμαστὴν ταύτην ἐπίπνοιαν εἰμὴ ὡς τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῶν ἔργων τῆς Καλλιτεχνίας· αἴτιον σκοτεινὸν καὶ μυστηριῶδες μὲν κατὰ τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ οὐσίαν, ὡς πάντα τὰ αἴτια καὶ πᾶσαι αἱ ὑποστάσεις, ὁρατὸν δὲ μόνον διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα τὸ ἐκδηλοῦσι καὶ τὸ γνωστοποιοῦσιν. Ἡ ἔμπνευσις οὔτε ἀποκτᾶται, οὔτε μεταδίδεται, ἀλλ' εἶναι δῶρον τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς κάμνει εἰς ὀλίγα τινὰ προνομικὰ ὄντα ἀποκαλύπτοντα ἁρμονικῶς τὴν ἀλήθειαν, ἀγαπώμενα καὶ σεβόμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς μυσταγωγοὶ καὶ ἱερεῖς θείας τινὸς λατρείας. Ὁ Καλλιτέχνης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπος· καθότι ὁ μὲν ἐπιστήμων ἀνακαλύπτει καὶ ἀποδεικνύει τὸ

ἀληθές, ὁ δὲ ἠθολόγος διδάσκει τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ὁ Καλλιτέχνης συναισθάνεται ἐν ἑαυτῷ καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ σύνολον τῆς τάξεως καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν τριπλῆν αὐτῆς μορφήν καὶ φανέρωσιν. «Μὲ ποίαν δυνάμιν, λέγει ὁ Γκαίτης, διαταράττει τὰς ψυχὰς καὶ καθυποτάσσει τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως; Δὲν τὸ κάμνει ἄλλω μὲ τὴν ἐν αὐτῷ βασιλεύουσαν ἁρμονίαν, ἣτις ἀναγκάζει τὸ «σύμπαν νὰ δημιουργηθῇ ἐκ νέου εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας του;» Καὶ ἡ δημιουργικὴ αὕτη δυνάμις εἶναι ὅλως θεία, εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐν Θεῷ αἰτιότητος, εἶναι οὐράνιον προτέρημα, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἐδωρήσατο εἰς τινα ὑπερφιλῆ αὐτοῦ πλάσματα. Πάντες γὰρ οἱ τε τῶν ἐπῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐκ ἐκ τέχνης ἀλλ' ἐνθεοὶ ὄντες καὶ κατεχόμενοι πάντα ταῦτα τὰ καλὰ λέγουσι ποιήματα. (Πλάτ. Ἰωάν. §. 6) (1). Ἔχουσι δὲ πάντες οἱ μεγάλοι Καλλιτέχνηαι τὴν συναίσθησιν καὶ τὴν συνείδησιν τῆς θείας ταύτης ἀρχῆς τῶν ἔργων των, τοῦ ἐν αὐτοῖς Θεοῦ τούτου στοιχείου, τὸ ὁποῖον παλαιὸν κατὰ τῆς γῆνου αὐτῶν φύσεως γίνεται ἢ πηγὴ καὶ τὸ αἴτιον ὄλων τῶν παθημάτων καὶ τῶν πόνων τῆς μεγαλοφυΐας. Καὶ ἐὰν μεγαλοφυΐς νοῦς λέγεται κυρίως ὁ γεννητικὸς καὶ δημιουργικὸς, τοιοῦτος εἶναι ἀναμφύβολως ὁ τοῦ Καλλιτέχνου, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Καλλιτεχνία ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ τῆς μεγαλοφυΐας ἢ φανέρωσις. Ἐὰν δὲ ἡ καλλιτεχνικὴ αὕτη μεγαλοφυΐα δὲν ἦναι ἐπίκτητος, εἶναι ὅμως, ὡς πᾶσα ἄλλη νοητικὴ δυνάμις, ἐπιδεκτικὴ ἀγωγῆς τινος καὶ ἀναπτύξεως, ἣτις τελεῖται διὰ τῶν γενικῶν τῆς Καλλολογίας παραγγελμάτων, διὰ τῶν κατὰ τὰς διαφόρους τέχνας εἰδικῶν κανόνων καὶ διὰ τῶν ὑπὸ τῶν ἀρίστων Καλλιτεχνῶν καταλειφθέντων μνημείων καὶ παραδειγμάτων. Αἱ δὲ εἰδικαὶ τῶν διαφόρων τεχνῶν διαφοραὶ καὶ ποικιλίαι προέρχονται ἐκ τῆς διαφορᾶς καὶ ποικιλίας τῶν μέσων, δι' ὧν ἕπασσαι τὸ καλὸν δηλοῦσι καὶ παριστάνουσι, συνδυαζομένης καὶ αὐτῆς μὲ τὴν εἰς πάντα τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης ταυτότητα ἀρχῆς καὶ τέλους, καὶ ἐπομένως ὑποτασσομένης εἰς τὴν μεγάλην ἐνότητα τῆς ἀρχεγένου τοῦ καλοῦ ἐννοίας, ἐξ ἧς πηγάζουσι καὶ πάντες οἱ τὰς διαφόρους τέχνας διέποντες νόμοι. Ἐκ

1) Τρίτη δὲ ἀπὸ Μουσῶν κατοχὴ τε καὶ μανία λαβοῦσα ἀπᾶλὴν καὶ ἄδοκτον ψυχὴν, ἐγείρουσα καὶ ἐκδοκχεύουσα κατὰ τε ἑδᾶς καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ποιήσιν, μυρία τῶν παλαιῶν ἔργων κοσμοῦσα, τοὺς ἐπιγιγνομένους παιδεύει· ὅς δ' ἂν ἀνευμανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικᾶς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανῶς ποιητῆς ἐσόμενος ἀτελής τε αὐτὸς καὶ ἡ ποιήσιν ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη. Πλάτ. Φαίδρ.

ταύτης δὲ τῆς ποικιλίας δὲν γεννᾶται οὐδενίᾳ ὑπεροχῇ καὶ πρω-
τεία μεταξὺ τῶν τεχνῶν, αἰτίνες, ἰσόβαθμοι οὔσαι καὶ ἰσότημοι καὶ
ἰσοδίκαιοι, ὁμοιάζουσι τὰ ποικιλλόχροα φύλλα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ
ἄνθους, τοῦ ἄνθους τοῦ καλοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι λαμπρὸν τῆς φύσεως
κόσμημα καὶ ἔνδοξον τῆς ἀνθρωπότητος καύχημα.

Τὸ νὰ προσδιορίσῃ τὸ καλὸν ἐν γένει, νὰ τὸ ἀναλύσῃ εἰς τὰ ἐξ
ἧν συνίσταται, στοχεῖα συμπαραθέτουσα αὐτὸ πρὸς τὸ ὑψηλόν, τὸ
χάριεν, κ.τ.λ. νὰ προσδιορίσῃ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ καλοῦ τοῦ τε φυσι-
κοῦ καὶ τοῦ τεχνητοῦ, νὰ ἐνδείξῃ τὴν πηγὴν τῆς ἐμπνεύσεως, νὰ δια-
στείλῃ τὰς διαφόρους τέχνας κατὰ τὰ διάφορα αὐτῶν ἀντικείμενα,
ἐνδεικνύουσα τὸ τέλος, τὰ μέσα καὶ τὰ παραγγέλματα ἐκάστης,
τέλος πάντων νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ἀναπτυξιν, τοιοῦτον
εἶνε τὸ ἔργον, τὸ εὐρύτατον στάδιον καὶ τὸ εὐγενέστατον τῆς Καλο-
λογίας ἀντικείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ Θεοσοφίας καὶ συμπέρασμα τοῦ ὄλου πονήματος.

Τελευταῖον καὶ ὑψηλότερον μέρος καὶ ὄλον κορυφῆς τῆς φιλοσο-
φίας εἶναι ἡ Θεοσοφία, διότι πάντα ἐκ Θεοῦ ἔρχονται καὶ πάντα
ἄγουσιν ἡμᾶς πρὸς Θεόν. Αἱ δ' ἀφοροὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
τοῦ καλοῦ διδασκαλαίαι εἶναι ὡς τρεῖς λεωφόροι ἄγουσαι ἡμᾶς πρὸς
τὴν Θεοσοφίαν, τὴν ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀπείρου καὶ ἀνωτάτου
ἄντος, ἐν ᾧ τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν ἀπείρως πως συνενοῦν-
ται. Μόνη δὲ ἡ ὑπαρξίς το αὐτῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ μεγαλητέρα
δόξα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὄλον μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ μεγαλεῖον του. Δι'
αὐτῆς ἡ φιλοσοφία ἐκτείνεται ὅσον καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐκ τῆς Θεο-
σοφίας φυσικὴ λεγομένη θρησκεία ἐξισοῦται ὡς πρὸς τὴν ἐκτάσιν μὲ
τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν, καθότι πᾶσα φιλοσοφία ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον

καὶ τὴν ἐκτάσιν εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν θρησκείαν, καὶ ἡ ἀληθῆς
φιλοσοφία πρέπει νὰ συνάδῃ πρὸς τὴν ἀληθῆ θρησκείαν.

Εἶναι δὲ καὶ αὕτη ἀποκάλυψις, διότι ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀ-
ποκάλυψις τοῦ Θεοῦ δὲν γίνεται μόνον διὰ τοῦ Θεοῦ ῥήματος ἀλλὰ
καὶ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τούτου ὑπόστασις εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄν-
τος καὶ μορφῆ αἱ τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχαί, ὑπόστασις, σχέσις καὶ μορφῆ,
αἰτίνες ἀδιαλύτως συζευχθεῖσαι συναποτελοῦσι τὸν παρ' ἡμῶν ὀνο-
μασθέντα ὄργανισμὸν τοῦ λόγου, τὸν ἀποκαλύπτοντα τὴν τῆς τάξεως
ἐννοίαν, δι' ἧς καθορῶμεν καὶ ἐννοοῦμεν τὴν καθολικὴν καὶ παγκό-
σμιον τάξιν, ἧς τὸ ἀρχέτυπον ἐνυπάρχει εἰς αὐτὴν τὸν Θεῖον λόγον,
τὸν φωτίζοντα διὰ μίαν τῶν ἀκτίνων τοῦ τὸν ἄνθρωπον καὶ δι' αὐτῆς
συνιστῶντα τὸν λόγον του. Ἄρα ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρω-
πον καὶ διὰ τοῦ λόγου, καὶ ἡ ἀποκάλυψις αὕτη εἶναι πρωταρχικὴ, διότι
ὁ λόγος ἀρχεται καὶ συναπτύσσεται μὲ τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ ἀνάπτυ-
ξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἢ μὲ αὐτὴν τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι
διηγετική, διότι ὁ λόγος εἶναι ἀειφεγγής καὶ ἀσβεστος λυχνία φωτίζουσα
ἀδιαλείπτως τὸν ἄνθρωπον εἶναι καθολικὴ, διότι ὁ λόγος εἶναι κοι-
νὸν τῶν ἀνθρώπων κτῆμα καὶ δώρημα καὶ εὐεργέτημα καὶ φῶς φωτί-
ζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον εἶναι, τελευταῖον,
ἀναμφίβολος, διότι ὁ λόγος εἶναι ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῆς ἐπιστήμης,
καὶ πάσης ἀνθρωπίνης βεβαιότητος τὸ θεμέλιον.

Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος βεβαιῶσ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρξεως αἰτίου
τινὸς πρώτου, ποιητικοῦ, δημιουργοῦ, ἀπείρου, καὶ ἀπειρον ἔχοντος
τὴν δύναμιν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἀπό-
δειξιν ἀνάγονται πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῶν διαφόρων φιλοσόφων δοθεῖσαι
περὶ πρώτου τινὸς αἰτίου, εἴτε φυσικαὶ καὶ ἠθικαί, εἴτε μεταφυσικ-
καὶ ἀποδείξεις, ἢ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἢ τοῦ
Καρτεσίου ὡς ἡ τοῦ Κλάρκου καὶ τοῦ Λεϊβνιτίου, ἢ τοῦ Βασσυέτου,
τοῦ Φενελῶνος καὶ τοῦ Καντίου, τῶν ὀπαδῶν τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς
καὶ πάντων τῶν Θειστῶν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας.

Πρῶτον λοιπὸν τῆς Θεοσοφίας καθήκον θέλει εἶναι νὰ ζητήσῃ
καὶ νὰ συλλέξῃ τὰς διαφόρους ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ,
ν' ἀπαριθμήσῃ αὐτάς ἐντελῶς, νὰ ἐξετάσῃ ἐὰν ἄλλαι δύνανται νὰ
προσθεθῶσι, νὰ τὰς ἀναλύσῃ ἀνάγουσα αὐτάς εἰς τὰ ἀπλοῦστερα
στοιχεῖα των, νὰ ἴδῃ ἐὰν ἦναι πρῶται ἢ καὶ αὐταὶ ἐξαγόμεναι
καὶ ἀφ' οὗ συντελέσῃ τὴν πραγματείαν ταύτην, πεποιθῆμεν ὅτι
θέλει φθάσει εἰς τὸ πρὸ ὀλίγου καὶ ἀλλαγῶ τοῦ πονήματος τούτου
μνησθέν συμπέρασμα, ὅτι δηλ. πᾶσαι αἱ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ
Θεοῦ ἀποδείξεις ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν λογικὴν, κυρίαν
καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀπόδειξιν, πολλῶν μορφῶν ἐπιδεκτικὴν, καὶ διὰ

τοῦτο ἢ παραγνωρισθεῖσαν, ἢ ὑπ' ἄλλο ὄνομα ὑποκρουπτομένην, ἢ ἀναπληρουμένην δι' ἄλλων ἀποδείξεων, αἴτινες ἐξελήφθησαν ὡς διάφοροι, μολονότι μὲ αὐτὴν συνταυτίζονται, καθὼ οὖσαι πορίσματα αὐτῆς ἢ διάφοροι αὐτῆς μορφῇ καὶ ἐφαρμογαί.

Ἀποδειχθείσης δὲ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ ζητηθῶσι τὰ προσόντα καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον.

Καὶ τὸ νὰ ἴηται ὑπόστασις, σχέσις καὶ μορφή, εἰς καὶ τριαδικός, ἄπειρος καὶ αἰδῖος, θέλει εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἀνεξάλειπτος αὐτοῦ χαρακτήρ, τὸν ὅποιον ὁ λόγος εὐρίσκει ἐν τῷ ἰδίῳ ὄντι καὶ εἰς πάντα τὰ ὄντα, καὶ χωρὶς τοῦ ὁποίου οὐδὲν ὄν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἐννοήσῃ. Ἀλλὰ ὑπόστασις, σχέσις καὶ μορφή, ἐκάστη καθ' ἑαυτὴν ἄπειρος καὶ τελεία καὶ ἀποτελοῦσαι ἐπομένως τρία τέλεια καὶ ἄπειρα ὄντα ἀπείρως καὶ ἐντελῶς συνενούμενα (1) καὶ μίαν ἀποτελοῦντα τρισυπόστατον, ὁμοούσιον καὶ ἀδιαίρετον Τριάδα ἀγίαν καὶ μυστηριώδη, τύπον ἀνώτατον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑπάρξεως, θεμέλιον καὶ κύριον χαρακτήρα τῶν ὄντων, ὄν τῶν ὄντων, καὶ ὄντως ὄν, πηγὴν πάσης τῶν ὄντων ἐννοίας, παντὸς γένους καὶ παντὸς εἶδους, τύπον ἀναγκαῖον, καθολικὸν καὶ αἰδῖον, τὸ ὅποιον ἐνεχάραξεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν λόγον, δι' οὗ φωτίζει τὸν κόσμον καὶ ἀποκαλύπτεται εἰς τὰ πλάσματά του.

Ὁ δὲ λόγος, ὅστις διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος βεβαιωθῆ ἡμῶς περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, μᾶς γνωστοποιεῖ ἐνταυτῷ καὶ τὰ προσόντα αὐτοῦ διὰ τῆς ἰδέας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος· διότι αἱ μὲν τοῦ ὄντος ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς τάξεως, ἢ ὁποῖα συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ πραγματοποιεῖται εἰς τὴν κτίσιν· ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ τῆς αἰτιότητος ἐνυπάρχει καὶ ἡ ἐπομένη, ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀποτελέσματος δηλοῖ τὴν φύσιν τοῦ αἰτίου. Πάντων λοιπὸν διὰ νομίμου ἐπαγωγῆς φέρουσιν ἡμῶς εἰς τὸ νὰ εἰκάσωμεν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ εἰς μὲν τὸν κόσμον εὐρίσκομεν λογικὴν τινὰ τάξιν ἐκπεφρασμένην διὰ τῆς ὕλης, καὶ ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγῳ ἀνακαλυπτομένην. Εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον εὐρίσκομεν τὴν σύνοψιν τοῦ παντὸς τὴν ἐξοχὴν καὶ τὸ ἀνθος τῆς κτίσεως. Ἄρα εἰς τὸν Θεόν, αἴτιον πρῶτον, ποιητικόν, δημιουργικόν, καθολικόν, ἀπόλυτον καὶ ἄπειρον, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι τὰ στοιχεῖα τῆς διαφόρου

φύσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ διαφόρων οὐσιῶν καὶ ὑποστάσεων, αἴτινες, κατὰ τὸν εἰς ἡμῶς γνωστὸν ἀνώτερον βαθμὸν, συνενοῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τούτῳ εὐρίσκομεν νοῦν, αἴσθημα καὶ ἐνέργειαν ὡς ἀρχὰς πάσης αὐτοῦ τάξεως καὶ ἐκδηλώσεως, δυνάμεθα ἐλλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐν τῷ Θεῷ πρέπει νὰ συνυπάρχωσι τὰ τρία ταῦτα προσόντα, ἀλλὰ τέλεια, ἄπειρα καὶ ἀπόλυτα.

Ὁ ἀληθὴς ἐπομένως Θεὸς δὲν εἶναι οὔτε ὁ τῶν Ἰνδῶν, οὔτε ὁ τῶν ἐθνικῶν, δὲν εἶναι ὁ θεὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οὔτε ὁ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, οὔτε ἡ φυσικῶσα φύσις τῶν αἰσθητοδόξων, οὔτε ἡ καθολικὴ τοῦ Σπινόζα ὑπόστασις, οὔτε ἡ ἀπόλυτος ταυτότης τοῦ Σχελλίγγου, οὔτε τὸ καθολικὴν πνεῦμα τοῦ Ἐγγέλου· ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς καὶ μόνον καὶ ὄντως ὄν, ὄν προσωπικόν, ἄπειρον, τέλειον, ἀπόλυτον, ἀναγκαῖον, αἰδῖον, καὶ ἀπέραντον, πάνσοφον, πανάγαθον καὶ παντοδύναμον, δημιουργήσαν καὶ συντηροῦν τὸ πᾶν δι' ἀπείρου δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος· εἶναι ὁ ἀποκαλυπτόμενος καὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς καρδίας, ἐὰν ἀδόλως καὶ εἰλικρινῶς συμβουλευθῶμεν τοὺς χρησμούς των, ὁ Θεὸς τῶν ἱερῶν Γραφῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Μαλεβράγγου, τοῦ Φενελῶνος καὶ τοῦ Βοσσυέτου, τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ τοῦ Νεύτωνος, ὁ Θεὸς τῆς πανσέπτου καὶ ἀγιωτάτης ἐκείνης θρησκείας, ἣτις εἶναι μόνη καὶ νόμιμος αὐτοῦ θυγάτηρ καὶ μήτηρ ἀληθὴς τῆς σοφίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ· ἐκεῖνος ὅστις, καθὼς μὲ τὸν ἥλιον φωτίζει τὴν κτίσιν, οὕτω διὰ τοῦ λόγου φωτίζει τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων, διαχέων ἀπανταχοῦ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, ὅστις φλέγει τὴν καρδίαν μὲ ἀγάπην καὶ μᾶς διδάσκει τὴν ἠθικὴν τῆς αὐταρκαρνήσεως, τῆς θυσίας καὶ τοῦ καθήκοντος, καὶ εἰς τοὺς ἐργάτας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σοφίας διανέμει ἀφθόνως ἀρρήτων καὶ ἀτελεύτητον ἀμοιβὴν ἀτελευτήτου χαρῆς καὶ οὐρανίου μακαριότητος.

Ἄφ' οὗ δὲ ἀποδειχθῇ ἡ ὑπερξίς τοῦ Θεοῦ καὶ προσδιορισθῶσι, καθ' ὅσον δύναται ἡ ἀσθενὴς τοῦ ἀνθρώπου διάνοια, τὰ προσόντα αὐτοῦ, εὐκόλως ἀποδεικνύονται αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ πλάσματά του καὶ ἡ ἀληθὴς καὶ καθαρὰ λατρεία, τὴν ὁποῖαν ὀφείλει εἰς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος, ἣτις τελεῖται πρὸ πάντων διὰ τῆς εὐσεβείας, τῆς ἀγάπης, τῆς εἰλικρινοῦς πρὸς αὐτὸν ἀφοσιώσεως, τῆς ἐνθέρμου δεήσεως, τῆς ἀπεριορίστου ὑποταγῆς, τῆς εὐσεβοῦς τῶν νόμων του ἐρεῦνης, καὶ τῆς ἀπαρεγκλίτου καὶ διηνεκοῦς ἐκτελέσεως τῶν ἀγίων αὐτοῦ ἐντολῶν.

Τὸ κακὸν εἶναι ἀχώριστον παντὸς πλάσματος ἔλλειμμα, εἶναι

1) Τελείως μὲν τὰς ὑποστάσεις φημὲν ἵνα μὴ σύνθεσιν ἐπὶ τῆς θείας νοήσωμεν φύσεως. Ἰωάν. Δαμασκ. Ὁρ. ὅλον τὸ Κεφ. II. τῆς ἐκδ. τῆς Ὁρθοδ. Πίστews, καὶ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου τὸ De Div. 88 ιη'.

ἐκείνη ἢ κατ' ἀνάγκην καὶ ἄφροντος ἀτέλεια ἢ ἐνυπάρχουσα φύσει εἰς πᾶν ὅ, τι ἐπλάσθη, εἰς πᾶν ὅ, τι δὲν εἶναι θεός· αὕτη εἶναι ἢ ἀληθῆς καὶ μόνη πηγὴ, ἐνταυτῷ δὲ ἢ μόνη καὶ ἀληθῆς τοῦ κακοῦ δικαιολόγησις. Καθότι ὁ θεός δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ πλάσῃ τὸ κακὸν ἀφ' οὗ ἐπλάσσε τι, ἀφ' οὗ ἢ πλάσσει ἔμελε νὰ ἴηται κατωτέρα τοῦ πλάστου καὶ φύσει ἀτελής, ἀφ' οὗ τὸ κακὸν ἀχώριστον εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ μόνη ἢ ἀπειρος αὐτοῦ ἀγαθότης μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι ἐν τῷ συνόλω τῶν γινομένων καὶ τῶν σχέσεων τὸ ἀγαθὸν θέλει ὑπερβῆ τὸ κακὸν, καὶ ἐκ τοῦ χάους τῆς ἀταξίας θέλει ἐξέλθει ὁ κόσμος τῆς τάξεως (1). Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψὴν ἢ ἀνθρωπίνην ἐλευθερία καὶ ἡ θεία πρόγνωση, τὸ ἀλλοίωτον καὶ ὁ προσωρισμὸς συμβιβάζονται ἐν τῇ ἀπείρῳ τοῦ Διαιουργοῦ ἀγαθότητι καὶ σοφίᾳ. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ λύσις, τὴν ὁποῖαν ὁ μικρὸς καὶ ἀτελής νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὰ ὑψηλὰ καὶ μυστηριώδη ταῦτα ζητήματα.

Ἡ δὲ θεοσοφία ἀφείλει νὰ ἀποφύγῃ δύο ἐναντίας ὑπερβολάς, οὔτε δηλ. νὰ καταπλαγῇ ὡς ἐκ τοῦ ὕψους καὶ μεγέθους τοῦ ἀντικειμένου της, οὔτε νὰ διασχυρισθῇ ὅτι δύναται διὰ τολμηροῦ βλέμματος νὰ παρεισδύσῃ εἰς ὅλα τὰ βάθη τῆς θείας οὐσίας. Δὲν πρέπει οὔτε νὰ ἀποκηρύξῃ τὴν λόγον, ταπεινόνουσα αὐτὴν ὑπὲρ τὸ δέον, οὔτε ὑπὲρ τὸ δέον ἠερόουσα εἰς τὰς δυνάμεις του, νὰ τὸν ἀνυψώσῃ καὶ νὰ τὸν θέσῃ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ ὑψίστου. Ὁ σκεπτισμὸς καὶ ὁ δογματισμὸς εἶναι οἱ δύο σκόπελοι τῆς φιλοσοφίας, οἱ δύο ἐκείνοι ἀντίπαλοι πρὸς τοὺς ὁποῖους δὲν ἠθελήσαμεν νὰ συνδικλαχθῶμεν ἐν ἀρχῇ καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὑπὲρ ποτε ἀπομακρυνόμεθα ἐν τέλει τοῦ παρόντος πονήματος.

Ἐν ᾧ, εἴτι καλὸν ὑπάρχει καὶ νέον καὶ ὠφέλιμον, ὅχι εἰς ἡμᾶς ἀλλ' εἰς τὴν μέθοδον ἀφείλεται, τὴν ὁποῖαν ἠκολουθήσαμεν, ἐκείνην τὴν ὁποῖαν μᾶς παρέδωκαν οἱ φαινότεροι τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας φωστῆρες, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐφεύρεν ἀλλ' εὔρε καὶ ἔφερε πάλιν εἰς φῶς ὁ Καρτέσιος, καὶ μᾶλλον ἢ ἤττον ἐπιτυχῶς οἱ ἀπ' αὐτοῦ μετεχειρίσθησαν ἢ τε Σκωτικῇ καὶ ἡ Καντιανῇ σχολῇ καὶ ἐξ ἧς ἡ σύγχρονος Γαλλικῇ φιλοσοφίᾳ ἠρύσατο τὰ λαμπρότερα καὶ πλέον ἀναμφισβήτητα αὐτῆς πλεονεκτήματα. Ἡμεῖς εὐγνωμονοῦντες δι' ὅσα ἀφείλο-

μεν εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν σχολὴν, τῆς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι εἴμεθα πιστοὶ ὀπαδοὶ καὶ ἐλάχιστοι μαθηταί, εὐχαριστοῦμεθα, ἐάν, διὰ τῆς ἀτελοῦς καὶ ἀτέχνου ταύτης σκιαγραφίας τῆς ὑψηλοτέρας καὶ εὐγενεστέρας τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, εὐτυχήσαμεν ν' ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν φιλότατην ἡμῶν πατρίδα οἶονεὶ μνήμην τινὰ τῆς ἀρχαίας τῆς δόξης καὶ νὰ ἀναβρίψωμεν τὸν σπινθῆρα τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκείνου πνεύματος, τὸ ὅποιον ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ σκοτεινῷ τοῦ μεσαιῶνος ὡς λαμπρὸς ἀκτινοβόλος διέλαμψε, γῶν δὲ ὑπὸ τῶν ἀπαυγασμάτων τοῦ Ἰουαγγελικοῦ λόγου ἀναζωοπυρούμενον ἐν Ἑλλάδι μᾶλλον ἢ ἄλλαχοῦ μὲ νέον καὶ ζωνηρότατον φῶς θέλει ἐκλάμψει, καὶ ὡς πυρίνη στήλη θέλει ὀδηγήσει τὸν νέον Ἰσραὴλ εἰς τὸν ἐνδοξὸν ἐκεῖνον προσωρισμὸν, τὸν ὅποιον εἰς τὰς ἀθανάτους δέλτους ἡδὴ ἐχάραξεν ὁ δάκτυλος τοῦ Ὑψίστου.

1) Ἀπὸ τὰ νοσήματα ἐξέρχεται πολλάκις ὁ ἀνθρώπος κατὰ τινὰ βαίαν οἰκονομίαν πλέον ὑγιῆς καὶ εὐρωστος· ἀλλὰ τοῦτο δὲν δηλοῖ ὅτι δὲν ἀφείλομεν ἢ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὰ πλεῖστα τῶν νοσημάτων. Ὡσαύτως ἡ ἠθικὴ μᾶς διδάσκει πῶς ν' ἀποφύγωμεν τὰ ἠθικὰ νοσήματα καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία τὰ πολιτικὰ, καὶ τοὶ πολλὰκις πρόξενον καλῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

ΣΗΜ. Α'.

Τὸ νοῦ ἄρα ὑπάρχει τοῦ Καρτεσίου εἶναι ἐνθύμημα, ἵγουν συλλογισμὸς συντε-
τημένος· καὶ παράδοξον εἶναι πῶς ὁ Κ. Κουστίνος ἐδυνήθη νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ πρό-
τασις αὕτη δὲν εἶναι συλλογισμὸς, ἀλλ' ἀπλοῦν ἐνθύμημα, ὡς ἂν διὰ τοῦ ἐπιθέτου
ἀπλοῦν ἠλλοίωσε τὴν φύσιν αὐτῆς καὶ μετέβαλλεν αὐτὴν εἰς τινα ἄλλην οὐδὲν ἔχου-
σαν κοινὸν μὲ τὸν συλλογισμὸν. Ἐγκαλύσσοντες δὲ τὸ ἀνωτέρω ἐνθύμημα, ἔχομεν
τὸν ἐξῆς συλλογισμὸν· πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει, ἐγὼ νοῶ, ἄρα ὑπάρχω. Καὶ ὁ συλ-
λογισμὸς οὗτος δὲν ἀληθεύει εἰμὴ καθ' ὅσον παραδεχόμεθα ὡς ἀληθῆ τὴν ἐν τῇ
μαῖζονι προτάσει περιλαμβανομένην ἀρχήν, περὶ τῆς ἰσοίας δὲν δυναίμεθα νὰ ἔχω-
μεν παρὰ τὴν ἐξῆς ἀπόδειξιν. Πᾶν φαινόμενον ὑποθέτει ὑπόστασιν τινα, ἢ ὅν τι
ὑπάρχον ἔχον προσὸν τὴν νόησιν· ἢ, ἄλλως, πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ ἡ
ἀρχή, πᾶν φαινόμενον ὑποθέτει ὑπόστασιν, προὑποθέτει καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος
καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Διὰ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος γνωρίζομεν, ὡς θέλομεν
ἰδεῖ ἐν τῇ καίμηνι, ὅτι πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις καὶ μορφή, ἢ ὑπόστασις ὑποκρυ-
πτομένη ὑπὸ τινα φαινόμενα, καὶ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος βαβαιούμεθα ὅτι
πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι, καὶ δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἴναι· ὅθεν πᾶν φαινόμενον
ὑποθέτει ὑπόστασιν, ἄλλως δὲν ἴθελεν εἶναι φαινόμενον. Ἄρα τὸ ἐνθύμημα τοῦ
Καρτεσίου ἀνάγεται εἰς τινα κατάφασιν, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ Λαιδνίτιος (Νουν.
Ess. Βιβλ. Α'. Κεφ. υ'. §. 7). "Ορ. καὶ τοῦ Γαλούπη τὸ περὶ τῆς κριτικῆς τῆς γνώ-
σεως Δοκίμιον (Κεφ. Α').

Ἡ πρότασις λοιπὸν, τὴν ὁποίαν ἔθεσεν ὁ Καρτέσιος ὡς θεμελιώδη τῆς φιλοσο-
φίας ἀρχήν, δὲν εἶναι ἀρχὴ ἀλλὰ συμπέρασμα, καὶ προὑποθέτει τὴν ἰδέαν τοῦ ὄν-
τος καὶ τὴν εἰς πάντα συλλογισμὸν ἀπαραίτητον ἀρχὴν τῆς ταυτότητος· διότι ἄλ-
λως ἐκ τῆς νοήσεως δὲν ἠδυναίμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὴν ὑπαρξιν. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος
εἶναι λοιπὸν ἡ μόνη ἀληθῶς πρώτη, εἰς ἣν ἀνάγονται ὅχι μόνον ἡ νόησις ἀλλὰ
καὶ ἡ ἐνέργεια. Καὶ καθὼς ἤμαρτεν ὁ Καρτέσιος εἰπὼν, νοῶ ἄρα ὑπάρχω, οὕτως
ἤμαρτον ὁ Γαίδης καὶ Μαλίνης ὁ Βιράνδου, εἰπόντες ὁ μὲν, αἰσθάνομαι ἄρα ὑπάρ-
χω, ὁ δὲ, ἐνεργῶ ἄρα ὑπάρχω. Τοιοῦτος συλλογισμὸς, καὶ τοι μὴ ἐκπεφρασμένος
οὐδὲ τὸσον ἐναργῆς εἰς τοὺς δύο τούτους ὅσον εἰς τὸν Καρτέσιον, οὐχ ἦττον ἐνυ-
πάρχει εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας τινυ. Ὁλομῶμεν νὰ διίσχυρισθῶμεν,
ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τινος συλλογισμοῦ, διότι οἰοσθήποτε συλ-
λογισμὸς προὑποθέτει μαῖζονα πρότασιν καὶ λογικὴν τινα ἀρχήν, ἀλλ' ἀπὸ τινος
θετικῆς προτάσεως καὶ καταφάσεως, καὶ ἡ πρώτη κατάφασις εἶναι, καθ' ἡμᾶς,
ἡ τῆς ὑπαρξῆος ἢ τοῦ εἶναι, καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἐπομένως ἡ πρώτη ἰδέα
τῆς φιλοσοφίας.

Τοιοῦτοτρόπως, ἐν ἢ ἀφ' ἐνός ἀποφεύγομεν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἀπεκδύσωμεν
τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶ ἄλλα προσόντα αὐτοῦ, ἀνάγοντες τὸ εἶναι του εἰς μόνην τὴν
νόησιν (ἐξ οὗ λίαν εὐκόλως γαυνᾶται ὁ ἰδανισμὸς, ὑποκειμενικὸς ἢ ἀπόλυτος),
στηρίζεται ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἢ τε ψυχολογία καὶ ἡ ὄντολογία καὶ
συγχρόνως ἀποδεικνύονται ἢ τε ἐνάτης καὶ ἡ ποικιλία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

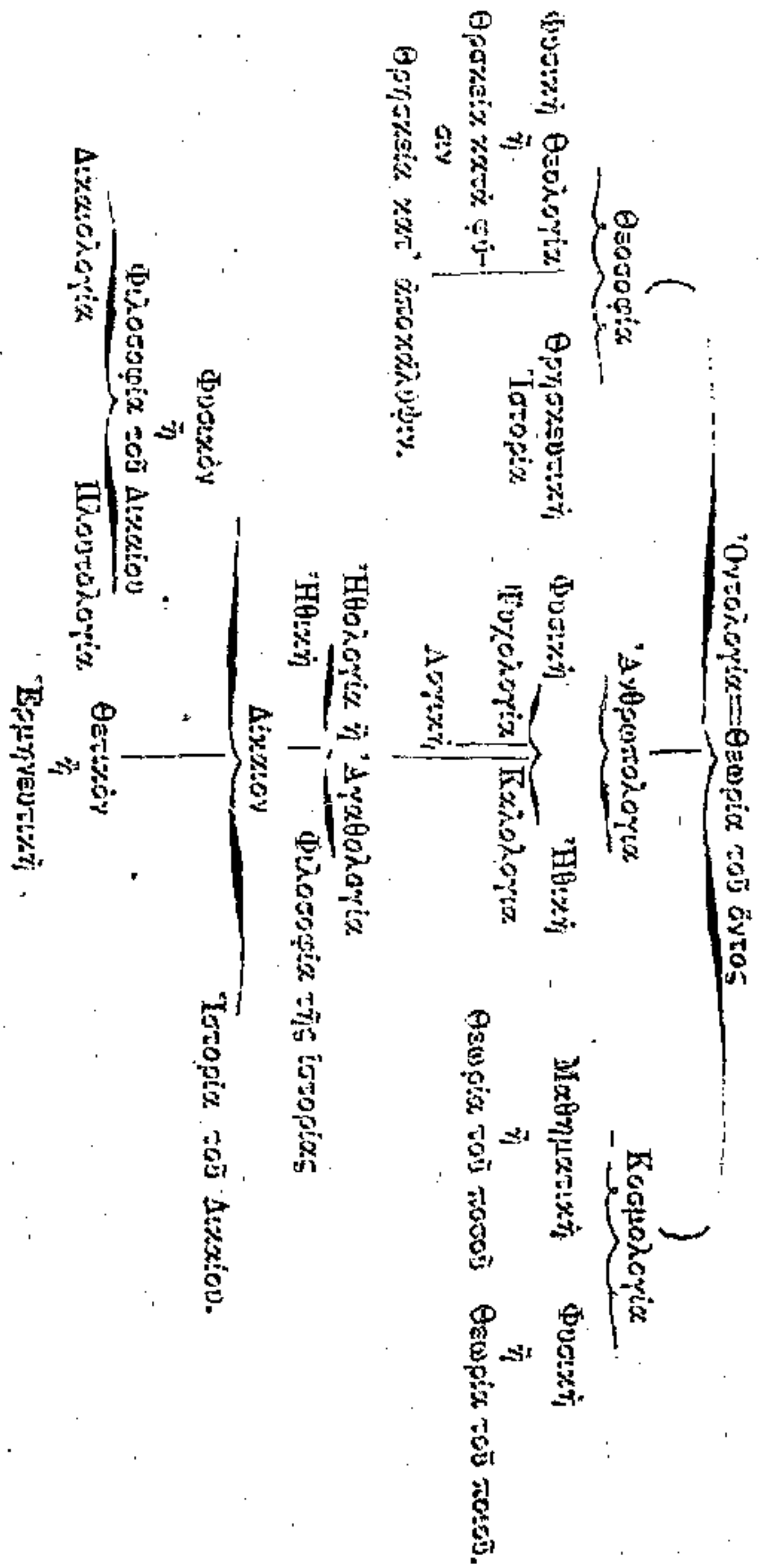
διότι τὸ ἐγὼ εἶμαι περιλαμβάνει τὸ ἐγὼ αἰσθάνομαι, θέλω, ἐνεργῶ κ. λ. Πρὸς τοῦ-
τοις δὲ ἀποφεύγεται καὶ ἡ ὑπὸ Καντίου γινομένη διαχώρισις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰ-
κείῳ τόπῳ, μεταξὺ τῶν τύπων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς
καὶ τοῦ λόγου, καὶ κατανατῆ περιττῆ ἢ ἀσσηρὰ ἐπίκρισις τὴν ὁποίαν οὗτος ἔκαμιν
εἰς τὸν Καρτέσιον. Ὁ Καντίος διίσχυρίζεται ὅτι ἡ βῆσις τοῦ Καρτεσίου εἶναι σαθρὰ,
διότι ἡ νόησις εἶναι φαινόμενον, μορφή καὶ ὄχι νοούμενον καὶ ὑπόστασις· ἄρα, λέ-
γει, τὸ ἀνθρώπινον ὄν, καθόσον εἶναι πόρισμα τῆς νοήσεως, εἶναι μόνον φαινόμενῶ-
δες, προβληματικόν, ἰδανικόν καὶ ὄχι πραγματικόν. Ἐὰν δὲ ἀντὶ τοῦ ἐγὼ νοῶ, θέ-
σωμεν τὸ ἐγὼ εἶμαι, ὡς πρώτην καὶ ἀπλουστᾶτην ἰδέαν, θέτομεν ἐνταυτῷ καὶ τὴν
ὑπόστασιν καὶ τὴν μορφήν, τὸ νοούμενον καὶ τὸ φαινόμενον, τὸ ὑποκείμενον καὶ
τὸ κατηγορούμενον, πλήρη τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐγὼ καὶ δι' αὐτοῦ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ,
καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ οὐκ ἐγὼ.

Καὶ ἡ ἀπόδειξις ὅτι οὔτε ἡ νόησις, οὔτε ἡ αἰσθησις, οὔτε ἡ ἐνέργεια περιλαμ-
βάνουσι πλήρη τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ ὅτι αὕτη ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῆ
ἀπὸ ἐκείνην (ἐπειδὴ πᾶσα ἐξαγομένη ἰδέα πρέπει νὰ περιλαμβάνηται εἰς τὴν ἐξ ἣς
ἐξάγεται), εἶναι ὅτι δυναίμεθα κάλλιστα νὰ συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀναξαρ-
τήτως τῆς νοήσεως, τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς αἰσθήσεως, καθότι ἀποδίδομεν αὐτὴν
εἰς ὄντα, ἄτινα οὔτε νοοῦσιν, οὔτε αἰσθάνονται, οὔτε ἐνεργοῦσι. Καὶ τῶντι τὸ
κατηγορούμενον δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὑποκείμενον, οὔτε τὸ φαινόμενον τὴν
ὑπόστασιν, ἐὰν δὲν προτεθῆ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος (ἦτις εἶναι προτέρα καὶ αὐρυτέρα πᾶ-
σης ἄλλης ἰδέας νοήσεως, αἰσθήσεως ἢ ἐνεργείας) καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος,
ἦτις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἶναι ἡ πρώτη τῶν καθολικῶν, ἀπολύτως καὶ ἐμφύτιον
ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Τούτων τεθέντων, ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ Καρτέσιος δικαιολογεῖται·

Mais quand nous apercevons que nous sommes une chose qui pense,
c'est une première notion qui n'est tirée d'aucun syllogisme; lorsque
quelqu'un dit: je pense, donc je suis, j'existe, il ne conclut pas son exi-
stence de sa pensée comme par la force de quelque syllogisme),
mais comme (une chose connue de soi; il la voit par une
simple inspection de l'esprit, comme il paraît de ce que
s'il la déduisait d'un syllogisme, il aurait dû auparavant connaître cette
majeure: tout ce qui pense est ou existe; mais au contraire elle lui est
enseignée de ce qu'il sent en lui-même qu'il ne se peut pas)
faire qu'il pense, s'il n'existe. Car, c'est le propre de notre esprit
de former les propositions générales de la connaissance des particulières
(Rép. aux second. Object).

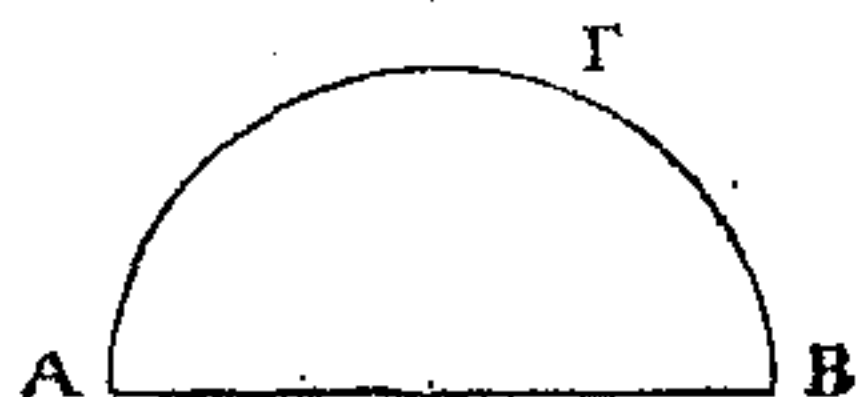
Με ὄλην τὴν σύγχυσιν, τὴν ἀσάφειαν καὶ τὰς φανεράς ἀντιφάσεις τοῦ χωρίου
τούτου, προκύπτει ὁμοίως φανερὰ ἐξ αὐτοῦ ὅτι ὁ Καρτέσιος δὲν ἴθελε νὰ κατηγο-
ρηθῆ ὡς ἐξαγαγὼν τὴν ὑπαρξιν ἐκ τῆς νοήσεως, καὶ διίσχυρίζεται, ὡς φαίνεται,
ὅτι μὲ ἐκείνον τὸν κατὰ τὸ φαινόμενον συλλογισμὸν του ἠθέλησε μόνον νὰ εἴπῃ ὅτι
ἔχομεν πρώτην τινα συνείδησιν τοῦ μετὰ τῆς νοήσεως συνηνωμένου ὄντος, ὡς συνε-
νοῦται ἢ ὑπόστασις μὲ τὰ προσόντα αὐτῆς, διὰ τινος, ὡς λέγει, ἀπλῆς ἐπιβλέψεως
τοῦ πνεύματος, ἢ διὰ τινος αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ
νοῆσθαι εἰμὴ ὑπῆρχεν. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ αἰσθημα τοῦτο, ἐὰν δὲν ἴναι συλλογισμὸς;

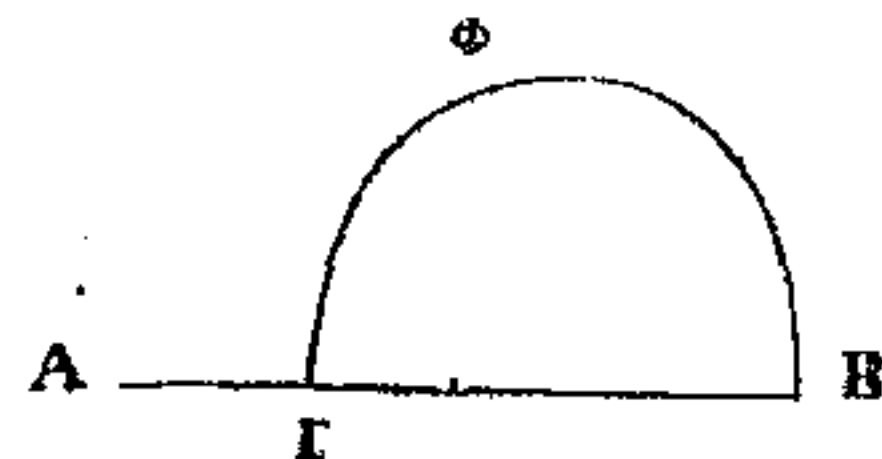
Ἐάν δε θέσωμεν τὴν φυσικὴν ἀνθρωπολογίαν εἰς τὴν τέτατον τῆς ἡθικῆς, τότε δυναμέθα γὰρ ἐγνωσόμεν ὀρθότερον τὴν συνείδησιν τῶν ἐπιστημῶν, καὶ γὰρ κήρυξεν ὁδο μεγάλης διακρίσεως ἔχοντας ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν φυσικὴν Ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν Κοσμολογίαν, κείνης ἀποτέλοσεν τὴν μετὰ τὴν φυσικὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν οἰκονομίαν ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἡθικὴν ἀνθρωπολογίαν μὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀποτέλοσεν μετὰ τῆς Θεωσίας σὺν παντὶ τῷ πηγμῶ τῶν ἡθικῶν.

Καὶ ἂν δὲν ἦναι, διατὶ γὰρ δώση εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην πρότασιν τοῦ συλλογιστικῆν μορφῆν; Ὅτι τὸ ἐγὼ νοῶ ἄρα ἐπιόρω προἰποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, νομίζομεν ὅτι ἀρκετὰ ἤδη τὸ ἀπεδείξαμεν. Πόσον δὲ τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα τοῦ Καρτεσιου ἔδραψε καὶ αὐτόν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του, καὶ πόσα ἐσφαιμένα δοξασιὰ προήλθον ἐκ τούτου, δύνανται γὰρ τὸ κρίνωσιν ὅσοι ἐμελέτησαν τὴν μετ' αὐτόν ιστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας. Παρατηροῦμεν δὲ ἐπὶ τέλους, ὅτι δὲν ἀληθεύει διόλου ἢ τελειοτάτα γνώμη τοῦ Καρτεσιου, ὅτι δηλ. τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μορφώνει τὴν γενικὴν ιδέαν, πᾶν ὅ,τι νοεῖ ἵπάρχει, ἐκ τοῦ μερικου γεγονότος τῆς μετὰ τοῦ ὄντος ἢ τῆς ὑπάρξεως συνήνωμένης νοήσεως του· διότι πρῶτον μὲν, αἱ γενικαὶ ιδέαι δὲν μορφόνονται ἐξ ἑνὸς μόνου γνωμένου ἀλλ' ἐκ πλειόνων καὶ ὁμοιομόρφων· δεῦτερον δὲ ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος ιδέα δὲν εἶναι γενικὴ ἀλλὰ καθολικὴ, καὶ αἱ καθολικαὶ ιδέαι δὲν μορφόνονται οὔτε ἐκ πλειόνων μερικῶν γεγονότων, διότι ἐκ τοῦ μερικου δύναται γὰρ ἐξέλθῃ τὸ γενικόν, ἀλλὰ τὸ καθολικόν οὐδέποτε. Ἡ καθολικὴ ἐκείνη ιδέα ἐξάγεται ἀπὸ ἄλλην ἐξ ἴσου καθολικὴν, ὅτι πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις καὶ μορφή, ἢ ἐποία προἰποθέτει καὶ αὐτὴ τὴν καθολικὴν τοῦ ὄντος ιδέαν, ὡς εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, καὶ τὴν καθολικὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Τεθείσης δὲ ταύτης καὶ τῆς φαινομενώδους φύσεως τῆς νοήσεως, δυναμέθα γὰρ συμπράνωμεν ὅτι πᾶν ὅ,τι νοεῖ ἵπάρχει (Ὅρ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Ροθσκολλάρδου περὶ τῆς πρώτης ταύτης ἀρχῆς τοῦ Καρτεσιου εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ίουφροδ δημοσιευθέντα τεμάχια αὐτοῦ ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ραίδου).

Σχ. 1.

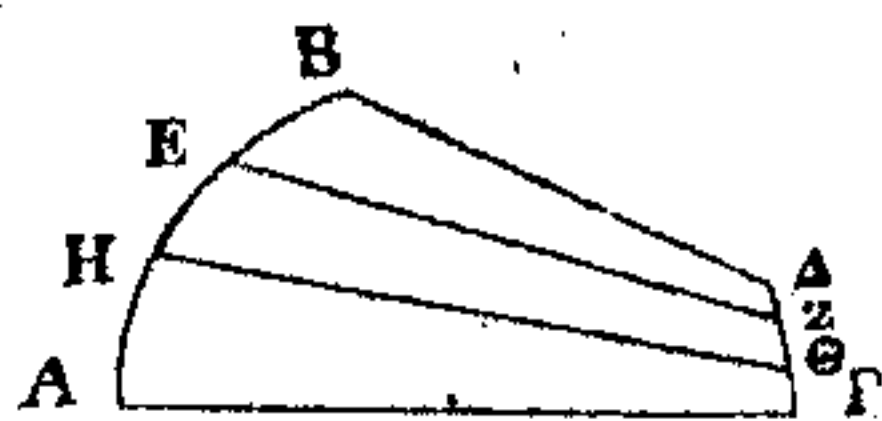
Σχ. 2.

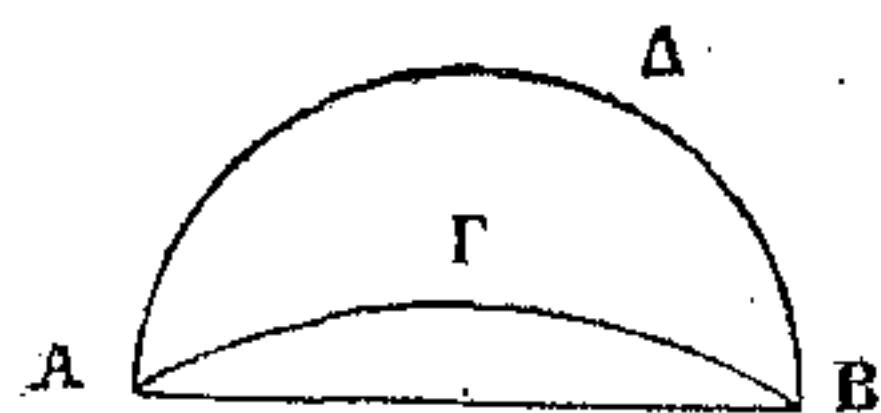
Σχ. 3.

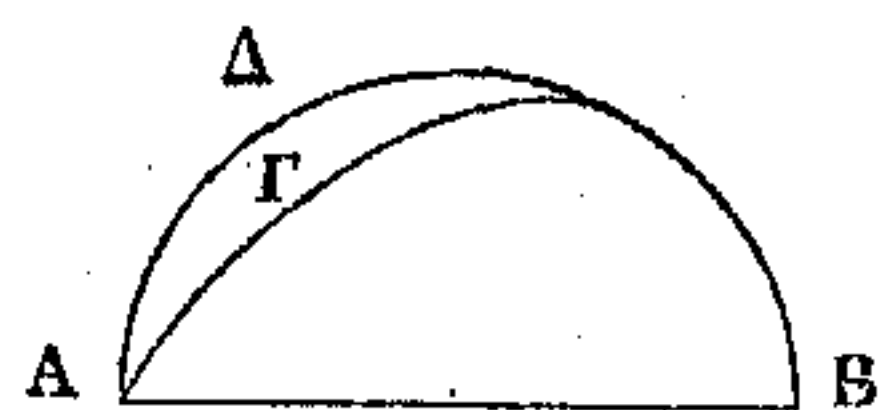
Σχ. 4.

Σχ. 5.

Σχ. 6.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ

ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1

Πᾶσι ὅστις παραδέχεται δύο συστήματα νόμων, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ ὕλικου κόσμου, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ τρίτον εἶδος νόμων, ἐκείνους, δηλαδή, οἵτινες διέπουν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ συνήθως καλοῦνται ἱστορικοὶ νόμοι τῆς ἀνθρωπότητος.

Καὶ τῶντι ἄλλο δὲν εἶναι ἡ ἱστορία εἰμὴ σειρά ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ συμβάντων. Παράλογον ἄρα ἤθελεν εἶσθαι τὸ νὰ παραδεχθῇ τις νόμον διοικοῦντα τὸν ἄνθρωπον, θεωρούμενον ὡς ἄτομον καὶ ὡς κοινωνίαν ἀτόμων, καὶ νὰ περιορίσῃ ἔπειτα τὸ κράτος τοῦ νόμου τούτου εἰς τὸ παρόν, τὸ ὅποσον εἶναι σημεῖον ἀόριστον καὶ ἀκατανόητον, ἅμα χωρισθῇ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ νόμος φυσικός, νόμος ἠθικός, (ἐξ οὗ ὁ κοινωνικός καὶ πολιτικός), πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ νόμος ἱστορικός, ἢ μᾶλλον ὁ ἠθικός νόμος πρέπει νὰ ἐκτείνεται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του ἐπὶ πᾶσαν τὴν σειράν τῶν αἰώνων, νὰ ἐφίσταται τῶν διαφροπεριόδων τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν καὶ νὰ κανονίζῃ πᾶσαν τὴν καθολικὴν καὶ ἀπεριόριστον ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἐπὶ τὴν νέαν ταύτην ἔποψιν, ὁ νόμος οὗτος παρίσταται ὡς ὁ κύριος καὶ θεμελιώδης νόμος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ καλεῖται μὲν ἱστορικός, ὅταν θεωρῆται σχετικῶς πρὸς ἕλκον τὸ ἀνθρώπινον γένος.

καλεῖται δὲ ἠθικός, ὅταν θεωρῆται σχετικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀτομικῶς ἢ κοινωνικῶς ὑπάρχοντα.

Ἡ μελέτη καὶ γνῶσις τοῦ νόμου τούτου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς του ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἱστορικῆς Φιλοσοφίας.

Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, νέα εἰσέτι καὶ ἀτελής, δὲν εἶναι ὅμως, ὡς φρουνοῦσι τινές, ραντασιώδες καὶ γυμναστικὸν πλάσμα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς. Ἴδαν ὁ ἱστορικὸς νόμος ὑπάρχει καὶ ἐφαρμόζεται, νομίμως ἄρα ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς ὁποίας εἶναι ἀντικείμενον. Ἴδαν δὲ ὁ νόμος οὗτος δὲν ἀνεκαλύφθη καθ' ὀλοκληρίαν, πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τοῦτο ἀφ' ἐνὸς μὲν, εἰς τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθησαν μέχρι τοῦδε οἱ ἐνασχοληθέντες περὶ τὰ τοιαῦτα, ἀφ' ἑτέρου δέ, εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ἱστορικοῦ νόμου.

Καὶ τῶντι, ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, συνέβη εἰς τοῦτον ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως. Οἱ μελετῶντες τὸν ἱστορικὸν ἄνθρωπον, ἀντὶ νὰ συμπεριλάβωσιν εἰς τὰς μελέτας των πάντα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἐθνῶν, προσηλωθέντες εἰς ἐν ἢ ὀλίγα ἐξ αὐτῶν καὶ παραβλέψαντες τὰ ἐπιλοιπα, ἐσπεύτην νὰ ἐξαγάγωσιν ἀρχὰς καὶ συμπεράσματα, ἅτινα, ὡς ἐξ ἀτελοῦς καὶ ἐπιπολαίου παρατηρήσεως γεννηθέντα, ἔμελλον ἐξ ἀνάγκης νὰ ᾔηται καὶ αὐτὰ ψευδῆ καὶ ἐσφαλμένα. Ἄλλοι δέ, καίτοι ἀκριθέστερον ἐρευνήσαντες καὶ ἀναλύσαντες τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἐνόμισαν, ὅτι, ἐὰν εἰς τὰς ὀλίγας γνώσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, προσθέσωμεν τὴν μέχρι τοῦδε ἱστορίαν τῶν νεωτέρων, ἔχομεν πλήρες τὸ ἄθροισμα τῶν ἱστορικῶν γινομένων, καὶ ἐπομένως δυνάμεθα ἐκ τῆς μελέτης τῶν γινομένων τούτων νὰ ἐξαγάγωμεν τοὺς ἱστορικοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλοι, τελευταῖον, μηδὲν εὐπιστευόμενοι εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ θεωρίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀρμώμενοι ἐξ ἀπολύτων τινῶν ἀρχῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλα σχέσεων, κερήγγον ἐξ αὐτῶν ἱστορικοὺς νόμους καὶ συστήματα, τῶν ὁποίων τὴν πραγματοποίησιν καὶ ἐπαλήθευσιν διισχυρίζονται ὅτι εὔρον εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ ἐπιστήμη ἄρα τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας ἀδύνατον εἶναι νὰ προσδεύσῃ, ἐν ὅσῳ ἀμφισβητεῖται εἰσέτι περὶ τῆς βάσεως αὐτῆς καὶ ἐν ὅσῳ δὲν προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἡ μέθοδος, ἥτις μέλλει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς μύρωσιν τῆς ἀληθοῦς θεωρίας.

Καθ' ὅσον δὲ ἀνάγεται εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἐκ τούτου προήλθε κατὰ μέγα μέρος ἡ ἀτέλεια τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὕλικὸς κόσμος δὲν ἀλλοιοῦται εἰμὴ ἐκ μεγάλων διαλειμμάτων· αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν συνίσταται, εἶναι ἀπαν-

ταχοῦ καὶ πάντοτε αἱ αὐταί· προσέτι δὲ εἶναι οὔτος καθεκάστην εἰς τὴν διάθεσιν μας, δυνάμεθα νὰ ἐπικυαλάσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματα, καὶ ἐπομένως νὰ προσδεύσωμεν μὲ θάρρος καὶ χωρὶς δισταγμῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν φαινομένων, δὲν διέτρεξεν εἰμὴ τὴν ἐλάχιστον μέρος τοῦ σπαθίου τὸ ὁποῖον διεχώραξεν εἰς αὐτὴ ἢ πάνσοφος χεὶρ τοῦ Ὑψίστου. Τίς δύναται νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του, νὰ προῖδῃ τὰς φάσεις τῆς μελλούσης του ἀναπτύξεως, τὸν χρόνον, τὸν τρόπον καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου του; Τὸ ἀντικείμενον ἄρα τῆς ἱστορικῆς μελέτης δὲν εἶναι οὔτε περιωρισμένον οὔτε ἀναλλοίωτον. Πρόκειται νὰ περιγράψωμεν καρπὸν τοῦ ὁποίου δὲν βλέπομεν εἰμὴ τὸν σπέρρον. Ἐὰν λοιπὸν ἀφ' ἐνὸς μὲν ᾔηται μωρὰ ἀλαζωνεῖα τὸ νὰ ἀπορρίπτωμεν ἀνεξετάστως ὀλοκληρῶν ἐπιστήμην καὶ ἴσως τὴν ὄραιότεραν καὶ οὐσιωδέστεραν τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶνε ἀτελής καὶ ἀβεβαία ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς, εἶναι ἀφ' ἑτέρου μεγίστη ἀκρισία τὸ νὰ διισχυρίζηται τις ὅτι ἤδη ἀνεκάλυψεν ὅλον τὸν ἴσπὸν τῆς ἱστορικῆς θεωρίας. Εἶναι ὅμως ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον, κατὰ τὴν παρούσαν κατάστασιν τῆς ἐπιστήμης, νὰ προσπαθῆσῃ τις νὰ γνωρίσῃ εἰς ποίας ἀρχὰς πρέπει νὰ στηρίζηται καὶ πῶς πρέπει νὰ διευθύνηται ἡ φιλοσοφικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας.

Ἐπαναλαμβάνοντες ὅσα ἐξεθέσαμεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης διατριβῆς, πολυῶμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ πρώτη καὶ οὐσιώδης ἀλήθεια τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ὁ ἱστορικὸς φιλόσοφος, εἶναι ἡ ταυτότης τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ νόμου. Πρὸς πλειοτέραν δὲ ἀνάπτυξιν καὶ διασάφησιν τῆς ἀρχῆς ταύτης παρατηροῦμεν

α'). Ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐνεργητικὸς καὶ νοήμων, ὀφείλει ἐνεργῶν διὰ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ θελήσεως, νὰ συμμορφῶνεται πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ νὰ ἀναπτύσσεται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἐκτελέσεως τούτου.

Ὅστις δὲν ἐννοεῖ ἢ δὲν παραδέχεται τὴν ἀρχὴν ταύτην δὲν δύναται οὔτε τὰς ἀκολουθούς νὰ ἐννοήσῃ, αἵτινες ἐξ αὐτῆς πηγάζουσι καὶ μετ' αὐτῆς συνδέονται. Ἡμεῖς δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνασχοληθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῆς ἀπόδειξιν, διότι τοιουτοτρόπως ἠθέλωμεν ἀναγκασθῆναι νὰ προσδράμωμεν εἰς ἄλλας ἀρχὰς γενικωτέρας, καὶ οὕτω νὰ διεξέλθωμεν ὅλην τὴν

σειράν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Αἱ ἐπιστήμαι, καὶ μάλιστα αἱ ἠθικαί, συνέχονται τοιοῦτοτρόπως, ὥστε ἡ μία ὑποθέτει τὴν ἄλλην, καὶ ἐνίοτε αἱ τελευταῖαι συνέπειαι τῆς πρώτης χρησιμεύουν ὡς βάσεις τῆς δευτέρας. Ἄς δεχθῶμεν ἐν ταύτῳ ὡς ἀποδεδειγμένην καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἀναγκασίαν εἰς πάντα ἄνθρωπον τὴν εἰς αὐτὸν ὑποταγήν.

β'). Ὁ νόμος οὗτος διέπει ὄχι μόνον τὸν ἄνθρωπον ἀτομικῶς θεωρούμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, καὶ τὸ σύνολον τῶν κοινωνιῶν τούτων κατὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον. ὥστε, εἰς διαφέρειαι τὰ μέσα δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος, αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος συντρέχουσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τούτου, δὲν διαφέρουν ὁμοίως τὰ τέλη πρὸς τὰ ὁποῖα τείνουσιν αἱ διάφοροι αὗται ἐνέργειαι, ἀλλ' εἰς μόνον καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι ὁ καθολικὸς καὶ τελικὸς σκοπὸς πάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Ἐὰν δὲ θελήσῃ τις ὑπὸ ὕλικήν μορφήν γὰρ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν ταύτην, δύναται γὰρ φαντασθῆναι τὰς τρεῖς ταύτας ἐνεργείας ὡς τρεῖς κύκλους παραλάσσοντας μὲν κατὰ τὴν ἀκτίναν, ἀλλ' ὁμοκέντρους. Ἐκ τῆς ταυτότητος λοιπὸν τοῦ νόμου πηγάζει καὶ ταυτότης τοῦ σκοποῦ καὶ ἀναφάνεται ποία πρέπει γὰρ εἶναι ἡ βῆσις καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς ἱστορικῆς μελέτης.

γ'). Ὡς πραγματικὴν ἀλήθειαν ἐκ πείρας ἀποδεδειγμένην, παραδεχόμεθα τρίτην ἀρχήν, ὅτι, δηλαδή, ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία, μακρὰν τοῦ γὰρ συμμορφώνεται πάντοτε καὶ κατὰ πάντα μὲ τὸν νόμον εἰς τὸν ὁποῖον ὑπόκειται, παρεκτρέπεται συχνάκις καὶ παριστᾷ ἄκραν ποικιλίαν πράξεων καὶ κινήματων. Κατὰ διαφορὰν τῶν ἄλλων ὄντων τῆς κτίσεως, ἅτινα αὐτομάτως καὶ ὁμοιομόρφως ἐκτελοῦσι τὸν νόμον τῆς φύσεως, ὁ ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὸν νόμον του διὰ μέσου τῆς θελήσεώς του, ἥτις ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς εἶναι ἐλευθέρη, καὶ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ λογικοῦ του, τὸ ὁποῖον φύσει ὑπόκειται εἰς πλάνην· ὁ ἔστι δὲν δύναται γὰρ φθάσῃ εἰς τὸ τέλος του, χωρὶς γὰρ ὑποπέσῃ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς παρεκτροπὰς καὶ ἀμαρτήματα. Καθὼς λοιπὸν εἰς τὸν βίον ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου, οὕτω καὶ εἰς τὴν σειράν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ συμβάντων ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ἄλυσις τῶν ἱστορικῶν γινομένων, πρέπει γὰρ διακρίνωμεν δύο εἴδη πράξεων διάφορα καὶ μάλιστα ἐναντία· ἐκείνας, δηλαδή, αἵτινες τείνουσιν εἰς τὸ ἀληθὲς τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι παρεκτρέπονται τούτου καὶ βραδύνουσιν ἢ ἐμποδίζουσι τὴν ἱστορικὴν πρόοδον. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν ἀναγκάζεται γὰρ ἀνακαλύψῃ καὶ διευκρινήσῃ τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν ἐθνῶν, γὰρ ἐξετάσῃ λ. χ. διατί, καὶ τίνε τρόπῳ καὶ κατὰ τί εἰς τὸ δεῖναι ἔθνος ἠθετήθη ὁ

ἱστορικὸς νόμος καὶ τίνες αἱ ἐκ τούτου συνέπειαι· καὶ οὕτως ἡ μὲν ἱστορία γίνεται τῶντι διδάσκαλος τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, φωστῆρ καὶ ὀδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἡ δὲ ἱστορικὴ φιλοσοφία προβιβάζεται εἰς τὴν βαθμὴν ἀληθοῦς φιλοσοφίας, διότι μὲς ἀναγκάζει γὰρ ἀνατρέχωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ἱστορικῶν γινομένων καὶ οὕτω γὰρ γινώσκωμεν τὰ πράγματα ἐκ τῶν αἰτίων, ὅπερ εἶναι ἰδίως πάσης φιλοσοφικῆς μελέτης ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἔργον.

δ'. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν γινομένων, ὅσα ἐκ τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνουσι τὴν ἀρχὴν των, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ὅλως ἀνεξάρτητα τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, τὰ ὁποῖα δὲν δύναται αὐτὴ οὔτε γὰρ δημιουργήσῃ οὔτε γὰρ μηδενίσῃ καὶ τὰ ὁποῖα γαινῶνται ἐξ ἄλλων ὑψηλοτέρων καὶ καθολικωτέρων αἰτίων. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ προνοιακά, ἢ κατὰ πρόνοιαν γινόμενα (faits providentiels).

Τὸ γὰρ διαστείλῃ τις ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν ἱστορικῶν συμβάντων τὰ ἀνθρώπινα τῶν κατὰ πρόνοιαν, καὶ γὰρ προσδιορίσῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν αἱ δύο αὗται σειραὶ γινομένων συνδυάζονται, τοῦτο εἶναι μέγα ζήτημα, τὸ ὁποῖον κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα ἐνησχόλησε ποτὲ μὲν τοὺς θεολόγους, ποτὲ δὲ τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἔλαβε παρ' αὐτῶν διαφόρους λύσεις. Ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα εἰρῆναι γὰρ προλάβωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη, ἂν ὄχι ἄλλο, γὰρ σαφηνίσωμεν τοῦλάχιστον κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ἰδέας μας, λέγομεν, ὅτι εἰς τὴν τάξιν τῶν κατὰ πρόνοιαν γινομένων ἀνάγονται καθ' ἡμᾶς τὰ ἑξῆς:

α'. Ὁ τόπος ἐν ᾧ γαινῶνται αἱ λαοί, καὶ οὗτος περιλαμβάνει τὸ κλίμα, τὸ μέγεθος ἢ τὴν μικρότητα τῆς χώρας, τὰ προϊόντα αὐτῆς, τὴν γειτονίαν ἄλλων λαῶν καὶ ἄλλων κλιμάτων κ.λ.π.

β'. Ὁ χρόνος καθ' ὃν ἀναφαίνονται, δηλαδή, τὸ γὰρ προηγῆθῃσαν αὐτῶν ἄλλοι βάρβαροι ἢ ἐξευγενισμένοι λαοί, τὸ γὰρ ἐξῆσαν εἰς ἐποχὴν φωτισμοῦ καὶ προόδου ἢ τὸ ἐναντίον κ.λ.π.

γ'. Αἱ ιδιότητες ἐκάστης φυλῆς, αἱ ἐπιτηδεσιότητες αὐτῶν, αἱ νοητικαὶ των διαθέσεις καὶ τὸ σύνολον τῶν προσόντων ἐξ ὧν μορφοῦται ὁ ἀτομικὸς αὐτῶν χαρακτήρ καὶ δι' ὧν ἀπ' ἀλλήλων διακρίνονται.

δ'. Αἱ μεγάλαι καταστροφαὶ καὶ ἀναστατώσεις τοῦ ὕλικου κόσμου αἵτινες συμβάλλουσιν εἰς τὴν εὐημερίαν ἢ παρακμὴν τῶν ἐθνῶν.

ε'. Ἡ ἐμφάνισις τῶν δειμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκ μεγάλων διαλειμμάτων μὲς παρουσιάζονται ὡς ὑπουργοὶ τῆς Προνοίας καὶ ἐκτελεστοὶ θεοῦ τινὸς βουλεύματος.

ὑπὸ τὰ πέντε ταῦτα κεφάλαια ἴσως δύναται τις νὰ συμπεριλάβῃ πάντα τὰ γινόμενα, ὅσα, μὴ ἐξαρτώμενα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, φαίνονται ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου αἰτίας, καὶ ἐκ τούτου νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ ἐπονομασθῶσι κατὰ πρόνοιαν γινόμενα. Ἡ ἐπιρροή των εἶναι μάλλον ἢ ἥπτον ἐκτεταμένη καὶ ἐνεργός, ἀλλ' εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολὺ δύσκολον νὰ περιορίσῃ τις ἀκριβῶς τὸ κύκλον τῶν κατὰ πρόνοιαν γινόμενων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου εἶναι καὶ ἄλογον καὶ ἐπικίνδυνον νὰ τὰ συγχέῃ τις ἀκριβῶς.

Νῦν δὲ, ἀνακεφαλαιοῦντες διὰ βραχείων ὅσα ἐρρήθησαν μέχρι τοῦδε, καὶ ἀνάγοντες τὰς ὁποίας ἀνεπτύξαμεν τέσσαρες ἀρχὰς εἰς μίαν καὶ μόνην, θέτομεν ὡς θεμελίον τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας τὸν ἐξῆς ὀρισμὸν. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ σειρά τῶν ἀνθρωπίνων γινόμενων συνδυαζομένη μετὰ τὴν σειράν των κατὰ πρόνοιαν πρὸς ἐκτέλεσιν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ προοριστικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἴνα ἐκθέσωμεν δὲ ἀκριβῶς καὶ ὀλοκλήρως τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου τούτου, ἤθελεν εἶσθαι ἀναγκαῖον νὰ διευκρινήσωμεν τὴν ἐντολήν αὐτοῦ, τοῦτέστι πᾶσαν τὴν τέλος καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Περὶ τούτου οἱ φιλόσοφοι διχογνωμοῦσι τὰ μέγιστα, καὶ οὔτε δυνάμεθα, οὔτε ἀξιούμεν νὰ συμβιβάσωμεν τὰς ἐναντίας γνώμας καὶ νὰ γίνωμεν εἰρηνοποιοὶ καὶ διαλλακτῆρες τῶν διαφόρων συστημάτων. Ἦν δὲ περὶ τούτου ἐξετάσιν παραπέμπομεν εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου, διότι νομίζομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ προορισμοῦ τούτου θέλει προκύψει, οὕτως εἶπεν, ἀφ' ἑκυτῆς καὶ ἀπόρητος ἐκ τῶν ὀλίγων παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἤδη ἐπιχειροῦμεν περὶ τῶν ἱστορικῶν συστημάτων, ὅσα ἐφάνησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον.

3.

Τὸ πρῶτον καὶ κατὰ χρονολογικὴν τάξιν καὶ ὡς ἐκ τῆς φήμης τὴν ὁποίαν χαίρει, καὶ τῆς ζέσεως μεθ' ἧς διηρηγησέθη καὶ διεδόθη ὑπ' ἀνθρώπων ὄχι μετρίως ἐκινότητος, εἶναι τὸ τοῦ I. B. Βίκου, ὅστις ἀξίως προσαγορεύεται πατὴρ τῆς ἐπιστήμης. Δυνατὸν νὰ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς αὐτὸ χωρίον τι τῆς Φλωρεντινῆς ἱστορίας τοῦ Μικιαβέλλου (Βιβλ. ε'). ἡ δὲ φιλοσοφικὴ ἀρχὴ του εἶναι ἰδέα τις ἀπλουστάτη, δηλαδὴ ἡ κατὰ πάντα ἕξομοίωσις τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐθνῶν μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀτόμων. Αἱ δρομαὶ καὶ ἀναδρομαὶ (corsi e ricorsi) τῶν ἐθνῶν ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ διαδοχικῶς καὶ περιοδικῶς ἐπανειλημμένη γένεσις καὶ φθορὰ τῶν ἀτόμων, ἧτις ἀνεκλόγως πραγματοποιεῖται καὶ εἰς τὴν ἱστορι-

κὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν. Αἱ διάφοροι δὲ περίοδοι τῆς δρομῆς καὶ ἀναδρομῆς ταύτης εἶναι αἱ διάφοροι φάσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ῥωμαίων, τὰς ὁποίας ὁ Βίκος ἀναγνωρίζει εἰς τὴν ἱστορίαν πάντων τῶν ἐθνῶν τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου. Ποία δὲ εἶναι ἡ ἀξία καὶ ποῖα τὰ ἐλλείμματα τοῦ σοφοῦ καὶ ἐμβριθοῦς συγγραμμάτος του, τοῦ ἐπιγραφομένου Ἡ νέα ἐπιστήμη (la Scienza nuova), τὸ ὁποῖον ἀφ' οὗ πολλὰ ἔτη ἔμεινε ἀγνωστον ἢ περιφρονημένον, τόσον ἐνασχολεῖ τὴν σήμερον τοὺς λογίους τῆς Εὐρώπης, δὲν ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ φωτισθῇ περὶ τούτου, δύναται, ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ συγγραμμάτος, νὰ συμβουλευθῇ τὰς ἀναλύσεις τῶν ΚΚ. Μιχελετίου, Ἰανέλλου, Φεββάριου, Παγάγου, Δυνίου κτλ. (1). Ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἵνα ἐννοήσωμεν ὀρθῶς τὸ σύστημα τοῦτο, πρέπει νὰ ἀπομονώσωμεν τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ ἀρχὴν παρασπῶντες τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικὰς, οὕτως εἶπεν, παραφάδας, αἰτίνας, καὶ τοὶ καθ' ἑαυτὰς ἀξιότιμοι (2), καθιστῶσιν ὀμῶς σκοτεινὴν καὶ ἐνίοτε ἀκατάληπτον τὴν φιλοσοφικὴν ἐννοιαν τοῦ συγγραμμάτος. Ἀπογυμνωθὲν οὕτω τὸ σύστημα καὶ ἀναχθὲν εἰς ἀπλὴν τινα ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ὑποθέτομεν γνωστὴν εἰς τὸν ἀναγκώστην περισσότερον παρ' ὅ,τι ἠδυνήθημεν νὰ τὴν ἐκθέσωμεν διὰ βραχείων, μᾶς φαίνεται ἐπιδεκτικὸν δύο ἐνστάσεων, αἰτίνας, ἡ μὲν ἱστορικὴ, ἡ δὲ φιλοσοφικὴ, ἐξάγονται ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς παρατηρήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἠθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἴνα παραδεχθῇ τις τὸ σύστημα τοῦ Βίκου, πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τρία τινά:

α. Ὅτι τὰ ἔθνη, καὶ τοὶ ἔχοντα κοινὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν

1) Michelet, Principes etc. trad. de l'italien de J. B. Vico, — Cat. Jannelli, Cenni sulla natura e necessità etc. — Mario Pagano Leggi etc. — G. Ferrari; Mente di G. B. Vico Tom. I Opere di G. B. Vico Milano 1836. — Em. Duni, Origine e progressi del cittard. e del Gov. civ. di Roma.

2) Ὁ Βίκος εἶναι μέγας κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐρμηνευτικὴν καὶ ἐλλόγως εἶπεν ὁ Κ. Μιχελέτιος, ὅτι εἰς τὸ εὐρὺ σύστημα τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Μεταφυσικῆς τῆς ἱστορίας ἐνυπάρχει ὁ βλαστὸς τῶν προόδων καὶ ἀνακαλύψεως τῆς ἐπιστήμης τῶν νεωτέρων. Ὡς ὁ Οὐόλφιος (Wolf), εἶπεν ὅτι ἡ Ἰλιάς εἶναι ἔργον ὀλοκλήρου λαοῦ, ὡς ὁ Κρεϋζέρος (Creuzer) καὶ ὁ Γκερρῆς (Goerres) ἀνεκάλυψε τὰς ἰδέας καὶ τὰ σύμβολα, ἀτινα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ μορφὴν θεῶν καὶ ἡμιθέων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ, πρὸ τοῦ Μοντεσκίου καὶ τοῦ Γανσίου (Gans) μᾶς ἔδειξε τίνι τρόπῳ τὸ δικαίον μορφῶται ἐκ τῶν ἠθῶν τῶν διαφόρων λαῶν καὶ πιστῶς εἰκονίζει τὰς προόδους τῆς ἱστορίας του ὅ, τι ἔμελεν ὁ Νισβύρος (Niebuhr) νὰ εὕρῃ διὰ τῶν σοφῶν του ἐρευνητῶν, αὐτὸς τὸ ἐπρομάντευσε κ. λ. π.

προορισμόν, ζῶσιν ἕκαστον ἰδίαν τινὰ ζωὴν ἀνεξάρτητον τῆς τῶν ἄλλων.

β'. "Ὅτι ἀφ' ἑτέρου, ὡς ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης φύσεως, ἡ ζωὴ των διατρέχει τὰ αὐτὰ στάδια καὶ ὑπόκειται εἰς τὰς αὐτὰς φάσεις, καὶ ἐπομένως ὅτι πάντα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναφύονται, ἀκμάζουσι καὶ θνήσκουσιν.

γ'. "Ὅτι ἡ ἀλλεπάλληλος αὕτη ἐμφάνις καὶ ἀφάνις τῶν λαῶν εἶναι συνέπεια τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἀναπτύξεως του καὶ ἐπομένως ἀναγκασία καὶ ἀίδιος.

Ἄλλὰ τὰς τρεῖς ταύτας ὑποθέσεις νομίζομεν ἐναντίας καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν.

Καὶ τῶντι, ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἀρκεῖ νὰ προσέξῃ τις εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σύνδεσμον τῶν ἀρχαίων καὶ νέων πολιτισμῶν, ἵνα γνωρίσῃ ὅτι ὁ εἰς μετεγχέεται εἰς τὴν ἄλλον καὶ δικαιωνίζεται, ὅτι οὐδέποτε διακόπτεται ἡ ἀλυσὶς τῶν ιδεῶν, ἐξ ὧν διατυποῦνται αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ καταστάσεις, καὶ ὅτι διηγεκῶς προοδεύουσα ἐν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνθρωπότης προκόπτει καὶ τελειοποιεῖται. Εἰς ἀγνοεῖ λ.χ. ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς μεταφυτευθεὶς ἐν Ἑλλάδι ἐξωογόνησε τοὺς σπόρους τῆς ἐνδόξου ταύτης γῆς ἐξ ἧς ἐβλάστησεν, ἀνθος μυρίπνοον καὶ ἐφήμερον, ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων, ὅτι οὗτος συνεχωνεύθη μὲ τὸν Ῥωμαϊκόν, καὶ ὅτι καταπεσόντος τοῦ μεγάλου τούτου κολοσσοῦ ὑπὸ τῆς εἰσδρομῆς τῶν βαρβάρων, ἐκ τῶν συντριμμάτων αὐτοῦ ἀνεβλάστησαν τὰ σημερινὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης; Ταῦτα δέ, μακρὰν τοῦ νὰ ζῶσι μεμονωμένα, διακοινοῦνται πρὸς ἀλληλα τὸν σπινθῆρα τοῦ φωτισμοῦ των καὶ συμπυκνοῦνται εἰς στερεὰν καὶ ἀδιάσπαστον ἐνότητα, δι' ἧς ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν θέλει σωθῆ καὶ ἴσως ὑπερικήσῃ τὸν θάνατον; Εἶναι ἕκως ἀληθές, ὅτι ἄλλοι μὲν λαοὶ ἐσθέσθησαν καὶ οὐδέποτε θέλουν ἀναστηθῆ, ἄλλοι δὲ ζῶντες ἀπ' ἀρχῆς βίον ἰδιότροπον καὶ διὰ παντὸς ὁμοιόμορφον δὲν συγχέονται μὲ τοὺς ἐπιλοίπους καὶ φαίνονται ἀκίνητοι, διχόμενοι εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν, ἢ βραδέως καὶ ἀνεπαίσθητως προοδεύοντες. — Ἄλλ' ὡς πρὸς τοὺς πρώτους, δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐφθάρησαν διὰ τινος θεληματικῆς αὐτοχειρίας ἢ ἀδίκως ὑπ' ἄλλων καταστραφέντες; Ὁφείλομεν ἄρα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν πρόοδον, διότι ἐνίοτε καὶ εἰς μικροὺς χρόνους καὶ τύπους ἢ ἐμποδίσθη, ἢ κατέστη ἀδύνατος ἐξ ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ ἐνεργείας; Προεξεθέσαμεν ἤδη γενικὸν κανόνα, δι' οὗ πρέπει νὰ διαστειλωμεν μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων τὰ κατὰ τὸν ἱστορικὸν νόμον γινόμενα καὶ εἰς τὰ εἰς αὐτὸν ἀντιβιβάνοντα, σημειωτέον δὲ ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ νό-

μων καὶ περιστατικῶν, περὶ ἀρχῶν καὶ ὄχι συμβεβηκότων καὶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν αἰετοτε ὑπ' ὄψιν στοιχεῖον οὐσιωδέστατον καὶ φύσει εὐμετάβλητον καὶ ποικιλόμορφον, τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βουλήν. — Ὅσον δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς περὶ ὧν ἔγεινε λόγος, παρατηρητέον, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐπιβεβαιούσι τὴν ὁποίαν καταπολεμοῦμεν θεωρίαν, ἀλλὰ μάλιστα ἐναντιοῦνται εἰς αὐτήν διότι μακρὰν τοῦ νὰ διαδέχωνται ὁ εἰς τὸν ἄλλον ἀλλεπαλλήλως περιστάμενοι ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς τύπους καὶ διατρέγοντες τὰ αὐτὰ στάδια, τὸναντίον ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων διαρκούσι διατηροῦντες τὴν αὐτὴν πάντοτε ἰδιαιτέραν καὶ ἀτομικὴν μορφήν. Ἄλλ' ἐὰν ἀφ' ἑτέρου, ὠφελούμενος ἐκ τούτου, θελήσῃ τις νὰ ἀρνηθῇ τὴν πρόοδον, ἀπαντῶμεν ὅτι εἶναι καὶ ἄλογος καὶ παράκαιρος ἡ συνέπεια διότι ἀγνοοῦμεν ἐὰν θέλωσι μείνῃ πάντοτε εἰς αὐτὴν θέσιν, καὶ πιθκόν, ὅτι, ἀποπλανηθέντες ἠδὴ τόσους αἰῶνας, θέλουν δράμει ὅσον τάχιστα νὰ προφθάσωσι τοὺς ἄλλους καὶ θέλουν πορεύεσθαι τελευταῖον πάντες οἱ λαοὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἰσχυροποιούσι μάλιστα τὰ καθημερινὰ συμβάντα τῆς χώρας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν οἱ λαοὶ οὗτοι, καὶ ἠθέλει μεταβάλλει εἰς βεβαιότητα ἢ ἀπόδειξις ὅτι ἡ πρόοδος εἶναι ἐκ τῶν οὐσιωδωδέστερων προσόντων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο δὲ μᾶς φέρει εἰς τὴν δευτέραν ἐνστάσιν.

Ὀλίγαι ιδεαὶ ἴσως εἶναι τόσον παράλογοι ὅσον ἐκείνη, τὴν ὁποίαν συνέλαβόν τινες περὶ τῆς λεγομένης κλίμακος τῶν ὄντων, ἥτις ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἀδιοργανίστου ὕλης καὶ τελειώνει εἰς τὸν ἀνθρώπον, ὡς ἂν ὑπῆρχε μόνη διαφορά βαθμοῦ ἀλλὰ ταυτότης φύσεως μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου, ὄντος λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου, καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου. Μὲ τοῦτον ἄλλο τι δὲν ἔχει κοινὸν ὁ ἀνθρώπος εἰμὴ τὸ σωματικόν καὶ φθαρτὸν περιβάλλυμα, ἀλλὰ τὸ νοητικόν καὶ ἠθικόν στοιχεῖον αὐτοῦ εἶναι ἄλλης φύσεως καὶ κανονίζεται ὑπ' ἄλλων ἀρχῶν. Δὲν τολμῶμεν βέβαια νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τοὺς καθολικοὺς νόμους, οἵτινες καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα συμπεριλαμβάνουσιν εἰς τὴν ἐνεργειάν των, δὲν ὑπάρχει μυστηριώδης καὶ ἀκατανόητος ἐνότης σκοποῦ καὶ τέλους· ἀλλ' ἡ ἐνότης αὕτη τὴν ὁποίαν λογικῶς εὐρίσκομεν ἀναγκασίαν, δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ συμβιβάζεται κάλλιστα μὲ ποικιλίαν τάσεων καὶ διευθύνσεων. Ἐὰν δὲ αἱ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνῶν ἀλλεπάλληλοι φοραὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἐπενοήθησαν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τῶν περιοδικῶν μεταβολῶν τοῦ ὕλικου κόσμου, αἵτινες μὲ τόσον θαυμαστὴν εὐταξίαν ἐπαναλαμβάνονται, εἶναι φανερόν, ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει ταυτότης φύσεως μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὕλης, ὅτι

ἢ ὁμοίωσις αὕτη πίπτει ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἐπομένως κατεδαφίζεται καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἐπερειδόμενον σύστημα. Ἐὰν ἦναι ἴδιον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τὸ νὰ προοδεύῃ βαθμῆδόν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἐὰν τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ δίκαιον, ἄλλο δὲν ἦναι εἰμὴ τὸ ἀληθές ἐν ἐνεργείᾳ δὲν δύναται πλέον νὰ μείνῃ ἀμφισβολία περὶ τῆς προόδου, ἥτις καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὑλικὴν ἀνάπτυξιν παρατηρεῖται, καὶ εἶναι ἢ πολυτιμωτέρα ἀνακάλυψις τῶν νεωτέρων καὶ τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς τῶν πίστεως.

4.ν

Μετὰ τὸ σύστημα τοῦ Βίκου ἀνεφάνη τὸ τοῦ Ἑρδέρου (Herder). Ὁφείλομεν δὲ νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐὰν ὁ Βίκος ἐπενόησε τὴν ἐπιστήμην καὶ πρῶτος ἀπέδειξε δυνατὴν τὴν ὑπαρξίν της, ὁ Ἑρδερὸς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπλησίασεν εἰς τὰς ἀληθεῖς ἀρχάς αὐτῆς καὶ εἰς τὴν μέθοδον καθ' ἣν πρέπει νὰ ρυθμίζεται πᾶσα περὶ τῶν τοιούτων μελέτη.

Ἐπεκράτησεν εἰς τινὰς ἢ γνώμη ὅτι τοῦ Ἑρδέρου τὸ σύστημα ἀντίκειται ἐκ διαμέτρου εἰς τὸ τοῦ Βίκου, καὶ ὅτι ἐν' ᾧ οὗτος ἀντιπροσωπεύει τὸν πνευματισμὸν ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλοσοφίᾳ, ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑλισμοῦ. Συνήργησε δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης ὁ πολυμαθὴς καὶ πλήρης φαντασίας Κινέτιος (Quinet) διερμηνεὺς καὶ μαθητὴς τοῦ Ἑρδέρου. Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι δυσκόλως δύναται τις νὰ ἐπιφέρῃ τοιαύτην ψῆφον περὶ τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ μάλιστα ἐὰν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τοῦ συγγράμματός του.

Εἶναι μὲν ἐν αὐτῷ τολμηραὶ τινες δοξασίαι καὶ ὄχι ὀλίγαι ἀσυνέπειαι, ἐξ ὧν ἴσως δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἀρνεῖται τὴν ἀύλον οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου πῶς νὰ ὀνομάσῃ τις ὑλιστὴν συγγραφέα, οὗτινος ὁ λόγος εἶναι ὕμνος ἀδιάκοπος εἰς τὸν πάνσοφον πλάστην καὶ δημιουργόν, καὶ ὅστις θέτει ὡς σκοπὸν καὶ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας τὴν λογικότητα καὶ τὴν δικαιοσύνην; Βέβαια ὑπερβολικὴ εἶναι ἢ ἐπιβρόχῃ τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει εἰς τὸ κλίμα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ ἐνεργείας; σφάλλει δὲ τὰ μέγιστα ὅταν θεωρῇ τὸν πολιτισμὸν τῶν διαφόρων ἐθνῶν ὡς αὐθόρμητον προϊόν τῆς χώρας τὴν ὁποῖαν κατοικοῦσι, καὶ ὅταν ταυτίξῃ μέχρι τινὸς τὸν ἀνθρώπον μὲ τὸν περιστοιχοῦντα αὐτὸν ὑλικὸν κόσμον. Πάντα ταῦτα δὲν εἶναι βέβαια δείγματα καθαροῦ καὶ ἀκραιφνοῦς πνευματισμοῦ. Καὶ ἐντεῦθεν τὸ σύστημά του δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν συντόμου ἀναλύσεως, διότι, ὄχι μόνον δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ ὡς τὰ

ἀλλὰ εἰς ὀλίγας καὶ γενικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ μένει ἀβέβαιον καὶ κυματούμενον μεταξὺ δύο σκοπέλων, τοῦ ὑλισμοῦ δηλ. καὶ τοῦ πανθεισμοῦ. Ἄλλ' ὡς εἴπομεν, ὀφείλομεν νὰ κρίνωμεν τὸ σύστημα ἐν τῇ ἀκεραιότητι αὐτοῦ, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀρχῶν του, καὶ ὄχι ἐκ τῶν δοξασιῶν ἐκείνων, κίτινες δυνατὸν νὰ ἦναι παρεκτροπαὶ καὶ ἀσυνέπειαι. Ἐὰν δὲ πρέπη νὰ ἐκλέξωμεν μέρος τι τοῦ συστήματος ὡς δείγμα τοῦ ὅλου, ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος, ἐν ᾧ περιέχεται ἡ θεμελιώδης ἰδέα καὶ ἡ κλείς, οὕτως εἰπεῖν, τῆς θεωρίας του. Αὕτη δὲ νομίζομεν ὅτι ἀρκετὰ ἐξηγεῖται ἐν ὅλῳ τῷ ἰε. Βιβλίῳ τῶν Ἰδεῶν κ. λ. (1) εἰς τὸ ὁποῖον παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην.

Ἐὰν πιστὸς εἰς τινὰς τῶν ἀρχῶν του ἀνέπτυσσε πάσας αὐτῶν τὰς συνέπειας, ἐὰν δὲ ἐπρόσθετεν εἰς αὐτὰς καὶ τὰς ἄλλας, αἴτινες μετ' αὐτῶν συνδεδεμένοι ἀποτελοῦσι τὸ σύνολον τῆς ἱστορικῆς θεωρίας, καὶ, διατρέχων τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἀνθρωπότητος, ἐφήρμοζεν ἀκριβῶς τὰς ἀρχάς του εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἀνακαλεῖ ἐκ τοῦ μνήματος, καὶ διὰ τῆς ζωῆς του φαντασίως παριστᾷ ζῶντα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία ἤθελεν εἶσθαι τὴν σήμερον ἐπιστήμη τελεία ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς της. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνθρώπινος νοῦς, ὅσον καὶ ἐν ὑποθετῇ ὀξυδερκῆς καὶ ἐκτεταμένου, δυνατὸς νὰ ἀναπτύξῃ ὅλην τὴν θεωρητικὴν σειρὰν οἷας δῆποτε ἐπιστήμης, τίς τολμᾷ νὰ εἴπῃ ὅτι ἤδη ἀνεκαλύφθησαν πάντα τὰ στοιχεῖα, ὅσα χρειάζονται πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ πραγματικὴν ἀπόδειξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίας; Ἐὰν ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνέκαμεν, καὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ζῶμεν, παρέχῃ εἰσέτι μυστήρια ἀνεξερεύνητα, καὶ ἡ κριτικὴ φιλοσοφία μᾶς προσφέρῃ καθ' ἐκάστην νέας ἀνακαλύψεις καὶ καθ' ἐκάστην φωτίξῃ τῶν συγχρόνων μας τὰς σκοτεινὰς καὶ ἀμφισβόλους παραδόσεις, τί νὰ εἰπώμεν περὶ τῶν παρελθόντων αἰώνων καὶ περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων καὶ περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ μυστηριώδους Ἀνατολῆς; τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἄλλος ὁ βίος πολυμαθοῦς τινος ἀρχαιολόγου ἐνίοτε ἀνακεφαλαιοῦται εἰς μίαν μόνον ἀνακάλυψιν περὶ τινος ἐθίμου ἢ νόμου ἀρχαίου τινος λαοῦ; τίς ἠξέυρει πόσας γνώσεις θέλομεν ἀποκτήσει ποτὲ περὶ τῆς ἱστορίας ἐθνῶν, τῶν ὁποίων σχεδὸν μόνον τὸ ὄνομα τὴν σήμερον μᾶς εἶναι γνωστόν; Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ μᾶθησις προοδευτικὴ, τοιαύτη εἶναι βέβαια ἡ ἱστορία, καὶ ἐὰν ὑπάρχῃ ἐπιστήμη ἀπαιτούσα πολλῶν αἰώ-

1) Idées sur la Philosophie de l' hist. de l' hum.

νων και πολλῶν νόων τὴν συνέργειαν, τοιαύτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία. Μεγίστην εὐγνωμοσύνην ὀφείλομεν ἐν τοσούτῳ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἔδωκε τὴν πρώτην ιδέαν τῆς ὀρθῆς μεθόδου καὶ μᾶς ἀφῆκε τινὰ παραδείγματα περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐφαρμόζηται. Βέβαιον οὐτε ἀνήγειρεν οὐτε ἠδύνατο ν' ἀνεγείρη ὅλον τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ διέγραψε μὲ κραταιὰν καὶ ἀσφικτὴν χεῖρα τὴν ἰχνογραφίαν αὐτοῦ καὶ κατέβαλέ τινας τῶν ἀκρογωνιῶν λίθων.

δ.

Ἐκτός τῶν δύο κυριωτέρων συστημάτων περὶ ὧν ἔγινε λόγος μέχρι τοῦδε, ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἢ ἐμόρφωσαν τὴν ἐπιστήμην ταύτην κατὰ τὰς διαφόρους ἀρχάς, αἵτινες ἐπεκράτησαν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν νεωτέρων, ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν γινόμενων ἐξήγαγον γενικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ὑπ' αὐτῶν ἐπροβιάσθησαν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ἱστορικῶν νόμων. Ἄς διατρέξωμεν ἐν συντόμῳ καὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν συστημάτων εὐρίσκομεν τὴ τῆς μοιροδοξίας (fatalisme), καὶ τοῦτο διμορφον καὶ διπρόσωπον, διότι εἰ μὲν πιστεύσωμεν ὅτι ἅπαντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ προδιετέθησαν ἐπ' ἀκροτάτῳ ἀγαθῷ τῶν ὄντων, πίπτομεν εἰς τὴν αἰσιοδοξίαν (optimisme)· εἰ δὲ ἐξ ἐναντίας παραδεχθῶμεν τὴν πρὸς τὸ κακὸν τάσιν τοῦ παγκοσμίου συστήματος, καταντῶμεν εἰς τὴν ἐναντίαν ὑπερβολὴν, τὴν ἀπαισιοδοξίαν (pessimisme). — Ἡ μοιροδοξία καταργεῖ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, τὴν λογικότητα, τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν. Γεννᾶται δὲ ἢ ἐκ τινος ψευδοῦς ιδέας περὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢ ἐκ τινος ψευδοῦς ἐκτιμῆσεως τῶν ἱστορικῶν γινόμενων. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης αἰτίας ἐπήγαγεν ἡ σχολὴ τῶν καθ' ἡμᾶς μοιροδόξων, οἵτινες, μολονότι δὲν ἐπεχείρησαν τὴν θεωρητικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐκθεσιν τοῦ συστήματος, ὑπάγονται ὅμως εἰς αὐτό, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἱστορικῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας τοῖς ὑπηγόρευεν ἡ πρώτη τῆς Γαλλίας ἐπανάστασις. Μὴ δυνάμενοι νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀπηνείας καὶ τὰ ἐγκλήματα τῆς τρομερῆς καὶ αἱματηρῆς ἐκείνης ἀναστατώσεως μὲ τὰ μεγάλα εὐεργετήματα ὅσα ἐπήγαγεν ἐξ αὐτῆς, ἐδικαιολόγησαν τὰ πάντα στηριζόμενοι εἰς τινὰ ἀνυπερέβλητον ἀνάγκην καὶ ἕνεκα τοῦ σκοποῦ ἐσυγχώρησαν τὰ μέσα καὶ πάντα ἠθώωσαν ἐν ὀνόματι τῆς προόδου. Ἄλλ' ἵνα συμβιβασθῇ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ σύστημα τοῦτο μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον, ὀφείλει ὁ ἱστορικὸς νὰ διαστείλῃ πρὸ

πάντων μετ' ἀκρας ἐπιμελείας τὰς πράξεις, ὅσαι, καίτοι ἄδικοι καθ' ἑαυτάς, δικαιολογούνοαι ὅμως ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἀπὸ τὰς πράξεις καὶ τὰ ἀδικήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἢ δὲν παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης ἢ ὑπερέβησαν τὰ ὅρια τῆς νομίμου ἀντενεργείας. Αἱ μὲν πρῶται καὶ συγχωροῦνται καὶ ἐγκρίνονται ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, αἱ δὲ ἄλλαι οὐδέποτε δύνανται νὰ δικαιολογηθῶσιν. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰς πρῶτας, παρατηρητέον, ὅτι, ἐὰν ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνάγκη ἦναι ἔργον ἀνθρώπινον καὶ ἠδύνατο νὰ μὴ ὑπάρξῃ, τὰ ἀδικήματα, ὅσα ἐχρειάσθησαν ἵνα ὑπερνικηθῇ, δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ἀναγκαῖαι συνέπειαι τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ὅστις οὐδέποτε τὰ ἐπιτρέπει, ἀλλ' ὡς συνέπειαι ἄλλων ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων, δι' ὧν προλαβόντως καὶ ἄνευ δικαιολογίας ὁ νόμος οὕτως παρεβιάσθη. Τὰ ἀδικήματα τῶν ἐπαναστάσεων πρέπει νὰ θεωρῶνται θέσεις, ἀλλ' ὄχι λόγῳ, ἀναγκαῖα, καὶ ἐὰν κατὰ σχετικὴν καὶ περιορισμένην ἔννοιαν συνάδωσι μὲ τὰς ἐντολάς τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, κατὰ γενικὴν καὶ ἀπόλυτον ὅμως εἶναι εἰς αὐτὸν ἐναντία καὶ ἐπομένως ἀξιοκατάκριτα καὶ ἀξιοθρήνητα ὡς πᾶσα ἄλλη παράβασις τοῦ νόμου τούτου. — Ἀποκατασταθέντων δὲ, ἀφ' ἐνός μὲν, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, αἱ δύο ἐναντία ὑπερβολαί, αἵτινες γεννῶνται ἐκ τῆς μοιροδοξίας ἀφ' ἑαυτῶν μηδενοῦνται καὶ αὐθόρμητος ἀναφαίνεται ἡ διαστολὴ τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν ἐξ ἀρχῆς μεταξὺ τῶν κατὰ νόμον καὶ τῶν παρὰ νόμον ἱστορικῶν γινόμενων. Αὕτη δὲ ἡ διαστολὴ ἐνίοτε δυσκόλως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ, ἀλλ' εἶναι οὐσιώδης καὶ ἀπαραίτητος καὶ μόνῃ δύναται νὰ μᾶς χορηγήσῃ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα πρὸς ὀρθὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἱστορικῶν συμβάντων.

Τὸ θεοκρατικὸν σύστημα γεννᾶται ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας τῆς μοιροδοξίας. Καταργοῦν δὲ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἐπομένως αὐτὸν τὸν ἠθικὸν νόμον, ἔχει κατὰ τοῦτο στενὴν συγγένειαν μὲ τὴν μοιροδοξίαν· δὲν καταργεῖ ὅμως τὴν θείαν πρόνοιαν, ἀλλὰ μάλιστα δίδει εἰς αὐτὴν ὑπερβολικὴν ἐκτασιν, καὶ αὕτη εἶναι ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ. Τὰ πάντα βέβαια προήλθον ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου ἀρχῆς· τὸ δὲ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου ἦτοι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία του, εἶναι καὶ αὐτὸ ὅρος, ἐφ' ᾧ ἡ θεία πρόνοια ἐσυγχώρησε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἄλλ' ὄχι διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι πάντα ὀδεύουσιν ἐν τῷ κόσμῳ ταύτῳ κατὰ τὰς βουλάς τοῦ ἀνωτάτου ὄντος καὶ ὅτι ἡ ἱστορία ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐκτέλεσις τῶν νόμων του. Ἄλλα τὰ κατὰ πρόνοιαν γινόμενα, καὶ ἄλλα τὰ ἀνθρώπινα, τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι πάντοτε ἔργον Θεοῦ, ἄλλως πρέπει νὰ καταργήσωμεν τὸ αὐτεξούσιον, τὴν λογικότητα καὶ νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν μυστοδοξίαν (mysti-

cisme), ἥτις εἶναι ἡ τελευταία συνέπεια, ἢ ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ συστήματος τούτου, καθὼς τύχη γὰρ ἀναβῆ τις ἀπὸ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἢ γὰρ καταβῆ ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἱστορίαν. Τὸ θεοκρατικὸν σύστημα οὐσιωδῶς δὲν εἶναι εἰμὴ ἔλλογος μοιροδοξία, καὶ δύναται καὶ αὐτὸ τὰ τείνη εἰς τὴν αἰσιοδοξίαν ἢ εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν, κατὰ τὴν βουλήν τὴν ὁποίαν φιλοσοφικῶς ἀποδίδει τις εἰς τὸ ὑπέρτατον ὄν, ἢ κατὰ τὸ θρησκευτικὸν δόγμα τὸ ὁποῖον πρεσβεύει. Καὶ ἔχουσι μὲν κοινὸν χαρακτήρα τὰ δύο ταῦτα συστήματα τὴν ἀπάρνησιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπομένως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διότι δὲν δυνάμεθα γὰρ ὑποθέσωμεν ἠθικὸν νόμον χωρὶς γὰρ παραδεχθῶμεν ἐνταυτῷ ὅτι δύναται τις γὰρ τὸν ὑπακούσῃ ἢ γὰρ τὸν ἀθετήσῃ· ἄλλως ἔχομεν νόμον ὑλικὸν ἐνεργούμενον ἀνευ ἀντιστάσεως, ἐξ οὗ κατανατᾶ σχεδὸν περιττὸς καὶ εἶδος τι ἀνωμαλίας καὶ αὐτὸς ὁ ὀρθὸς λόγος. Διαφέρουσι δέ, καθότι τὸ μὲν παραδέχεται ἀκατανόητον ἀνάγκην καὶ τυφλὴν εἰμαρμένην· τὸ δέ, νοῦν τακτοποιοῦντα καὶ διατάττοντα τὰ πάντα κατ' ἰδίαν βουλήν καὶ προαίρεσιν.

Συγγενὲς μὲ τὰ δύο προηγούμενα συστήματα εἶναι καὶ τὸ τοῦ πανθεισμοῦ, ὅστις δύναται γὰρ ἔχει καὶ ἱστορικὴν ἐφαρμογὴν· δυνατὸν δέ γὰρ θεωρηθῆ ὡς ἐπέκτασις τοῦ θεοκρατικοῦ, καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τούτου καὶ τῆς μοιροδοξίας τρεῖς βαθμοὺς τοῦ αὐτοῦ δόγματος. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι καὶ τὰ τρία συστήματα ταῦτα δὲν δύναται γὰρ εἰσχωρήσωσιν εἰμὴ εἰς θεωρητικούς τινὰς νόμους, ζῶντας εἰς τὰς ἀνωτάτας σφαίρας τῆς Μεταφυσικῆς καὶ καταφρονοῦντας πᾶν ὅ,τι κατ' αὐστηρὰν καὶ ἀποκλειστικὴν ἐξαγωγήν (deduction) δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχῆς τὴν ὁποίαν πρεσβεύουσιν, ἐπομένως οὔτε ἔλαβον, οὔτε θέλουσι λάβει ποτὲ (τοῦλάχιστον καθὼς φιλοσοφικὰ δόγματα) ἐκτεταμένην καὶ ἐνεργὸν ἐπιβροήν εἰς τὸν λαὸν καὶ εἰς τῶν ἐθνῶν τὰ κινήματα. "Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα.

β.

Κρίνομεν συμφερότερον γὰρ εἰπώμεν ὀλίγα τινὰ περὶ ἄλλων δύο συστημάτων, ἅτινα παράγονται ἀμφότερα ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς καὶ ὀρμῶνται ἐκ τῆς θεωρίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ διανοίας. Ἔχουσι προσέτι κοινὸν τὸ ἐλάχιστον ὅτι διχοτομοῦσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐπειδὴ τὸ μὲν παραδέχεται διαδοχικὴν ἀνάπτυξιν τῶν τριῶν στοιχείων, ἐξ ὧν κατ' αὐτὸ σύγκειται ὁ ἀνθρώπινος

νοῦς· τὸ δὲ ἀναγνωρίζει πάλιν τινὰ μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ προσιωγῆσαι τὸν Ὁρίαν· τὸν πρῶτον καὶ τὸν ὀλοτελῆ ἀφανισμὸν τοῦ δευτέρου. Ἐὰν δὲ μᾶς ἐρωτήσῃ τις περὶ τοῦ ὀνόματός των, δὲν ἠξέυρομεν διὰ τίνος προσηγορίας γὰρ τὰ διαστείλωμεν. Γεννηθέντα ἀμφότερα ἐν Γερμανίᾳ, καὶ ἴσως ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, ἐδημοσιεύθησαν ἐν Γαλλίᾳ τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Κουσίνου καὶ δύναται γὰρ προσαγορευθῆ σύστημα τριαδικόν, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Κ. Μιχελέτου, καὶ τοῦτο δύναται ἴσως γὰρ ὀνομασθῆ σύστημα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ (1).

Ἐρεῖς εἶναι κατὰ τὸν Κ. Κουσίνον αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν συνίσταται ὁ ἐνδιάθετος λόγος· τὸ ἀπειρον, τὸ πεπερασμένον καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις καὶ ἀναφορά. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἀρχὰς δύναται γὰρ ἀναχθῆσαι καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὰ εἶδη τοῦ Πλάτωνος καὶ αἱ ἀρχαί τῆς Σικωτικῆς φιλοσοφίας καὶ πάντα τὰ ἀρχικὰ καὶ συστατικὰ στοιχεῖα, ὅσα οἱ φιλόσοφοι ἐξήγαγον ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων. Ἡ δὲ ἱστορία, λέγει οὗτος, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ αὕτη ἀναπτύσσεται διαδοχικῶς καὶ καθ' ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων στοιχείων. Ἐρεῖς εἶναι λοιπὸν αἱ ἐποχαί τῆς καθολικῆς ἱστορίας, τρεῖς αἱ περίοδοι τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἡ πλήρης ἀνάπτυξις τούτου θέλει εἶναι ἡ πλήρης ἐπέκτασις (expansion) καὶ ἀρμονία τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν. Αὕτη δὲ ἡ τριάς ὄχι μόνον εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης ἀλλὰ καὶ τῆς θείας διανοίας· πραγματοποιεῖται δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πολιτικὸν κόσμον διὰ τῆς συναρμο- λογήσεως τῶν τριῶν στοιχείων, τοῦ μοναρχικοῦ, δηλαδή, τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ, πρὸς τὴν ὁποίαν τείνουσι τὰ πολιτεύματα τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν· ὥστε ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἱστορία, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐκτυπώσεις καὶ ἐνσαρκώσεις, οὕτως εἶπεῖν, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχικῆς ιδέας. Εἶναι βέβαια ὑψηλὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς ἐπιχείρησις τὸ γὰρ διαπλάσῃ τις ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τὴν θεωρίαν τῆς θεότητος, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ ὑποθέσει ὄχι μετρίαν διανοητικὴν ἰσχύν· ὅστις δὲ πρῶτος ἐπενόησε τὸ δόγμα τοῦτο καὶ τὸ ἀνέπτυξεν, ὑποστηρίξας καὶ ἀποδείξας αὐτό, καὶ παρέσυρε μεθ' ἑαυτοῦ ὄχι ὀλίγους ὀπαδοὺς καὶ προσηλύτους, ἔλαβεν ἀνεμφιβόλως παρὰ Θεοῦ ἐξαισίον νοῦν καὶ μεγαλεπήβολον φαντασίαν. Ἡμεῖς δὲ οὔτε

1) Cousin. Cours de l' Hist. de la philosophie, Michelet, Introduction à l' Hist. univers.

ἀξιοῦμεν νὰ κατεδαφίσωμεν δι' ὀλίγων στίχων τὸ θαυμαστὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, οὔτε ἡ φύσις καὶ τὰ ὅρια τῆς παρουσίας διατριβῆς μᾶς συγχωροῦν νὰ ἐμβῶμεν εἰς ἄμεσον καὶ φιλοσοφικὴν ἀνασκευὴν αὐτοῦ. Ὑπὸ μόνην τὴν ἱστορικὴν ἔποψιν θέλομεν τὸ θεωρήσει καὶ θέλομεν τὸ ἐξετάσει ὁμοῦ μὲ τὸ δεύτερον σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν (1).

Τοῦ Κ. Μιχαλέτου τὸ σύστημα δὲν ἔχει οὔτε τόσον μεγαλοπρεπὲς σχέδιον, οὔτε τόσον ὑψηλὰς ἀξιώσεις. «Μὲ τὸν κόσμον, λέγει οὗτος, ἤρρισε πάλιν, ἥτις δὲν θέλει τελειώσει εἰμὴ μὲ τὸν κόσμον καὶ ὄχι πρότερον, ἢ πάλιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῆς κτίσεως, τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης, τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς εἰμαρμένης· ἡ ἱστορία δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ διήγησις τῆς ἀτελευτήτου ταύτης πάλης»· τὸ σύστημα τοῦτο κατανατᾷ, ὡς εἶναι φανερόν, εἰς εἶδος τι ἱστορικοῦ μανηχαϊσμοῦ.

Διαδοχικὴ ἀνάπτυξις τριῶν, ἢ διηνεκῆς πάλη δύο στοιχείων, αὕτη εἶναι οὐσιωδῶς ἡ ἱστορικὴ ἔκφρασις τῶν δύο συστημάτων.

Ἡμεῖς δὲ πιστεύομεν (ἐκτὸς πάσης ἄλλης ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδείξεως) ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ ἐνδότεα τῆς φύσεώς μας, εἰς πᾶσαν διακνήσιν καὶ πράξιν ἀνθρωπίνην μίαν ἀδιάσπαστος καὶ ἀκατάλυτος ἐνότητα, ἥτις δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὰς διχοτομίας καὶ τριχοτομίας τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος συστημάτων. Ποῖος θέλει πεισθῆ ποτέ, ὅτι κατὰ μίαν ἐποχὴν δὲν ἀναπτύσσεται εἰμὴ τὸ ἄπειρον, τὸ ἀπόλυτον, τὸ κατ' ἀνάγκην, τὸ αἴτιον, ἢ οὐσία· κατ' ἄλλην δέ, τὸ πεπερασμένον, τὸ σχετικόν, τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ αἰτιατόν, ἢ μορφή· καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἢ μεταξὺ τούτων ἀναφορά; Εἴτε εἶναι αὗται συλλήψεις τοῦ νοός, ὡς θέλουσι τινες, εἴτε εἶναι ἀρχικά στοιχεῖα αὐτοῦ, ὡς ἄλλοι νομίζουσι, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ χωρισθῇ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα φύσει ἄϋλον καὶ ἀδιαίρετον; Εἴς καὶ ἀχώριστος εἶναι ὁ ἀνθρώπινος νοός· τελειοποιεῖται, ἐνισχύεται, φωτίζεται ἀλλ' οὐδέποτε διαλύεται, καὶ δὲν δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ καθ' ἑν τῶν στοιχείων αὐτοῦ χωρὶς νὰ συναισθανθῶσι καὶ τᾶλλα τὴν μεταβολὴν καὶ νὰ συνδράμωσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐνός. Ἀλλὰ δεδόςθω καὶ τοῦτο· τὸ λογικὸν δὲν εἶναι τὸ μόνον στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ μόνον

γον ἐλατῆριον τῶν πράξεών της. Ἡ ἠθικότης, ὁ σωματικὸς διαρραγισμὸς, τὰ προπόντα τῶν διαφόρων φυλῶν εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκομεν, αἱ ποιότητες τοῦ κλίματος ἐν ᾧ ζῶμεν, ἢ στιγμὴ καθ' ἣν προβαίνομεν εἰς τὸν κόσμον, πάντα ταῦτα ἔχουσι ἐπιβροχὴν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεώς μας καὶ τὴν τροπολογοῦσιν. Ὅθεν ὁ ἐφευρετὴς ἢ μᾶλλον ὁ ἐκθέτης τοῦ συστήματος τούτου τόσον ἐξέτεινε τὴν ἰδέαν του, ὥστε διίσχυρίσθη, ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἐπίγειος σφαῖρα δικαιοῦται εἰς χώρας, αἵτινες προωρίσθησαν νὰ ἦναι τὸ θέατρον τῆς ἀποκλειστικῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου τῶντριῶν στοιχείων, καὶ μᾶς δεικνύει τὴν χώραν τοῦ ἀπείρου, τὴν χώραν τοῦ πεπερασμένου καὶ τὴν χώραν τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως. Ἀλλ' ἵνα συμπληρώσῃ τὸ σύστημα, ὥφειλε νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ συνενώσῃ ὑπὸ τὰ τρία ταῦτα κεφάλαια καὶ τὰς διαφόρους φυλάς· τότε ὁμοῦ δὲν ἤξεύρομεν πῶς ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ τὴν θεωρίαν του μὲ τὴν πρόβον καὶ τὴν ἀπεριόριστον τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς πρεσβεύει. Τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, λέγει πολλαχοῦ, εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοός, ἡ ἀπεριόριστος ἀνάπτυξις. Πῶς λοιπὸν αἱ φυλαὶ καὶ αἱ χῶραι, αἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς ἀρχῆς, ἐνὸς στοιχείου, εἶναι δυνατόν νὰ μεθέξωσι τῆς καθολικῆς καὶ πλήρους ἀναπτύξεως ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος; Ἰὰ ὀλίγα ὅσα ἐρρέθησαν μέχρι τοῦδε ἀρκοῦν ἴσως ἵνα κατατάξωμεν καὶ τὸ σύστημα τοῦτο μεταξὺ τῶν λαμπρῶν μὲν, ἀλλὰ ψευδῶν καὶ ἀπατηλῶν ἐπινοημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Εἶναι βέβαια ἀξιόθαύμαστος ἡ νοητικὴ ἰσχὺς, ἡ τολμηρὰ φαντασία καὶ ἡ αὐστηρὰ λογικὴ τῶν θεωρητικῶν τούτων νόων· ἀλλὰ τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ἡ ὁδὸς δι' ἧς δύναμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν δυνατὴν νὰ ἰκανοποιηθῇ καὶ νὰ καθησυχάσῃ τὸ πνεῦμα. Τοῦτο δὲν εἶναι τὸ παράδειγμα τὸ ὁποῖον μᾶς ἔδωκαν οἱ Ἀριστοτέλεις, οἱ Βάκωνες, οἱ Νεύτωνες, οἱ Γαλιλαῖοι, οἱ ἀθάνατοι ἐκεῖνοι πατέρες τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς τῶν νεωτέρων σοφίας, ἐξ ἧς τρέφεται εἰσέτι καὶ κραταιοῦται ἡ διάνοια, οἱ θεόπνευστοι ἐκεῖνοι ἱερεῖς, οἵτινες μὲ ἀσφαλῆ χεῖρα ἀνέστυραν τὰ περικαλύμματα τῆς μυστηριώδους Ἰσιδος. Ἀς ἀκολουθήσωμεν τὰ ἴχνη των, ἄς μεταχειρισθῶμεν τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν αὐτοὶ μᾶς ἔθεσαν εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἴσως δυνηθῶμεν νὰ πλατύνωμεν τὸν κύκλον τῶν γνώσεών μας καὶ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὰς ἀνωτάτας σφαίρας τῆς ἐπιστήμης.

Οὐχ ἥττον ἐναντίον εἰς τὴν ἐνότητα, περὶ ἧς ἔγινε λόγος, εἶναι καὶ τὸ σύστημα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ θεία σοφία δὲν συνέταξε τὸν κόσμον μὲ στοιχεῖα ἀντιπολεμοῦντα πρὸς ἄλληλα· ἡ ἀρμονία τῆς κτίσεως καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀποδεικνύεται καὶ διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἐπαληθεύεται. Ἐὰν δὲ ἐνίοτε νομίζομεν ὅτι

1) Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων τριαδικῶν συστημάτων, τοιοῦτον σύστημα ἀνέπτυξεν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Ἐγκελς (Hegel) καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁ Βόναλδος (de Bonald) καὶ ἐσχάτως ὁ Λαμενναῖος (Lamennais) ἐν τῇ Esquisse d' une philosophie. Εἶδομεν δὲ καὶ παρ' ἡμῶν τριαδικὸν σύστημα ἱστορικῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ Δοκιμίᾳ τοῦ Κ. Ρενιέρου.

ἀνεκαλύψαμεν ἀνωμαλίας τινὰς εἰς τὸν ὕλικόν ἢ εἰς τὸν ἠθικόν κόσμον, τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς τὸ περιορισμένον καὶ ἀτελές τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς, ὃς τις δὲν δύναται νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν ὄρασίν του τὸ σύνολον τῆς καθολικῆς ἀρμονίας τῆς ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κτίσεως. Ἦθεν καὶ ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ ἡ ἀνάγκη, ἅπαντα προδιετέθησαν πρὸς τινὰ σκοπὸν, εἰς τὸν ὁποῖον τείνουσιν ἀεγγάως πρὸς δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀγίων αὐτοῦ βουλευμάτων. Ἡ ἱστορία ἐπομένως δὲν εἶναι ἢ κατ' ἀλλήλων πάλιν τῶν δύο στοιχείων, ἐξ ὧν σύγκειται ὁ κόσμος, ἀλλ' εἶναι καθολικὴ ἀνάπτυξις πάντων τῶν στοιχείων καὶ πρόοδος ἀδιάκοπος. Πρόοδος ποτὲ μὲν βραδεῖα, ἡσυχος καὶ ἀδιακώλυτος, ποτὲ δὲ ταρχώδης, καταπολεμουμένη καὶ ὀρμητικὴ. Ἀλλὰ τὰ προσκόμματα, τὰς παρεκτροπὰς, τοὺς πολέμους, οἵτινες συνοδεύουσιν ἐνίοτε τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν πρέπει νὰ μεταχειρισθῶμεν ὡς ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς καθολικῆς ἀρμονίας. Ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἀποδεικνύεται καὶ ἡ ἐνότης τῆς κτίσεως, ἅρα δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἀσυνεπείας καὶ ἀντιφάσεις· πάντα λοιπὸν ὑπόκεινται εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν νόμον. Ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὰς τρεῖς σφαίρας τῆς ἐνεργείας του, τοῦ ἀτόμου, δηλαδή, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, συναισθάνεται τὸν νόμον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ζῆ, καὶ ὠθεῖται ὑπὸ μυστηριώδους τινος καὶ ἀνυπερβλήτου δυνάμεως εἰς τὴν πραγματοποιήσιν του. Ποία ἡ ἐντολὴ τοῦ νόμου τούτου, ποῖον τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, ποῖος ὁ προορισμὸς αὐτῆς, τοῦτο εἶναι τὸ πρόβλημα πάσης θρησκείας καὶ πάσης φιλοσοφίας, τοῦ ὁποῖου τὴν λύσιν ποτὲ δὲν δύναται ν' ἀνακαλύψῃ ὀλοκλήρως ἢ ἀτελῆς τοῦ ἀνθρώπου σοφία. Καθ' ἕκαστον βῆμα ὅμως, κατὰ πᾶσαν πρόοδον, τὸ σκότος ἐλαττοῦται καὶ γνωρίζομεν σαφέστερον, ἐὰν ὅχι τὸ τέρμα, τὴν ἑδὸν τοῦλάχιστον τὴν ὁποίαν διατρέχομεν κατὰ τὴν ἐπίγειον ταύτην πορείαν.

Τοιαῦτα εἶναι ἐντοσοῦτά τὰ κυριώτερα συστήματα τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Δὲν νομίζομεν δὲ ὅτι πρέπει νὰ ὀνομάσωμεν σύστημα τὴν ἐμπειρικὴν ἱστορίαν, τὴν γυμνὴν δηλαδή καὶ ἀφιλόσοφον περιγραφὴν καὶ διήγησιν τῶν ἱστορικῶν γινόμενων. Ὅταν ὀρθῶς συνταχθῇ, δύναται αὕτη νὰ ἔχῃ φιλολογικὴν τινὰ ἀξίαν καὶ γορηγεῖ τὰ στοιχεῖα ἐφ' ὧν ἐργάζεται ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη, ἀλλ' οὐδέποτε δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἱστορικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις οὔτε δράμα εἶναι, οὔτε ζωγραφία, οὔτε χρονικόν, ἀλλ' ἐπιστήμη στηριζομένη, ὡς πᾶσα ἄλλη, ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἐκτὸς δὲ τῶν συστημάτων ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τινῶν ἀποκλειστικῶν ὕψεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρησαν

τὴν ἱστορίαν τινὲς τῶν δοκίμων συγγραφέων. Ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπέδωκαν τὰ ἱστορικὰ γινόμενα εἰς μόνην τὴν ἐπιβροχὴν τῶν νόμων, ἄλλοι δὲ εἰς τῶν ἠθῶν, ἢ τοῦ κλίματος, ἢ τῆς θρησκείας, ἢ τῶν φιλοσοφικῶν ιδεῶν (1). Παρατηρητέον ὅμως ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ποτὲ μὲν αἰτίαι, ποτὲ δὲ ἀποτελέσματα δοθείσης τινὸς κοινωνικῆς καταστάσεως. Ἡ δὲ ἐνεργεια καὶ ἐπιρροή των δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή, ἀλλὰ διαφέρει κατὰ τὰς πρὸς ἀλλήλα ἀναφοράς, καθὼς διαφέρει ἡ ἐνεργεια τῶν χημικῶν συνθέτων κατὰ τὴν ἀναλογίαν καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνδυάζονται τὰ στοιχεῖα των. Οὐδέποτε δὲ ἡ ἐπιρροή των εἶναι ἀποκλειστικὴ. Μακρὰν λοιπὸν τοῦ νὰ ἀπομονώσωμεν τὰ αἴτια ταῦτα χωρίζοντες αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι τὰ ἱστορικὰ γινόμενα εἶναι σύνθετα καὶ πολύπλοκα καὶ προέρχονται ὄχι ἐκ μιᾶς, ἀλλ' ἐκ πολλῶν αἰτιῶν καὶ συχνάκις ἐξ ἄλλων γινόμενων, μὲ τὰ ὁποῖα τίποτε δὲν ἔχουσι κοινὸν κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἡ παρατήρησις λοιπὸν τῶν ἱστορικῶν γινόμενων δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται εἰς τὸν στενὸν κύκλον μιᾶς ἢ τινῶν τῶν αἰτιῶν τούτων· καὶ ἐὰν μία ἐξ αὐτῶν ἔπρεπε νὰ προτιμηθῇ, ἐὰν ἐρωτηθῶμεν ποία εἶναι ἡ πλέον ἐνεργητικὴ καὶ ὑπερβάλλουσα τῶν ἄλλων, θέλομεν θέσει ἐπὶ κεφαλῆς πασῶν τὴν θρησκευτικὴν ιδέαν. Ἡ ἀπόδειξις τούτου μ.α.σ φέρει εἰς τὴν περὶ τοῦ τέλους τῆς ἀνθρωπότητος ἐρευναν, ἢ περὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ ἱστορικοῦ νόμου.

7.

Κατὰ δύο μεθόδους δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τέλους τούτου. Διὰ τῆς πρώτης, ἀναχωροῦντες ἀπὸ ὑψηλοτέρων ἀρχῶν, φθάνομεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν δυνάμεων του καὶ τῆς ἀτομικῆς του φύσεως συναρμολογημένης μὲ τὸ γενικὸν σύστημα τοῦ παντός, ἐξάγομεν τὸν προσδιορισμὸν τοῦ τέλους αὐτοῦ, καὶ αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῇ φιλοσοφικὴ, ἢ ἐκ τῶν προτέρων. Διὰ τῆς δευτέρας, ἀφίνοντες κατὰ μέρος πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα, μελετῶμεν τὰ ἱστορικὰ γινόμενα καὶ εἰκάζοντες ἐκ τῆς μελέτης ταύτης κατὰ τὴν δυνατὴν ἀκρίβειαν, τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δι' αὐτῆς προσδιορίζομεν καὶ τὸ τέλος του, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ, ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων. Αἱ δύο αὗται μέθο-

1) Jouffroy, Mélanges Phil. pag. 52.

δοι, όταν γίνῃ ὀρθή χρῆσις αὐτῶν, πρέπει ἀναγκαίως νὰ μᾶς φέρω-
σιν εἰς τὰ αὐτὰ ἐξαγόμενα, ὥστε τὰ τῆς δευτέρας νὰ ἴησι ἐπιβε-
βαίωσις τῶν τῆς πρώτης. Ἄλλ' ὡς πᾶς τις ἐγνοεῖ, ἡ ἐφαρμογὴ καὶ
ἀνάπτυξις τῆς πρώτης ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ πλήρης πραγματεία Με-
ταφυσικῆς καὶ Ὀντολογίας, ἡ δὲ ἄλλη ἀπαιτεῖ γενικὴν καὶ λεπτο-
μερῆ ἐκθεσιν τῆς καθολικῆς ἱστορίας· καὶ ἐπειδὴ οὔτε τὸ πρῶτον,
οὔτε τὸ δεύτερον, δύναται νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰ ὅρια τοῦ παρόν-
τος Δοκιμίου, ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὸ νὰ ὑπενθυμίσωμεν διὰ βραχέων.

α'. Ὅτι ἡμεῖς ἀνεγνωρίσαμεν πρόνοιαν διατάττουσαν καὶ δια-
τηροῦσαν τὸ σύμπαν δυνάμει σταθερῶν καὶ ἀναλλοιώτων νόμων·

β'. Μεταξὺ τῶν νόμων τούτων διεστείλαμεν τοὺς ἐπὶ τῆς ὕλης
ἀπὸ τῶν διαπόντων τὰ ἠθικὰ καὶ νοητικὰ ὄντα·

γ'. Τὸ κράτος δὲ τῶν ἠθικῶν νόμων, οἵτινες τελευταῖον ἀνάγον-
ται πάντες εἰς ἓνα καὶ μόνον, τὸν ἱστορικόν, εἶδομεν ὅτι ἐκτείνεται
εἰς ὅλην τὴν σειρὰν τῶν αἰώνων καὶ εἰς ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρωπί-
νου γένους.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἐντολὴ τοῦ νόμου τούτου, θεωρουμένου ὡς πρὸς
τὸ ἄτομον, ὑφίσταται εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ τελειο-
ποίησιν, ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἀτομικὴν ἀρετὴν, ὡς εἶναι ἀναμφίβο-
λον, θεωρουμένου δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, εἰς τὴν
ἀρετὴν ἐκείνην, ἣτις δύναται νὰ ὀνομασθῇ κοινωνικὴ ἢ πολιτικὴ,
ἔπεται ἐξ ἀνάγκης, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ τις ἱστορικὴ, οὕτως
εἶπεῖν, ἢ τοῦ ὕλου γένους ἀρετὴ καὶ τελειοποίησις, τελευταῖον προῖ-
δὸν καὶ τέλος ἀνώτατον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Διότι ὅλον συγ-
κείμενον ἐκ στοιχείων ἐχόντων πάντων τὴν αὐτὴν φύσιν, τὰς αὐτὰς
ιδιότητας καὶ τὸ αὐτὸ τέλος, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ παριστᾷ ἐν τῇ
ὄλομελείᾳ του τὰς ποιότητας, τὰ προσόντα καὶ τὴν τάσιν τῶν στοι-
χείων τούτων. Δὲν δύναμεθα δὲ ἄλλως νὰ συλλάβωμεν ἰδέαν τινὰ
τοῦ καθολικοῦ τέλους τούτου εἰμὴ θεωροῦντες αὐτὸ ὡς τὸ τελευταῖον
καὶ ὀριστικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀρετῆς. Καὶ
ἐπειδὴ ἔχομεν ἰδέαν ἀρκετὰ σαφῆ τῆς ἀρετῆς ταύτης, δύναμεθα νὰ
ἔχωμεν, ἂν ὅχι πλήρη, τουλάχιστον κατὰ προσέγγισιν ἰδέαν τινὰ
καὶ τῆς ὀριστικῆς ἀρετῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅσα περισσότερον δὲ
καθαρίζεται καὶ ἐξακριβοῦται διὰ τῆς ἠθικῆς προόδου ἡ ἰδέα τῆς
ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀρετῆς, κατὰ τοσοῦτον διευκρινεῖται καὶ
φωτίζεται καὶ ἡ ἰδέα τῆς τελικῆς καὶ ὀριστικῆς.

Ἡ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπαρηθῶμεν τὸν ἱστορικὸν νόμον, ἐπομένως
καὶ τὸν ἠθικὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ τὴν λογικότητα καὶ τὴν πρόνοι-
αν, ἢ πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ
ἀναπόφευκτον συμπέρασμα. Θετομεν λοιπὸν ὡς τέλος, ὡς σκοπὸν,

πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ τείνῃ ἡ ἀνθρωπότης, τὴν πλήρη ἀνά-
πτυξιν τῶν στοιχείων τῆς φύσεώς μας, ἢ τὴν τελειοποίησιν, καὶ ἐν-
τεῦθεν θεωροῦμεν ὅχι ὡς δικαίωμα, ἀλλ' ὡς ἀπαραίτητον καὶ θεμε-
λιώδη τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν ὑποχρέωσιν, τὴν πρόδοον. Ἐκ τῆς
ὑψηλῆς ταύτης περιωπῆς καθορᾶται ἡ ταυτότης τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ
εἴδους, τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή, καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἡ μεγάλη
τῶν λαῶν οἰκογένεια μᾶς παρίσταται ὡς εἷς καὶ μόνος ἀνθρώπος
ἀείποτε προοδεύων καὶ τελειοποιούμενος, καὶ ἔχων τινὰ ἐπὶ τῆς
γῆς ἀποστολὴν τὴν ὁποῖαν ὀφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ, ἐξ ἧς τὰ καθή-
κοντα καὶ τὰ δικαιώματά του. Ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀτόμου ὑφίσταται εἰς
τὸ νὰ συναρμολογηθῇ μὲ τὸ καθολικὸν τέλος τοῦ εἴδους εἰς τὸ ὁποῖον
ἀνήκει. Καὶ ἐνταῦθα γίνεται δῆλον πόσῃ ἐπιβροχῇ ἔχει ἐπὶ τῆς νοι-
ωνικῆς πορείας ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα καθὼ προσδιορίζουσα τὸ τέλος
τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιβάλλουσα χρέη ἀνάλογα πρὸς αὐτὸ τὸ τέλος. Ἐκ
τῆς ταυτότητος τοῦ νόμου πηγάζει λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ τοῦ τέ-
λους καὶ ἡ τῶν μέσων, καὶ ὅλος ὁ ἱστορικὸς κόσμος ἀνακαλύπτεται
διοικούμενος ὑπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ὕλικου ὑποκειμέ-
μενος εἰς ἓνα νόμον. Οὕτω δὲ ταυτίζεται ἡ ἱστορικὴ μὲ τὴν καθολι-
κὴν φιλοσοφίαν καὶ φθίνονται ὡς δύο κλάδοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς
θεωρίας. Ὅτι δὲ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους συνάδει μὲ τὸ
τέλος τοῦ κόσμου καὶ ἐν γένει ὅλης τῆς κτίσεως, δὲν δύναμεθα νὰ
βεβαιωθῶμεν διὰ πραγματικῶν ἀποδείξεων, ἀλλ' ὅσα μᾶς εἶ-
ναι συγχωρημένον νὰ γνωρίσωμεν ἐπάγουσιν ἡμᾶς ἐξ ἀνάγκης
εἰς τοῦτο· ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ γένους τούτου, ἢ τὰ ἀνθρώπινα
ἄτομα, ἀφ' οὗ ὀλίγον τινὰ χρόνον μείνωσι συνδεδεμένα μετ' αὐτοῦ,
ἐμβαίνουν εἰς ἄλλην ζωὴν καὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα συνενοῦνται· ὅτι ὁ
ἀριθμὸς τῶν φάσεων τούτου εἶναι προσδιορισμένος ἢ ἀπροσδιόριστος·
ὅτι τελευταῖον ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος θέλει παραχωρήσει τὸν
τόπον του κατὰ τινὰ ὀρισμένην ἐποχὴν εἰς ἄλλα ἄτομα τελειό-
τερα καὶ ὑποκείμενα εἰς ἄλλην τύχην, ὡς εἰκάζουσί τινες ἐκ τοῦ
παρελθόντος, πάντα ταῦτα εἶναι ζητήματα, περὶ τῶν ὁποίων δὲν
ὀφείλομεν νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν, τὰ περισσότερα
ἐξ αὐτῶν ἔλαβον τὴν λύσιν των εἰς τὰ θεῖα δόγματα τῆς Χριστια-
νικῆς ἡμῶν πίστεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ, καὶ ἄλυτα ἂν ἔμενον διὰ παν-
τός, δὲν ἠθέλον προσβάλλει παντάπασιν τὰς ἀρχὰς ὅσας νομίζομεν
ὅτι ἀπεδείξαμεν ἄχρη τοῦδε.

Ἰνα ἐμπνεύσωμεν δὲ πλήρη εἰς αὐτὰς πίστιν ἠθέλον εἶσθαι
ἀναγκαῖον νὰ δώσωμεν καὶ τὴν πραγματικὴν ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπό-
δειξιν, νὰ ἐπεβεβαιώσωμεν, δηλαδή, τὴν ἱστορικὴν πρόδοον καὶ
τελειοποίησιν δι' αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν γινομένων. Ἀλλὰ τολμῶμεν

νά εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀπόδειξις αὕτη κατανατᾶ σχεδὸν περιττή, ὅταν θελήσῃ τις, καὶ ἐπιπολαιῶς ἐξετάζων τὰ πράγματα, νά συμπαραβάλλῃ τὴν κοινωνικὴν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κατάστασιν.

Δύναται τις ἄρα νά ἀρνηθῇ τὴν νοητικὴν πρόοδον καὶ τελειοποίησιν; Αἱ γνώσεις τοῦ ἀνθρώπου πολλαπλασιάζονται καὶ διαδίδονται καθ' ἑκάστην, τῆς μελέτης καὶ τῆς διδασκαλίας αἱ μέθοδοι τελειοποιῦνται, τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων γίνονται ἀδιακόπως ἀναρίθμητοι καὶ ὠφελιμώτατοι ἐφαρμογαί. Ὁ μόλις εἰσελθὼν εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον νεανίσκος εὐρίσκεται ἤδη πολὺ μακρὰν τοῦ σημείου εἰς τὸ ὅποιον εἶχον φθάσει αἱ πλέον μεγαλοφυεῖς τῆς ἀρχαιότητος ἄνδρες· γεννᾶται, οὕτως εἰπεῖν, προικισμένος μὲ τελειότερον νοῦν καὶ ἐπομένως δύναται καὶ ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον νά ἐπεκτείνῃ τὰς ἐρεῦνας τοῦ μέχρι βαθμοῦ τὴν ὅποιον οὐδὲ κἄν ἐφαντάσθησαν οἱ ἀρχαῖοι. Διὰ τινος τῆς φυσικῆς ἢ μηχανικῆς ἐργαλείου, διὰ τινος γεωγραφικοῦ χάρτου ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐργασίας πολλῶν αἰώνων καὶ πολλῶν ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Καὶ ἐὰν ἡ ταχύτης τῆς πρόοδου εἶναι κατ' ἀντίστροφον λόγον τῆς ἀποστάσεως, τίς δύναται νά προῖδῃ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις τῶν ἐπερχομένων γενεῶν;

Οὐχ ἦττον βεβαία, καὶ τοι μὴ ἐπίσης προφανής, εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ πρόοδος. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐγέννησε καὶ τρέφει εἰσέτι μὲ τὸ γάλα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως τὰς κοινωνίας τῶν νεωτέρων. Καὶ ἂν θεωρηθῇ κατὰ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ μέρος ὡς ἐξαγωγή τῶν ἀρχαίων συστημάτων, εἶναι βέβαια ἐνταυτῷ θαυμαστὴ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου ἢ τελειοποίησις καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Περὶ δὲ τῆς μελλούσης καταστάσεως καὶ τῆς ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἰσχὺς τοῦ θρησκευματος τούτου εἰς ἡμᾶς μὲν δὲν συγχωρεῖται ἀμφιβολία· ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν αἰρέσεων τῶν συγχρόνων μας, αἱ μὲν φρονοῦσιν ὅτι πρὸς τὴν μέλλουσαν βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀρκεῖ νά ἀναπτυχθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος ὑπὸ νέαν μορφήν· οἱ δὲ δισχυρίζονται, ὅτι μόνῃ ἢ κοινωνικῇ ἐφαρμογῇ τῶν ἠθικῶν τοῦ Ἐὐαγγελίου παραγγελμάτων δύναται νά παραγάγῃ πολιτικῶν διοργανισμῶν σύμφωνον καὶ μὲ τὰς παρούσας ἀνάγκας καὶ μὲ τὴν μέλλουσαν τῶν λαῶν πρόοδον καὶ εὐδαιμονίαν. Εἶναι βέβαιον ἐν τούτῳ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀναρχία, ἐνεκα τῆς τῆς ὁποίας τόσον θρηνοῦσιν εὐαίσθητοί τινες φιλόσοφοι τῶν ἡμερῶν μας, εἶναι πρόσκαιρος καὶ μεταβατικὴ κατάσταση, δι' ἧς προβαίνει ἡ ἀνθρωπότης εἰς ἄλλην τακτικωτέραν καὶ εἰς πλέον καθαρὰν καὶ ὑψηλὴν ἠθικὴν. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν πρέπει νά ἐξαγάγωμεν ὅτι ἡ ἠθικότης τῆς ἐποχῆς μας εἶναι κατωτέρα τῆς τῶν ἀρχαίων. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ δουλεία παρ' αὐτοῖς ἦτο ὄχι μόνον θεσμὸς παραδε-

δεγμένος καὶ καθιερωμένος ὑπὸ τῆς συναιρέσεως τῶν διαφόρων λαῶν, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν διεκήρυττον ἀσυστόλως οἱ σοφώτεροι τῆς τότε ἐπιστήμης διερμηνεῖς καὶ διδάσκαλοι, ὅτι ὁ ξένος ἐθεωρεῖτο ὡς ἐχθρὸς, ὅτι ἐλατρεῦοντο ὑπὸ θείαν μορφήν τὰ αἰσχρότερα ἐλαττώματα, ὅτι τὰ γλυκύτερα καὶ εὐγενέστερα τῆς καρδίας αἰσθήματα ἐπνιγεν ἔθνικὸς τις καὶ πατριωτικὸς, οὕτως εἰπεῖν, ἐγωισμὸς, καὶ ὅτι τοῦ θνήσκοντος οἱ γογγυσμοὶ καὶ οἱ σπασμοὶ τοῦ ψυχorraγοῦντος ὑπῆρξαν ποτὲ ἠδὺ ἄκουσμα καὶ θέαμα προσφιλές καὶ τερπνόν.

Τελευταῖον ἡ ὕλική ἢ οἰκονομικὴ πρόοδος εἶναι καὶ αὕτη ἀναμφισβήτητος, καὶ ὄχι μόνον τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν ἀλλὰ καὶ τὸν ὕλικόν τοῦτον χιτῶνα τῆς ψυχῆς ἔχομεν, εἰ δυνατόν, τελειότερον. Ὑπεδουλώσαμεν εἰς αὐτὸ τὴν περιστοιχοῦσαν ἡμᾶς ὕλικὴν φύσιν, κυριεύσαντες τὰς δυνάμεις ὑφ' ὧν ἐμψυχοῦται καὶ διευθύνοντες αὐτὰς πρὸς ἰδίαν ὠφέλειαν. Ὁ βραχίων τοῦ ἐργάτου, ἐν ᾧ κινεῖ τινὰ τῶν τεραστίων ἐκείνων μηχανῶν, ὅσας ἐφεῦρεν ἡ δεξιδέρκεια τῶν νεωτέρων, ἐκτελεῖ ἐν ἀκαρεῖ καὶ μὲ θαυμαστὴν ἀκρίβειαν ὅ,τι γυμνὴ καὶ ἀτεχνος δὲν ἠθέλεε κατορθῶσει ποτὲ πολλῶν ἑκατοντάδων ἀνθρώπων ἢ δυνάμεις. Τί ἠθέλεν εἰπεῖν ἀρχαῖος τις ἐὰν ἠδύνατο νά ἴδῃ τὰ μεγαλοπρεπῆ καὶ ἀπίστευτα ἀριστουργήματα τῆς βιομηχανίας τῶν συγχρόνων μας; Τί δὲ θέλει εἶναι ὅταν ἡ τελειοποίησις αὕτη φθάσῃ εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τῆς πρόοδου; Δυνάμεθα ἤδη νά διακρίνωμεν ἐν ἀπόπτῳ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν πάντες ἄνευ διαστολῆς θέλουν δυνηθῆναι νά καθιερώσωσι τὴν ἐργασίαν των εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εὐγενεστέρων αὐτῶν δυνάμεων, καὶ θέλει ἐνεργηθῆναι διὰ τῆς βιομηχανίας ἡ τελεία καὶ πλήρης ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ πρόοδος καὶ τελειοποίησις εἶναι καρπὸς τῆς νοητικῆς, ἠθικῆς καὶ οἰκονομικῆς, εἶναι ἐξαγόμενον τῆς τριπλῆς ταύτης ἐνεργείας καὶ ὅτι ἀπεδείχθησαν ἀρκούντως καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας πρεσβεῦομεν περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως.

ΠΕΡΙ ΚΑΝΤΙΣΜΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ Α΄.

Εδόξαζεν ὁ Γάκλιτος ὅτι οἱ πρῶτοι τῆς Γερμανικῆς οἰκήτορες ἦσαν τῶν αὐτόχθονες, διότι οὐδεὶς, λέγει, δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς λαοὶ τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἀσίας, ἢ τῆς Ἀφρικῆς ὑπῆγον νὰ κατοικήσωσι τὴν ἄμορφον καὶ τραχεῖαν καὶ μελαγχολικὴν ἐκείνην χώραν *informem terris, asperam caelo, tristem cultu aspectuque*. Ἀλλ' ἐὰν ὑπὸ τὴν φυσικὴν ἐποψιν βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὅτι ἡ Γερμανία εἶναι ὁ ἀφιλόξενος καὶ ἄγριος ἐκεῖνος τόπος, τὸν ὁποῖον ὁ μέγας ἱστορικὸς ἐπεχείρησε νὰ περιγράψῃ εἰς τὸ ἀθάνατον πόνημά του, εἶναι ὅμως ἀληθές ὅτι καὶ τὴν σήμερον, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ὀλίγους ἔχει, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς μετοικοῦντας καὶ κατὰ τοῦτο, ἴσως καὶ τώρα δυνάμεθα μετὰ τοῦ Γάκλιτου νὰ εἰπώμεν οὐ συχνὸς εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου κόσμου ὁ κατάπλους, *raris ab orbe nostro navibus aditur* (De mor. et pop. Germ.) Ἐκ τούτου προέρχεται ὅτι πολὺ περισσότερα εἶναι τὰ ὅσα λέγονται τῶν ὅσα πραγματικῶς γνωρίζονται περὶ αὐτῆς. Ἐπαινέται δὲ καὶ κατήγοροι λαλοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀλλοτρίων πληροφοριῶν καὶ τρόπον τινὰ διὰ τινος προκατειλημμένης καὶ μὴ δικαιολογημένης ἀντιπαθείας ἢ συμπαθείας μᾶλλον ἢ ἐξ ἰδίας γνώσεως καὶ πεφωτισμένης γνώμης. Ὅθεν ἀξιόμισθον ἔργον νομίζεται παρὰ πάντων ἐὰν οἱ εὐτυχῆσαντες ν' ἀντλήσωσιν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν πηγῶν τῆς Γερμανικῆς σοφίας, ἐκθέσωσι καὶ ἐρμηνεύσωσι τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ γραμματολογικὰς διδασκαλίας, ὅσαι ἀπὸ δύο περίπου αἰώνων ἀνορθῶσιν εἰς ἐκείνην τὴν χώραν καὶ τὴν συνιστώσιν, ὅ,τι καὶ ἂν λέγωσι, τὸ κλασικὸν ἔδαφος τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς φιλοσοφίας.

Ἀφιερῶθεις ἀπὸ τινων ἐτῶν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, φυσικῶ τῷ λόγῳ παρεκινήθην νὰ λάβω γνῶσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συστημάτων, ὅσα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος

αἰῶνος καὶ μέχρι τῆς σήμερον μὲ διαφόρους περιπετείας καὶ τύχας συζητοῦνται ἐν Γερμανίᾳ, καὶ ἐνόμισα ὅτι δὲν θέλετε δυσαρεστηθῆ, Κύριοι, ἐὰν καθυποβάλω εἰς ὑμᾶς τὸ ἐξαγόμενον, αἰονδήποτε ἦναι, τῶν ἐρευνῶν μου. Τοῦτο δὲ ποιῶ ὄχι πρὸς ὠφέλειαν τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ὀλίγον δύναται νὰ ὠφελήθῃ ἐκ τῶν ἔργων μου, ἀλλ' ἵνα παροτρύνω ἄλλους ἐμοῦ ἀξιωτέρους ὅπως ἐξακολουθήσωσι καὶ συμπληρώσωσι τὴν προκειμένην μελέτην, τὴν ὁποῖαν, μὲ ὅλον τὸ ἐν ἐμοὶ ἀνεπαρκές τοῦ χρόνου, τῆς ἰκανότητος καὶ τῶν μέσων, ἀνέλαβον ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οἱ συνομίληκες καὶ ὁμοσθηεῖς θέλουσιν ἴσως προθυμοποιηθῆ νὰ συμμεθέξωσι καὶ ὧν ἀπαιτεῖ ἐπιπόνων προσπαθειῶν καὶ τοῦ γενναίως ἀνταμείβοντος αὐτὰς ὠφελήματος.

Ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάπτυξις, ἥτις ἀναφαίνεται ἐν Γερμανίᾳ ἀπὸ Καντίου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, καὶ εἶναι μία τῶν ἐνδοξοτέρων φάσεων ἐκ τῶν ὅσας μᾶς παρουσιάζει ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τέλειον φιλοσοφικὸν κύκλον. Ἡ κριτικὴ, ὁ ὑποκειμενικὸς ἰδανισμὸς καὶ ὁ ἀπόλυτος εἶναι τρία σημεῖα διὰ τῶν ὁποίων ἡ νέα Γερμανικὴ φιλοσοφία, ὀρμηθεῖσα ἀπὸ τοῦ σκεπτικοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς, ἔφθασεν εἰς τὸν πανθεισμὸν τῶν τελευταίων παραστατῶν τῆς, ἵνα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτὴν τὸν ὅρον ἀφ' οὗ ὠρμήθη. Καὶ ἐνταῦθα συγχωρήσατέ μοι νὰ ἐπαναλάβω, πρὸς περισσοτέραν φώτισιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν τῶν ὅσα κατὰ τὸ παρὸν ἀρκοῦμαι μόνον νὰ ἀναγγείλω, τὴν φράσιν δι' ἧς πρὸ τινων ἐτῶν ὁ κ.Κ. Ρεμυσάτης, ἐν τινι πρὸς τὴν ἐν Γαλλίᾳ Ἀκαδημίᾳ τῶν ἠθικοπολιτικῶν ἐπιστημῶν ἀναφορᾷ του, διετύπωνε μετὰ θαυμαστῆς σαφηνείας καὶ συντομίας τὴν πορείαν τῆς καθ' ἡμᾶς Γερμανικῆς φιλοσοφίας. «Ἡ ἰδέα ἐγγυᾶται μόνον ἑαυτὴν, εἶπεν ὁ Κάντιος· ἐπρόσθεσεν ὁ Φίχτης, μόνῃ ἡ ἰδέα ἐγγυᾶται τὸ ὄν εἶναι» ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας, ὑπέλαθεν ὁ Σχελλίγγος· ἄρα ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ὄν, ἐσυμπέραναν ὁ Ἐγκελος καὶ ἰδοὺ πῶς σκεπτικὸς τις ἰδανισμὸς ἀγενέωσεν ὑπὸ τὰ ὄμματα μας τὸν πανθεισμὸν τοῦ Σπιγόζα» (Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Μαΐου 1845.)

Ὁ Κάντιος, ὁ Φίχτης, ὁ Σχελλίγγος καὶ ὁ Ἐγκελος εἶναι λοιπὸν οἱ τέσσαρες ἀντιπρόσωποι τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας, οἵτινες ἔφερον εἰς φῶς τέσσαρα μεγάλα συστήματα, τὰ ὁποῖα διήγειρον ἄπειρον πλῆθος ὀπαδῶν καὶ ἀντιπάλων, δοξασιῶν ἄλλων συμφώνων καὶ ἄλλων ἐναντίων μᾶλλον ἢ ἦττον εἰς τὰς διδασκαλίαις των, καὶ ἔδωκαν εἰδικὴν καὶ χαρακτηριστικὴν τινα ὄψιν εἰς τὰς φυσικὰς καὶ θεολογικὰς καὶ νομικὰς καὶ ἱστορικὰς μελέτας· διότι εἰς τὴν ἐμβριθῆ καὶ θεωρητικὴν ἐκείνην χώραν ἡ ἐξαγωγή τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν προάγεται μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς ὁρίων, καὶ

έπομένως πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα παράγει ὅλας τὰς νομικὰς καὶ φυσικὰς καὶ θεολογικὰς αὐτοῦ συνεπείας· τέσσαρα μεγάλα συστήματα, ὧν ἡ διαδοχικὴ ἀνάπτυξις, ἡ ἀμοιβαία συγγένεια ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ διαφορὰ καὶ ἡ ἐναντιότης καὶ αἱ ἐκ τούτου πηγάζουσαι συγκρούσεις ἀποτελοῦσι τὸ διδασκτικώτερον καὶ θελητικώτερον θέαμα ἀφ' ὅσα δύνανται νὰ ἐλκύσωσι τὸ ὄμμα τοῦ φιλοσοφικῶς παρατηροῦντος τὰς περιπετείας καὶ τὰς φάσεις τῆς νοητικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως.

Ἡ χρονολογικὴ τάξις, καθ' ἣν ἀνεφάνησαν, εἶναι λοιπὸν ταῦτοχρόνως καὶ τάξις λογικῆς γενέσεως καὶ παραγωγῆς· διότι ἐὰν ὁ Κάντιος παρήγαγε τὸν Φίχτην, ἐκ τούτου προῆλθεν ὁ Σχελίγγος, καὶ οὗτος ἀναμφιβόλως ἐνέπνευσε τὸ μεγαλοφυῆς πνεῦμα τοῦ Ἐγγέλου εἰς ὃν ἔτι ἐπιζῆ. "Ὅστις λοιπὸν θέλει νὰ λάβῃ πληροφορίας περὶ τῆς λαμπρᾶς ταύτης περιόδου τῆς τῶν νεωτέρων φιλοσοφίας, δὲν ἔχει ἐλευθέραν τὴν ἐκλογὴν, καθότι ἡ τάξις τῶν ἐρευνῶν του προχαράττεται τρόπον τινὰ ὑπ' αὐτῆς τῆς τάξεως, καθ' ἣν τὰ συστήματα ταῦτα παρήχθησαν καὶ παρουσιάσθησαν εἰς τὸν κόσμον. Ἀναγκαζόμενος ὄθεν νὰ τηρήσω τὴν τάξιν ταύτην, ὠφείλον νὰ ἀρχίσω ἀπὸ τοῦ Καντίου.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι πᾶσα φιλοσοφία, ὅσω πρωτότυπος καὶ ἄν ᾖ, οὐδέποτε δύναται νὰ ἀπελευθερωθῇ ὀλοτελῶς ἀπὸ τοῦς ὅρους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, ἐν οἷς γεννᾶται, καὶ ἐπομένως ὄχι μόνον μετέχει πάντοτε κατὰ τι ἐκείνης ἥτις αὐτῆς προηγῆθη, ἀλλὰ προσέτι ὑπομένει τὴν ἐπιβροῆν καὶ τῆς νοητικῆς καταστάσεως τοῦ ἔθνους ἐν ᾧ ἀναφίνεται, οὕτω πρὸς διαφώτισιν τῶν σχέσεων τούτων εἶναι ἴσως ἀνάγκη νὰ σᾶς ἐνθυμίσω διὰ βραχείων καὶ τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὔρεν ὁ Κάντιος τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς του, καὶ ποία ἦτο ἡ νοητικὴ τῆς Γερμανίας κατάστασις, ὅτε ὁ μέγας οὗτος νοῦς ἀφιερῶτο εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης.

Ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ δοκιμίῳ θέλω ἔχει λοιπὸν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς καθυποβάλω·

α'). βιογραφικὴν περίληψιν τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου·

β'). συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς ἐπὶ Καντίου νοητικῆς καταστάσεως τῆς Γερμανίας καὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας·

γ'). ἐκθεσίαν, ὅσον δυναθῶ, σύντομον, σαφῆ καὶ πλήρη τοῦ πρώτου μέρους τῆς διδασκαλίας του, δηλ. τῆς Αἰσθητικῆς του.

I.

Ὁ Κάντιος ἔσχε κοινὸν μὲ ἄλλους τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ νέου κόσμου φιλοσόφους τὸ ἀσημον τῶν γενεθλίων. Ἐγεννήθη ἐν Κοινισβέργῃ τῇ 22 Ἀπριλίου τοῦ 1724 ἐκ πτωχοτάτων γονέων· διότι ὁ μὲν πατήρ του, Σικότος τὸ γένος, ἦτο σαγματοποιός, ἡ δὲ μήτηρ ἦτο καὶ αὐτὴ γένους ἀσήμου· ἀλλὰ διεκρίνοντο ὁ μὲν δι' αὐστηράν τινα παρρησίαν, ἡ δὲ κατὰ τὸ ζῶηρόν καὶ βαθὺ τοῦ ὀρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ πατρὸς φαίνεται ὁ Κάντιος μεταλαβὼν τὸν σφοδρὸν αὐτοῦ ἔρωτα τῆς ἀληθείας, ἐκ δὲ τῆς μητρὸς τὴν ἐξείρετον ἐκείνην συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος, ἡ ὁποία τόσῃν ἔλαβεν ἐπιβροῆν ἐπὶ τοῦ βίου του καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας του. Μείνας ὀρφανὸς πατρός ἐν ἡλικίᾳ 13 ἐτῶν εἰσῆλθε, μὲ τὴν βοήθειαν θεοῦ τινός, εἰς τὸ Φριδερικιανὸν γυμνάσιον, ὅπου συμπληρώσας τὰς προπαρασκευαστικὰς μελέτας, ἔδωκε δείγματα πνεύματος φιλομαθοῦς, θαυμαστῆς μνήμης, καὶ μεγάλης λεπτότητος καὶ ἐμβριθείας εἰς τὴν παρατήρησιν. Φθάσας εἰς τὰ 16 ἔτη, ἀνέλαβε τὰς Ἀκαδημαϊκὰς σπουδὰς, καὶ ἠκολούθησε συγχρόνως τὰς σειρὰς τῆς λογικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν. Μετὰ ἕξ ἔτη, δηλαδὴ μόλις 22 ἐτῶν, ἐδημοσίευσεν ὡς πρῶτον δοκίμιον τῆς εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα ἐπιδόσεώς του, διατριβὴν περὶ τῶν ζωτικῶν δυνάμεων, ἐν ᾗ διορᾶται ἤδη ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς διανοίας του. Μακρὰν τοῦ νὰ πτοηθῇ ἀπὸ τὰς τότε ἐπικρατούσας διδασκαλίας, ἐπροσπάθησεν μὲ πρωτοτύπους θεωρίας νὰ συμβιβάσῃ τὸν Λεϊβνίτιον μὲ τὸν Καρτέσιον, ἀλλὰ στενοχωρούμενος ἀπὸ ἀνυπερβλήτους ἀνάγκας, ἔπαυσε τοῦ νὰ συγγράφῃ, καὶ μὴ θέλων νὰ ᾖ πλέον εἰς βᾶρος τοῦ θεοῦ, εἰσῆλθε καθὸ παιδαγωγὸς πρῶτον εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐφημερίου τινός τῆς ἐξοχῆς, καὶ ἔπειτα εἰς τινὰς τῶν ἐκεῖσε εὐπατριδῶν οἰκίας, ὅπου ἔλαβεν εὐκαιρίαν νὰ κάμῃ πολλάς περὶ ἀγωγῆς τῶν παιδίων παρατηρήσεις, αἵτινες τῷ ἐχρησίμευσαν ὕστερον εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παιδαγωγικῆς του. Μετελθὼν δέκα ἔτη τὸ παιδαγωγικὸν ἐπάγγελμα, ἐζήτησε καὶ ἀπέλαβεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς πατρίδος του τὸν βαθμὸν ἰδιωτικοῦ διδάκτορος, ἡ ὑφηγητοῦ, ἀφ' οὗ μὲ λαμπρὰν ἐπιτυχίαν ὑπεστήριξε φιλοσοφικὴν θέσιν δημοσιευθεῖσαν μόνον μετὰ τὸν θάνατόν του. Ἐδίδασκεν ἔκτοτε μέχρι τέλους ζωῆς του, παραδίδων τὴν φυσικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ διαφόρους κλάδους τῆς φιλοσοφίας μὲ ἀπειρον συβροῆν μαθητῶν καὶ ἀκροατῶν. Τὸ μέγα μνημονικὸν του καὶ ἡ παράδοξος πολυμαθεία του συνίστων τὰ μα-

θήματά του λίαν ἐνδιαφέροντα, ἐκεῖνο πρὸ πάντων τῆς φυσικῆς γεωγραφίας. Χωρὶς γὰρ ἴσθαι εὐγλωττος καὶ μὲ ὄλην τὴν ἀδυναμίην τοῦ ὄργανου του, ἐκυρίευσεν τὴν προσοχὴν τῶν ἀκρατῶν του μὲ τὴν ἀκρίβειαν καὶ ζωηρότητα τοῦ ὕφους του καὶ διεγείρων μᾶλλον νέας ἰδέας εἰς τὸ πνεῦμα των ἢ κοινοποιῶν τὰς ἰδικὰς του. Μετὰ ὀλίγων ἐτῶν παράδοσιν ἐδημοσίευσεν ἀνώνυμον τὴν Καθολικὴν φυσικὴν ἱστορίαν καὶ θεωρίαν τοῦ οὐρανοῦ, ἐν ᾗ ἐκθέτει τὰς δοξασίας του περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς μηχανικῆς συστάσεως του παντός κατὰ τὰς Νευτωνικὰς ἀρχάς. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο, δυνάμει μόνον τῶν νόμων τοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς προοδευτικῆς ἀποκεντρότητος τῶν πλανητῶν, διίσχυρίσθη ὅτι ἐπέκεινα τοῦ Κρόνου ἔπρεπε γὰρ ὑπάρχωσι καὶ ἄλλα οὐράνια σώματα, ὑπερ ἐπαληθεύθη καὶ ἐπεβεβαιώθη διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Οὐρανοῦ ἐπιφανέντος μετὰ 26 ἔτη εἰς τὸ ἐταστικὸν τηλεσκοπεῖον τοῦ Ίρσχέλου. Ἐνόησεν ὁ Κάντιος ὅτι οἱ κομήται ἀλλοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ πολὺ ἀπόκεντροι πλανῆται, καὶ παρατηρήσας ὅτι καὶ τούτων ἡ ἀποκεντρότης ἦτο κατ' ἀναλογία τῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἀποστάσεώς των, δὲν ἐδίστασε γὰρ συλλάβῃ ἐν μόνον σύστημα οὐρανίων σωμάτων ἀπὸ τοῦ Ἑρμῆ, τοῦ ἦττον ἀποκέντρον τῶν πλανητῶν, μέχρι ἀπωτάτου κομήτου. Παραβαλὼν δὲ ἔπειτα τὴν τροχίαν τοῦ Κρόνου, ὅστις ἦτο ὁ ἀπώτατος τῶν τότε γνωστῶν πλανητῶν, πρὸς τὸν ἦττον ἀπόκεντρον τῶν κομητῶν, καὶ εὐρῶν παραμεγάλην διαφορὰν καὶ ὑπέρμετρον μεταξὺ τῶν δύο τούτων κενόν, ἐπήχησεν εἰς τὸ γὰρ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἐξ ἀνάγκης ἐπέκεινα τοῦ Κρόνου ἔπρεπε γὰρ ὑπάρχωσι σώματα διάμεσα μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ πλησιεστέρου κομήτου, δι' ὧν ἡ ἀποκεντρότης γὰρ ἴσθαι κατὰ βαθμὴν καὶ αὐξουσα ὡς εἶναι καὶ πρὸ τοῦ Κρόνου. Καὶ οὕτω ὁ μεγαλοφυῆς νοῦς τοῦ Καντίου, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀναλογίας, προεῖπεν ὅ, τι ἔμελεν ἔπειτα γὰρ ἐπαληθευθῆ καὶ γ' ἀποδειχθῆ ὑπὸ τῆς πείρας, δημιουργήσας, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῶν προτέρων μέσην τάξιν οὐρανίων σωμάτων μεταξὺ πλανητῶν καὶ κομητῶν, καθὼς ὁ Λεϊβνίτιος καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης διίσχυρίσθησαν ὅτι ἔμελε γὰρ ὑπάρχει μέση τάξις ὄντων μεταξὺ φυτῶν καὶ ζώων, προλαβόντες τοιοῦτοτρόπως τὰς ὁραίας περὶ ζωοφύτων ἀνακαλύψεις τῶν νεωτέρων, καὶ καθὼς ὁ Κυβιέρως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας μὲ τὰ ὀλίγα λείψανα, ὅσα εὗρεν εἰς σπλάγχνα τῆς ὑψηλίου σφαίρας, ἀνέπλασε καὶ προσδιώρισε κατὰ τινα τύπον αὐξούσης τελειότητος τὴν κλίμακα τῶν ὄντων. Καὶ ὄχι μόνον ἡ πρόβρῃσις αὕτη τοῦ Καντίου ἀλλὰ πᾶσαι σχεδὸν αἱ εἰκασίαι αὐτοῦ περὶ τοῦ συστήματος τοῦ παντός, περὶ τῶν νεφοειδῶν ἀστέρων, περὶ τοῦ γαλαξίου, περὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ Κρόνου ἐπεβεβαιώθησαν ὑπὸ τοῦ προμνησθέντος πε-

ρικλεοῦς ἀστρονόμου, ὅστις, ὡς τὸ εἴπωμεν πρὸς ἔπαινον του, ἔδραξε πᾶσαν εὐκαιρίαν, ἵνα ἀποδώσῃ μὲ σπανίαν τιφόντι εἰλικρίνειαν καὶ εὐχαρίστησιν τὸν θαυμασμόν του πρὸς τὸν μέγαν νοῦν τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου. Καὶ ἄλλην μετ' οὐ πολὺ ἐδημοσίευσεν διατριβὴν περὶ τῆς φυσικῆς Μοναδολογίας, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξεν ἐν δημοσίῳ διαγωνίσματι ὑπὲρ τοῦ εἰς τὴν καθηγητικὴν ἔδραν προβιβασμοῦ του· ἀλλ' ἡ ἔντιμος καὶ δικαία αὕτη ἀνταμοιβὴ δὲν τῷ ἀπεδόθη. Τὸ νεωτεριστικὸν πνεῦμά του, ἦτο, φαίνεται, ἐπίφοβον εἰς τοὺς τότε διανέμοντας τὰς ἀκαδημαϊκὰς θέσεις, καὶ ἄλλα δώδεκα ἔτη ἔμεινεν περιωρισμένος εἰς τὸ ὑποδεέστερον ὑπουργημα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου. Ἀλλ' ἐν τοσοῦτῳ δὲν ἔμεινεν ἀδρανῆς ἢ μεγαλεπήβολος καὶ ὀργῶσα διάνοιά του. Ὅθεν μέχρι τοῦ 1770, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπέλαβε τέλος πάντων τὴν τόσον ἐπιθυμητὴν καὶ πρέπουσιν εἰς αὐτόν φιλοσοφικὴν καθέδραν, πολλὰ κατὰ καιροὺς ἐδημοσίευσεν πονημάτια περὶ διαφόρων ἀντικειμένων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἐξ ὧν ἔτι μᾶλλον κατεδεικνύετο ἡ ἰσχὺς καὶ ἔκτασις τοῦ νοῦς του καὶ ἡ βαθυτάτη παιδεία του. Πρὶν ἢ ἐμβατεύσῃ εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, φαίνεται ὅτι ἠθέλησε γὰρ συμπληρῶσθαι τὰς περὶ τῆς ὑλικῆς φύσεως ἐρεύνας του, τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων διεφώτιζε μὲ τὰς πρώτας λάμπεις ἐκείνης τῆς μεγαλονοίας, ἧτις ἔμελεν ἔπειτα γὰρ πλημμυρήσῃ μὲ τὸ φῶς τῆς τοὺς σκοτεινοτέρους καὶ ἐνδοτέρους κευθμῶνας τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας. Ἐκ τούτων καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων πονημάτων, ἅτινα κατὰ καιρὸν ἐξέδωκε περὶ παίδων ἀγωγῆς, περὶ ἀνθρωπολογίας καὶ περὶ τινῶν μερονωμένων φιλοσοφικῶν ζητημάτων, ἠδύναντό τις γὰρ προῖδῃ ποῦ ἔτεινε, καὶ ποῖον ἠθελεν εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς τὸ φιλοσοφικὸν του σύστημα. Ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἔγινε γνωστὸν εἰς τὸ δημόσιον εἰμὴ ὅτε ἦλθεν εἰς φῶς ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου τυπωθεῖσα τὸ πρῶτον τῷ 1781, δηλ. ἔνδεκα ἔτη ἀφ' οὗ ἀνέβη τὴν διδασκαλικὴν ἔδραν. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον καιρὸν ἐφιλοπόνει ἐν σιωπῇ καὶ ἡσυχίᾳ, ἀνακεφαλαιώσας ὅλα τὰ πρῶτα ἔργα του, καὶ ἀνοίξας νέον στάδιον εἰς τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἔθεσεν ἐνταῦθα τὸ θεμέλιον τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐδημοσιεύθησαν ἔπειτα παρ' αὐτοῦ ἐκ μᾶλλον ἢ ἦττον μακρῶν διαλειμμάτων ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου (1788), ἡ Κριτικὴ τῆς κρίσεως (1790), αἱ Μεταφυσικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἀρετῆς, αἱ Μεταφυσικαὶ ἀρχαὶ τοῦ δικαίου (1797) καὶ ὅλα τὰ ἄλλα συγγράματα, ὅσα ἔσπερέωσαν τὴν ὑπόληψίν του καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας, καὶ ἀνέδειξαν αὐτὸν ὡς τὸν μέγιστον τῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς του.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ νοητικὸν στάδιον τοῦ Κάντιου, καὶ τούτου γνωσκομένου, εὐκόλως ἐννοεῖται ποῖος πρέπει νὰ ὑπῆρξε καὶ ὁ ἠθικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ. Ἡ μακρὰ ἔξις τῆς μελέτης καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἐντὸς ἡμῶν διηγετικῆς σκέψις ὑποθέτουσιν ἀταραξίαν ψυχῆς καὶ νοητικὴν γαλήνην, αἵτινες πάντοτε σχεδὸν συνοχοῦνται μὲ ἐνάρετον καρδίαν. Ἐλεύθερος παντὸς οἰκογενειακοῦ δεσμοῦ ὁ Κάντιος ἀφιερῶθη ὀλοκλήρως εἰς τὴν πρόβδον τῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ τοι ἄριστος πολίτης, δὲν ἐνόμιζεν ὅμως ὅτι ἐκλήθη νὰ ἐξασκήσῃ ἄμεσον ἐπιβρόχην ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τύχης τῆς πατρίδος του. Πρὸς τὰς ἀρχὰς προσέφερε σέβας καὶ ἀνεξαρτησίαν, καὶ χωρὶς νὰ παραβιάσῃ τὴν συνείδησίν του, ἐδείχθη ἐπίστευσι καὶ γενναῖος πρὸς τινὰς κυβερνητικὰς πράξεις, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ προσβάλλῃ παρρησίᾳ χωρὶς νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν τόσο ἀναγκαίαν εἰς τὰς μελέτας καὶ εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ μέλλον εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν. Προσβληθεὶς πολλάκις ἀδίκως, ὑπερασπίσθη πάντοτε ἐντόνως, ἀλλὰ μετριοπαθῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς, καθότι οὔτε ἐφοβεῖτο τὰς ἐπικρίσεις, οὔτε πάλιν ἐφείδετο αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους· καὶ μάλιστα ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπῆρξε τὸ μαντεῖον, οὕτως εἰπεῖν, τῶν σοφῶν τῆς Γερμανίας, οἵτινες τῷ ἔπεμπον τὰ συγγράμματά των, αἰτοῦντες παρ' αὐτοῦ κρίσιν καὶ λαμβάνοντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀντὶ τῶν συνήθων εὐχαριστήσεων καὶ φιλοφρονήσεων, ἐκτενεῖς καὶ ἐμβριθεῖς περὶ τῶν αὐτῶν ἀντικειμένων διατριβάς. Κατὰ τὰς ἰδιωτικὰς σχέσεις ἦτο τὸ παράδειγμα τῆς εἰλικρινείας καὶ τῆς σταθερᾶς φιλίας, γενναῖος πρὸς τοὺς συγγενεῖς του, πρὸς ὅλους φιλόνηθρος, καὶ ἀδελφὸς μᾶλλον ἢ διδάσκαλος τῶν φοιτητῶν του παρείχεν εἰς αὐτοὺς ἀφειδῶς καὶ ἀφθότως τὰς συμβουλὰς του, τοὺς ἐβοήθει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ἀνάγκας, καὶ ἐπροσπάθει παντοιοτρόπως νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀγίαν ἐκείνην ἠθικὴν, ἧς αὐτὸς ἦτο ζῶν ὑπογραμμὸς καὶ παράδειγμα. Τακτικώτατος εἰς τὴν διανομίην τοῦ χρόνου, ἦτο ἐνταυτῷ εὐθυμὸς, εὐτράπελος, εὐχαρὶς καὶ πνευματώδης εἰς τὰς συναναστροφὰς καὶ εἰς τὸν ἱματισμὸν του κοσμιώτατος. Φθάσας εἰς ὀγδοήκοντα σχεδὸν ἐτῶν ἡλικίαν, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ψεύσῃ ἑαυτὸν, πλήρης ἡδὴ ἀρετῆς, ἐπιστήμης καὶ δόξης, ἐτελεύτησεν εἰρηνικῶς καὶ ἀνοδύτως τῇ 22 Φεβρουαρίου τοῦ 1804. Ἡ γενέθλιος αὐτοῦ πόλις ὄθεν οὐδέποτε ἐξῆλθεν, ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῶς καὶ μὲ γενικὴν πένθος τὴν κηδείαν του. Εἰς τὸ περιστύλιον τῆς μητροπόλεως τῆς Κοινοσβέργης, ἧτις εἶναι καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὅπου ἐτάφη, ἐξετέθη ἐπισήμως ἡ προτομὴ του τῷ 1811 ἐν τῇ ἐπετείῳ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως του, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἀνανεοῦται καθ' ἕκαστον ἔτος μὲ τὴν αὐτὴν πομπὴν ἢ καθιέρωσις, ὡς λέγει εἰς τῶν

βιογράφων του, τῆς Καντιανῆς ἐκείνης στοᾶς. Ὑπομνηματιστῶν, ἐρμηνεῶν, ὁπαδῶν καὶ ἀντιπάλων τῶν ἀρχῶν του μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλαὶ ἀνεφάνησαν ἑκατοντάδες. Τὰ συγγράμματά του, μικρὰ καὶ μεγάλα, ὑπερβαίνουν τὰ ἑβδομήκοντα. Πρὸς διασάφησιν τῆς ὀνοματολογίας του καὶ διαφώτισιν τοῦ ἀτάκτου καὶ ἐνεκα τοῦ πρωτοφανοῦς τῶν ιδεῶν καὶ τῶν φράσεων σκοτεινοτάτου ἐπίστευσι ὕφους αὐτοῦ, συνεγράφησαν λεξικά καὶ ὀνομαστικά· δέκα ἢ δώδεκα εἶναι αἱ βιογραφίαι του, καὶ ἐνὶ λόγῳ πολλὰ ὀλίγοι ἐνέπλησαν τόσο μὲ τὸ ὄνομα των τὴν ἐποχὴν των καὶ τόσο ἰσχυρῶς ἐπενήργησαν εἰς τοὺς συγχρόνους των ὅσον ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς συντόμου ταύτης βιογραφικῆς εἰδήσεως ὀλίγα τινὰ θέλω σᾶς εἰπεῖν καὶ περὶ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ χαρακτήρων. Ἦτο ὑπὲρ τὸ δέον μικρὸς καὶ ἰσχνός, στενὴν εἶχε τὸ στήθος καὶ κυρτὸν ὀλίγον τὸ σῶμα, ἀλλ' εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διέλαμπεν ἡ εὐγένεια τοῦ ἥθους καὶ ἡ δύναμις τῆς διανοίας. Εἶχε καθαρὰ τὰ ὄμματα, γαληνιαῖον τὸ πρόσωπον, λεπτὴν τὴν βίνα καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν εἶδη μᾶλλον ἀκομψα καὶ ἀκανόνιστα, ἀλλὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ εὐρὺ μέτωπόν του, καὶ τὸ δξύδερκὸς καὶ φωτοβόλον τῶν ὀφθαλμῶν του διεφώτιζον, οὕτως εἰπεῖν, ὅλον τὸ πρόσωπον μὲ τὰς ἀκτῖνας τῆς μεγαλονοίας. Τὸ μέτωπόν του, διὰ τὸ εὐρὺ τῶν διαστάσεων καὶ διὰ τὰ ὑπερεξέχοντα πρόσθια ὄργανα, ἐλήφθη ὡς τύπος ὑπὸ τοῦ Γάλλ ὅταν ἠθέλησε νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἑδραν τῆς λεπτότητος καὶ τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας. Ὡν ἀδυνάτου ἰδιοσυγκρασίας, δὲν ἠθέλε ποτε φθάσει εἰς τοσοῦτον προβηκτικὴν ἡλικίαν χωρὶς τῆς αὐστηρᾶς διαίτης, εἰς τὴν ὁποίαν πάντοτε καθυπεβλήθη, καὶ τῆς ἡρεμίας τῆς ψυχῆς τὴν ὁποίαν ἤξευρε νὰ διαφυλάττῃ. Δυνάμεθα λοιπὸν εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ διὰ τὰ προτερήματα τοῦ νοῦς καὶ δι' ἐκεῖνα τῆς καρδίας, διὰ τε τὴν φιλομάθειαν καὶ τὴν ἀγιότητα τῶν ἠθῶν ὁ Κάντιος ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἀνθρώπον ἐντελής τύπος τοῦ ἀληθοῦς φιλοσόφου. Ἄς ἴδωμεν τῶρα ποῖα ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν του ἡ διανοητικὴ κατὰστασις τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ.

2.

Ἡ Γερμανικὴ γραμματολογία, καθ' ἃ εὐφυῶς παρετῆρει ἡ κυρία Στάελ, δὲν ἔλαβε τὸν χρυσοῦν αὐτῆς αἰῶνα. Ὅ,τι ἔκαμεν ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Αὐγουστος εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, Λέων ὁ Ι. εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Δουδοβίκος ὁ ΙΔ' εἰς τὴν Γαλλίαν, δὲν ἔκαμεν ἐν Γερμανίᾳ οὐδεὶς τῶν κυριάρχων τῆς. Αὕτη δὲν ὀφείλει βεβαίως εἰς τοὺς

βασιλεὺς τῆς τῆς κλέος, ὃ περιεβλήθη ἕνεκα τῶν μεγάλων αὐτῆς συγγραφῶν. Ὅθεν ἡ γραμματολογία ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ αὐθόρμητος καὶ τρόπον τινὰ ὡς ὄριμος καρπὸς τῆς διανοητικῆς προόδου, καὶ ἐπομένως ὑπῆρξε πρωτότυπος, δραστήριος καὶ ἀνεξάρτητος.

Ἡ αὐτὴ Φριδερίκου τοῦ Β'. τὴν ὁποίαν βλέπομεν σχηματιζομένην εἰς τὴν Πρωσσίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἥτις ἐθεωρήθη ὑπὸ τινῶν ὡς σοφὴ καὶ λαμπρὰ Ἀκαδημία ἀναγεννήσασα διανοητικῶς ὅλην τὴν Γερμανίαν, ἄλλο τι ἐξ ἐναντίας δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ παράλογος καὶ ἄγονος προσπάθεια, ὅπως εἰσαχθῆ ἐν Γερμανίᾳ τὸ πνεῦμα, ἡ γλῶσσα, ἡ γραμματολογία καὶ ἡ τότε φιλοσοφία τῶν Γάλλων, στοιχεῖα πάντῃ ξένα καὶ ἀλλότρια καὶ μάλιστα διόλου ἐναντία πρὸς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, τοὺς θεσμοὺς, τὰς παραδόσεις, καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ γραμματολογικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἰδιοσυγκρασίαν τῆς Γερμανίας. Ὁ Φριδερίκος (ἔλεγεν ὁ Σχίλλερὸς ἐν τινὶ τῶν ᾠδῶν του) ὁ μεγαλήτερος τῶν υἱῶν τῆς πατρίδος περιεφρόνησε τὴν ἐθνικὴν ποιήσιν, καὶ εἶδομεν αὐτὴν ἀπομακρυνομένην ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ θρόνου, ὅστις δὲν τὴν ἐπεσκίαζεν. Ἀλλ' αὕτη ἐτόλμησε νὰ κηρύξῃ ἑαυτὴν Γερμανίδα, καὶ ἔλαβε τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν νὰ δημιουργήσῃ αὐτὴ ἑαυτῆς τὴν ἰδίαν δόξαν. Τὰ ἄσματα τῶν Γερμανῶν ἀοιδῶν ἀντήχησαν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, καὶ ὡς χεῖμα ῥοοὶ κατέπεσαν εἰς τὰς κοιλάδας. Ὁ ποιητὴς ἀνεξάρτητος δὲν ἀνεγνώρισεν ἄλλους νόμους παρὰ τὰς ἐντυπώσεις τῆς ψυχῆς του, οὐδὲ ἠθέλησεν ἄλλον ἡγεμόνα παρὰ τὴν μεγαλοφυΐαν του.

Πλήρης ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος, βαθύνοια, ἐκτεταμένη καὶ εὐσυνείδητος πολυμαθία, σοβαρὰ καὶ εἰλικρινὴς τῆς ποιήσεως ἐμπνευσις, τοιοῦτοι εἶναι οἱ χαρακτῆρες, οἵτινες συνδυαζόμενοι μὲ τὴν ἀτομικὴν πρωτοτυπίαν καὶ μὲ τὴν πλέον ἐκφανῆ ἐθνικότητα, διακρίνουσι μέγαν τὸς κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα εἰς τὴν Γερμανίαν ἀναφνέντας συγγραφεῖς, τοὺς δῶσαντας ἰδιαιτέραν ὄψιν εἰς τὴν διανοητικὴν τοῦ τόπου ἐκείνου κατάστασιν. Ἐὰν δὲ τις θέλῃ νὰ προσδιορίσῃ μὲ περισσοτέραν ἀκρίβειαν ὅπῃα ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ τάσις τῆς Γερμανικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γραμματολογίας, ὀφείλει γὰρ ἀναβῆ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἡ πολιτικὴ ἐνότης τῆς λεγομένης Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶχε διαλυθῆ, καὶ ὁ Λουθηρισμὸς ἀπελευθερώσας τὴν Γερμανίαν τῆς ἐξουσίας τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς, εἶχε διὰ παντὸς καταστρέψει τὴν ὀρησκειτικὴν. Ἡσθάνοντο ὅμως τὴν ἀνάγκην νέας τινὸς νοητικῆς ἐνότητος, ἥτις ἔμελε νὰ ἦναι ἀρχὴ καὶ βᾶσις, καὶ ἐπομένως ἀψευδῆς οἶωνος τῆς μελλούσης καὶ ἤδη πραγματοποιουμένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνώσεως. Πρὸς ταύτην δὲ τὴν ἐνότητα ἔτεινον οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους μετὰ πό-

θου καὶ εὐσυνείδησίας ἀναδιφῶντες τὴν ἀρχαίαν ἐπιστήμην καὶ καλλιτεχνίαν, ὅχι ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐξαγάγωσιν ἐξ αὐτῆς δουλικὴν ἀπομίμησιν, ἢ ψυχρὰν τινὰ καὶ πρᾶκαιρον αὐτῆς ἀνανέωσιν, ἀλλ' ἵνα διὰ νέων ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων δημιουργήσωσι νέον ἐπιστημονικὸν καὶ γραμματολογικὸν τύπον, ἐντελῆ ὅσον ὁ ἀρχαῖος, καθόσον ἦτο, ὡς ἐκεῖνος, ζωηρὰ καὶ πιστὴ εἰκὼν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως ἔτεινον ἀρυόμενοι τὰς ἰδίας ἐμπνεύσεις ἐκ τῶν γνησίων πηγῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ δηλ., τῶν θεσμῶν, τῶν διελκτῶν καὶ τῆς Γραμματολογίας τοῦ μεσαιῶνος ἔτεινον τέλος πάντων (καὶ ἔστω τοῦτο εἰς διδασκαλίαν ἄλλων λαῶν) ἐξοστρακίζοντες πᾶσαν ξένην διάλεκτον, μεταχειριζόμενοι πάντοτε τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν, ἀναζητοῦντες τὰς ὀραιότητας αὐτῆς, μετριάζοντες τὰ ἐλαττώματά της, καὶ ἐνὶ λόγῳ καθιστῶντες αὐτὴν, ὅσον ἠδύνατο, ἐντελὲς ὄργανον τῆς διανοίας. Οἱ εἰς τὴν ἱεράν ταύτην καὶ ἐνδοξὸν ἀποστολὴν ἀφοσιωθέντες, οἵτινες δι' αὐτὸ τοῦτο κατέστησαν ἀρχηγέται καὶ θεμελιωταὶ νέου πολιτισμοῦ, ὑπῆρξαν, ὡς δὲν ἀγνοεῖτε, Κύριοι, ὁ Οὐίγγελμάννος, ὁ Λέσσιγγος, ὁ Οὐίλάνδος, ὁ Κλοφτόκιος, ὁ Ἐρδερὸς, ὁ Γκαίτης, καὶ ὁ Σχίλλερὸς. Ἀλλ' ἐκ τούτων μόνοι οἱ πρῶτοι τέσσαρις ὑπῆρξαν σύγχρονοι τοῦ Καντίου, διότι ὁ μὲν Ἐρδερὸς ὑπῆρξε μαθητὴς αὐτοῦ, ὁ δὲ Γκαίτης καὶ Σχίλλερὸς, καίτοι γεννηθέντες περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἕνεκαίνισαν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν γραμματολογίαν τῆς 18', καθότι ὁ Σχίλλερὸς ἐτελεύτησε τῷ 1805, καὶ μόλις 14 ἔτη παρήλθον ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Γκαίτου. Περὶ τῶν πρώτων τεσσάρων θέλω λοιπὸν εἰπεῖν ὀλίγα τινὰ ὅπως καταδείξω, εἰ δυνατόν, ἔτι μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχῆς.

Ὁ Οὐίγγελμάννος, ὡς καλῶς γνωρίζετε, μετὰ τῆς ἐπιστήμης τοῦ πολυμαθοῦς συνήνωσε καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ καλλιτέχνου. Καὶ τῶντι, πρὸς ἐντελῆ γνῶσιν τῆς ἀρχαιότητος φαίνεται ὅτι ἀμφότεραι εἶναι ἐπίσης ἀναγκαῖαι· διότι τὰ κολοβωμένα καὶ ἠκρωτηριασμένα ἐρείπια, ὅσα χορηγεῖ ἡ πολυμαθία, εἰς οὐδὲν ἠθελὸν χρησιμεύσει εἰ μὴ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας δὲν ἤξευρέ τις νὰ ἀνοικοδομήσῃ καὶ ἀναζώσῃ δλόκληρον κόσμον κατεστραμμένον καὶ σχεδὸν ἠφκνισμένον ὑπὸ τοῦ πανθαμάτου χρόνου. Ὀλίγοι δὲ κάλλιον αὐτοῦ ὠφελήθησαν καὶ ἐκ τῆς μιᾶς καὶ ἐκ τῆς ἄλλης. Ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς συγχρόνους του τὴν ἰδανικὸν κάλλος τῆς ἀρχαίας τέχνης κατὰ τὰς πολυεθεῖς αὐτῆς σχέσεις μὲ τὰ γράμματα, μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ μὲ τοὺς ὀρησκειτικὸς θεσμοὺς τῶν διαφόρων λαῶν. Ἡ τῶν σκιαγραφικῶν τεχνῶν ἱστορία αὐτοῦ εἶναι μνημεῖον ἀμίμητον διὰ τε τὴν πλοῦτον τῶν λεπτομερειῶν καὶ διὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς

σχέδιον τοῦ συνόλου, καὶ διὰ τὸν ἔμφυτον καὶ εἰλικρινῆ ἐκείνον ἔρωτα τοῦ καλοῦ, ὅστις ἐμφυχώνει καὶ ζωογονεῖ ὅλον τὸ πόνημα. Ἐγκαθιδρύσας εἰς τὴν Γερμανίαν τὴν λατρείαν τοῦ ἀρχαίου καλοῦ, διήγειρε δι' αὐτοῦ τὰ αἴσθημα τοῦ ἰδανικοῦ, τὸ ὅποιον ἔκειτο τεταμμένον εἰς τὰ βάθη τοῦ ἀρχαίου γερμανικοῦ πνεύματος.

Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ ὑγιὴς κριτικὴ καὶ ἡ ἀρθή καλαισθησία τοῦ Λεσίγγου. Οὗτος μετένεγκεν εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν τὴν τελειότητα τοῦ ὕφους τῶν ἀρχαίων. Νοῦς εὐτολμας, ἀκάματος καὶ ἀκόρεστος ἐρευνητὴς τῆς ἀληθείας, ἐνησχολήθη περὶ τὴν ἰδεολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογοίαν καὶ τὴν κριτικὴν ἔλαβε δὲ καὶ τὴν τόλμην νὰ προσβάλλῃ κατὰ πρόσωπον τὴν τότε ἐπικρατούσαν φιλογαλλίαν, καὶ προκρίνων τὸ Ἀγγλικὸν θέατρον ὡς συμφωνότερον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους, δὲν ἀπέκρυψε τὴν προτίμησιν ταύτην. Ὁ Λεσίγγος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ προικίσῃ τὴν Γερμανίαν μὲ θέατρον ἐθνικόν. Πρὸς τοῦτο ἐδημοσίευσεν ἐφημερίδα ἐπιγραφομένην Ἡ δραματοποιία, ἐν ἣ καθυπέβαλλε εἰς αὐστηρὰν κριτικὴν τὰ ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ μεταφρασμένα δραματικὰ πονήματα, ἅτινα ἦσαν τότε τοῦ συρμοῦ. Συνέγραψε καὶ αὐτῆς δράματα, καὶ μαλονότι ὀλίγα τούτων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τέλεια παραδείγματα τῆς τέχνης, εἶναι ὅμως ἀναμφίβολον ὅτι ἔδωκαν μεγάλην ὠθησιν εἰς τὴν ἐθνικὴν ποίησιν, καὶ ἤνοιξαν εἰς αὐτὴν νέον στάδιον, καθ' ὅσον διήγειραν ἐν αὐτῇ τὴν συναίσθησιν τῆς ἰδίας δυνάμεως.

Ὁ Οὐϊλάνδος, κατώτερος τὴν εὐφυίαν τῶν δύο πρώτων, καὶ μιμητὴς τῶν ξένων γραμμάτων, συνεισέφερεν ὅμως καὶ αὐτὰς οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διανοητικὴν πρόοδον τῆς πατρίδος του, τελειοποιήσασα τὴν γλῶσσαν αὐτῆς, καὶ πειραθεὶς νὰ ἐξεύρῃ εὐκολωτέραν καὶ ἀρμονικωτέραν στιχοποιίαν.

Ἄλλ' ἐκεῖνος ὅστις ἔμελε μεγάλως νὰ διασείσῃ τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, ὑπῆρξεν ὁ Κλοφτόκιος. Ἐμπνευσθεὶς καὶ οὗτος ὑπὸ τῆς παρθενικῆς καὶ αὐστηρᾶς ποιήσεως τοῦ Μιλτῶνος καὶ Ἰούγγου, ὑπῆρξε τῶντι ὁ θεμελιωτὴς τῆς Γερμανικῆς γραμματολογίας. Ἡ πατρὶς καὶ ἡ θρησκεία ἦσαν αἱ δύο μοῦσαι τοῦ Κλοφτόκιου. Οὐδαὶς πρὸ αὐτοῦ, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν εἰδημόνων, εἶχεν τόσον εὐστόχως μεταχειρισθῆ τὴν ἰδίαν γλῶσσαν πρὸς δῆλωσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων. Ποίησις χριστιανικὴ ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν, καὶ ἐκπεφρασμένη ὑπὸ μορφῆν τῶντι ἐθνικὴν, ὤφειλεν ἐξ ἀπαντος νὰ διεγείρῃ τὸν ποιητικὸν οἴστρον τῶν ἀρχαίων ἀοιδῶν, καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῶν ἀφώνων αὐτῶν λυρῶν νέας καὶ μελωδικωτέρας ἀρμονίας. Μετὰ τὸν

Κλοφτόκιον ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ ἐμφανισθῶσιν ὁ Γκαίτης καὶ ὁ Σχίλλερρος.

Ἐὰν δὲ παρὰ τὰ γράμματα θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ὅποια τότε ἦτο ἡ ἐν Γερμανίᾳ κατάστασις τῶν ἄλλων κλάδων τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως, θέλομεν εὐρεῖ ὅτι ὁ Λεϊβνίτιος εἶχεν ἤδη ἀνακεφαλαιώσῃ καὶ ἀναμορφώσῃ ὑπὸ τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ καθολικοῦ αὐτοῦ πνεύματος ὅλην τὴν ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος του ὅτι ὁ Οὐόλφιος εἶχε καταστήσῃ δημοτικὴν τὴν φιλοσοφίαν διὰ τῶν καθαρῶν καὶ αὐστηρῶν αὐτοῦ ἐξαγωγῶν ὅτι ὁ Θωμάσιος μεταχειριζόμενος τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν διδασκαλίαν του, εἶχε δώσει διὰ μόνου τούτου μεγίστην ὠθησιν εἰς τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα ὅτι ὁ Φριδερίκος ὁ Β' καὶ τοι ὡς εἴρηται, μὲ ξένα στοιχεία, ἀν' ὅχι ἄλλο, εἶχε καταστήσει τιμίας τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοίας ὅτι τέλος πάντων ὁ περὶ τὰ θεολογικὰ ὀρθολογισμὸς (rationalisme), ὅστις τοσοῦτον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ταράσσει καὶ ταλαντεύει τὰ πνεύματα, εἶχεν ἔκτοτε φανῆ μετὰ τοῦ Σπινόζα καὶ τῆς Γερμανικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νικολαίου. Ἰπῆρχεν ἐπομένως καθ' ὅλας τὰς ἐννοίας καὶ διευθύνσεις διηνεκῆς κίνησις νεωτερισμοῦ, πάντες ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην, καὶ ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀπόκτησιν νέας, ὡς ἤδη εἶπομεν, διανοητικῆς ἐνότητος ἱκανῆς νὰ προαγάγῃ καὶ ἐξασφαλίσῃ διὰ παντός τὰς μελλούσας προόδους τῆ κοινῆς πατρίδος.

«Ἡ Γερμανία, καθ' ὃ λέγει ὁ Κ. Σαίντης (Ἰστ. τῶν ἔργ. καὶ τοῦ βίου τοῦ Καντίου) συγκεκριμένη καὶ τεταραγμένη ὑπὸ τασούτων στοιχείων νεωτερισμοῦ, περιέμενε λοιπὸν ἄνδρα σοφὸν δυνάμενον νὰ συνενώσῃ εἰς ἓν κοινὸν κέντρον τὰς διαφόρους διευθύνσεις ἐποχῆς, ἥτις ἐχαρακτηρίζετο διὰ τῆς πολυμαθείας, τῆς πάλης, καὶ τῆς ἀμφιβολίας, καὶ τὰς διαφόρους διδασκαλίας νὰ συγχωνεύσῃ εἰς τὸ χωνευτήριον τῆς αὐστηρᾶς μὲν ἀλλ' ἀμερολήπτου κριτικῆς, νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ αἰῶνος, καὶ μὲ τόλμην καὶ ἀσφαλῆ χειρὰ νὰ ἐνδείξῃ τὴν ὁδόν, ἣν ἔμελλε νὰ βαδίσῃ ἡ νέα γενεὰ ἵνα μὴ διακινδυνεύσῃ τὰς νίκης της». Ὁ σοφὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὁ Κάντιος.

Ἄλλ' εἰς ποίαν κατάστασιν εὔρε τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς του; Εἰς τοῦτο ὀφείλομεν τώρα νὰ ἐνασχοληθῶμεν.

Ὁ Κάντιος, ὡς εἶπομεν, ἐγεννήθη τῆ 22 Ἀπριλίου τοῦ 1724, ἡ δὲ Κριτικὴ τοῦ καθαρῶν λόγου, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτι 1780. Ἴνα λοιπὸν ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν εἰς ποίαν κατάστασιν εὕρισκετο ἡ φιλοσοφία ἐν Εὐρώπῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ νέα φιλοσοφία εἶχε τότε μίαν περίπου καὶ ἡμισείας ἑκκτον

ταετηρίδος ζωῆν. Γεννηθεῖσα μετὰ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Καρτεσίου περὶ τὰ τέλη τῆς 15'. καὶ παρκοῦσα δίδυμον σχεδὸν γέννημα, τὸν ἰδανισμόν καὶ τὸν αἰσθητισμόν, ἐφαίνετο ἀναπαυομένη περὶ τὸ τέλος τῆς 15'. ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ εὐρυτάτου καὶ σοφοῦ ἐκλεκτισμοῦ τοῦ Λεϊβνιτίου, ὅτε διήγειρεν αὐτὴν εἰς νέαν πάλιν καὶ νέας διαφιλονεικῆσεις τὸ τολμηρὸν πνεῦμα τοῦ Χιούμη. Σύγχρονος τοῦ Ρεΐδου καὶ τοῦ Κονδιλλιάκου, ὁ Κάντιος φαίνεται ὅτι τοὺς ἠγνόησεν. Ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Χιούμη ὑπῆρξεν ὁ σπινθήρ, ὅστις ἀνά- φεν εἰς αὐτὸν τὴν λαμπρὰν δάδα τῆς φιλοσοφικῆς μεγαλαυρίας.

Ἄλλ' ἐάν ὁ Χιούμης, ὁ Ρεΐδης, ὁ Κονδιλλιάκος καὶ ὁ Κάντιος ἦναι σχεδὸν σύγχρονοι, καὶ ἐάν πάντες οὗτοι παρέλαβον ἐκ τοῦ πνεύ- ματος τῆς 15'. ἑκατονταετηρίδος οἰοῖται κοινὸν συγγενείας σύνδεσμον καὶ χαρακτῆρα, τὴν ταυτότητα τῆς μεθόδου, δὲν ἀγνοεῖτε, Κύριοι, ὅτι πολὺ διάφοροι ὑπῆρξαν αἱ τάσεις καὶ αἱ συνέπειαι τῶν διδα- σκαλιῶν των. Ὁ μὲν Χιούμης διὰ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου ἔφθασεν εἰς τὴν σκεπτικισμόν. Ὁ δὲ Ρεΐδης, προσεκτικώτερος καὶ βελύτερος παρατηρητής, ἀνέβη διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου καὶ πρὸ τοῦ Καντίου εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, καὶ ἐθεμελίωσε φιλοσοφικὴν σχολήν, ἥτις, κουνεχῆς καὶ σώφρων, ἐμμένουσα καὶ τὴν σήμερον εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐπλούτισε μὲ πολὺτιμα ἔργα τὴν νεω- τέραν φιλοσοφίαν. Ὁ δὲ Κονδιλλιάκος ἐξῆλειψεν εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ ἰδανισμοῦ καὶ ἀνήγαγεν ὅλον τὸ σύστημα τῶν νοητικῶν δυνάμεων εἰς τὴν μεταφορφομένην αἰσθησιν. Ὁ Κάντιος τελευταῖον ἐπεχείρησε νὰ διαστείλῃ τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον τῆς γνώσεώς μας ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικόν, καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέ- ρων καὶ ἐσύστησεν ἐπὶ τέλους ἐν Γερμανίᾳ σκεπτικὸν ἰδανισμόν, τὸν ὁποῖον ἐπειράθη νὰ διορθώσῃ διὰ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ θεωριῶν, ἀλλ' ὁ ὁποῖος οὐχ ἦττον παρήγαγε μετ' οὐ πολὺ τὸν ὑποκειμενικὸν ἰδανισμόν τοῦ Φίχτου καὶ τὸν ἀπόλυτον τοῦ Σχελλίγγου καὶ τοῦ Ἐγέλου.

Παραδεχθέντες λοιπὸν τὸ κατὰ πολλὰ νεοφανές καὶ πρωτότυπον τοῦ Καντισμοῦ, ὡς προσδιορίσωμεν ἤδη μὲ περισσοτέραν ἀκρίθειαν τὰς σχέσεις, αἰτίνας συνδέουσιν αὐτὸν μὲ τὰ πρὸ αὐτοῦ συστήματα.

Ὁ ἄνθρωπος, τιθέμενός εἰς ἐπαφήν μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, δύναται νὰ στρέψῃ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἢ ἐφ' ἑαυτοῦ, ἢ ἐπὶ τῶν περιστοιχοῦντων αὐτὸν ἀντικειμένων. Ἐκ τῆς διπλῆς ταύτης τάσεως γεννᾶται διπλῆ καὶ ἀντίθετος διανοητικὴ διεύθυνσις, ἄγασσα εἰς δύο φιλοσοφικὰς διδασκαλίας πάντη διαφόρους, μάλιστα δὲ ἐναν- τίας καθότι ἐκ μὲν τῆς πρώτης πηγάζει ὁ ἰδανισμὸς, ἐκ δὲ τῆς ἄλλης ὁ αἰσθητισμὸς. Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ πεῖρα μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἰδα-

νισμὸς, ὅταν δὲν μένη σκεπτικὸς, ἀλλ' ὠθεῖται εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ συνεπείας, ἀναβαίνει εἰς τὸν πανθεισμόν ἢ κατ' εὐθείαν, ὡς παρὰ τοῖς νεωτέροις, ἢ διὰ τοῦ μυστικισμοῦ ὡς παρὰ τοῖς Ἀλεξαν- δρινοῖς. Τρεῖς λοιπὸν, ἐν τελευταία ἀγκλύσει, εἶναι αἱ τάσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰ τρία μεγάλα ἀντι- κείμενα τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης.

Ὁ ἄνθρωπος τείνει ἢ νὰ συνταυτίσῃ τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον μὲ τὸν ἑαυτὸν του, καὶ ἐκ τούτου, ἔχομεν τὸν ἰδανισμόν, ἢ νὰ συν- ταυτίσῃ καὶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἑαυτὸν του μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν τὸν αἰσθητισμόν, ἢ νὰ συνταυτίσῃ καὶ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὸν κόσμον μὲ τὸν Θεόν, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν τὸν πανθεισμόν. Αἱ τρεῖς αὗται κύριαί τάσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύμα- τος ἐφανέρωθησαν ὁσάκις ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀπελευθερωθεὶς ἀπὸ τὴν αὐθεντίαν καὶ τὴν παράδοσιν, ἐπεχείρησε νὰ ἐρευνήσῃ ἀφ' ἑαυ- τοῦ καὶ διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, τὴν φύσιν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέ- λος τῶν πραγμάτων. Τὰς εὐρίσκομεν εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, εἰς τὴν πρώτην καὶ ἔνδοξον ἐκείνην περίοδον τῆς φιλοσοφίας ἣτις ἤρ- χισε μὲ τὸν Σωκράτην καὶ ἐτελείωσε μὲ τοὺς Ἀλεξανδρινούς· τὰς εὐρίσκομεν ἔτι μᾶλλον δρατὰς καὶ σαφεστέρως εἰς τὸν νεώτερον κό- σμον, καθότι ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας γενικὰς κατηγορίας νομίζω ὅτι δύνανται εὐκολώτατα νὰ ἐνωθῶσιν ὅλα τὰ συστήματα τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐάν τις ἀκολουθήσῃ τὴν διαδοχικὴν ἀνάπτυξιν τῶν τάσεων τούτων, καὶ τὸν βαθμικὸν σχηματισμόν τῶν τριῶν θεωριῶν αἰτίνας εἰς αὐτὰς ἀντιστοιχοῦσιν. Ἄλλὰ περὶ τούτου οὔτε ὀφείλω, οὔτε δύναμαι νὰ ἀσχοληθῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Περιοριζόμενος εἰς τὸ εἰδικὸν ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέ- της, θέλω σὰς παρακαλέσει, Κύριοι, νὰ παρατηρήσετε, ὅτι καθὼς τὸ περίφημον ἐνθύμημα τοῦ Καρτεσίου περιεῖχε τὸν βλαστὸν καὶ τοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Βερκελεύου καὶ τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Μαλεβράγ- χου καὶ τοῦ πανθεισμοῦ τοῦ Σπινόζα οὕτως ἐκ τῆς πειραματικῆς μεθόδου τοῦ Βάκωνος ἐπήγαγε καὶ ἔπρεπε νὰ πηγάζῃ ὁ αἰσθητι- σμὸς τοῦ Λωκίου καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Καὶ ἐάν ἀληθεύῃ ὅτι ὁ ἰδανισμὸς, ὁ μυστικισμὸς καὶ ὁ πανθεισμὸς θεμελιούνται κυρίως ἐπὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ὁ δὲ αἰσθη- τισμὸς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, δυνάμεθα καὶ ἀπὸ τοῦδε νὰ διαβε- βαιώσωμεν ὅτι ἡ Καντιανὴ φιλοσοφία ἄλλο δὲν θέλει εἶναι, ὡς καὶ ἡ τοῦ Λεϊβνιτίου, εἰμὴ ἀπόπειρα συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῶν δύο τού- των στοιχείων διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν σχετικῶν ὀρίων τῆς κυ- ριάρχιας των καὶ τῆς σχετικῆς αὐτῶν νοητικῆς ἀξίας. Ἄλλὰ, κα-

θώς είχαν τὴν τιμὴν γὰρ σὰς εἶπω, πῶς δύναται τις γὰρ μεταβῆ ἀπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου εἰς τὸν Κάντιον χωρὶς γὰρ διέλθῃ τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Χιούμης; Ἐὰν ἡ ἀπόπειρα τῆς εὐρείας καὶ ὑψηλῆς διανοίας τοῦ πρώτου ἀπέτυχεν, ὁ σκεπτικισμὸς τούτου δὲν ἠδύνατο γὰρ ἴσως ἢ ὀριστικῆ κατάστασις τῆς φιλοσοφίας. Ὁ σκεπτικισμὸς εἶναι νοητικὴ ἀτοχειρία, ὁ ἄνθρωπος νοερώς δὲν ζῆ εἰμὴ διὰ τῆς πίστεως.

Ὅθεν, ἐν ᾧ ὁ Ρεΐδης, ἀναβαίνων πρὸ τοῦ Καντίου εἰς τὰ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἔθετεν ἐν Ἐδιμβούργῳ τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς Σκωτικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐν ᾧ ὁ Κονδιλλιᾶκος ἐξηκολούθει εἰς τὴν Γαλλίαν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Λωκιανοῦ συστήματος, ὁ Κάντιος σιωπηλὸς καὶ μονήρης ἐν μιᾷ τῆς Γερμανίας γωνίας ἐμελέτα καθ' ἑαυτὸν πάντα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, καὶ διερευνήσας μεθ' ὑπομονῆς καὶ βαθείας ἀναλύσεως τοὺς πλέον ἀποκρύφους μυχούς τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ἐνεκαίνιζε διὰ τῆς κριτικῆς του τὴν νέαν Γερμανικὴν φιλοσοφίαν.

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Κάντιος ἔχει κοινὴν μετὰ τῶν συγχρόνων του καὶ τινῶν τῶν προκατόχων του τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, παρέλαβεν ἐκ τῆς πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφίας τὰ στοιχεῖα τοῦ συστήματός του, τούτέστιν, ἐκ τοῦ αἰσθητισμοῦ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Λωκίου τὸ ἀντικειμενικόν, καὶ ἐκ τοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Βερκελείου, τοῦ Μαλεβράγγου καὶ τοῦ Σπινόζα τὸ ὑποκειμενικόν, ἀνεέωσε τὴν συμβιβαστικὴν ἀπόπειραν τοῦ Λεϊβνιτίου, καὶ μείνας ἀνεξάρτητος καὶ τοῦ αἰσθητισμοῦ τοῦ Κονδιλλιᾶκου καὶ τῶν ιδεῶν τῆς Σκωτικῆς σχολῆς, ἔλαβε τὴν ἰσχυροτέραν ὄθησιν εἰς τὰς ἐρεῦνας του ἀπὸ τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Χιούμης.

Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη γὰρ ἐπιστήσωμεν ἐπ' ὀλίγον τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου, ὅπως φανῆ καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν ὁ σύνδεσμος τῶν δύο θεωριῶν καὶ ἡ ἐπιρροή τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ Καντισμὸς ἀπὸ τὸν ἄμεσον τοῦτον προκατόχον του.

Ὁ Χιούμης ἐκπλαγείς ὡς ὁ Κάντιος, ἀπὸ τὰς ἀσαφείας, τὰς ἀμφιβολίας καὶ τὰ σφάλματα τῆς μεταφυσικῆς, προέθετο γὰρ κάμη (1) σπουδαίαν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ἵνα δι' ἀκριβοῦς ἀναλύσεως τῶν δυνάμεων του πεισθῆ ὅτι δὲν προωρισθῆ γὰρ φθάσῃ εἰς ἀντικείμενα τόσον ἀφηρημένα καὶ ὑψηλά. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖον προέθετο εἶναι ὅλος ἀρνητικὸς. Ἡθέλησε γὰρ περιορίσῃ μᾶλλον ἢ γὰρ ἐκτείνῃ τὴν νοητικὴν δύναμιν καὶ τοῦτο διὰ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ τοῦ νοός. Ἄς προσπαθῆσωμεν, λέγει, γὰρ ἐκριζώσωμεν τὰς βάσεις δυσνοήτου τινος φιλοσοφίας, ἥτις φαι-

νεται εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησιμεύσασα μέχρι τοῦδε, εἰμὴ εἰς σκέπτην τῆς δεισιδαιμονίας καὶ εἰς καταφύγιον τῆς πλάνης.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἔποψις τῶν δύο φιλοσόφων ἴσως, ὡς μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἰδεῖ, ἡ αὐτὴ, καὶ ἐὰν, ὀρμηθέντες ἀμφότεροι ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου, φθάσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἐξαγόμενον, δὲν εἶναι ὅμως ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ὁδὸς, δι' ἧς προχωροῦσιν. Ὁ Χιούμης, καθαρὸς αἰσθησιολόγος, δὲν ἀναλύει εἰμὴ ἐν τῶν δύο στοιχείων τῆς γνώσεως, τὸ ἀντικειμενικόν, καὶ μολονότι τὸ συμπέρασμα του εἶναι σκεπτικόν, ὁ σκεπτικισμὸς αὐτοῦ δὲν εἶναι βεβαίως ὁ ἰδανικὸς σκεπτικισμὸς τοῦ Καντίου.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν ιδεῶν, ὁ Χιούμης εἶναι πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Λωκίου. Ὅλον τὸ ὑλικόν τῶν διανοημάτων μας λαμβάνεται, λέγει, ἢ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἢ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αἰσθηματος. Αἰσθησις καὶ σκέψις εἶναι λοιπὸν αἱ δύο μόναι πηγαὶ τῶν ιδεῶν μας.

Ἄλλ' αἱ ιδεῖαι αὗται τίνι τρόπῳ συνδέονται; Εἶναι ἄρα κχωρισμέναι εἰς τὸν νοῦν μας καὶ ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, ἢ ὑπάρχει τις σχέσις ἥτις τὰς συνδέει, συνδιατάσσουσα αὐτὰς κατὰ τινὰ ἀρχήν; Ὁ Χιούμης παρδέχεται τρεῖς ἀρχὰς συνδέσμου· τὴν ὁμοιότητα, τὴν συνάρειαν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, καὶ τὴν μεταξὺ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος σχέσιν, ἥτοι τὴν αἰτιότητα. Ἄλλ' ἡ σχέσις αὕτη τῆς αἰτιότητος εἰς τί οὐσιωδῶς ἀνάγεται; κατ' αὐτόν, εἰς ἀπλὴν σχέσιν διαδοχῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ αἰτίου, ὡς ἀρχῆς τοῦ ὄντος, καὶ ἡ οὕτω λεγομένη ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι ἀπλᾶς ἀπάται. Αἴτιον εἶναι γινόμενον, τὸ ὁποῖον προηγεῖται πάντοτε ἄλλου τινὸς ἐπομένου, τὸ ὁποῖον καλεῖται ἀποτελεσμα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶμεθα βέβαιοι εἰμὴ περὶ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἢ πίπτουσιν ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις μας, ἢ εἶναι ἀναγεγραμμένα εἰς τὴν μνήμην μας, οὕτως οὐδεμίαν δυνάμεθα γὰρ κάμωμεν νόμιμον ἐπαγωγὴν ὡς πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ ἥλιος θέλει ἀνατεῖλει, καὶ ὁ ἥλιος δὲν θέλει ἀνατεῖλει, εἶναι δύο προτάσεις ἐπίσης καταληπταὶ καὶ πολλὰ ὀλίγον ἀντιφατικαί. Ἐὰν δὲ πιστεύωμεν εἰς τὰς ἐπαγωγὰς τὰς ὁποίας κάμνομεν περὶ μελλόντων τοῦτο συμβαίνει ἐκ τῆς πείρας ἣν ἔχομεν τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' ἡ πείρα αὕτη, ἀκολουθεῖ λέγων, μὲ ποῖον δικαίωμα δύναται γὰρ μεταίρεσθῆ εἰς ἄλλους χρόνους καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ὧν ἢ πρὸς τὰ προηγούμενα ὁμοιότης ἠδύνατο καλῶς ἀπάντων σταθμιζομένων, γὰρ μὴ εἶναι εἰμὴ κατὰ τὸ φαινόμενον; Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ μέγα ζήτημα ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐπιμένω. Ἐγὼ εὔρον πάντοτε τὸ δεῖνα ἀντικείμενον ἀκολουθούμενον ὑπὸ τοῦ δεινός ἀποτελέσματος. Ἡ πρότασις αὕτη δὲν ἔχει οὐδένα λογικὸν σύνδεσμον μὲ τὴν ἐπομένην.

1) Ὁρ. τὰ περὶ τῆς ἀνθρωπ. διανοίας φιλοσοφ. δοκίμια.

ἐγὼ προβλέπω ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα ἀντικείμενα, ἅτινα ὁμοιάζουσι κατὰ τὸ φαινόμενον, ὁμοιάζουσι προσέτι καὶ κατὰ τὰ ἀποτελέσματα. Οὐδεὶς μέσος ὅρος ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο τούτων προτάσεων.

Ἐὰν ὄχι λοιπὸν διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, διὰ τίνος ἄλλου μέσου ἢ πείρα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ πιστεύωμεν εἰς τὰ μέλλοντα τῶν γινομένων;

Ἐὰν πλῆθος πειραμάτων ὁμοιομόρφων, ὅσον καὶ ἂν ἦναι καταπειστικόν, δὲν δύναται ποτε νὰ μᾶς κάμῃ νὰ ἐξαγάγωμεν ἀναγκαῖον τινὰ σύνδεσμον μεταξύ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, τίνι τρόπῳ πιστεύομεν εἰς τὴν περὶ τῶν μελλόντων ἐπαγωγὴν;

Πιστεύομεν εἰς αὐτὴν, ἀποκρίνεται, ἐξ ἀπλῆς ἔξεως. Ἐὰν ἡ ἐπαγωγὴ προήρχετο ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ, ἤθελεν ἀρκεῖ μία μόνη περίπτωση, ἀλλὰ μία μόνη περίπτωση δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν γεννᾶται ἐκ τῆς ἔξεως, ἐκ τῆς συνηθείας, καὶ ἐντεῦθεν ἡ τελευταία συνέπεια καὶ ὁ γενικὸς συμπερασμὸς δι' οὗ διατυπώνει ὅλην αὐτοῦ τὴν θεωρίαν. Ἡ πίστις, τὴν ὁποῖαν δίδομεν εἰς τὰ γεγονότα ἢ εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν ὑπαρχόντων ἀντικειμένων, ἐξαρτᾶται ὅλως ἐκ δύο τινῶν, ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἀντικειμένου τινὸς διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων ἢ διὰ τῆς μνήμης, καὶ ἐκ τοῦ συνηθούς αὐτοῦ συνδέσμου μὲ ἄλλα ἀντικείμενα.

Ἡ οὕτω λεγομένη πίστις ἄλλο δὲν εἶναι λοιπὸν εἰ μὴ εἶδος τι φαντασίας ζωηροτέρας, ἐντονωτέρας, καὶ στερεωτέρας, τὴν ὁποῖαν ἀποκτῶμεν ἐξ ἧς ἔχομεν ἔξεως τοῦ συνδέειν τὸ συλληφθὲν ἀντικείμενον μὲ ἄλλο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀμέσως παρὸν εἰς τὰ αἰσθητήρια, ἢ ἐγκραγαγμένον εἰς τὴν μνήμην.

Ἡ ἴσα ἰδέα φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὴν συσχετικὴν αὐτῆς, τόσον διὰ τὸ παρελθόν ὅσον καὶ διὰ τὸ μέλλον, καὶ τοῦτο δυνάμει τῆς συνδέσεως, ἣτις φυσικῶς συμβαίνει καὶ συνιστᾷ τὴν σχέσιν τῆς αἰτιότητος. Δυνάμει τῆς σχέσεως ταύτης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προκυπτούσης ἔξεως, ἐπαγόμεθα, πιστεύομεν καὶ συλλογιζόμεθα περὶ τοῦ μέλλοντος.

Καὶ ἐνταῦθα ἀποκκλύπτων σχεδὸν αὐτὸς οὗτος τὴν ἀσθενῆ βάσιν τῆς θεωρίας του, ἀλλὰ πῶς συμβαίνει, ὑπολαβάνει, ὅτι τὰ γινόμενα ἀναστοιχοῦσι πάντοτε εἰς ταύτην τὴν πίστιν; Ἡ ἀπάντησις εἶναι τῶντι περίεργος, καὶ ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ κατὰ γράμμα.

Ἐπάρχει εἶδος τι προδιατεταγμένης ἁρμονίας μεταξύ τῆς σειραῖς τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδεῶν μας; ἐπειδὴ, μ' ὄλον ὅτι αἱ δυνάμεις, αἵτινες ποικίλλουσι τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου, μᾶς εἶναι πάντῃ ἀγνωστοί, εὐρίσκομεν οὐχ ἥτιον ὅτι τὰ διανοήματα καὶ ἐννοήματα ἡμῶν πιστῶς συνώδευσαν αὐτὰς μέχρι τοῦδε.

Καὶ ἡ ἀνταπόκρισις αὕτη τί ἄρα ἀποδεικνύει καὶ πόθεν προέρχεται; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὑπὲρ πάντα λόγον ἀπίστευτος ἢ ἀνταπόκρισις εἶναι καὶ αὕτη ἔργον τῆς ἔξεως.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω θεωρίας περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν, περὶ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν, περὶ τῆς ἰδέας τοῦ αἰτίου καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, δύνασθε εὐκολώτατα νὰ προμαντεύσητε ὅλας τὰς περιττέρω συνεπείας τῆς διδασκαλίας του.

Ἐὰν δὲν ἔχωμεν εἰ μὴ τὸ μόνον αἰσθητὸν γεγονὸς, καὶ μόνην τὴν ἀνεξήγητον τῶν φαινομένων διαδοχὴν, ἐὰν δὲν ὑπάρχη οὐδὲν ὑποκειμενικὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, ἐὰν δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν ἐπέκεινα τοῦ γεγονότος, ἐπέκεινα τῆς αἰσθήσεως, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης ὅτι ἔξουσία, δύναμις, οὐσία, ὑπόστασις, αἴτιον, εἶναι λέξεις κεναί, ἢ, τουλάχιστον, ἔχουσιν αὐθαίρητον σημασίαν, ἐκφράζουσαι ἰδέας, ὧν τὸ ἀντίστοιχον ἀντικείμενον δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὴν πείραν, διότι ἡ πείρα δὲν μᾶς δίδει εἰμὴ τὸ αἰσθητὸν γεγονὸς, τὸ φαινόμενον, τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ τυχαῖον, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον τὴν γεννητικὴν τοῦ γεγονότος αἰτίαν, τὴν οὐσίαν, τὸ νοούμενον, τὸ ἀναγκαῖον.

Ἐὰν λοιπὸν ἄλλην δὲν ἔχωμεν ἰδέαν ἀναγκαίου συνδέσμου ἢτοι ἀναγκαίας τάξεως, εἰμὴ ἐκείνην τὴν ὁποῖαν διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἔξεως σχηματίζομεν ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν φαινομένων, φανερόν ὅτι δὲν ἔχομεν, κυρίως εἰπεῖν, οὐδεμίαν ἰδέαν νόμου. Καὶ ἐὰν μᾶς λείπη ἡ βάσις τῶν φυσικῶν νόμων, ἔτι μᾶλλον μᾶς λείπει κατὰ συνέπειαν καὶ ἐκείνη τῶν ἠθικῶν. Καὶ ἐὰν, ἀφ' ἑτέρου, δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸν κόσμον εἰμὴ ἀπλῆν τινὰ διαδοχὴν φαινομένων, χωρὶς ποτε νὰ συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν δυνάμει, ἐνεργείας, αὐθορμήτου δραστηριότητος, εἶναι ἐπίσης φανερόν ὅτι τὸ αὐθαίρετον, τὸ αὐτεξούσιον εἶναι ὄνειρον, καὶ ὅτι ἡ οὕτω λεγομένη ἠθικὴ ἐλευθερία δὲν διαφέρει τῆς φυσικῆς ἀνάγκης εἰ μὴ κατὰ τὸν διάφορον ἦχον τῶν λέξεων, ἀλλ' ὅτι οὐσιωδῶς ἀμφότεραι ἀνάγονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτό. Καὶ ἐπομένως, ἐξοριζομένων τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν καὶ τῶν ἀπολύτων καὶ καθολικῶν ἀρχῶν, αἵτινες συνιστῶσι τὸν λόγον, ἐξοριζομένης τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀναγομένου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν καθαρὰν αἰσθησιν καὶ εἰς ὅ,τι μόνον καὶ ἀπ' εὐθείας πηγάζει ἐκ τῆς αἰσθήσεως, προκύπτει ἐναργέστατον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν αὐτὴν φύσιν τῶν ἄλλων ζώων, καὶ δὲν διαφέρει αὐτῶν εἰμὴ κατὰ τινὰ μεγαλύτερον βαθμὴν νοητικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Χιούμης δὲν διατάζει πῶς ἀπέναντι τῶν συνεπειῶν τούτων τοῦ συστήματός του.

Τεθείσης τῆς θεωρίας ταύτης, ποῖαν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν

περὶ Θεοῦ, περὶ τῆς προνοίας του, καὶ περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς ; Οὐδερμίαν. Ἐὰν θέλητε γὰρ ἀποδείξτε τὴν ὑπαρξίν του Θεοῦ (καὶ ἀναφέρω σχεδὸν κατὰ γράμμα) ἐκ τῆς διατάξεως του παντός, ὁ Θεὸς λοιπὸν πρέπει γὰρ ἀντιστοιχῆ ἀκριβῶς εἰς αὐτήν. Ἄλλ' ἡ διάταξις αὕτη εἶναι πλήρης κακῶν καὶ ἀταξιῶν. Ποῦ λοιπὸν ἡ ὑπερτάτη ἀγαθότης καὶ ὁ ὑπέρτατος νοῦς ; Ὡς δὲ πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἢ ἡ δικαιοσύνη πραγματοποιεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ τότε ἡ μέλλουσα ζωὴ εἶνε ἀνωφελής, ἢ δὲν πραγματοποιεῖται, καὶ τότε ὁ Θεὸς εἶναι ἀδικός. Ἐὰν δε τις εἴπῃ ὅτι ἡ θεία δικαιοσύνη πραγματοποιεῖται εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ὁ Χιούμης ἐρωτᾷ· καὶ πῶς τὸ ἤξεύρεις ; Δὲν δύνασαι, οὔτε πρέπει γὰρ προχωρήσης ἐπέκεινα τῆς πείρας. Ἴδου καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν γυμνότητα αἱ τερατώδεις συνέπειαι τοῦ σκεπτισμοῦ καὶ τοῦ αἰσθητισμοῦ. Βέβαια ἡ τόλμη καὶ ἡ παρρησία δὲν ἔλειψαν εἰς τὸν ἡμέτερον φιλόσοφον. Ἐὰν δὲ τις ἤθελεν ἀκόμη τὸν ἐρωτήσῃ, μέχρι τίνος εἶναι συγχωρημένον εἰς τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον γὰρ παρεκτείνῃ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἀβεβαιότητα ταύτην, ἂν ἴσως ἐρωτᾶτο, ἐὰν ἡ αἰσθησις τουλάχιστον μὲς εἶδῃ τὴν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου βεβαιότητα, ἀπικντᾷ ἀνευδοκίᾳστως· ὅχι· διὰ τῶν αἰσθήσεων δὲν ἔχομεν εἰ μὴ εἶδη καὶ εἰκόνας· πῶς δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ εἰκόνας αὗται, αἱ τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεις, παράγονται ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ; δὲν ἠδύνατο γὰρ ἦναι τὰ πάντα διηνεκὲς ὄνειρον, καὶ ἀδιάλειπτος παρκοροσύνη ; Καὶ ἴδου πῶς ὁ σκεπτισμὸς τοῦ Χιούμης συνταυτίζεται ἐπὶ τέλους μὲ τὸν ἰδανισμὸν τοῦ Βερκελεῦ καὶ τοῦ Καντίου. Καὶ ἐὰν τὸ σύστημα τοῦ τελευταίου τούτου διετύπωσεν, ὡς ἀρχόμενος ἔλαβον τὴν τιμὴν γὰρ εἶπω, ὁ Ρερυσσάτης διὰ μόνης τῆς φράσεως, ἡ ἰδέα δὲν ἐγγυᾶται εἰ μὴ ἑαυτήν, ἡ αἰσθησις δὲν ἐγγυᾶται εἰ μὴ ἑαυτήν, ἠδύνατο γὰρ ἦναι τὸ τελευταῖον συμπέρασμα καὶ ὁ ἀνώτατος τύπος τοῦ σκεπτισμοῦ τοῦ Χιούμης. Ἴδου λοιπὸν ἐφθάσαμεν (θέλω καὶ ἐγὼ ἐπανκλάβει τὴν περὶ Κονδιλλιᾶκου φράσιν τοῦ Ρουεκολλάρδου) εἰς τὴν σιγμὴν, καθ' ἣν ὁ τε φυσικὸς καὶ ὁ νοητικὸς κόσμος ὁμοῦ καταρρέουσι, καὶ ἡ αἰσθησις βασιλεύει μόνη ἐπὶ τῶν ἀβύσσων τοῦ μηδενός. Ἴδου καὶ ἡ τελευταία καὶ ἀμετάκλητος καταδίκη, δι' ἣς ὁ Χιούμης ἀνηλεῶς μηδενίζει τὴν ἀνθρώπινον λόγον καὶ ὅλην ἐπισφραγίζει τὴν θεωρίαν του· τὸ ποσὸν καὶ οἱ ἀριθμοὶ φαίνονται μοι ἢ μόνη ὕλη τῆς ἀφηρημένης ἐπιστήμης, καὶ τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς ἀποδείξεως. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐρευναι τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος στρέφονται περὶ τὰ γινόμενα καὶ τὰ ὑπάρχοντα· ἄρα φανερόν ὅτι δὲν εἶναι ἐπιδεκτικαὶ ἀποδείξεως.

Ἐξετάσθη ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ συστήματος

τούτου· ἀλλὰ καθὼς πολὺ ἐπεθύμουν γὰρ δια φωτίσω τὰς μεταξὺ τοῦ σκεπτισμοῦ τοῦ Χιούμης καὶ τοῦ Καντισμοῦ σχέσεις ὡς πρὸς τὴν κριτικὴν ἔποψιν καὶ τὸ ὀρηκτῆριον ἀμφοτέρων, οὕτως ἐπίσης με ἐνδιέφερε γὰρ σὰς ἀνακαλέσω ὅλας τὰς ἠθικὰς συνεπείας τοῦ σκεπτισμοῦ του, ὅπως ἐν καιρῷ παραβάσω αὐτὰς πρὸς τὰς ἠθικὰς συνεπείας τοῦ Καντισμοῦ καὶ καταστήσω τοιοῦτοτρόπως φανερόν, ὅτι, ἐὰν ὅχι ὀλίγοι εἶναι αἱ ὁμοιότητες ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ λόγου, μεγίστη ὁμως εἶναι μεταξὺ αὐτῶν ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς διδασκαλίας. Θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ πῶς τὸ θαυμαστὸν πνεῦμα τοῦ Καντίου ἐδυνήθη γὰρ ἀποφύγη τὰς ἀξιοθρηνητοὺς συνεπείας τοῦ σκεπτισμοῦ του, εὐρὸν ἐν τῷ πρακτικῷ λόγῳ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς ἠθικῆς καθαρῶτάτης, ὑψηλοτάτης καὶ καθ' ὅλα συμφώνου πρὸς τὰς θείας ἐντολὰς τοῦ Εὐαγγελίου.

3.

Θέλω πρῶτον σὰς ὑποβάλλει συνοπτικῶς τὰ προλεγόμενα τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαρῶ λόγου.

Ὁ ἀνθρώπινος λόγος φαίνεται καταδικασμένος γὰρ κοπιᾶζει περὶ τινὰ προβλήματα, ἅτινα ὑπερβαίνουσι τὰς δυνάμεις του. Ὅθεν ἀναγκωρίζων τὴν ἀδυναμίαν του, προστρέχει εἰς δόγματα, τὰ ὅποια ὑπερπηδῶσι τὰ ὅρια τῆς πείρας· ἀλλὰ τὰ δόγματα ταῦτα, μολονότι τὰ εὐρίσκει σύμφωνα πρὸς τὴν καθολικὴν συναίνεσιν, δὲν δύναται γὰρ κρίνη· ἐντεῦθεν πηγάζουσιν ἀντιφάσεις καὶ ἀμφισβητήσεις ἀτελείτητοι, καὶ τὸ πεδῖον τῶν ἀπείρων τούτων φιλονεικιῶν καλεῖται Μεταφυσική. Ἡ Μεταφυσική, ἀνάσσα ποτὲ τῶν ἐπιστημῶν, διεσχίσθη ἀπὸ ἐσωτερικὰς διχονοίας, ἐπολεμήθη καὶ σχεδὸν κατεστράφη ὑπὸ τοῦ σκεπτισμοῦ. Οἱ καλλιεργοῦντες ὁμως αὐτὴν ἐπανέλαβον τὸ ἔργον, ἀλλ' ἡ διαφωνία των ἀνεγένεσε τὰς ἀρχαίας ἐριδας, καὶ ποῖον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα ; Ἀφ' οὗ ἐδοκίμασαν, ὡς πιστεύουσιν, ὅλας τὰς ὁδοὺς, ἐπικρατεῖ σήμερον εἰς τοὺς θεράποντας τῆς φιλοσοφίας ἡ ἀηδία καὶ ἡ πλήρης ἐκείνη ἀδιαφορία, ἣτις εἰς τὰς ἐπιστήμας εἶναι μίτηρο συγχύσεως καὶ σκοτούς. Ἄλλ' ἡ κατάστασις αὕτη προμηγύει τὴν προσεχῆ μεταμόρφωσιν καὶ τακτοποίησιν τῆς ἐπιστήμης.

Ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται γὰρ μείνη ἀδιάφορος πρὸς τὴν ζήτησιν ταύτην. Αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἵτινες περιφρονοῦσι τὰς μεταφυσικὰς ιδέας, τὰς μεταχειρίζονται καὶ ὑποβάλλονται εἰς κῦτάς χωρὶς γὰρ τὸ ἐννοῶσι. Καὶ τὸ παρά τισιν ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς ἀδιαφορίας δὲν προ-

έρχεται οὔτε ἀπὸ ὀρθότητος, οὔτε ἀπὸ κουφότητος, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τῆν ὀριμότητα τοῦ ἀνθρώπινου νοός, ὃ ὁποῖος δὲν θέλει πλέον νὰ ἀπατηθῆ καὶ ζητεῖ δικαστήριον ἀρμόδιον, τὸ ὁποῖον, καταστέλλον πᾶσαν κενόδοξον προπέτειαν, νὰ δικάσῃ τοιαῦτα ζητήματα ὅχι δι' αὐθαιρέτων ἀποφάσεων, ἀλλὰ δυνάμει τῶν ἰδίων καὶ ἀναλλοιώτων νόμων. Τὸ ἀρμόδιον τοῦτο δικαστήριον ἄλλο δὲν δύναται νὰ ἦναι ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπὸν, εἰμὴ ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου.

Ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου δὲν εἶναι φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐπίκρισις, ἀλλ' ἐπίκρισις τῆς δυνάμεως τοῦ συλλογιζέσθαι περὶ ὄλων ἐκείνων τῶν γνώσεων, αἵτινες εἶναι πάσης πείρας ἀνεξάρτητοι.

Τείνει λοιπὸν νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ ἀδυνατοῦ τῆς μεταφυσικῆς ἐν γένει, καὶ νὰ προσδιορίσῃ δυνάμει τινῶν ἀρχῶν τὰς πηγὰς, τὴν ἔκτασιν, τὸ σύνολον καὶ τὰ ὅρια τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστήμης.

Ἰδμελοῦν εἰς τὴν μόνην ἀπείρατον ἀπονέμουσαν ταύτην ὁδὸν, ἀπέδειξα πῶς δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν τὰς πλάνους, ἐνεκα τῶν ὁποίων ὁ λόγος, ὅταν δὲν βοηθῆται ὑπὸ τῆς πείρας, διαφωνεῖ πρὸς ἑαυτόν. Δὲν ἀπέφυγα κἀνὲν ζήτημα, ὅλα τὰ ἐξέθεσα, ἀνέλυσα τὸν λόγον καθ' ὅλα τὰ στοιχεῖα του, ἀπέδειξα τὰς ἀντιφάσεις του, καὶ ἐὰν δὲν ἔλυσα τὰ ζητήματα, τοῦτο συνέβη διότι δὲν ἠδυνάμην νὰ τὸ κάμω χωρὶς ἀγυρταίαν καὶ χωρὶς νὰ ἀποτύχω τοῦ σκοποῦ πάσης φιλοσοφίας, ὃ ὁποῖος εἶναι ν' ἀφαιρεθῆ πᾶσα ἀπάτη, πᾶσα παρενόησις καὶ μὲ αὐτὴν τὴν θυσίαν τῶν περιφημοτέρων καὶ προσφιλεστέρων δοξασιῶν. Καὶ ἡ πρόθεσις αὕτη εἶναι μετριωτέρα παρ' ὅ,τι ἠδύνατο νὰ φανῆ ἐκ πρώτης ὄψεως, διότι παρὰ νὰ κάμῃ τις ἐπίδειξιν ψευδοῦς ἐπιστήμης, κάλλιον νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀμάθειάν του.

Τοιαύτη εἶναι οὐσιωδῶς τῶν προλεγομένων τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἡ σύνοψις.

Τὰ τῆς δευτέρας (τοῦ 1787.) ἀρχίζουσι καὶ αὐτὰ μὲ τὴν ἀπορίαν, ἐὰν ἡ μελέτη ἢ διδάκουσα ἡμᾶς τὴν τελειοποίησιν τῶν γνώσεων μας, δύναται νὰ ὀδεύσῃ ὁδὸν ἀσφαλῆ καὶ ὄντως ἐπιστημονικὴν. Εἶναι χρέος τοῦ λόγου νὰ προσπαθῆσῃ νὰ χαράξῃ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτην, καὶ ἂν ἔμελε νὰ παραιτηθῆ τοῦ σκοποῦ ἀναγνωρίζων αὐτὸν ὡς μάταιον καὶ κενόν. — Ἡ λογικὴ τείνουσα νὰ ἐκθέσῃ μὲ ὄλην τὴν ἀκρίβειαν τοὺς κανόνας παντὸς συλλογισμοῦ οἰαδῆποτε ἄλλως ἦναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀξία τῆς ὕλης αὐτοῦ ἢ τῶν περὶ ὧν συλλογιζόμεθα ἰδεῶν, ἀπέφυγε πάντα ταῦτα τὰ ἄτοπα, καὶ ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι καὶ τὴν σήμερον οἷα ἦτο καὶ ἐπὶ Ἀριστοτέλους.

Τοῦτο δὲ τὸ πλεονέκτημα ὀφείλει εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν ὀρίων τῆς, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν δὲν στοχάζεται τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν τῶν ἰδεῶν, καὶ μόνον προσέχει αὐστηρῶς εἰς τοὺς ἰδίους τοῦ νοός τύπους.

Ἰνα δὲ ἡ ἀντικειμενικὴ αὕτη ἀλήθεια γίνῃ λογικὴ, ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνωνται ἐν αὐτῇ πράγματά τινα ἐν τῶν προτέρων, καὶ νὰ συγκρίνωνται ἔπειτα μὲ τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς αὐτὰ ἀντικείμενον εἴτε πρόκειται περὶ τῆς ἀληθείας τῶν γνώσεων μας καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τούτων ἀντικείμενα εἴτε πρόκειται περὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐννοιῶν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς των. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος συνιστᾷ τὸν θεωρητικὸν λόγον, τὸ δὲ δευτέρον τὸν πρακτικόν, ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρωτα πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ εἰλικρινές καὶ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον ἀπὸ τὸ ἐμπειρικόν.

Ἡ θεωρητικὴ γνώσις περιλαμβάνει ὄλην τὴν μαθηματικὴν καὶ φυσικὴν. Αἱ δύο αὗται ἐπιστήμαι θέτουσι κατὰ πρόληψιν τὰ ἀντικείμενά των· ἡ μὲν πρώτη ὄλως καθαρῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἡ δὲ δευτέρα μόνον ἐν μέρει. Ἡ μαθηματικὴ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀσφαλῆ τῆς ἐπιστήμης ὁδὸν παρὰ τῷ πλέον θαυμαστῷ τῶν λαῶν, τῷ Ἑλληνικῷ. Ἀγνοοῦμεν τὰς πρώτας αὐτῆς προσπαθείας καὶ ἀβεβαιότητας. — Ἡ δὲ φυσικὴ δὲν εἰσῆλθεν εἰμὴ διὰ τοῦ Βάκωνος. Ἐν ᾧ πρῶτον περιεφέρετο πλανωμένη χωρὶς διενθυσιν καὶ σκοπὸν, ἤρχισε νὰ συσταθῆ καθὼ ἐπιστήμη ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκανονίσθη πείρα μὲ βεβαίως ἀρχάς.

Ἄλλ' ἡ Μεταφυσικὴ, καὶ τοὶ πασῶν ἡ ἀρχαιοτέρα, δὲν ὑπῆρξε τόσο ἐυτυχῆς, καθότι δὲν εἶναι εἰσέτι κανονισμένη, καὶ ὁμοιάζει παλαίστραν, ἐν ᾗ δύνανται μὲν νὰ γυμνασθῶσιν οἱ ἀθληταὶ καὶ ν' ἀποκτήσωσι νέας δυνάμεις, ἀλλ' ἐνθα οὐδεὶς δύναται νὰ ἀξιωθῆ τοῦ βραβεῖου. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἠμάρτομεν τῆς ὁδοῦ. Ἄς ὠφελῶμεν λοιπὸν, καθ' ὅσον εἶναι δυνατόν, ἐκ τῶν παραδειγμάτων τῆς Μαθηματικῆς καὶ τῆς Φυσικῆς καὶ ἄς προσπαθῶμεν νὰ κατορθώσωμεν καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην τὴν ἐυτυχῆ ἐκείνην μεταβολὴν τῆς διευθύνσεως, ἥτις τόσο θαυμασίως ἐπετάχυνε τὰς προόδους τῶν ἄλλων δύο.

Ἰπέθεσαν ἄγχι τοῦδε ὅτι πᾶσα γνώσις ἡμῶν ὀφείλει νὰ κανονισθῆ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων καὶ ἐπομένως πᾶσα ζήτησις ἐννοιῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀπεκλείσθη καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ ἀτελεσφόρητον ὄλων τῶν προσπαθειῶν ὅσαι ἔγιναν πρὸς αὐξήσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἄς δοκιμάσωμεν ὄλως ἐναντίον ὁδὸν ἃς κάμωμεν ὥστε τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα τρόπον τινα νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὰς ἡμετέρας ἐννοίας. Οὕτως ὁ Κοπέρνικος

ἀπελπισθείς νὰ ἐξηγήσῃ τὰ κινήματα τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐν ᾧ ἐπιστεύετο ὅτι οἱ ἀστέρες ἐστρέφοντο περὶ τὸν θεατὴν, ἐπροσπάθησε νὰ λάβῃ ὀρθότερον ἐξαγόμενον θέτων εἰς κίνησιν τοὺς θεατὰς καὶ εἰς ἀκινήσιάν τοὺς ἀστέρας. Ὡσαύτως εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἃς κἀμωμεν κέντρον τὸ ἡμέτερον ἐγώ, καὶ ἃς προσπαθήσωμεν νὰ συναρμολογήσωμεν τὸ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείον τῆς γνώσεως μὲ τὸ ἀντικειμενικόν· ἄλλως, οὐδὲν οὐδέποτε θέλομεν γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῶν περιστανομένων πραγμάτων, καὶ ἐπομένως ἡ ἐπιστήμη οὐδέποτε θέλει γίνεαι λογικὴ, μέγιστα πάντοτε ἐμπειρικὴ.

Τιθεμένων λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν τοῦ λόγου, καὶ τῶν παραστάσεων τῶν ἐκτὸς ἀφ' ἑτέρου, θέλομεν φθάσει εἰς τι εὐάρεστον ἐξαγόμενον, ζητοῦντες διὰ παραβαλῶν καὶ πειραμάτων εἰς αἰ ἐννοιαὶ ἀντιστοιχῶσιν εἰς τὰ ἀντικείμενα, καὶ τὰνάπαλιν. Τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο ἴσως θέλει εἶναι σκεπτικόν, διὰ μόνου τοῦ θεωρητικοῦ λόγου ἴσως φθάσωμεν εἰς τὴν ἀντίφασιν περὶ παντὸς ὅ,τι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς πείρας καὶ τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ θέλει μᾶς εἶναι πάντοτε συγχωρημένον νὰ ἐλέγξωμεν καὶ νὰ διορθώσωμεν τὰ κορίσματα τοῦ θεωρητικοῦ λόγου μὲ τὰ διδόμενα ὅσα δύναται νὰ μᾶς χορηγήσῃ ὁ πρακτικὸς.

Ὁ μόνος σκοπός, τὸ μόνον ἔργον τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου ὑφίσταται λοιπὸν εἰς τὴν ἀνωτέρω βάσανον καὶ δοκιμασίαν, ὅπως εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει μεταφυσικὴν μέθοδον ἀντικαταστήσωμεν ἄλλην ἱκανὴν νὰ ἐνεργήσῃ πλήρη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐπανάστασιν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὑπὸ τῶν φυσικῶν καὶ γεωμετρῶν εἰς τὰς ἰδίαις αὐτῶν ἐπιστήμας ἐνεργηθείσης. Ἄρα ἡ κριτικὴ αὕτη εἶναι μᾶλλον πραγματεία περὶ μεθόδου ἢ σύστημα τῆς ἐπιστήμης, μολονότι περιέχει τὸ σχέδιον αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅριός της καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν συνοχὴν τῶν μερῶν της. Καὶ ἂν κατὰ πρώτην ᾄψιν ἡ ὠφέλειά της φαίνεται μᾶλλον ἀρνητικὴ, καθ' ὅσον τείνει νὰ περιστείλῃ τὰ σύνορα τοῦ καθαροῦ λόγου, ὅμως ὅστις προχωρήσῃ ἐνδότερον, θέλει ἐννοήσῃ ὅτι εἶναι θετικὴ, καθ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐμποδίζει νὰ κατακτῆται τὸ πᾶν εἰς τὴν αἰσθητικὴν, καὶ ἀφίνει ἀφ' ἑτέρου πᾶσαν ἐλευθερίαν εἰς τὸν πρακτικὸν λόγον ἵνα ἐκτανθῇ καὶ ἐπέκεινα τῶν αἰσθήσεων.

Θέλοντες δὲ τώρα αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιτομὴν τῶν δύο προοιμίων νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχείων, βλέπομεν, Κύριοι, ὅτι δὲν προέθετο ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος νὰ προσθήσῃ εἰς τὰ ἕως τότε δημοσιευθέντα τόσα καὶ τόσον ἀντιφατικὰ συστήματα τῆς μετα-

φυσικῆς νέαν σύστητα, ἀλλὰ νὰ κάμῃ κριτικὴν ἐξέτασιν αὐτῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων, αἵτινες τὰ παρήγαγον, ἵνα ἀποφασίσῃ εἰς μεταφυσικὸν τι σύστημα ἴσως ἢ μὴ δυνατόν.

Καὶ ἵνα γίνῃ τοιαύτη ἐπίκρισις ἐνόησεν ὅτι πρέπει νὰ ἀπομονωθῇ ὁ θεωρητικὸς λόγος καὶ νὰ καθαρῶσθαι ἀπὸ πᾶν ἑτερογενὲς στοιχείον ὅπως προσδιορισθῇ ἡ ἀξία, ἡ ἔκτασις καὶ τὰ ὅριά του. Ἴνα γίνῃ ἡ καθαρὴ αὕτη, πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπερβῶμεν τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικῆς παραστάσεως καὶ νὰ προχωρήσωμεν ἐνδότερον, ὅπως ἀνακαλύψωμεν εἰς ἴσους καὶ πόσα εἶναι τὰ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖα καὶ καθαρῶς ὑποκειμενικά, τὰ ὅποια ἀναμιγνύμενα μὲ τὰ αἰσθητὰ καὶ ἐμπειρικὰ συναποτελοῦσι τὴν ἡμετέραν γνῶσιν. Ἴδου κατὰ ποίαν ἐννοιαν πρέπει νὰ ληφθῶσιν αἱ λέξεις ὑπερβαίνειν καὶ ὑπερβατικὴ (transcendental) φιλοσοφία, τῶν ὁποίων συνήθως τόση γίνεται κατάχρησις.

Καὶ ἐπειδὴ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις ἀνάγονται εἰς τρεῖς, δηλ. αἰσθησιν, νοῦν καὶ λόγον, ἡ ὑπερβατικὴ αὕτη ζήτησις θέλει διαίρεθῇ εἰς τρία μέρη, δηλ. ὑπερβατικὴν αἰσθητικὴν, ὑπερβατικὴν ἀναλυτικὴν καὶ ὑπερβατικὴν διαλεκτικὴν· αἱ δύο τελευταῖαι συνιστῶσι τὴν λογικὴν. Εἰς ταῦτα δὲ τὰ τρία πρῶτα μέρη τοῦ πονήματος τὰ συναπαρτίζοντα κυρίως τὴν κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου, προσθέσατε τὴν ὑπερβατικὴν μεθοδολογίαν, τὸ σύνολον δηλ. τῶν κανόνων πρὸς ὀρθὴν χρῆσιν καὶ ἐξάσκησιν τοῦ λόγου, καὶ θέλετε ἔχει πλήρη ἰδέαν τοῦ θεμελιώδους τούτου μέρους τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας.

Ἄς ἐμβῶμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ὑπερβατικῆς αἰσθητικῆς.

Ταύτης προηγείται Εἰσαγωγὴ διηρημένη εἰς ἑπτὰ παραγράφους, τῶν ὁποίων ἐφείλω νὰ σᾶς δώσω συνοπτικὴν ἰδέαν.

Τὸ πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ καθαροῦ καὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ λόγου διαφορᾶς.

Οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι πᾶσα γνῶσις ἡμῶν ἄρχεται μετὰ τῆς πείρας· ἀλλ' εἶναι ἐξέχον ἐπίσης, ὅτι πᾶσα γνῶσις ἡμῶν πηγάζει ἐκ τῆς πείρας· Δυνατὸν καὶ αὕτη ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις νὰ ἴσως μίγμα τοῦ λαμβανομένου διὰ μέσου ἐντυπώσεων καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῆς καὶ ἀφ' ἑαυτῆς τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως χορηγουμένου.

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν, εἰς ὑπάρχει τοιαύτη γνῶσις ἀνεξάρτητος τῆς πείρας καὶ πάσης ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεως. Τὴν γνῶσιν δὲ ταύτην καλοῦμεν ἐν τοσοῦτῳ ἐκ τῶν προτέρων, ἵνα διακρίνωμεν αὐτὴν τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων, ἣτις προσέρχεται ἐκ τῆς πείρας.

Ἡ ἐκ τῶν προτέρων γνῶσις εἶναι ἀνεξάρτητος ὅχι μόνον πάσης

ένεστώσης πείρας, ἀλλὰ καὶ παρελθούσης καὶ ἀπολύτως πάσης οἰα-
σθήποτε πείρας· καλεῖται δὲ καθαρὰ, ὅταν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐμπειρι-
κὸν εἰς αὐτὴν ἀναμιγνύεται.

Ἐχομεν λοιπὸν ἀνάγκην (§. 2) κριτηρίου τινός, διὰ τοῦ ὁποίου
νὰ δυνώμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν καθαρὰν γνῶσιν ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν.

Πᾶν ὅ,τι παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ πείρα εἶναι ἐνδεχόμενον, δύναται
δηλαδὴ νὰ ὑπάρχῃ οὕτω πως ἢ ἄλλως. Ὅταν εὕρωμεν λοιπὸν ἰδέαν
τινὰ ἀναγκαίαν μὴ δυνάμενην νὰ ᾔηται ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, δυνάμεθα
ἀδιστακτῶς νὰ ἀποφανθῶμεν, ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη δὲν ἔρχεται ἐκ τῆς
πείρας.

Ἄσχυτως, πᾶν ὅ,τι παρέχει ἡ πείρα εἶναι μερικόν. Δυνάμεθα
ἐκτινασ πλῆθος γεγονότων ὁμοιομόρφων νὰ ἐξαγάγωμεν διὰ τῆς
ἐπαγωγῆς νόμον τινὰ μᾶλλον ἢ ἥττον γενικόν· ἀλλ' ὁ νόμος οὗτος
οὐδέποτε θέλει εἶναι καθολικός, διότι οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ βεβαι-
ωθῶμεν, ὅτι τὸ ὁμοιόμορφον τοῦτο θέλει πάντοτε ἐξακολουθήσῃ. Ἡ
καθολικότης εἶναι λοιπὸν ὁ δεύτερος χαρακτήρ τῶν μὴ ἐκ τῆς πείρας
προερχομένων ἰδεῶν.

Ἐνθυμεῖσθε, Κύριοι, τίνι τρόπῳ ὁ Χιούμης ἐξηγεῖ τὴν σύλληψιν
τῶν νόμων, τίνι τρόπῳ δηλαδὴ ἀπαλλάττεται ἀπὸ τὴν ἐνόχλησιν
ταύτην, ἀρνούμενος τὸ ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν καὶ ἀρνούμενος εἰς
τὸ πιθανὸν καὶ γενικόν. Ὁ Κάντιος, ἐξ ἐναντίας, συμπεραίνει ὅτι,
ἀφ' οὗ ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ καθολικότης δὲν προέρχονται ἐκ τῆς
πείρας, ὑπάρχουσιν ἐκ τῶν προτέρων, καὶ συνιστῶσι τὸ ὑποκείμεν-
κὸν τῆς γνώσεως στοιχεῖον.

Ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ ἀπόλυτος καθολικότης εἶναι λοιπὸν τὰ
ἀσφκλῆ τεκμήρια τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως, καὶ τόσον ἀδιασπά-
στως συνδέονται πρὸς ἀλλήλας, ὥστε δὲν δύναται ἡ μία νὰ χωρισθῇ
ἀπὸ τῆς ἄλλης.

Ὅτι δὲ ὑπάρχουσι τοιαῦται κρίσεις ἀναγκαῖαι καὶ καθολικαί,
εὐκολον εἶναι νὰ βεβαιωθῶμεν, προσέχοντες λ. χ. εἰς τὰ ἀξιώματα
τῆς μαθηματικῆς καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν τῆς διανοίας.
Ὅταν, π. χ. λέγωμεν πᾶσα μεταβολὴ ὑποθέτει ὑπόστασιν, ἐκφέρο-
μεν προφανῶς ἀναγκαῖας καὶ καθολικὰς κρίσεις.

Ἄλλ' ἐὰν ᾔηται ἀναγκαῖον (§. 3) νὰ διακρίνωμεν εἰς τὰς ἐμπει-
ρικὰς γνώσεις τὸ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τοῦ ἐμπει-
ρικοῦ, ἔτι μᾶλλον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κάμωμεν τὴν διαστολὴν ταύ-
την εἰς ἐκείνας τὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι, ἐγκαταλείπουσι τὸν αἰσθη-
τὸν κόσμον, ἀσχολοῦνται εἰς πράγματα ὑπερβαίνοντα τὰ ὅρια πάσης
πείρας, διὰ μέσου ἐννοιῶν, εἰς τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν
ἐν τῷ κόσμῳ τῶν αἰσθήσεων οὐδὲν ἀντιστοιχοῦν ἀντικείμενον. Τοι-

αὐτὰ εἶναι τὰ ζητήματα περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, περὶ ἠθικῆς ἐλευθερί-
ας, περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, τὰ ὁποῖα ἀκαταπαύστως πολιορκοῦσι τὸν
ἀνθρώπινον λόγον καὶ τὰ ὁποῖα δογματικῶς ἠθέλησεν ἔχει τοῦδε νὰ
ἀποφασίσῃ ἢ μεταφυσικῆ. Δὲν δύναται δὲ ταῦτα νὰ λάβωσιν εὐά-
ρεστον λύσιν εἰ μὴ διὰ μέσου τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ εἰ μὴ
ἐξετάσωμεν πρῶτον καὶ βρασάνισωμεν τὴν πρὸς τόσον μεγάλην ἐπι-
χείρησιν ἱκανότητα ἢ μὴ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου· ἄλλως πίπτομεν εἰς
τὸ χιμαίρικόν καὶ ψευδές. Οὕτως, ἐγκατέλειπεν ὁ Πλάτων (λέγει ὁ
ἡμέτερος φιλόσοφος) τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἐνθα παραπολὸ στενοχω-
ρεῖται, καταθλίβεται καὶ δεσμεύεται ὁ νοῦς, καὶ ἐπροσπάθησε νὰ τὸν
ὑπερπηδήσῃ καὶ μὲ τὰς πτέρυγας τῶν ἰδεῶν νὰ πετάξῃ εἰς τὸ κενὸν
τῆς καθαρᾶς διανοίας. Ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθη ὁ ὑμιπέτης φιλόσοφος
ὅτι, ὅσον καὶ ἂν διεπόνει τὰς πτέρυγας, διόλου δὲν ἐπροχώρει εἰς
τὴν πορείαν του, καθ' ὅσον ἂν ὄχι ἀντίστασιν, οὐδὲ στήριγμα ὅμως
εὕρισκον καὶ ὅτι, ἐξασκῶν τὰς δυνάμεις του ἐπὶ τοῦ μηδενός, οὐδέ-
ποτε ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ τὴν πρόοδον τῆς διανοίας.

Ἄλλ' ἵνα ἔτι μᾶλλον βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ
γνώσει ὑπάρξεως καθαρῆς καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείου, ὀφείλο-
μεν νὰ διαστείλωμεν μετὰ τοῦ Καντίου (§. 4.) τὰς κρίσεις ἡμῶν εἰς
συνθετικὰς καὶ ἀναλυτικὰς.

Πᾶσα κρίσις ἐκφράζει σχέσιν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ κατη-
γορουμένου. Αὕτη δὲ ἡ σχέση εἶναι δύο εἰδῶν· ἢ τὸ κατηγορούμε-
νον Β ἀνήκει εἰς τὸ ὑποκείμενον Α ὡς τι περιεχόμενον ἢ δὴ ἐν τῇ ἐν-
νοίᾳ τοῦ Α, καίτοι σκοτεινῶς καὶ μὴ φανερῶς, ἢ τὸ κατηγορούμε-
νον Β, καίτοι ἠνωμένον καὶ συνδεδεμένον μὲ τὸ ὑποκείμενον Α, εἶναι
ὅμως ὅλως ἐκτὸς αὐτοῦ. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κρίσις
εἶναι ἀναλυτικὴ, καθόσον δι' αὐτῆς ἀγαλλύεται τὸ ὑποκείμενον Α
καὶ ἐξάγεται ἐξ αὐτοῦ τὸ κατηγορούμενον Β. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν
εἶνε συνθετικὴ, ἐπειδὴ δὲν ἀναλύεται τὸ ὑποκείμενον, ἀλλὰ προσ-
τίθεται, οὕτως εἶπεῖν, ἔξωθεν κατηγορούμενον, τὸ ὁποῖον συνενοῦ-
ται καὶ συνδέεται μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐπομένως αἱ πρῶται δύναται
νὰ ὀνομασθῶσι κρίσεις ταυτότητος, καὶ δευτέραι κρίσεις συνυπάρ-
ξεως. Καὶ διὰ μὲν τῶν πρώτων διαφωτίζεται ἡ ἰδέα τοῦ ὑποκειμέ-
νου χωρὶς τίποτε νὰ προστεθῇ εἰς αὐτήν· διὰ δὲ τῶν δευτέρων ἐκ-
τείνεται ἡ ἰδέα αὕτη διὰ τῆς προσθήκης πράγματος τινός, τὸ
ὁποῖον οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ τοῦ
ὑποκειμένου. Οὕτως ὅταν λέγω· ὅλα τὰ σώματα εἶναι ἐκτεταμένα,
ἐκφέρω κρίσιν ἀναλυτικὴν, διότι τὴν ἕκτασιν εὕρισκω διὰ τῆς ἀνα-
λύσεως ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ σώματος· ἀλλ' ὅταν λέγω· ὅλα τὰ σώματα
ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, ἐκφέρω κρίσιν συνθετικὴν,

διότι τὸν νόμον τοῦτον δὲν δύναμαι νὰ ἐκφέρω διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ σώματος.

Καὶ τὸ ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ ἐμπειρικαὶ κρίσεις, ὅσαι δηλαδὴ προέρχονται ἐκ τῆς πείρας, εἶναι ὅλαι συνθετικά. Ἐάντι, διὰ τὴν ἀναλυτικὴν κρίσιν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην οὐδεμιᾶς πείρας. Δεδομένου οἰουδήποτε ὑποκειμένου, δύναμαι νὰ τὸ ἀναλύσω, καὶ νὰ ἐξαγάγω ὅσα περιέχει κατηγορούμενα, διὰ μόνου τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως, καὶ τοῦτο ποιῶν, ἔχω συνείδησιν τῆς ἀναγκαιότητος τῆς κρίσεώς μου; Ἄλλ' ὅταν κάμνω κρίσιν συνθετικὴν, ὅταν λέγω, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὸ αὐτὸ παράδειγμα, ὅλα τὰ σώματα ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, πρέπει νὰ ἔμαθα τὸ τοιοῦτον ἐκ τινος πείρας μᾶλλον ἢ ἤττον μακρᾶς· καὶ καθὼς διὰ τῆς πείρας ἐπρόσθεσα εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος τὴν ἰδέαν τῆς βαρύτητος, οὕτω πολλὰ ἄλλα δύναμαι νὰ προσθέσω, τὰ ὅποια θέλει μοὶ χορηγήσῃ ἡ πείρα.

Ἐάν λοιπὸν τὰς συνθετικάς κρίσεις μορφώνωμεν ἐκ τῆς πείρας μας, φανερὸν ὅτι δὲν δύνανται νὰ γίνωσι κρίσεις συνθετικά κατὰ πρόληψιν, καὶ ἐπομένως εἶναι ἐπίσης φανερόν, ὅτι ἐάν μορφώνωμεν κρίσεις συνθετικάς κατὰ πρόληψιν, αἱ κρίσεις αὗται πρέπει νὰ ἴναι καθαρῶς ὑποκειμενικά καὶ ἐκ τῶν προτέρων. Ὅταν λέγω· πᾶν ὄ,τι συμβαίνει ἔχει τὸ αἰτίον του, ἐκφέρω κρίσιν συνθετικὴν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐξήγαγον ἐκ τῆς πείρας, διότι ἡ πείρα δὲν μοὶ παρέχει τὴν ἰδέαν τοῦ αἰτίου, καθὼς μοὶ παρέχει τὴν ἰδέαν τῆς ἐκτάσεως. Ἡ κρίσις αὕτη εἶναι λοιπὸν συνθετικὴ, ἀλλ' ὄχι ἐμπειρικὴ· καὶ ἐάν δὲν ἴναι ἐμπειρικὴ, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων, καὶ μάλιστα καθὼς τοιαύτη εἶναι ἀναγκαία καὶ καθολικὴ.

Ὅλη ἡ κατὰ πρόληψιν γνώσις ἀνάγεται εἰς κρίσεις συνθετικάς ἐκ τῶν προτέρων. Τοιαῦται κρίσεις ἐνυπάρχουσιν εἰς ὅλας τὰς θεωρητικάς ἐπιστήμας τοῦ λόγου.

Οὕτω π. χ. (§. 8.) αἱ μαθηματικά κρίσεις εἶναι ὅλαι συνθετικά, ἐπειδὴ μολονότι κατὰ τὴν ἐξαγωγήν μεταχειρίζονται οἱ μαθηματικοὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως, ὅμως καὶ αὕτη ἡ ἐξαγωγή τῶν γίνεται πάντοτε ἐξ ἄλλης προγενεστέρως προτάσεως συνθετικῆς. Τοιαῦτα εἶναι τὰ γεωμετρικὰ αξιώματα. π. χ. ὅτι μεταξὺ δύο σημείων βραχυτέρα εἶναι ἡ εὐθεῖα, τὸ ὅποion, ἐάν δὲν ἤξεύρωμεν ἐκ τῶν προτέρων, οὐδέποτε θέλομεν δυνηθῆναι νὰ μάθωμεν διὰ τῆς πείρας.

Ὅσαὺτως μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τῆς φυσικῆς ἀπαντῶνται κρίσεις συνθετικά ἐκ τῶν προτέρων, ὡς λ. χ. ὅτι εἰς ὅλας τὰς μεταβολὰς τῆς ὕλης τὸ ποσὸν αὐτῆς διαμένει πάντοτε τὸ αὐτό· ὅτι εἰς τὴν μετάδοσιν τῆς κινήσεως ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ἀντενέργεια εἶναι ἴσκι πρὸς

ἀλλήλας. Αἱ κρίσεις αὗται, αἱ ὅποια εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ καθολικά, δὲν δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τῆς πείρας.

Ἐλευταῖον ἡ μεταφυσικὴ, καθὼς ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς πείρας καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ σύγκειται ἐκ συνθετικῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν, ὅλα εἶναι λ. χ. ἡ πρότασις, ὅτι ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἔλαβε πρώτην τινὰ ἀρχήν.

Τούτου τεθέντος, ποῖον εἶναι (§. 6.) τὸ καθολικὸν πρόβλημα τοῦ καθαροῦ λόγου, εἰς τὸ ὅποion ἀνάγονται ὅλα τὰ ἄλλα; Φανερόν ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον· πῶς δύνανται νὰ προὑποτεθῶσιν ἢ νὰ προσυλληθῶσιν αἱ συνθετικά ἀρχαί; Ἐκ τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τούτου ἐξαρτᾶται νὰ ἀποφασίσωμεν ἐάν τις μεταφυσικὴ ἴναι δυνατὴ. Εἶναι ἐπίσης φανερόν ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο περιέχει ἐν ἑαυτῷ ἄλλα δύο, ἐπειδὴ, ἐάν τις καθαρὰ μεταφυσικὴ δὲν ἴναι δυνατὴ, οὐδέ καθαρὰ μαθηματικὴ καὶ καθαρὰ φυσικὴ θέλουν εἶσθαι δυνατά.

Ἄλλ' εἶναι πραγματικὸν ὅτι μαθηματικὴ τις καὶ φυσικὴ ὑπάρχει, καθὼς εἶναι ἐπίσης πραγματικὸν, ὅτι εἶδος τι μεταφυσικῆς πάντοτε ὑπῆρξε, διότι τὰ ζητήματα τὰ ὅποια ἐν αὐτῇ συζητοῦνται, ἀκαταπαύστως πολιορκοῦσιν, ὡς εἴπομεν, τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ὅλον δὲ τὸ ζήτημα ἀνάγεται εἰς τὸ νὰ ἤξεύρωμεν, ἐάν ὁ καθαρὸς λόγος δύναται ἢ ὄχι τὰ φθάσῃ μόνος εἰς τὴν λύσιν τούτων τῶν προβλημάτων, ἢ ἄλλως ἐάν ἴναι δυνατὴ ἡ μεταφυσικὴ καθὼς ἐπιστήμη; Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου εἶναι λοιπὸν τὸ μόνον θεμέλιον τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Ὁ δὲ δογματισμὸς, παράγων ἐξ ἀνάγκης συστήματα ἀντιφατικά, δὲν δύναται νὰ φέρῃ εἰμὴ εἰς τὸν σκεπτισμὸν.

Ἐκ πάντων ὅσα εἴπομεν ἄχρι τοῦδε (§. 7.) προκύπτει λοιπὸν ἡ ἰδέα ἰδικιτέρας ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἐπονομάσωμεν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου. Καὶ ταύτην τὴν προπαιδευτικὴν τοῦ λόγου ἐπιστήμην, ἣτις χερτάττει εἰς αὐτὸν τὰ φυσικά του ὅρια καὶ τὸν ἀπκλλάττει ἐπομένως ἀπὸ πάσας τὰς πλάνης εἰς ὅσας ὑπέπεσε μέχρι τοῦδε, καλῶς ὄχι Φιλοσοφίαν, ἀλλ' Ὑπερβατικὴν Κριτικὴν καθὼς ἀσχολουμένην ὄχι εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ εἰς τὸν ἰδικὸν μας τρόπον τοῦ γινώσκειν αὐτά, καθόσον ἡ γνώσις αὕτη εἶναι δυνατὴ ἐκ τῶν προτέρων, κριτικὴν, ὡς τὸ ἐπανκλάθωμεν, ὄχι τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων (ἣτις δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη δύναμις ἄλλου συστήματος οὐχ ἤττον τῶν ἐπικρινομένων ἀμφιβόλου καὶ ἀβεβαίου) ἀλλ' αὐτῆς τῆς τὰ πάντα τὰ συστήματα γεννώσης νοητικῆς δυνάμεως(1).

1) Ἐνταῦθα μᾶς εἶναι ἰσως συγχωρημένον νὰ ἐρωτήσωμεν τὸν ἡμέτερον φιλόσοφον, ἐάν ἡ ἐπίκρισις τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων δὲν δύναται νὰ γείνη εἰμὴ

ἀφ' ἑαυτῆς ἢ ἀνωτέρω τριμερῆς διαίρεσις τῆς ἐπιστήμης εἰς ὑπερβατικὴν, αἰσθητικὴν, ἀναλυτικὴν καὶ διαλεκτικὴν.

Ἡ λέξις Αἰσθητικὴ δὲν ἐλήφθη λοιπὸν ὑπὸ τοῦ Καντίου κατὰ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς θεωρίας τοῦ καλοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν πρῶτην καὶ κυρίαν αὐτῆς σημασίαν τῆς θεωρίας τῆς αἰσθητικότητος.

Ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ὁ Κάντιος ἄρχεται ὑπὸ τινων ὀρισμῶν (§. 1.)

Ἡ δεκτικότης, διὰ μέσου τῆς ὁποίας δεχόμεθα παραστάσεις τῶν προσβαλλόντων τὰς αἰσθήσεις ἀντικειμένων, ὀνομάζεται αἰσθητικότης. Ἡ αἰσθητικότης αὕτη εἶναι ἢ μόνη, ἥτις παρέχει εἰς ἡμᾶς τὰς ὁράσεις τῶν ἀντικειμένων· τὸ δὲ ἐπὶ τῆς παραστατικῆς δυνάμεως ὑπὸ τοῦ παριστανομένου παραγόμενον ἀποτέλεσμα ὀνομάζεται αἰσθησις, καὶ ἡ διὰ μέσου τῆς αἰσθήσεως εἰς τὸ ἀντικείμενον ἀναγομένη ὁρασις καλεῖται ἐμπειρικὴ· τὸ δὲ ἀπροσδιόριστον ἀντικείμενον ἐμπειρικῆς τινος ὁράσεως καλεῖται φαινόμενον, ἢ ἐμφάνισις.

Πάν ὅ,τι ἐν τῇ ἐμφάνισι ταύτῃ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν αἰσθησιν καλεῖται ὕλη τῆς ἐμφανίσεως, καὶ τὸ στοιχεῖον δι' οὗ πᾶν τὸ ἐν τῇ ἐμφάνισι διάφορον δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τινὰ τάξιν καὶ κατὰ τινὰς σχέσεις καλεῖται τύπος τῆς ἐμφανίσεως· καὶ ἐπειδὴ τὸ δεύτερον τοῦτο στοιχεῖον δὲν δύναται νὰ ἦναι ἄλλη αἰσθησις, διότι τιτε ἤθελε συγγέσθαι μὲ ἐκείνην, φανερόν ὅτι, ἐν ᾧ ἡ ὕλη ὅλων τῶν παραστάσεων χορηγεῖται εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν ὑστέρων, ὁ τύπος αὐτῶν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ προητοιμασμένος δι' αὐτὰς ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐπομένως κεχωρισμένως πάσης αἰσθήσεως· τοῦτον δὲ τὸν τύπον ὁ Κάντιος ὀνομάζει καθαρὸν, καθότι δὲν ἔχει τίποτε αἰσθητὸν, καὶ ἐπομένως ὁ τύπος οὗτος τῆς αἰσθητικότητος θέλει εἶ-

ναι καὶ καθαρὰ ὁρασις. Οὕτω, π. χ. ἐν τῇ παραστάσει σώματος τινος δύναμαι νὰ χωρίσω τὸ ἀνήκον εἰς τὴν αἰσθητικότητα, ὅλον τὸ ἀδιαπέραστον αὐτοῦ, τὴν σκληρότητα, τὸ χρῶμα κλ. ἀπὸ τὸ περι αὐτοῦ νοούμενον ὑπὸ τῆς διανοίας, ὅλον τὴν ὑπόστασιν, τὴν δύναμιν, κλ. αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὴν καθαρὰν ὁρασιν. Καλεῖται δὲ ὑπερβατικὴ αἰσθητικὴ ἢ ἐπιστήμη ὅλων τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν τῆς αἰσθητικότητος, καθὼς καλεῖται ὑπερβατικὴ λογικὴ ἢ τῶν καθαρῶν ἀρχῶν τῆς νοήσεως. Ἐν τῇ ὑπερβατικῇ ταύτῃ αἰσθητικῇ θέλομεν πρὸ πάντων ἀποχωρίσῃ τὴν αἰσθητικότητα ἀπὸ πᾶν ὅ,τι προσθέτουσιν εἰς αὐτὴν ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος· καὶ περιορίζομενοι εἰς μόνην τὴν ἐμπειρικὴν ὁρασιν, θέλομεν ἀποχωρίσει ἐν αὐτῇ πᾶν τὸ ἀνήκον εἰς τὴν αἰσθησιν ἀπὸ τὰς ἐνοράσεις, ὅ ἐστιν ἀπὸ τοὺς τύπους τῶν ἐμφανίσεων. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐρεύνης θέλομεν γνωρίσῃ ὅτι ὑπάρχουσι δύο καθαρὸι τύποι αἰσθητικῆς ὁράσεως, δύο ἀρχαὶ προλαμβανομένης γνώσεως, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος.

Τὴν θεωρίαν τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω τύπων, ἢ τοῦ τόπου, καλεῖ ὁ Κάντιος ἐκθεσιν μεταφυσικὴν τοῦ τόπου (§. 2.)

Διὰ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως παρίστανται τὰ ἀντικείμενα ὡς ἐκτὸς ἡμῶν καὶ συγχρόνως ὡς ὑπάρχοντα ἐν τῷ τόπῳ. Ἐν τούτῳ προσδιορίζονται ἢ δύναται νὰ προσδιορισθῶσι τόσον ἢ ἰδίᾳ ἐκάστου μορφῆ καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἀντικειμένων, ὅσον αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις αὐτῶν. Τὸν τύπον θεωροῦμεν ὡς τι ὑπάρχον ἐκτὸς ἡμῶν· ἀλλ' ἄρα οὕτως εἶναι πραγματικῶς, ἢ εἶναι τύπος τῆς ὁράσεως, τύπος ἐνυπάρχων εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν τῆς ψυχῆς μας δύναμιν; Ἄς ἐξετάσωμεν.

α'. Ὁ τόπος δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ ἔννοια ἐξαγομένη ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πείρας, διότι αὕτη ἢ ἐξωτερικὴ πείρα προϋποθέτει τοῦ τόπου τὴν παράστασιν, καὶ χωρὶς αὐτῆς εἶναι ἀδύνατος. Δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ὡς ὑπάρχοντα ἐκτὸς ἐμοῦ καὶ εἰς μέρη σχετικῶς διάφορα, δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ τὰς ἀμοιβαῖας αὐτῶν σχέσεις ἀποστάσεως, πλησιασμοῦ κ. λ. χωρὶς νὰ θέσω εἰς πάντα ταῦτα ὡς θεμέλιον τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου· ἄρα ἡ ἰδέα αὕτη πρέπει νὰ προὑπάρχῃ ἐν τῇ ψυχῇ μου.

β'). Καὶ ὄχι μόνον εἶναι προὑπάρχουσα ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία, διότι νὰ μὲν δύναμαι νὰ ὑποθέσω τόπον κενὸν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα χωρὶς τόπον ἢ ἐκτὸς τοῦ τόπου.

γ'). Ὁ τόπος δὲν εἶναι γενικὴ ἢ καθολικὴ ἰδέα ἐξαγομένη ἀπὸ τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἶναι καθαρὰ ὁρασις. Καὶ τῷ

δι' ἄλλου συστήματος οὐχ ἦτον τῶν ἐπικρινομένων ἀμφιλόλου καὶ ἀβεβαίου, ἢ ἐπικρισις τῆς γνωστικῆς δυνάμεως δύναται ἄρα νὰ γίνῃ χωρὶς ἄλλην δύναμιν ἀνωτέραν; Ἡ ἄλλως τὸ πρόβλημα περὶ τῆς βεβαιότητος τῶν γνώσεών μας τίθεται ὀρθῶς ὅταν τίθεται διὰ τῆς ἐπικρίσεως αὐτῆς τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως; Καὶ εἰν δὲν παραδεχώμεθα περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐκτὸς τὴν ἄμεσον ἐνόρασιν, καὶ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ κύρους τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν τοῦ λόγου τὴν ἰδίαν καὶ ἀναπόδεικτον αὐτῶν ἐνάργειαν, καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσιν ἐπαλήθευσιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν διὰ τῆς ἐντελοῦς τῶν ἐκτὸς πρὸς τὰς ἐντὸς συμφωνίας καὶ ἀντιστοιχίας, ἥτις πρὸ ἀπάντων ἀναφέρεται εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς θεωρίας καὶ ὄχι τόσον ἐντελῶς ὅσον νομίζουσι τινες καὶ εἰς αὐτὰς τὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς διὰ τινος ἄλλου μέσου, ἐρωτῶμεν, δυνάμεθα ν' ἀπαλλαχθῶμεν ἀπὸ τὸν σκεπτισμὸν, ὅστις ἡμᾶς εἰσχωρήσῃ ἔπωςδὴποτε εἰς τὸ πνεῦμα, κυριεῖται καθ' ὀλοκληρίαν τὸν νοητικὸν καὶ ἠθικὸν ἄνθρωπον καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν μηδενόγει;

όντι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, διότι ταῦτα τὴν προϋποθέτουσιν, οὔτε ἀπὸ τοὺς μερικοὺς τόπους, διότι ἄλλο οὔτοι δὲν εἶναι εἰμὴ μερίδια, διαιρέσεις καὶ περιορισμοὶ τοῦ τόπου. Ὁ τόπος, εἰς οὐσιωδῶς καὶ τοι εἰς ἄπειρα μέρη διαιρετός, εἶναι καθαρὰ ἐκ τῶν προτέρων ὕρασις· διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐξαγόμενα γεωμετρικὰ ἀξιώματα εἶναι καὶ αὐτὰ καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ ἐκ τούτου ἀναγκαιῶς καὶ καθολικῶς ἀληθῆ, καὶ ἔχοντα ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα.

δ'). Τελευταῖον ὁ τόπος, ἄπειρος ὢν, δύναται μὲν νὰ διαιρεθῇ εἰς ἄπειρα μέρη καὶ καθὼ τοιοῦτος εἶναι ὅρος ἀναγκαῖος ἀπείρων δυνατῶν παραστάσεων· ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ᾔηται ἰδέα ἐξαγομένη ἐκ διαφόρων παραστάσεων, διότι, καθὼ τοιαύτη, ἠδύνατο νὰ ᾔηται γενικὴ, ἀλλ' οὐδέποτε καθολικὴ, οὔτε ἀναγκαῖα, οὔτε ἄπειρος.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ νόμος (§. 3.) δὲν ᾔηται ἰδέα γενικὴ ἢ συλλεκτικὴ, δὲν ᾔηται ἔννοια ἐξαγομένη ἐκ τῆς πείρας, ἀλλ' εἶναι καθαρὰ ἐκ τῶν προτέρων ὕρασις προὔρχουσα ἐν τῇ ψυχῇ καθολικὴ, ἀναγκαῖα καὶ ἄπειρος, ὡς ἴδωμεν ποῖαι ἄλλαι ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαι δύναται ἐκ τῆς πρώτης ταύτης νὰ ἐξέλθωσι. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ βεβαιωθῶμεν α'. ἐὰν αἱ ἔννοιαι αὗται ἐξέρχωνται τινόντι ἐξ αὐτῆς· β'. ὅτι δὲν εἶναι ἄλλως δυνατὰ εἰμὴ διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐξηγήσεως τῆς πρώτης ἐκείνης ἔννοιας. Ταύτην δὲ τὴν ἔρευναν ὁ Κάντιος ὀνομάζει ὑπερβατικὴν ἔκθεσιν τοῦ τόπου.

Περὶ τίνος ἀσχολεῖται ἡ Γεωμετρία;

Ὅριζει συνθετικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων τὰς ιδιότητες τοῦ τόπου καὶ στηρίζει τὰς ἀποδείξεις τῆς ἐπὶ τινων ἀξιωματικῶν ἀναγκαιῶν καὶ καθολικῶν. Ἐὰν λοιπὸν ἀσχολεῖται περὶ τοῦ τόπου, αἱ ἔννοιαι αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ἐξέλθωσιν εἰμὴ ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ τόπου· καὶ ἐὰν τὰ ἀξιώματα τῆς ᾔηται ἀναγκαῖα καὶ καθολικά, δὲν δύναται νὰ ἐξέλθωσιν εἰμὴ ἐξ ἔννοιῶν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ὄχι ἐκ τῆς πείρας ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν. Ἐἴπομεν ἤδη ὅτι ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ ἀπόλυτος καθολικότης εἶναι τὰ ἀσφαλῆ περμύρια τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως. Ἡ Γεωμετρία περιλαμβάνει λοιπὸν ἐκείνας τὰς ἔννοιαις τὰς ὁποίας ζητοῦμεν, αἵτινες τινόντι πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἔννοιας τοῦ τόπου, καὶ τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν εἰμὴ παραδεχόμενοι τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου ὡς καθαρὰν καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαν.

Ποῖα δὲ εἶναι τὰ πορίσματα ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τῶν προηγουμένων θεωριῶν;

α'). Ὁ τόπος δὲν παριστάνει οὐδεμίαν ιδιότητα οὔτε ἐλαχίστην

τῶν πραγμάτων, οἷα δὴ ποτε ᾔηται, οὔτε καθ' ἑαυτὰ, οὔτε κατὰ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις αὐτῶν, καθότι αἱ σχέσεις αὗται καὶ ιδιότητες καὶ τροπολογίσεις καὶ αὐτῆ τῶν πραγμάτων ἢ ὑπαρξίς προϋποθέτουσι τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου, καὶ δὲν δύναται νὰ διακριθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων.

β'). Ὁ τόπος λοιπὸν δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ὁ τύπος ὕλων τῶν ἐμφανίσεων τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, ἦτοι ὁ ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς αἰσθητικότητος, διὰ μόνου τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὕρασις ἐξωτερικὴ. Ὁ τύπος οὗτος περιέχει καὶ πρέπει νὰ περιέχῃ ἐκ τῶν προτέρων καὶ πρὸ πάσης πείρας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς σχέσεις πάντων τῶν ἀντικειμένων ὅσα ἐμφανίζονται εἰς τὴν αἴσθησιν. Καὶ ἐὰν ἡ καθαρὰ αὕτη ὕρασις ᾔηται ὑποκειμενικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὅλαι αἱ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσαι ἀλήθειαι δὲν δύναται νὰ ἔχουσιν εἰμὴ ὑποκειμενικὴν ἀνθρωπίνην καὶ σχετικὴν ἀξίαν. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὸν ἀνθρώπον, οἱ τύποι οὔτοι, αἱ καθαρὰ αὗται ὀράσεις δὲν σημαίνουσι πλέον τίποτε· ὅθεν, ἐὰν ἀφ' ἐνὸς ὁ τόπος ἔχῃ πρὸς ἡμᾶς ἀντικειμενικὴν ἀξίαν σχετικῶς πρὸς πᾶν ὃ, τι μᾶς χορηγοῦσι τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, δύναται κάλλιστα ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ ἀξίαν καθαρῶς ἰδανικὴν καὶ ὄχι πραγματικὴν ὡς πρὸς τὰ πράγματα θεωρούμενα καθ' ἑαυτὰ καὶ ὄχι σχετικῶς πρὸς τὴν ἡμετέραν αἰσθητικότητα· ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης αὐτοῦ συμβιβάζεται λοιπὸν μὲ τὴν ὑπερβατικὴν ἰδανικότητά του. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζομεν τὰ ἀντικείμενα καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' οἷα ἐμφανίζονται εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἄλλο δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ τόπου, εἰμὴ ὅτι εἶναι τύπος τῶν παραστάσεων αὐτῆς τῆς ἡμετέρας αἰσθητικότητος. Αἱ παραστάσεις καὶ ὁ τύπος αὐτῶν δὲν ἔχουσι λοιπὸν εἰμὴ τὴν αὐτὴν σχετικὴν ἀξίαν.

Ἄς μεταβῶμεν τώρα εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἔκθεσιν τοῦ χρόνου (§. 4).

Ἄς ἐφαρμόσωμεν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν τῆς ἐξαιρέσεως (elimination) μέθοδον.

α'. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἔννοια ἐμπειρικὴ, διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὔτε τὴν διαδοχὴν, οὔτε τὴν ταυτοχρονίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, χωρὶς νὰ προϋποθέσωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ ἡ διαδοχὴ ἢ ἡ ταυτοχρονία αὕτη πραγματοποιοῦνται.

β'. Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου εἶναι ἰδέα ἀναγκαῖα, διότι καὶ μὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν χρόνον χωρὶς φαινόμενα, ἀλλ' ὄχι φαινόμενα χωρὶς χρόνον, διότι ἐν μόνῳ τῷ χρόνῳ εἶναι δυνατὰ.

γ'. Τὰ περὶ χρόνου ἀξιώματα, ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα καὶ κα-

θολικά, δὲν ἤθελον εἶναι τοιαῦτα, οὔτε ἤθελον ἔχει ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα, εἰς δὲν ἐπήγαγον ἐκ τῆς καθαρᾶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων ιδέας τοῦ χρόνου τοιαῦτα εἶναι, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, τὰ ἐξῆς· ὁ χρόνος δὲν ἔχει εἰμὴ μίαν μόνην διάστασιν, τὰ διάφορα μέρη τοῦ χρόνου δὲν εἶναι σύγχρονα ἀλλὰ συνεχῆ.

δ'. Ἡ ιδέα τοῦ χρόνου δὲν δύναται νὰ ἦναι γενική, ἐκ μερικῶν χρόνων ἐξαγομένη, διότι οἱ μερικοὶ οὗτοι χρόνοι προϋποθέτουσιν ὅλοι τὸν ἕνα, καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον χρόνον καὶ εἶναι μέρη αὐτοῦ.

ε'. Τελευταῖον ὁ χρόνος, ἀπειρος ὢν, δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῆ ἐκ μερικῶν χρόνων, διότι ἤθελον εἶναι ἀπεριόριστος, ἀλλ' ὄχι ποτὲ ἀπειρος. Καὶ τῷ ὄντι, ἀφαιροῦντες τὰ περιορίζοντα τοὺς μερικοὺς χρόνους ὄρια, ἠδυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν ιδέαν τινὰ ἀπεριόριστου χρόνου, δηλαδὴ χρόνου τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμεν τὰ ὄρια, ἀλλ' ὄχι ποτὲ χρόνου, ὅστις ἠξεύρομεν ὅτι δὲν ἔχει οὔτε δύναται νὰ ἔχη ὄρια καὶ ἐπομένως εἶναι ἀληθῶς ἀπειρος.

Τούτου τεθέντος, ποία εἶναι ἡ ὑπερβατικὴ ἔκθεσις τοῦ χρόνου; (§. 5) ποῖαι αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιαι, αἵτινες πηγάζουσιν ἐκ ταύτης τῆς πρώτης; Αἱ ἐννοιαι αὗται εἶναι αἱ ιδέαι τῆς μεταβολῆς, ἡ ιδέα τῆς κινήσεως, ἥτις δὲν εἶναι εἰμὴ μεταβολὴ τόπου. Καὶ ἐπομένως ὅλη ἡ πλουσία καὶ ἐκτεταμένη περὶ κινήσεως ἐν γένει διδασκαλία, ἡ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς φυσικῆς περιέχουσα, δὲν εἶναι εἰμὴ συνθετικὴ ἐκ τῶν προτέρων θεωρία ὅλη ἐπὶ τῆς ιδέας τοῦ χρόνου βασιζομένη.

Ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ χρόνου πηγάζουσι τὰ ἐξῆς πορίσματα·

α'. Ὁ χρόνος οὔτε ὑφίσταται εἰς ἑαυτὸν οὔτε ἐνυπάρχει εἰς τὰ πράγματα καθὸ ἀντικειμενικὸς προσδιορισμός, διότι ταῦτα τὸν προϋποθέτουσιν, ἀλλ' εἶναι ὑποκειμενικὸς ὅρος, τύπος ἐσωτερικῆς ἐκ τῶν προτέρων δράσεως.

β'. Ὁ χρόνος εἶναι τύπος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, εἶναι ὅρασις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν καταστάσεως, καὶ ὅλαι αἱ παραστάσεις τὰς ὁποίας δεχόμεθα, προσδιορίζονται κατὰ τὰς πρὸς ἡμᾶς σχέσεις αὐτῶν ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ χρόνου.

γ'. Προσέτι ὁ χρόνος εἶναι ὁ τυπικὸς ἐκ τῶν προτέρων ὅρος ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν ἐμφανίσεων. Καὶ διαφέρει τοῦ τόπου καθ' ὅσον δὲν περιορίζεται εἰς ταύτας μόνας τὰς ἐξωτερικὰς ἐμφανίσεις, ἀλλὰ περιλαμβάνει προσέτι καὶ τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, καὶ μάλιστα δυνατὸν εἶπεῖν ὅτι ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας περιλαμβάνει τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, καὶ ἐμμέσως τὰ ἐξωτερικά, δηλαδὴ, καθ' ὅσον ἀναγονται εἰς τὸ ἡμέτερον ἐγώ. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν καὶ τὸ ἡμέτερον ἐγώ καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς παραστάσεις, δὲν εἶναι

πλέον τίποτε, καὶ ἐφαρμόζεται καὶ ἐνταῦθα ἡ διαστολή, τὴν ὁποίαν ἐκάρμαμεν περὶ τοῦ τόπου, τῆς ἐμπειρικῆς δηλ. πραγματικότητος καὶ τῆς ὑπερβατικῆς αὐτοῦ ιδανικότητος. Κατ' ἐμπειρικὴν ἐννοιαν, ὁ χρόνος εἶναι πραγματικὸς, καθ' ὑπερβατικὴν καὶ ἀπόλυτον, εἶναι ἀπλῶς ιδανικὸς.

Κατὰ τῆς διαστολῆς ταύτης ἐγένετο πρὸς τὸν συγγραφέα ἐνστάσις, τὴν ὁποίαν ἀνασκευάζει (§. 7.) διαφωτίζων ἔτι μᾶλλον τὴν θεωρίαν του.

Αἱ μεταβολαί, λέγουσι, δὲν εἶναι δυνατὰ εἰμὴ ἐν τῷ χρόνῳ, ἄρα ὁ χρόνος εἶναι τι θετικόν· καὶ ἂν ἠθέλομεν νὰ ἀμφιβάλωμεν περὶ τῶν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα γινομένων μεταβολῶν, δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλωμεν περὶ τῶν ἐν τῷ ἡμέτερῳ πνεύματι. Εἰς τοῦτο δὲ ἀπαντᾷ, ὅτι ὁ χρόνος βεβαίως εἶναι τι θετικόν, εἶναι ὁ πραγματικὸς τύπος τῆς ἐσωτερικῆς δράσεως· ἔχει λοιπὸν ὑποκειμενικὴν πραγματικότητα ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πείραν, εἶναι λοιπὸν τρόπος τοῦ παριστάνειν εἰς ἡμᾶς τὸ ἡμέτερον ἐγώ καθὸ ἀντικείμενον. Ἐὰν δὲ ἀφαιρέσωμεν τὸ ἐγώ, τὸν ἄνθρωπον, δὲν ὑπάρχει πλέον οὔτε διαδοχή, οὔτε αἰσθητικότης, οὔτε ὑποκειμενικὸς τόπος, οὔτε χρόνος. Ἀποδίδοντες εἰς τὸν τόπον ἐμπειρικὴν ἀπλῶς πραγματικότητα τῷ ἀποδίδομεν τὴν αὐτὴν πραγματικότητα τὴν ὁποίαν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς αἱ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐμφανίσεις, δηλαδὴ αἱ ἡμέτεραι αἰσθήσεις. Δὲν δυνάμεθα ἄλλως πῶς νὰ συλλάβωμεν τὸν χρόνον χωρὶς νὰ καταστρέψωμεν τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἐννοιαν καὶ νὰ πλάσωμεν χίμαιραν ὅπως ἀκατάληπτον, ἀδικαιολόγητον καὶ ἀνεξήγητον.

Αἱ τελευταῖαι γενικαὶ παρατηρήσεις (§. 8.), αἵτινες κλείουσι τὴν αἰσθητικὴν, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνακεφαλαίωσις τῶν προηγουμένων θεωριῶν, δηλαδὴ αἱ ἡ ἀπλῶς σχετικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ ἀξία τῶν ἐμφανίσεων τῶν φαινομένων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν δύο αὐτῆς τύπων καὶ ἐκ τῶν προτέρων καθαρῶν δράσεων τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου· β'. ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ προϋπάρχωσιν οἱ τύποι οὗτοι ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἵνα ἐξηγήσωμεν τὴν καθολικότητα, τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα τῶν ἐκ τούτων προερχομένων ἄλλων ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν, οἷαι εἶναι αἱ συνθετικαὶ τῆς γεωμετρίας κρίσεις, αἱ θεωρίαι τῆς κινήσεως καὶ τῶν κινήτικῶν δυνάμεων· γ'. ἡ δυνατός συμβῆσις τῆς ιδανικῆς καὶ κατὰ φαινόμενον σκεπτικῆς ταύτης διδασκαλίας μετὰ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα τῶν ἐξωτερικῶν ἐμφανίσεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγώ φαινομένων· δ'. τελευταῖον τὰ ἄτοπα, ἅτινα ἤθελον πηγᾶσθαι, εἰς δὲν παρεδεχόμεθα

τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον ὡς ὑποκειμενικοὺς τύπους τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθητικότητος.

Καὶ ἰδοὺ ἔχομεν (οὕτω συμπεραίνει) ἐν τῶν ἀναγκαίων προσόντων, πρὸς λύσιν τοῦ καθολικοῦ τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας προβλήματος· δηλαδὴ τίνι τρόπῳ εἶναι δυνατὰ αἱ ἐκ τῶν προτέρων συνθετικαὶ προτάσεις. Εἰς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἔχομεν δύο προκατειλημμένας καθαρὰς δράσεις: Θέλοντες νὰ ἐξέλθωμεν τῶν ιδεῶν καὶ νὰ ὑπερβῶμεν αὐτάς, κρίνοντες ἐκ τῶν προτέρων, εὐρίσκομεν εἰς τὰς δράσεις ταύτας, ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς ιδέας, πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνακαλυφθῇ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται συνθετικῶς νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος ἔννοιαν.

Τοιαύτη εἶναι ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Καντίου.

Ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον ἠσχόλησα ὑμᾶς, Κύριοι, εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τῆς Καντιανῆς διδασκαλίας· ἀλλὰ θέλετε μὲ συγχωρήσῃ, ἐλπίζω, ἕνεκα τῆς σημαντικότητος τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς ἐνδομύχου αὐτοῦ συνοχῆς μὲ τὰς περαιτέρω θεωρίας. Ἡ αἰσθητικὴ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ὁ πρόβλεπτος τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας. Γνωρίζετε ἤδη τὴν μέθοδον τοῦ Καντίου, τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς, τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ τὴν τάσιν, καὶ τὸ βλέμμα σας παρειαδύσεν ἤδη, δὲν ἀμφιβάλλω, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου ναοῦ, τοῦ ὁποίου ἐπροσπάθησα ὅπως οὖν νὰ διαγράψω τὴν εἴσοδον.

Apparet domus intus, et atria longa patecunt.

Ἡ δὲ ὠραιότης τοῦ κτιρίου θέλει ἴσως περιποιήσῃ εἰς ἐμὲ τὴν ἐπιείκειάν σας ἕνεκα τοῦ ἀτέχνου καὶ ἀτελοῦς τῆς σκιαγραφίας.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	Σελ. 3
ΚΕΦ. Α΄.	Περὶ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς	» 4
» Β΄.	Περὶ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ.....	» 11
» Γ΄.	Περὶ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν.....	» 17
» Δ΄.	Περὶ τῆς ιδέας τοῦ ἀπείρου.....	» 23
» Ε΄.	Περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων σχετικῶς πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχάς.....	» 32
» ς΄.	Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος..	» 40
» Ζ΄.	Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους	» 48
» Η΄.	Περὶ Λεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγγου.....	» 55
» Θ΄.	Σύστημα τοῦ Καντίου.....	» 61
» Ι΄.	Ἐπίκρισις τοῦ Καντισμοῦ.....	» 76
» ΙΑ΄.	Σύστημα τοῦ Ρεΐδου.....	» 91
» ΙΒ΄.	Ἐπίκρισις τοῦ συστήματος τοῦ Ρεΐδου....	» 112
» ΙΓ΄.	Περὶ μαθηματικῶν ἀρχῶν.....	» 123
» ΙΔ΄.	Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν διαιρέσεων αὐτῆς, καὶ περὶ φιλοσοφικῆς μεθόδου	» 132
» ΙΕ΄.	Περὶ ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ.....	» 136
» ΙϚ΄.	Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς.....	» 138
» Ιζ΄.	Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀγαθοῦ.....	» 141
» Ιη΄.	Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ.....	» 145
» Ιθ΄.	Περὶ θεοσοφίας καὶ συμπέρασμα τοῦ ὅλου πονήματος.....	» 160
	Σημείωσις Α΄.....	» 166
	» Β΄.....	» 169
	ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.....	» 171
	ΠΕΡΙ ΚΑΝΤΙΣΜΟΥ. ΥΠΟΜΝΗΜΑ Α΄.....	» 194

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Σελ.	Στίχ.	ἀντι	γράφε
6	9	περὶ αὐτῆς καθότι,	περὶ αὐτῆς, κα
14	21	πρώτης εὐθείας	πρώτης, εὐθ
20	3	(σημειώσεως) intuition	intuito
